STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 01240

YIDISHE GESHIKHTE

Heinrich Graetz

*Permanent preservation of this book was made possible
by Nathan & Rebecca Milikowsky
in honor of
Lizbeth & George Krupp*

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

דר. ה. גרעץ

יידישע געשיכטע

זיעבעטער באַנד

פון די משיח־בעוועגונג ביזן סוף פון 18־טען י"ה

מיט אַ פאָרעדע וועגען גרעץ און זיין ביאָגראַפיע פון פ. לאַחאָווער
[illegible]ער היסטאָריקער אַלס קינסטלער און שרייבער פון יעקב פיכמאַן
גרעץ און זיין מאָנומענטאַל ווערק פון דר׳ יצחק שיפּער

פאַרלאַג ב. שימין וואַרשע / פאַרקויף געז. „צענטראַל" וואַרשע

Printed in Poland

PROF. DR. H. GRAETZ
HISTORJA ŻYDÓW
:: :: :: :: :: ::
Druk. Sikora i Mylner, Warszawa,
Nowolipki 6.

די ביי׳ערע צייט

ערשטעס קאַפּיטעל

ברוך שפּינאָזאַ און שבתי צבי

אויף דער גרעניץ צווישען צוויי וועלטען: צווישען דעם געטאָלעבען מיט דער אַלטער יודישער קולטור און דער בירגערליכער עמאַנציפּאַציע מיט דער עפּאָכע פון השכלה, זענען ביי יודען אויפגעשטאַנען צוויי מענשען, וואָס זענען לויט זייער נאַטור און לויט זייער שאַפונג געוועזען צוויי געגענגעזעצטע פּערזענליכקייטען, אָבער דאָך עהנליך איינער צום צווייטען לויט זייער טראַגישען גורל. דאָס זענען געוועזען דער גרויסער פילאָזאָף ב ר ו ך ש פּ י נ אָ ז אַ און דער גרויסער מיסטיקער ש ב ת י צ ב י. ביידע האָבען געענדיגט דערמיט, וואָס זיי זענען אַוועק פון זייער פאָלק, ביידע האָבען אַרויסגערופען געגען זיך פיעל פערביטערונג און צאָרן ביי זייערע ברידער, פון וועלכע זיי זענען סוף כל סוף אַוועק; נאָר מערקווירדיג! אין דער צייט, ווען ש ב ת י צ ב י און זיינע אַפּאָסטאָלען האָבען בעשאַפען אַ גרויסע בעוועגונג ביי יודען, אויפגערודערט דאָס גאַנצע יודענטום אין משך פון פיעל יאָהרען, און סוף כל סוף גאָרנישט, אויסער פערדרוס און צאָרן, נישט איבערגעלאָזען נאָך זיך אין דער יודישער געשיכטע — אין דערזעלבער צייט איז ערגעץ אין אַ ווינקעל זיך געזעסען דער רוהיגער פילאָזאָף שפּינאָזאַ, וועלכער איז געוועזען ווייט פון קאַמפף, האָט שטיל געלעבט און שטיל זיינע אידעען געפּרעדיגט, קיין שום בעוועגונג נישט אַרויסגערופען, קיין וועלט נישט אויפגערודערט און דאָך איבערגעלאָזען נאָך זיך אַ גרויסע גייסטיגע ירושה און איז געגען זיין ווילען געבליבען אַ ציערונג פאַר דעם פאָלק, וואָס האָט איהם דער וועלט געגעבען און וועלכען ער האָט פערלאָזען.

ברוך שפינאזא, א מיטגליעד פון א מאראנישער פאמיליע, וואס איז אנטלאפען פון שפאניען קיין האלאנד, איז געבוירען געווארען אין אמסטערדאם, אין יאהר 1632. זיין פאטער איז געוועזען איינער פון די פרנסים אין דער אמסטערדאמער קהלה און געגעבען זיין קינד א גרינדליכע בילדונג. ברוך האט געלערנט תורה אין דער דעמאלטיגער אמסטערדאמער ישיבה, וואו עס האבען געלייענט לעקציעס אזעלכע בעריהמטע גדולים, ווי ר׳ יצחק אבוהב, ר׳ מנשה בן ישראל און ר׳ שאול מארטייראַ. ענדיגענדיג די ישיבה, האט ברוך זיך גענומען צו דער יודישער מיטעלאלטערישער פילאזאפיע, וועלכע האט איהם געעפענט די אויגען און אריינגעפיהרט אין א וועלט פון נייע אידעען. פון רמב״ם, רלב״ג און קרשקש איז דער יונגער שפינאזא אוועק ווייטער, געזוכט תשובות אויף פיעל רעליגיעזע און מאראלישע פראגען, וואס האבען געפייניגט זיין מוח, און איז צוגעקומען צו די גרעניצען פון דער קבלה. יעדער מיסטיציזם איז אבער פרעמד געוועזען דער נאטור פון שפינאזא, וואס איז געוועזען געניוגט צו פרייער חקירה, און ער האט געמוזט זוכען און געפינען פאר זיך א נייעם וועג. ער האט פלייסיג ערלערנט לאטייניש, וואס איז געוועזען דעמאלט די ליטערארישע שפראך פון אלע געלעהרטע, אנגעהויבען אפט אריינקומען אין הויז פון פרייזיניגען קריסטליכען געלעהרטען וואן-דען-עמדען, וואו ער האט זיך בעקענט מיט די גייסטיגע שטרעמונגען אין דער אויסער-יודישער וועלט. מיט היץ האט שפינאזא זיך גענומען לערנען מאטעמאטיק, פיזיק, חימיע און אסטראנאמיע. דערנאך איז ער איבערגעגאנגען צו פילאזאפיע און דער סיסטעם פון פילאזאף דעקארט, וועלכער האט דעמאלט בעהערשט די גאנצע וויסענשאפטליכע וועלט, האט געמאכט א גאנצע איבערקעהרעניש אין שפינאזא׳ס וועלט-אנשויאונג.

פון דעמאלט אן האט שפינאזא אנגעהויבען שטעלען העכער פון אלץ די פרייע חקירה, וואס דארף ברעכען יעדע רעליגיעזע טראדיציע. אלס א קאנסעקווענטער מענש, ביי וועלכען דאס געוויסען פראטעסטירט געגען יעדער פשרה, געגען יעדער פאלשקייט, האט שפינאזא באלד דערשפירט אין זיך א שארפע סתירה צווישען זיינע איבערציי־גונגען און די פאדערונגען פון דער יודישער רעליגיע. איהם האט אויפגערעגט דער בארג דינים און חומרות פון אפיציעלען יודענטום, וועלכען ער האט אנגערופען „א שטראף פון גאט“, און ער האט זאגאר אנגעהויבען צווייפלען אין דער געטליכקייט פון דער ביבעל.

און קוים איז די ביבעל געגעבען געוואָרען נישט פון גאָט, נאָר גע־שאַפען געוואָרען דורך מענשען צוליעב מענשליכע צוועקען, דאַן איז דאָך נאַריש און נישט־עהרליך צו האַלטען זיך ביי די יודישע געזעצען, וואָס זענען געשאַפען געוואָרען מיט פיעל יאָהרען צוריק צוליב אַזעלכע צוועקען, וועלכע זענען פרעמד דעם היינטיגען מענשען. שפּינאָזאַ האָט דעריבער דערשפּירט, אַז עס איז געגען זיין געוויסען צו האַלטען זיך ביי די געזעצען, אין וועלכע ער גלויבט מעהר נישט. כל זמן זיין פאָטער האָט געלעבט, האָט ער דאָך זיך נאָך נישט בעשלאָסען אָפען איבערצורייסען מיט דער יודישער רעליגיע און ווען דער פאָטער איז געשטאָרבען פלעגט ברוך שפּינאָזאַ נאָך קומען פון צייט צו צייט אין שוהל אַריין און זאָגען קדיש. נאָר ווען דאָס טרויער־יאָהר האָט זיך געענדיגט, האָט ער אויפגעהערט בעזוכען די שוהל און איז פאַקטיש אַרויסגעטרעטען פון דער יודישער געמיינדע. ער האָט אָנגעהויבען אַלץ מעהר זיך דערווייטערן פון זיינע ברידער, וואָס האָבען אים געהאַלטען פאַר אַ געפעהרליכען אַפּיקורס, און פערקעהרט מעהר אין דער קריסט־ליכער וועלט. די אויפפיהרונג פון שפּינאָזאַ האָט אַרויסגערופען אַ גרוי־סע אויפרעגונג אין דער יודישער געמיינדע.

די אַמסטערדאַמער ספרדים האָבען מיט שרעק דערזעהען, ווי איינער פון זיי טרעט אַרויס געגען דער רעליגיע, צוליעב וועלכער זיי און זייערע עלטערען האָבען אַזוי פיעל צרות געליטען, און געהט איבער אין לאַגער פון די שונאים; די טראַגישע געשיכטע מיט אוריאל אַקאָסטא האָט זיי שוין געהאַט אָנגעלערנט און דעריבער האָבען די פירער פון דער יודישער געמיינדע זיך געפרובט ווירקען אויף שפּינאָזען מיט גוטע רעד. זיי האָבען געוואָלט פועלען ביי איהם, אַז ער זאָל ווינציגסטענס פאָרמעל נישט איבעררייסען די בעציהונגען מיט'ן יודענטום, אָפען נישט טאָן קיין עבירות, כדי נישט צו ווייזען קיין שלעכטען ביישפּיל אַנדערע יודען, און דערפאַר האָט מען שפּינאָזאַ'ן פאָרגעלעגט אַ יעהר־ליכע גרויסע פענסיע. שפּינאָזאַ איז אָבער געווען נישט פון די מענ־שען, וואָס פערקויפען זיך צוליעב געלד און ער האָט אָבגעוואָרפען דעם פאָרשלאַג פון די אַמסטערדאַמער קהל־פיהרער, ווי אויך פון זיין רבי, שאָול מאָרטייראַ, וועלכער האָט זיך ביי איהם געבעטען רחמים, ער זאָל נישט אַוועק פון יודענטום. דאַן האָט מען ברוך שפּינאָזאַן אַרויסגערופען צום בית־דין און איהם ערקלערט, אַז אַזוי ווי עס איז בעוויזען געוואָרען, אַז ער היט נישט די יודישע רעליגיע, דעריבער

ווערט ער אַרײַנגעלעגט אין אַ „חרם קטן", ד. ה. אין פֿערלויף פֿון דרײַסיג טעג דאַרף ער זײַן אויסגעשלאָסען פֿון דער יודישער געמײַנדע און אין דער צײַט דאַרף ער תשובה טאָן. שפּינאָזאַ האָט, נאַטירליך, נישט געוואָלט תשובה טאָן, און אין יולי 1656 איז ער שוין אַרײַנגעלעגט געוואָרען אין „גרויסען חרם", וואָס איז פֿײַערליך אויסגערופֿען געוואָרען אין שוהל. דער חרם האָט זיך געענדיגט מיט פֿאָלגענדע ווערטער: „זאָל ער זײַן פֿערשאָלטען טאָג און נאַכט, ווען ער לעגט זיך און ווען ער שטעהט אויף, ווען ער געהט אַרײַן און ווען ער געהט אַרויס. זאָלען אויף איהם קומען אַלע שרעקליכע קללות, וואָס זענען אויסגערעכענט אין דער תורה!... מיר בעפֿוילען, אַז קײנער זאָל נישט קומען אין זײַן געזעלשאַפֿט, נישט האָבען מיט איהם קײן מונדליכע אָדער שריפֿטליכע בעציהונגען, נישט געפֿינען זיך מיט איהם צוזאַמען אונטער אײן דאַך אָדער אין זײַנע ד' אַמות און נישט לעזען קײן ווערק זײַנס".

די דאָזיגע שטראָף פֿון דער „יודישער אינקוויזיציע" איז פֿאַר שפּינאָזאַ'ן נישט געוועזען קײן גרויסער אומגליק, ווײַל פּאַקטיש האָט ער נאָך פֿריהער איבערגעריסען יעדע פֿערבינדונג מיט יודען, זאָגאַר מיט זײַנע קרובים. אָבער דער שענדליכער אַקט פֿון חרם האָט אויף איהם, ווי עס ווײַזט אויס, געמאַכט אַ גרויסען רושם, און ער האָט דאָס אויף זײַן גאַנץ לעבען נישט געקענט מוחל זײַן. אין זײַנע שפּעטערדיגע ווערק בעמערקט זיך שוין אַ שנאה צום יודענטום און צו יודען, הגם בטבע איז ער געוועזען אַ גוטער און רוהיגער מענש. דאָס אָבזאָגען זיך פֿון דער יודישער רעליגיע האָט איהם געבראַכט אָבצוזאָגען זיך אויך פֿון יודישען פֿאָלק און זײַנע אינטערעסען.

נאָכ'ן חרם האָט ר' שאול מאָרטײַראַ דערלאַנגט אַ מעלדונג דעם אַמסטערדאַמער מאַגיסטראַט, אַז דער אויסגעשלאָסענער שפּינאָזאַ לײקענט אין דער געטליכקײַט פֿון דער ביבעל, וואָס איז אויך דער יסוד פֿון דער אָפֿיציעלער מלוכה-רעליגיע. דער מאַגיסטראַט האָט צוליעב דעם בעפֿוילען שפּינאָזאַ'ן, צו פֿערלאָזען אַמסטערדאַם, און ער האָט זיך בעזעצט אין אַ נאָהענטען דאָרף, נאָר אין עטליכע מאָנאַטען אַרום איז ער צוריקגעקומען. פֿון דעמאָלט אָן האָט שפּינאָזאַ געוואוינט אין פֿערשידענע ערטער פֿון האָלאַנד, וואו ער האָט געפֿיהרט אַ שטיל לעבען פֿון אַ אײנזאַמען פֿילאָזאָף. כדי צו קענען ערנעהרען זיך, האָט ער אויסגעלערנט די מלאכה פֿון שלײַפֿען גלעזלעך צו ברילען,

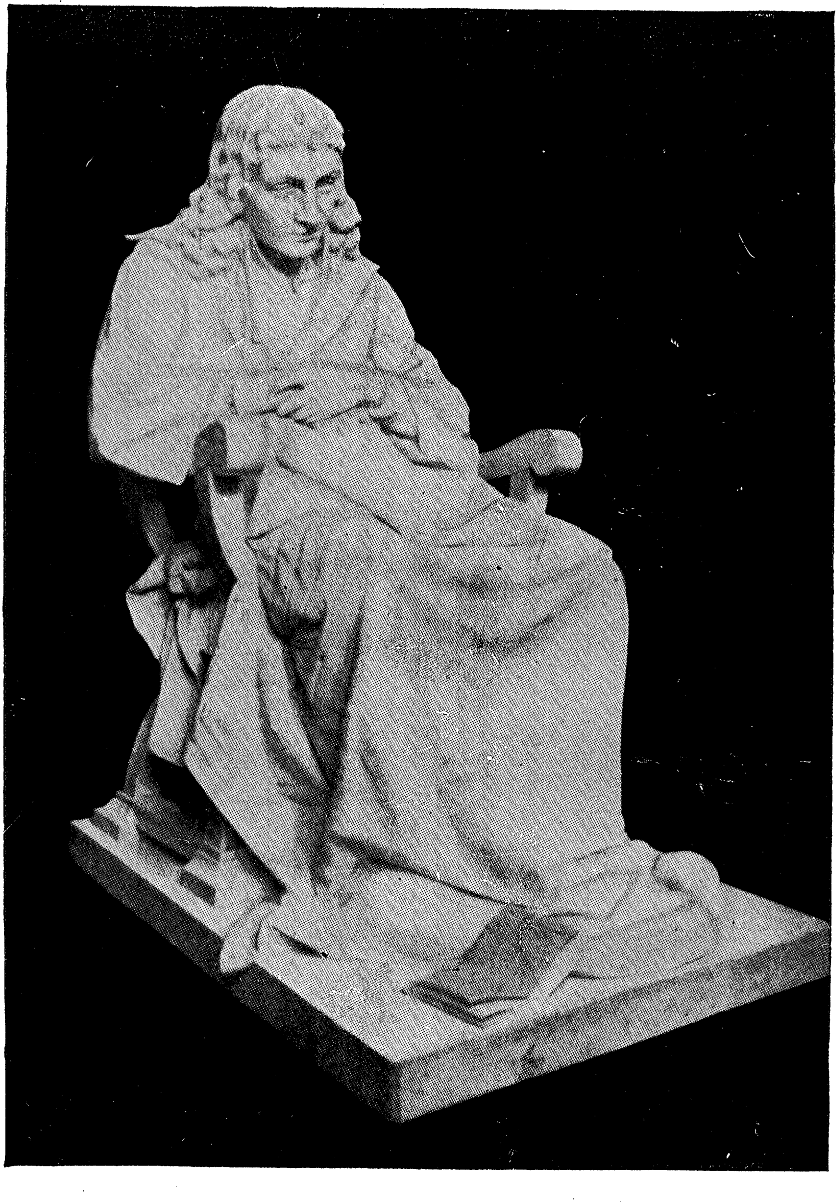

ברוך שפינאָזאַ　　　　מרדכי אַנטאָקאָלסקי

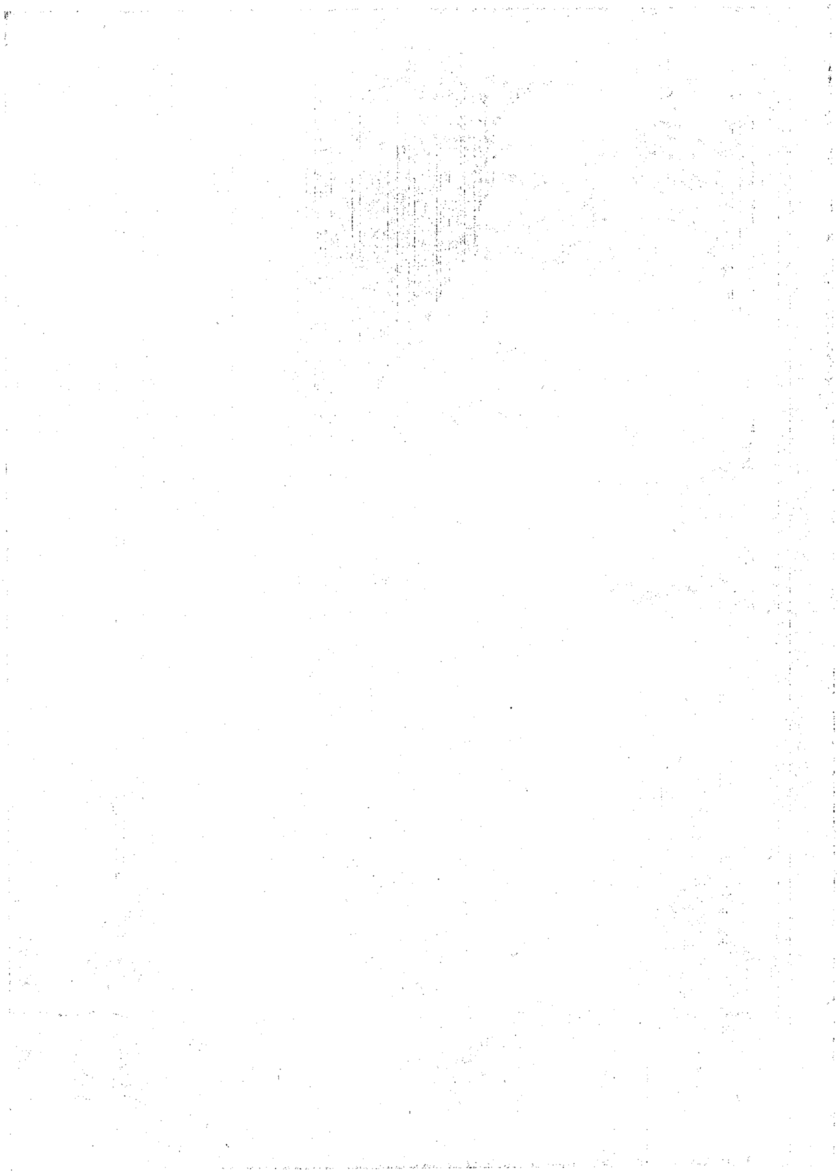

און אַלערליי שפּעקטיוועז; אַ דאַנק זיינע קענטניסען אין פיזיק האָט ער פערפאָלקאָמט די טעכניק פון דער דאָזיגער ארבייט און געקענט לעבען, חאָטש ברוחק, פון זיינע פערדינסטען. דער דינער גלאָז=שטויב, וואָס געהט ארויס ביי׳ם שלייפען די גלעזלעך, האָט שעדליך געווירקט אויף די לונגען פון גרויסען פילאָזאָף, וואָס איז געווען בירושה גענויגט צו שווינדזוכט, און די דאָזיגע קרענק האָט איהם פריהצייטיג צום קבר געבראַכט. אויסער די עטליכע שעה פון זיין פראָפעסיאָנעלער ארבייט האָט שפּינאָזאַ זיין גאַנצע צייט אָבגעגעבען פאַר זיין גייסטיגער שאַפונג, וואָס איז געווען די איינציגע טרייסט פון זיין לעבען, און אין פערלויף פון צוואַנציג יאָהר זענען געשאַפען געוואָרען יענע גרויסע ווערק, וואָס וועלען אייביג פערנעהמען אַ חשוב׳ען פּלאַץ צווישען די געניאַלע שאַפונגען פון מענשליכען גייסט.

אַ גרויסען רעש האָט געמאַכט שפּינאָזאַ׳ס ערשטע ווערק „טעאָלאָגיש=פּאָליטישער טראַקטאַט". אין דעם ווערק ווערט אָבגעגעבען אַ בעדייטענדער פּלאַץ דער קריטיק פון דער יודישער רעליגיע. שפּינאָזאַ׳ס בעהאַלטענער פערדרוס אויף רבנים, וואָס האָבען איהם מחרים געווען, האָט נישט ווילענדיג זיך אָבגערופען אויף זיין בעציהונג צום גאַנצען יודענטום. און האָטש שפּינאָזאַ האָט אומעטום געזוכט נאָר דעם ריינעם אמת און געשטעלט העכער פון אַלץ די ריינע פרייע חקירה, האָט ער דאָך נישט געקענט בלייבען קאַלטבלוטיג און רוהיג בנוגע צו יודען און צום יודענטום. דערפון נעהמט זיך די אונקלאָרקייט, צווייזייטיגקייט און האַלבקייט אין זיינע מיינונגען וועגען יודענטום.

וואָס אַנבעלאַנגט דער ביבעל, האַלט שפּינאָזאַ, אַז דאָרט האָבען זיך מיט דער צייט אַריינגעגנב׳עט פיעל טעותים, און אַז די הייליגע ספרים זענען נישט געשריבען געוואָרען דורך משה און די נביאים, נאָר דורך עזרא. די נביאים שטעלט שפּינאָזאַ אויף אַ הויכער מדרגה, אָבער די יודען האָבען נישט וואָס צו שטאָלצירען מיט זיי, ווייל אויך אַנדערע פעלקער האָבען געהאַט נביאים. אין יודענטום זענען שפּינאָזאַ׳ן דאָך געפעלען געוואָרען צוויי גרויסע ערשיינונגען: די הויכע מאָראַל פון די נביאים און די געזעלשאַפטליכע אָרדנונג לויט די געזעצען פון דער תורה. די ענטשטעהונג פון יודענטום מאָלט שפּינאָזאַ אַזוי: אַמאָל איז די יודישע מלוכה=אָרדנונג געווען פאָלקאָם דעמאָקראַטיש; אַלע האָבען געהאַט גלייכע רעכטען און גלייכע פליכטען; דער איינציגער מושל אויף יודען איז געווען גאָט אַליין. די רעליגיע און די בירגערליכע

געזעצען האָבען זיך פֿעראייניגט אין איין תורה, אַזוי אַז דער, וואָס האָט עובר געווען אויף אַ געזעץ פֿון דער רעליגיע, האָט דערמיט אויך געבראָכען די מלוכה=אָרדנונג, און דער, וואָס האָט געהיט די געזעצען פֿון דער תורה, איז אין דערזעלבער צייט אויך געווען אַ טרייער בירגער פֿון לאַנד. די יודען זענען ווי אַריינגעטרעטען אין אַ אָבמאַך מיט גאָט, אַז זיי זאָלען היטען זיין תורה, און דערפֿאַר וועט ער זיי היטען און זיי וועלען האָבען אַ קיום אויף אייביג. זינט יודען האָבען אָנגעהויבען פֿאָדערן, אַז צווישען זיי און גאָט זאָל זיין אַ פֿערמיטלער, און זיי האָבען געזאָגט צו משה'ן: „דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות“, האָבען זיי מוחל געווען אויף זייער זכות צו שטעהן אין דירעקטע בעציהונגען מיט גאָט און משה איז געוואָרען פֿאָרשטעהער. ער האָט זיי געגעבען געזעצען און געבאָטען לויט דער פֿאָדערונג פֿון דער צייט און איינגעאָרדענט זייער לעבען אויף בעשטימטע יסודות. שפּעטער האָט משה איבערגעגעבען די פּאָליטישע ממשלה צו זיין תלמיד יהושע בן נון, און די רעליגיעזע הנהגה האָט ער איבערגעגעבען זיין ברודער אהרן. די הערשאַפֿט פֿון די כהנים איז בעגרענצט געוואָרען דורך דעם פּאָליטישען הערשער און זיי האָבען דעריבער נישט געהאַט קיין חלק אין לאַנד, כדי זיי זאָלען נישט קענען פֿערחאַפּען אין זייערע הענד אויך די פּאָליטישע מאַכט. מיט משה'ס טויט איז די יודישע מלוכה געוואָרען נישט קיין מאָנאַרחיע, נישט קיין דעמאָקראַטיע, נאָר אַ טעאָקראַטיע (אַ געטליכע מלוכה). די פּאָליטישע הערשאַפֿט איז איבערגעגעבען געוואָרען צו איינצעלנע שבטים און די כהנים זענען געוואָרען די פֿערמיטלער צווישען גאָט און זיין פֿאָלק.

די דאָזיגע אָרדנונג איז געווען נוצליך פֿאַר'ן פֿאָלק אין פֿיעל הינזיכטען. די, וואָס האָבען געהאַט די מאַכט אין זייערע הענד, האָבען נישט געקענט ענדערן די געזעצען און אונטערדריקען דאָס פֿאָלק, ווייל די תורה איז איבערגעגעבען געוואָרען צו די כהנים און לוים און די מאַכט=האָבענדע האָבען נישט געהאַט צו טאָן מיט איהר. אַלע יודען האָבען געוואוסט די געבאָטען און די געזעצען פֿון דער תורה, אַזוי אַז עס איז שווער געווען זיי צו ענדערן. דאָס מיליטער איז בעשטאַנען פֿון גאַנצען פֿאָלק און איז נישט געווען קיין בעזונדערער קלאַס, אַזוי אַז מען האָט נישט געקענט בערויבען די רעכטען פֿון פֿאָלק מיט דער הילף פֿון דער אַרמעע. די הערשער האָבען נישט איבערגענומען זייער מאַכט בירושה, נאָר ערוואָרבען זי דורך פּערזענליכע מעלות

און גוטע איינגעשאפטען. אזא וואונדערבארע ארדנונג האט געמוזט ענטוויקלען אין פאלק א שטארקע ליעבע צום איינענעם פאטערלאנד און דער איינענער רעליגיע; וויל רעליגיע און פאטערלאנד זענען דא געוועזען ענג צוזאמענגעבונדען צווישען זיך. דאס פאטערלאנד איז פערהייליגט געווארען דורך דער רעליגיע און די רעליגיע איז פערפעסטיגט געווארען דורך דער צוגעבונדענקייט צו דער איינענער ערד און איינע לעבענס-פארמען. אומעטום, אין גאטעס-דיענסט, אין קרבנות — אויף יעדען שריט און טריט האבען יודען אין זיך ענטוויקעלט די ליעבע צום איינענעם פאלק און די דאזיגע מערקווירדיגע אחדות איז געווארען א צווייטע נאטור ביי דער יודישער אומה. איינע פון די גרויסע מעלות פון יענער ארדנונג איז געוועזען דאס, וואס די ערד איז פונאנדערגעטיילט געווארען אויף גלייכע חלקים און אלע זענען געבליבען אויף זייער נחלה, וויל די ערד איז נישט פערקויפט געווארען אויף אייביג און פלעגט זיך שטענדיג אומקעהרען צוריק צו איהר איינענטימער אין יאהר פון יובל. דעריבער זענען כמעט קיין ארימע ליט נישט געוועזען ביי יודען און יעדענפאלס איז די ארימקייט נישט געוועזען שרעקליך, וויל די מצוה פון „ואהבת לרעך כמוך“ איז שטרענג געהיט געווארען. אבער אין דער צייט, ווען די יודישע פערגאנגענהייט איז לויט דער מיינונג פון שפינאזא פול מיט שענקייט און גרויסקייט, איז די יודישע נעגענווארט לויט זיין מיינונג פול מיט חסרונות און דא פערלירט דער גרויסער פילאזאף זיין פילאזאפישע רוהיגקייט און זוכט בכיון בעשולדיגונגען אויף יודען און יודישקייט. ער אנערקענט נישט דאס יעצטיגע יודענטום; די יודישע ירידה האט זיך לויט זיין מיינונג אנגעהויבען שוין לאנג, פון דעם מאמענט, ווען יודען האבען אנגעהויבען אויסקלייבען מלכים איבער זיך. די מלוכה האט נישט געקענט דערלאזען, אז נעבען איהר זאל עקזיסטירען נאך א צווייטע ממשלה, די כהנים, און דעריבער האבען די מלכים אנגעהויבען איינפיהרען נעצען-דיענעריי, „כדי ארא‍בצושלעפען די כהנים פון זייער גרויסקייט. די יודען האבען פערלאזען זייער „מלכות שמים“, דאס קעניגרייך פון הימעל; צוזאמען מיט זייער אמאליגער מלוכה-ארדנונג האבען זיי אויך פערלאזען זייער תורה, וואס איז געוועזען פעסט צוזאמענגעבונדען מיט דער מדינה. די יודישע טעאקראטיע האט אנגעהויבען פאלען אלץ נידעריגער, ביז יודען זענען איינגענומען געווארען דורך דעם מלך בבל.

לויט דער טעאריע פון שפינאזא, איז דער מקור פון יעדער

נערעכטיגקייט נאָר די קראַפט: דער שטאַרקער האָט דאָס רעכט צו הערשען איבער'ן שוואַכען און פאַר דעם כח דאַרף מען נאָר אַראָבבויגען דעם קאָפּ, און לויט דער טעאָריע זענען יודען געוואָרען מחויב צו ערפילען די געזעצען פון די בבליים, זינט יהודה איז איינגענומען געוואָרען דורך בבל. מיט איין וואָרט: פערלירענדיג די קראַפט איהרע, האָט די יודישע רעליגיע פערלוירען איהר אויפגאַבע און האָט געדאַרפט אַראָב פון דער סצענע.

אין דער צייט, ווען שפינאָזאַ איז געווען אין אַמסטערדאַם דרוקען זיינע צוויי גרויסע ווערק „די עטיק" און דעם „טעאָלאָגיש־פּאָליטישען טראַקטאַט", וואו ער לייקענט אין דער עקזיסטענץ־קראַפט פון יודענטום, — פונקט אין דערזעלבער צייט האָבען די יודען אין אַמסטערדאַם געפייערט דעם חנכת־הבית פון דער גרעסטער יודישער שוהל אין דער גאַנצער וועלט, און די פייערונג, וועלכע איז געווען אונגעוועהנליך גרוים, איז געווען דער בעסטער בעווייז, אַז דאָס יודענטום האָט נאָך גענוג קראַפט אין זיך און וועט נאָך לאַנג לעבען, נישט קוקענדיג אויף קיינע טעאָריעס. אין אַ קורצער צייט אַרום (דעם 21־טען פעברואַר 1677) איז דער גרויסער פילאָזאָף איינזאַם געשטאָרבען. יודען האָבען זיך שטאַרק נישט געשראָקען פאַר שפינאָזאַ'ס מיינונגען וועגען יודענטום, און חאָטש אין יענער צייט זענען יודען געוועזען רייך אין גייסטיגע קרעפטען, דאָך האָבען זיך געפונען ווינציג, וואָס זענען אַרויסגעטרעטען מיט פראָבעס צוצושטערען שפינאָזאַ'ס פילאָזאָפישען סיסטעם, ווייל מען האָט נישט געזעהען אין איהם קיין סכנה פאַר'ן יודענטום. אָבער עס איז פיעל צום בעדויערן, וואָס אַזאַ גייסטיגער אוצר, ווי שפינאָזאַס אידעען, האָבען נישט געפונען פאַר זיך קיין באָדען אין יודענטום גופא און געמוזט איבערגעהן צו אַ פרעמדער קולטור. שפינאָזאַ מיט זיין גרויסער גייסטיגער עשירות זענען אויף אייביג געבליבען אויסגעשלאָסען פון דער יודישער וועלט!

די וועגען אין יודענטום זענען זיך פונאַנדערגעגאַנגען. דיזעלבע יודישע קולטור, וואָס האָט פון זיך אַרויסגעגעבען אַזאַ פרייען דענקער, ווי שפינאָזאַ, האָט אין דערזעלבער צייט אַרויסגעגעבען פון זיך אַזאַ מיסטיקער, ווי שבתי צבי. נ״ר וועהרענד די דעמאָלטיגע יודישע וועלט איז נישט געווען צוגעפאַסט פאַר די פרייזיניגע געדאַנקען פון שפינאָזאַ און ער איז דעריבער אַרויסגעוואָרפען געוואָרען פון יודענטום, וואָס האָט איהם נישט געקענט איינשלינגען אין זיך, — האָט שבתי צבי

געפֿונען פֿאַר זיך אַ גינסטיגען באָדען און אַרויסגערופֿען אַזאַ שטאַרקע משיח־בעוועגונג, וואָס האָט צו זיך קיין גלייכען נישט געהאַט אין דער יודישער געשיכטע פֿון בר־כוכבא אָן.

דאָס לעבען פֿון יודען אין דער טערקישער מלוכה, דאָס געבורטס־לאַנד פֿון שבתי צבי, איז צו יענער צייט געווען פֿערשטיינערט און פֿערגליווערט, ווי אַ שטעהענדיגער טייך. די אַמאָל בעוועגליכע לעבעדיגע ספרדים, וואָס זענען זיך אַנגעלאָפֿען קיין טערקיי נאָך די רדיפֿות אין שפּאַניען און פּאָרטוגאַל, זענען דאָרט פֿערגליווערט געוואָרען און פֿערלוירען זייער בעוועגליכקייט. דער טערקישער רעזשים פֿון ווילקיר און דעספּאָטיזם האָט נישט געקענט דערלאָזען קיין פֿרייע קולטורעלע אָדער עקאָנאָמישע טעטיגקייט, ווייל כדי די בעפֿעלקערונג זאָל קענען פֿריי בעוועגען זיך און ענטוויקלען אַ זעלבסטשטענדיגע טעטיגקייט, איז פֿריהער פֿון אַלץ נויטיג, אַז עס זאָל עקזיסטירען פֿרייהייט פֿון פּערזאָן און פֿערמעגען. אין טערקיי דאַמאָלסט איז יעדע פּראָווינץ געווען אונטערגעוואָרפֿען דער אונבעגרענצטער מאַכט פֿון פּאַשאַ, וועלכער האָט געקענט טאָן מיט דער בעפֿעלקערונג אַלץ, וואָס זיין האַרץ גלוסט. עס זענען געווען פֿאַקטען, ווען די פּאַשאַ׳ס האָבען אָפֿען געראַבעוועט ביי זייערע אונטערטאַנען און די העכערע מאַכט האָט געקוקט און אפילו נישט פּראָטעסטירט. אַזוי, למשל, האָט איינער איבן־פֿאַרוך אָבגעקויפֿט פֿאַר געלד די שטעל פֿון אַ פּאַשאַ אין ירושלים. וועלענדיג אָבנעהמען זיינע קאָסטען נאָך מיט ריוח, האָט דער פּאַשאַ אַרויפֿגעלעגט אַ גרויסע קאָנטריבוציע אויף די ירושלים׳ער יודען און פֿלעגט אויפֿמאָהנען דאָס געלד דורך אכזריות׳דיגע מיטלען: ער פֿלעגט אַרעסטירען די אָנגעזעהענסטע יודען, זיי האַלטען אין תפֿיסה, פּייניגען זאָגאַר, ביז מען האָט איהם נישט בעצאָהלט דאָס געלד. די פֿערמעגליכע יודען זענען ענטלאָפֿען אין די בערג און אין די הויהלען, נאָר די אָרימע האָבען געמוזט פֿערבלייבען. מען האָט געפּרובט זיך בעקלאָגען פֿאַר דער העכערער מאַכט און מען האָט גע׳פּועל׳ט, אַז מען זאָל שיקען קיין ירושלים אַ קאַדי (ריכטער), אָבער יענער האָט בעסער זיך געטיילט מיט׳ן פּאַשאַ, איידער זיך אָננעהמען פֿאַר די בערויבטע. ערשט אין צוויי יאָהר אַרום איז איבן־פֿאַרוך אָבגעזאָגט געוואָרען פֿון דער שטעל, נאָר פֿאַר דער צייט האָט ער שוין בעוויזען אָנצוראַבעווען איבער גענוג, אַזוי אַז פֿון די אָרימע יודען איז שוין נישט געווען מעהר וואָס צו נעהמען.

אין אזא לאנד האט זיך נישט געקענט ענטוויקלען קיין פריי֑ע עקאנאמישע טעטיגקייט. דאס רוב יודען זענען געווען זעהר ארים און געלעבט בלויז פון נדבות. קיין פאלעסטינא איז מען געקומען נאר פאסטען און גאט בעטען, אן דער וועלט האט מען פערגעסען און די מיסטישע קבלה האט דארט געלאזען טיעפעווארצלען. פיעל מקובלים פלעגען ארויספאהרען איבער דער וועלט, קלויבען נדבות פאר די ארימע אין פאלעסטינא און אומעטום פערשפרייטען די דונקעלע אידעען פון אר״י׳ס שול. די ספרדים אין טערקיי האבען זיך צוגעוועהנט צום געדאנק, אז די נביאות פון פיעל יודישע געלעהרטע, אנהויבענדיג פון אברבנאל, וועגען משיח־קומען, מוז ערפילט ווערן, און אז די מקובלים מיט זייערע תפלות און תקונים דערנעהנטערען דעם מאמענט פון דער גאולה. מען האט נעפרובט בעשטימען דאס יאהר פון דער גאולה. עס האט געהערשט די מיינונג, אז דער אנהויב פון משיח׳ס צייטען קימט אוים אין ת״ח (1648), לויט א געוויסען רמז אין „זהר״. אזעלכע טונקעלע האפנונגען האבען פיעל געווירקט אויף די ענטוזיאסטישע נאטורען און אט האט זיך געפונען א מענש, וואס האט אליין געגלויבט און אנדערע איינגעגלויבט אין זיך, אז דאס איז דער, וועמען עס איז בעשערט צו זיין דער אויסלייזער פון יודישען פאלק.

שבתי צבי איז געבוירען געווארען אין סמירנא, אין יאהר **1626** אום תשעה באב. סמירנא איז דעמאלט געווען איינער פון די האנדעלס־צענטרען אין טערקיי. די שטאדט איז בעזונדערס אויפגעלעבט געווארען אין 1640־ער יאהרען, ווען איינינע גרויסע פירמעס האבען צוליעב דער דעמאלטיגער מלחמה צווישען טערקיי און ווענעדיג זיך איבערגעטראגען פון קאנסטאנטינאפאל קיין סמירנא. דעמאלט זענען פיעל אין א קורצע צייט רייך געווארען, און צווישען זיי איז אויך געווען דער פאטער פון שבתי־צבי, מרדכי, וועלכער איז פריהער געווען א ארימער הענדלער. שבתי צבי האט נאך אין די יונגע יאהרען אויסגעזועהען צו זיין א אונגעוועהנליכער מענש. ער האט אהן איבעריגע מיה אויסגעלערנט דעם קורס פון תלמוד און קבלה. זיין רבי אין תלמוד איז געווען דער בעוואוסטער סמירנער חכם ר׳ יוסף אישקפה, און אין קבלה האט שבתי צבי זיך געהאלטען אן סיסטעם פון בעריהמטען אר״י. נאך אין די קינדער־יאהרען האט ער ארויסגעוויזען א גרויסע נויגונג צו איינזאמקייט, פלעגט זיך האלטען אבגעזונדערט פון מענשען און אפט זיך באדען אין ים, פון וואס זיין קערפער, ווי

עס שיינט, האט דערנאך אזוי געשמעקט, אז זיינע אנהענגער האבען דאס אנגענומען פאר א סימן פון געטליכקייט. לויט דעם מנהג צווישען די מזרח-יודען, האט מען איהם זעהר פריה חתונה געמאכט מיט זעהר א שען מיידעל, נאר ער האט ארויסגעוויזען א פעראכטונג צום לעבען מיט א ווייב און געמוזט זיך גט'ען; מען האט איהם חתונה געמאכט א צווייט מאל, אבער דאס האט זיך ווידער געענדיגט מיט א גט.

וואס מעהר דער יונגער שבתי צבי האט זיך פערטיעפט אין די סודות פון דער קבלה, אלץ שטארקער איז אין איהם געווארען דער פערלאנג צו נעהמען אויף זיך יענע שווערע אויפגאבע פון סיגופים און תקונים, דורך וועלכע מען קען, לויט דער לעהרע פון די מקובלים, דערנעהענטערן דאס קומען פון משיח. די מקובלים האבען געגלויבט, אז פאר דער גאולה פון פאלק מוז פריהער קומען די גאולה פון דער איינענער נשמה, די אויסלייזונג דארף זיך אנהויבען פון זיך אליין: מען דארף פריהער בעפרייען אין זיך די „געטליכע פונקען", אבריינינגען דאס היילינע אין מענשען פון דעם פסולת און דערמיט צוגרייטען א באדען פאר משיח'ן. צו דעם צוועק האט שבתי-צבי געפיהרט א לעבען פון א נזיר, אפט געפאסט און יעדען טאג, סיי זומער, סיי ווינטער, זיך גע'טובל'ט אין ים. דורך אזעלכע מיטלען האט ער זיך דערפיהרט ביז'ן צושטאנד פון עקסטאז, ווען עס ווערט פערשוואונדען די גרעניץ צווישען דער פאנטאזיע און דער רעאלער וועלט, און צייטענווייז פלעגט זיך איהם אויסווייזען, אז ער האט שוין דערגרייכט די העכסטע שטופע פון פאלקאמענהייט און אז ער אליין איז שוין מסוגל צו ווערן דער אויסלייזער פון יודישען פאלק. צו זיין איינענעם גלויבען אין זיך איז נאך צוגעקומען די השפעה פון דער ארומיגער סביבה. צו צוואנציג יאהר איז שבתי-צבי שוין געשטאנען אין דער שפיץ פון א קרייזעל יונגע מיסטיקער, וואס האבען זיך פערטיעפט אין די סודות פון דער קבלה און היים געגלויבט אין דער גיכער גאולה. דער צוואנציג-יעהריגער שבתי-צבי, מיט זיין שען בעגייסטערט געזיכט, שווארצע פערטראכטע אויגען און שענער שטים, האט געמוזט בעצויבערן אלע זיינע נאהענטע און דאס האט אויך געווירקט אויף איהם גופא: ער האט אנגעהויבען אלץ מעהר גלויבען אין זיך.

ווען עס איז אנגעקומען דאס יאהר 1648, ווען עס האט זיך גע- דארפט, לויט דעם „זהר", אנהויבען די גאולה, האט שבתי-צבי'ן זיך אויסגעוויזען, אז יעצט טאר ער מעהר נישט ווארטען און אז עס איז

געקומען די צייט צו ענטפּלעקען זיך פֿאַר אַ גרעסערען קרייז מענשען. ער האָט אָנגעהויבען אָפֿענער און דרייסטער צו רעדען וועגען די חלומות, וואָס ער זעהט בייטאַג, וועגען די ענטדעקונגען, וואָס מען מאַכט איהם פֿון אויבען און וועגען זיין גרויסער מיסיע אויסצולייזען דאָס פֿאָלק. איינמאָל האָט ער עפֿענטליך אַרויסגערעדט דעם שם המפֿורש (יהוה), וואָס איז געווען ערלויבט נאָר דעם כהן-גדול בשעת דער יום-כפּור'דיגער עבודה אין בית-המקדש, און די דאָזיגע דעמאָנסטראַציע האָט געזאָלט בעווייזען, אַז דער מאָמענט פֿון דער גאולה, ווען דער בית-המקדש וועט ווידער אויפֿגעבויט ווערן, איז שוין נאָהנט. די סמירנער רבנים מיט ר' יוסף אישקפּה אין דער שפּיץ האָבען זיך דערשראָקען פֿאַר דעם דאָזיגען דרייסטען שריט פֿון שבתי-צבי מיט זיינע אָנהענגער און האָבען איהם און זיינע אָנהענגער אַריינגעלעגט אין חרם. זיי האָבען געמוזט פֿערלאָזען די שטאָדט און וואַנדערן, און מ'האָט געמיינט, אַז דערמיט האָט מען אונטערדריקט די גאַנצע בעוועגונג; עס האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזען, אַז דאָס פֿייער האָט ביסלעכווייז זיך פֿונאַנדערגעפֿלאַקערט און איז געוואָרען נאָך געפֿעהרליכער. וואַנדערענדיג האָט שבתי-צבי געפֿיהרט אַ אַגיטאַציע אין אַלע יודישע שטעדט; די רדיפֿות אויף איהם האָבען נאָך פֿערשטאַרקט די אמונה אין איהם צווישען זיינע אָנהענגער און ביסלעכווייז איז פֿון דעם קליינעם הייפֿעל מיסטיקער געוואָרען אַ מעכטיגע פֿאָלקס-בעוועגונג, וואָס האָט אויפֿגערודערט נישט בלויז טערקיי, נאָר אויך אַנדערע לענדער.

אין סאַלאָניקי און אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָט שבתי-צבי געפֿונען נייע אָנהענגער. עס האָבען נאָך געפֿעהלט אַפּאָסטאָלען, וואָס זאָלען פֿערשפּרייטען זיין נאָמען איבער דער וועלט און בעשאַפֿען די נויטיגע אַטמאָספֿערע, און אַזאַ מענש האָט זיך געפֿונען. דאָס איז געווען אברהם היכיני, אַ בעריהמטער דרשן, אַ מענש מיט אַ גרויסען איינפֿלוס אויף די פֿאָלקס-מאַסען. עס איז שווער צו זאָגען, צי אברהם היכיני איז געווען פּשוט אַ גייסטיג-קראַנקער מענש אָדער אַ שווינדלער, נאָר ער האָט אָבגעטאָן אַ זאַך, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף די פֿינסטערע מאַסען, וועלכע זענען געווען איינגעגלויבט אין שבתי-צבי. ער האָט ערגעץ בעקומען אַ אַלטען געהיימניספֿולען כתב-יד, אין וועלכען עס זענען צווישען אַנדערעס געווען פֿאָלגענדע נבואה-ווערטער: „איך, אברהם, וואָס האָט פֿערבראַכט 40 יאָהר אין איינזאַמקייט... איך האָב געפֿרעגט, ווען עס וועט קומען דער וואונדערליכער

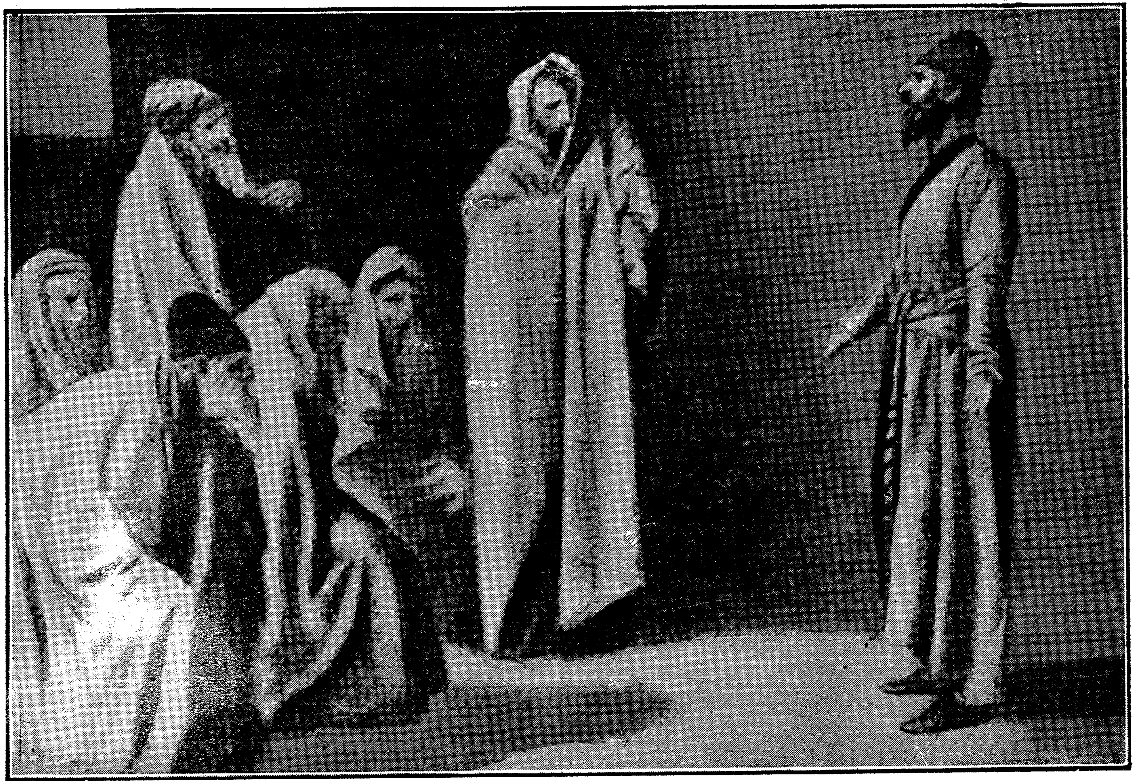

שפינאָזאַ פאַר'ן בית-דין פון רבנים (אנ'אַלט בילד)

קץ, און אַט איז דער ענטפער פון מיין פריינד: אין 1626 וועט געבוירען ווערן אַ זוהן ביי מרדכי=צבי און מען וועט איהם אַ יאָמען געבען שבתי=צבי. ער וועט איינגעהמען דעם גרויסען קראָקאָדיל, דערשטיקען די שלאַנג און ער איז עס דער אמת׳ער משיח"... די דאָזיגע געהיימניספולע נבואה האָט געווירקט אויף שבתי=צבי אַליין, וואָס איז געוואָרען אַלץ דרייסטער און אָנגעהויבען אַלץ מעהר גלויבען אין זיך. אין סאַלאָניקי האָט ער פאַר זיינע אָנהענגער געמאַכט אַ גרויסע סעודה, געהייסען זיך ברענגען אַ ספר=תורה, און ערקלערט, אַז ער פייערט איצט זיין חתונה מיט דער תורה, די טאָכטער פון גאָט. דאָס האָט זעהר אויפגעבראַכט די סאַלאָניקער רבנים, וועלכע האָבען איהם אויך פון דאָרטען פערטריבען.

נאָך לאַנגע וואַנדערונגען איז שבתי=צבי געקומען קיין פאַלעסטינאַ. דאָרט איז פון שטענדיג די מיסטישע שטימונג געווען שטאַרקער, ווי אומעטום, דאָרט איז די אמונה אין דער גאולה געווען פעסטער און שבתי=צבי האָט פערשטאַנען, אַז דאָרט איז דער באָדען גינסטיגער פאַר זיין מיסיע. ער האָט אָנגעהויבען זיך מעהר אָנשטרענגען, מאַכען אַסקעטישע איבונגען, האָט אָפט פערבראַכט די צייט אויף די קברים פון די בעריהמטע יודישע מענער און דאָרט הויך געוויינט און מיט זיין שענער שטים געזונגען מיסטישע הימנען אין די לבנה=נעכט. געהענדיג איבער די גאַסען פלעגט שבתי=צבי טיילען מתנות די קינדער און איז דערמיט געוואָרען נאָך פאָפולערער. אין גיכען האָט זיך געמאַכט אַ מעשה, צוליעב וועלכער ער האָט נאָך מעהר נושא חן געווען ביי די ירושלימער איינוואוינער. אין יענער צייט איז די ירושלימער קהילה, וואָס האָט געלעבט אויפ׳ן חשבון פון די נדבות, וועלכע מען האָט אהין צוגעשיקט פון אייראָפאַ, זעהר פעראָרימט געוואָרען, ווייל צוליעב דער 30=יעהריגער מלחמה פון דייטשלאַנד און דעם קאָזאַקען=אויפשטאַנד אין פוילען, זענען די יודען פון יענע לענדער אַליין אָרים געוואָרען און נישט געקענט שיקען קיין נדבות. צום אומגליק האָט דער טערקישער פאַשאַ נאָך ארויפגעלעגט אויף די ירושלימער יודען גרויסע שטייערען, וועלכע זיי זענען נישט אימשטאַנד געווען צו בעצאָהלען, און דער פאַשאַ האָט זיי געסטראַשעט מיט שווערע שטראָפען. דאַן איז שבתי=צבי אוועק קיין קאַאירא, וואו עס האָט געוואוינט איינער פון זיינע אָנהענגער, דער רייכער יוד רפאל יוסף צעלעבי, אַ אָבקויפער פון די מלוכה=שטייערען, און ביי איהם געבעטען קומען צו הילף די יודען פון דער הייליגער שטאָדט ירושלים. דער מילדער פילאַנטראָפ

צעלעבי האט ארײַנגעטראָגען די גאנצע סומע געלד, וואס דער פאשא האט געפאָדערט פון דער ירושלימער געמיינדע, און די ירושלימער יודען האָבען געבענשט שבתי-צבי, אלס זייער אויסלעזער פון אומגליק.

אויך אין עגיפטען איז פאָרגעקומען א געשיכטע, וואס האט פער-פעסטיגט אין די אָנהענגער פון שבתי-צבי די אמונה אין זיין געטליכער מיסיע. וואוינענדיג אין קאאירא האט שבתי-צבי זיך דערוואוסט וועגען דער וואונדערבארער געשיכטע פון א יודיש מעדעל, - שרה, א געבוירענע אין פוילען. בעת דעם קאָזאקען-אויפשטאנד אין פוילען, ווען שרה איז נאָך זעקס יאָהר אלט געווען, האט מען זי ארויסגעכאפט פון פאטער'ס הויז און אוועקגעפיהרט אין א מאָנאסטיר, וואו מען האט זי ערצויגען אין דעם קריסטליכען גלויבען. דאָרט האט זי אָבגעלעבט צעהן יאָהר און איינמאָל בייַנאכט האט זיך איהר איינגעגעבען צו ענטלויפען. מען האט זי געפונען א האלב-נאקעטע אויפ'ן יודישען בית-עולם און זי האט דערצעהלט, אז איהר פאטער איז צו איהר געקומען אין חלום און מיט געוואלט ארויסגעשטופט פון מאָנאסטיר. די יודען האָבען מורא געהאט צו האלטען זי ביי זיך און מען האט זי אָבגעשיקט קיין אמסטערדאם, כדי זי זאָל דאָרט קענען פריי זיך אומקעהרען צום יודענטום. פון אמסטערדאם איז זי דורך דייַטשלאנד אָבגעפאָהרען קיין ליוואָרנא. דאס לאנגיעהריגע לעבען אין מאָנאסטיר, דאס ארומוואנדערן איבער דער וועלט און די צרות פון די קינדער-יאָהרען האָבען ארויפגעלעגט זייער שטעמפעל אויף דעם יונגען מעדעל, וואס איז געוואָרען העכסט נערוועז, עקזאלטירט און אומעטום פלעגט זי זאָגען, אז איהר שטעהט פאָר חתונה צו האָבען מיט משיח'ען. די ערצעהלונגען וועגען דעם מערקווירדיגען מעדעל זענען דערגאנגען אויך צו שבתי-צבי, און ער האט ערקלערט, אז פון אויבען איז אויך איהם אָנגעצייכענט געוואָרען חתונה צו האָבען מיט דער שרה. עס זענען אוועק שלוחים קיין ליוואָרנא, מען האט גע-בראכט דאס מעדעל שרה קיין קאאירא, און הויז פון מאנגאט צעלעבי, וואו עס איז פייערליך געמאכט געוואָרען די חתונה מיט דעם קינפטיגען משיח. עס האָבען זיך פערשפרייט קלאנגען, אז אין ליוואָרנא האט שרה געפיהרט א אויסגעלאסענעם לעבען. ווען מען האט וועגען דעם דער-צעהלט שבתי-צבי, האט ער געענטפערט: „דעם נביא הושע האט אויך נאָט געהייסען חתונה האָבען מיט א אויסגעלאסענער פרוי".

פון קאאירא איז שבתי-צבי ווידער אָבגעפאָהרען קיין ארץ-ישראל שוין אין דער בעגלייטונג פון א גרויסער מחנה אָנהענגער. די

עקזאלטירטע און מיסטיש־אויסגעלאססענע שרה האט מיט איהר שענהייט נאך פערגרעסערט די צאהל אנהענגער פון שבתי־צבי. זיינע תלמידים פלעגען זאגען, אז ער האט זיך צו איהר נישט צוגעריהרט, פונקט ווי ער האט נישט געלעבט מיט זיינע ערשטע צוויי פרויען, נאר א פאקט איז, אז שרה פלעגט פיהרען א אויסגעלאססען לעבען פון ווילדע טענץ און מיסטישע שפיעלערייען און דערמיט צוגעצויגען פיעל יודישע יונגע לייט, וואס האבען אין דער געטליכקייט פון שבתי־צבי נישט געגלויבט. אין דער שטאדט עזה האט שבתי־צבי בעקומען א נייעם וויכטיגען אנהענגער, דעם יונגען נתן אשכנזי, וועלכער האט שפעטער געשפיעלט א גרויסע ראליע אין דער בעוועגו... ער האט זיך ערקלערט אלס נביא פון משיח און דערצעהלט, אז אין שבועות 1665 האט ער געהערט א בת־קול: „פון היינט אן ביז איבער א יאהר מיט איניגע חדשים וועט קומען משיח בן־דוד". מיט אמאל איז דער יונגער און שטילער נתן געווארען א דרייסטער און ענטוזיאסטישער טוער. ער האט פונאנדער־געשיקט אין אלע יודישע שטעדט, וואו שבתי־צבי האט געהאט אנהענגער, אזא צירקוליאר: „אונזער משיח שבתי־צבי... וועט אראבנעהמען די קייזערליכע קרוין פון קאפ פון טערקישען סולטאן און ארויפלעגען אויף זיין קאפ, און דער סולטאן וועט איהם נאכגעהן ווי א עבד כנעני, וויל איהם, שבתי־צבי, געהערט די מאכט. דערנאך וועט אונזער משיח פערשוואונדען ווערן פון די אויגען פון ישראל און קיינער וועט נישט וויסען, צי ער לעבט, צי ער איז געשטארבען; ער אבער וועט אוועק אין יענער זייט פון טייך סמבטיון, דורך וועלכען, ווי עס איז בעוואוסט, עס איז נאך נישט דורכגעגאנגען קיין מענש אויף דער וועלט, וויל א גאנצע וואך שטראמט ער געשווינד און ווארפט ארויס שטיינער, און נאר אום שבת רוהט ער... פון דארטען וועט אונזער משיח, רייטענדיג, אבפאהרען צוזאמען מיט משה רבינו און אלע יודען קיין ירושלים... אויפ'ן וועג וועט נעגען זיי ארויסטרעטען דאס חיל פון גוג און מגוג, נאר שבתי־צבי וועט קעמפפען מיט זיי, נישט דורך שפיזען און שווערדען, נאר מיט זיין אטעם וועט ער הרג'נען די מערדער און זיי אראבנידערן צו דער ערד. ווען אונזער משיח מיט משה רבינו וועלען אנקומען קיין ירושלים, וועט גאט אראבלאזען פון הימעל א בית־המקדש פון גאלד און טייערע שטיינער, וואס וועלען בעלויכטען די גאנצע שטאדט. דערנאך וועט ער ברענגען קרבנות... שפעטער וועט זיך אנהויבען תחית־המתים".

די ירושלימער יודען האט גוט פערדראסען די אויפפיהרונג פון שבתי צבי און זיי האבען געזוכט מיטלען צו מאכען א סוף פון דער גאנצער בעוועגונג. דער רב ר' יעקב חאגיז און זיין בית-דין האבען איהם מתרה געווען, אז זיי וועלען איהם אריינלעגען אין חרם, נאר שבתי צבי האט זיך נישט וויסענדיג געמאכט, ווייל ער האט גוט געוואוסט, אז כמעט אלע ירושלימער יודען זענען זיינע אנהענגער. אפילו ר' משה גאלאנטי אליין, דער איידים פון ר'יעקב חאגיז, האט געגלויבט, אז אויב שבתי צבי איז נישט דער משיח, איז ער יעדענפאלס א געטליכער מענש. די רבנים האבען אבער אויסגערופען אין אלע שוהלען, אז שבתי צבי איז א רשע און איז חייב מיתה. שבתי צבי האט פערשטאנען, אז נישט אזוי לייכט וועט זיך איהם איינגעבען פטור צו ווערן פון די רדיפות פון די רבנים. און ער האט דעריבער מרמז געווען זיין „נביא", נתן, אז ער זאל אנהויבען זאגען נביאות וועגען דעם, וואס די אמאליגע קדושה פון ירושלים האט זיך אבגעטאן פון איהר און איצט איז די שטאדט עזה הייליגער פון ירושלים. צוזאמען דערמיט האט שבתי צבי מיט זיינע תלמידים זיך אריבערגעקליבען קיין סמירנא, די געבורטס-שטאדט פון משיח, וואו זיי האבען געהאפט צו געפינען פאר זיך א גינסטיגערען בא־ען.

פאר זיין פערלאזען ירושלים האט שבתי צבי פונאנדערגעשיקט דעלעגאטען אין פיעל יודישע שטעדט, וואו זיי האבען געפיהרט א פראפאגאנדע און ערווארבען נייע אנהענגער פון ערווארטעטען משיח. אין סמירנא אליין איז ער אנגענומען געווארען מיט גרוים כבוד. דארט האט מען שוין לאנג געהאט פערגעסען דעם חרם, אין וועלכען מען האט איהם אריינגעלעגט מיט עטליכע יאהר צוריק. דארט האט ער געפונען א נייעם וויכטיגען אנהענגער, ר' שמואל פרימו, א געשיקטער און קלוגער מענש, וואס איז געווארען דער סעקרעטאר פון שבתי צבי. פרימא איז אפשר געווען דער איינציגער קלארער און ניכטערער מענש צווישען די אלע ענטוזיאסטישע משוגעים, וואס האבען ארומגערינגעלט שבתי צבי און באמת געגלויבט אין איהם. פרימא איז בעוואוסטזיניג געגאנגען צו זיין צוועק, האט געוואוסט ווי אויסצונוצען דעם „משיח" פאר זיינע פערזענליכע אינטערעסען, און פון דער צווייטער זייט האט אויך שבתי צבי געהאט פון איהם פיעל נוצען, ווייל פרימא האט געוואוסט, ווי אזוי צוצוגעבען דער מינדסטער זאך א פייער-

ליכען חאראקטער און זי אזויערנאך צו מאכען פאר א גרויס, וויכטיג געשעהעניש.

שבתי צבי האט די ערשטע צייט זיך געפיהרט מיט טאקט און אליין בעפוילען זיינע מענשען, אז זיי זאלען פארלויפיג נישט רעדען וועגען איהם אלס משיח. די בעוועגונג איז זיך אבער געגאנגען מיט איהר אייגענעם וועג, אפשר געגען ווילען פון שבתי צבי אליין, און דעם 10-טען סעפטעמבער 1665, אום ראש השנה, איז דאס געשעהן: ווען שבתי צבי איז געקומען אין שוהל אריין, האט מען פון עולם, אין מיטען שופר-בלאזען, איהם פראקלאמירט אלס משיח און אנגעהויבען אויסשרייען: זאל לעבען אונזער מלך! זאל לעבען אונזער משיח!

פון דעמאלט אן האבען זיך אין סמירנא אנגעהויבען שטורמישע הכנות צו דעם קומען פון משיח. עפעס א מין שגעון האט ארומגעהאפט אלעמען, אלט און יונג, מענער און פרויען; עס האט זיך ענטוויקעלט די עפילעפסיע, מענשען פלעגען געהן אין גאס, פלוצלינג אנידערפאלען צו דער ערד און אנהויבען נביאות זאגען וועגען משיח'ן. אלע האבען זיך אנגעהויבען גרייטען צום טאג פון דער גאולה; די סוחרים האבען פערלאזען זייערע געשעפטען, די ארבייטער זייער ארבייט, און אלע האבען פיעל געפאסט, געפייניגט זיך און תשובה געטאן. עס זענען געוועזען אזעלכע, וואס פלעגען פאסטען א גאנצע וואך און די נאכט נאכדעם פערברענגען אין „תיקונים", זאגען חצות און טובל'ען זיך אין ים. פון דער צווייטער זייט האבען אייניגע פערבראכט די טעג אין אויסגעלאסענקייט, געזונגען לידער און זיך פרעהליך געמאכט. נישט זעלטען פלעגט מען זעהן איבער די גאסען דעם משיח אליין, וואס איז געגאנגען אין דער שפיץ פון א גרויסער מחנה, און דער כאר האט געזונגען פסוקים פון תהלים.

אין דער גרויסער משיח-התלהבות פלעגען זיך אויך אבטאן מיאוסע מעשים. די פרוי פון שבתי צבי, די פער'חלומ'טע און אונבעוואוסטזיניג-אויסגעלאסענע שרה, האט נישט איבעריג געהיט די גרעניצען פון צניעות און מענער מיט פרויען פלעגען זיך פערזאמלען און זינגען און טאנצען ביז צו שגעון. די אייניציגע ניכטערע מענשען, וואס האבען געפרובט פראטעסטירען געגען דער ווילדער שמחה, האבען טייער בעצאהלט דערפאר. זעהר מיאוס איז זיך בעגאנגען דער בעוואוסטער רב ר' חיים בנבנשתי, איינער פון די גרעסטע תלמודיסטען פון יענעם דור. ער האט נישט פראטעסטירט, ווען די

שבתי=צביניקעס האָבען בעזיטיגט פֿון דער שטעל און געצוואונגען צו ענטלויפֿען דעם רב ר׳ אהרן לפפא, וואָס האָט פּראָטעסטירט געגען די משיח=וואקחאנאליעס; ר׳ חיים האָט נאָך אַליין פֿערנומען די שטעל פֿון אָבגעזאָגטען רב און איז דערנאָך געוואָרען אַ הייסער מאמין פֿון שבתי צבי. איינער אַ גרויסער פילאַנטראָפּ, חיים פּיניא, האָט געפּרובט צווייפלען אין דער הייליגקייט פֿון שבתי צבי, נאָר דער המון האָט איהם בעלאַגערט אין שוהל און איהם שיער נישט דער׳הרג׳עט. איהם האָט זיך איינגעגעבען צו ענטלויפֿען, נאָר ווען ער איז אהיים געקומען, האָט ער געטראָפֿען זיינע אייגענע טעכטער ליגען אָהן בעוואוסטזיין אויף דער ערד און זאָגען נביאות וועגען משיח שבתי צבי. דער פֿאָטער האָט געמוזט אַרויפֿנעהמען אויף זיך די מאַסקע פֿון אַ מאמין, און ווען דער עולם האָט זיך דערוואוסט, אַז דער אָנגעזעהענער ר׳ חיים פּינייא איז צוגעשטאַנען צו די תלמידים פֿון שבתי צבי, איז די שמחה נאָך גרעסער געוואָרען.

די געשעהענישען אין סמירנאַ זענען אין גיכען בעוואוסט געוואָרען אין אַלע יודישע שטעדט. פֿון די יודישע קהלות אין קליין=אזיען פֿלעגען קומען קיין סמירנאַ פֿיעל מענשען, וואָס האָבען אַליין געוואָלט זעהן דעם משיח, און קומענדיג אהין, זענען זיי אַליין געוואָרען אָנהענגער פֿון שבתי צבי. דער סעקרעטאַר פּרימאָ האָט פֿונאַנדערגעשיקט איבער די יודישע שטעדט מאַניפֿעסטען מיט גוטע בשורות וועגען משיח; דער „נביא״ נתן פֿון עזה און אַנדערע אַפּאָסטאָלען האָבען בעצויבערט די נאַאיווע צוהערער דורך מעשות וועגען די נסים ונפלאות, וואָס דער „משיח״ האָט בעוויזען; אפילו קריסטען האָבען זיך פֿעראינטערעסירט מיט דער משיח=בעוועגונג. די פֿאָרשטעהער פֿון די אייראָפּעאישע מלוכות, די אַגענטען פֿון די גרויסע האנדעלס=פֿירמעס אין האָלאַנד און ענגלאַנד האָבען שריפֿטליך מודיע געווען וועגען די געשעהענישען אין סמירנאַ. אויף די בערזען אין אייראָפּאַ האָט מען געשמועסט וועגען שבתי צבי, ווי וועגען אַ וויכטיג געשעהניש, און מיט אונגעדולד ערוואַרטעט די ידיעות פֿון סמירנאַ. דאָס האָט, נאַטירליך, געווירקט אויף די יודען אין אייראָפּאַ. די זיסע האָפֿנונג, אַז עס איז שוין געקומען אַ סוף צו די יודישע צרות, האָט נישט ווילענדיג פֿערחאַפּט אַלע יודישע הערצער; אומעטום האָבען זיך איבערגע׳חזר׳ט דיזעלבע ערשיינונגען, וואָס אין סמירנאַ: מען האָט פֿיעל געפֿאַסט, געפּייניגט זיך, תשובה געטאָן און נביאות געזאָגט. אין קאָנסטאַנטינאָ=

פֿאַל האָט אײנער אַ אַלטער יוד, אַ מקובל, פּלוצלינג אָנגעהויבען נביאות זאָגען, אַז שבתי צבי איז דער יודישער משיח, און ער פֿלעגט פֿאַלען אויף דער ערד אַ פֿער׳חלש׳טער, זינגען ווי אַ קינד און טאַנצען ביז משוגעת. אפילו אויף דער אינזעל עלבאַ אין איטאַליען האָט זיך געפֿונען אַ יוד אַ שנײדער, וואָס האָט בעקומען עפּילעפּסיע און נביאות געזאָגט אויף שבתי צבי. אַזעלכע ערשײנונגען פֿלעגען פֿאָרקומען אויך אין אַנ־דערע ערטער. נישט בלויז די פֿאָלקס־מאַסען האָבען געגלויבט אין משיח׳ן, נאָר אפילו די רבנים און די געבילדעטע לײט. די משיח־בעוועגונג איז געוואָרען אַ מין עפּידעמיע, וואָס האָט זיך געשווינד פֿערשפּרײט איבער אַלע יודישע שטעדט. עס איז נישט געווען, ווער עס זאָל אָבקיהלען די צוהיצטע מוחות, ווער עס זאָל צושטרײען די געדיכטע וואָלקענס. אין אַזאַ צײט וואָלט נאָר אַזאַ מענש ווי שפּינאָזאַ, מיט זײן קלאָרען שכל און גענױאַלער רוהיגקײט, געקענט פֿערשפּרײטען אַ שײן אויף דער מיסטישער בעוועגונג און אַרויסרופֿען אין יודענטום אַ נײַע בעוועגונג, אַ ראַציאָנאַלע און פֿרײזיניגע; שפּינאָזאַ האָט שוין אָבער דעמאָלט זיך געהאַט אָבגעקעהרט פֿון אַלע יודישע אינטערעסען און האָט געקוקט אויף דער משיח־בעוועגונג, ווי אויף אַ נאַרישקײט, וואָס ס׳לוינט נישט וועגען דעם צו רעדען.

די ערשטע ידיעות וועגען דעם, וואָס עס טוט זיך אין סמירנאַ, זענען אָנגעקומען קײן אײראָפּאַ אין פֿריהלינג 1665. די האַנדעלס־שיפֿען, וואָס זענען געגאַנגען פֿון מעקאַ, האָבען געבראַכט די ידיעות וועגען דער משיח־בעוועגונג צוערשט אין די אײראָפּעאישע פּאָרט־שטעדט — האַמבורג, אַמסטערדאַם, ווענעדיג און ליוואָרנאָ. די דאָזיגע שטעדט זענען טאַקע געוואָרען אַ נעסט פֿאַר דער שבתי־צבי־בעוועגונג. די בריעף פֿון סעקרעטאַר שמואל פּרימאָ, די צירקולאַרען פֿון „נביא" נתן העזתי, די ערצעהלונגען פֿון די אָנגעקומענע יודען און קריסטען וועגען דעם, וואָס עס קומט פֿאָר אין סמירנאַ, — דאָס אַלץ האָט אויפֿגערודערט די מוחות און געהײצט די פֿאַנטאַזיע. אײנע אַ יודישע פֿרוי אין האַמ־בורג, וואָס האָט געלעבט אין יענער צײט, שרײבט אין איהרע מעמוּ־אַרען: „עס איז אונמעגליך צו בעשרײבען די שמחה, וואָס האָט אונז אַלע ארומגעכאַפּט, ווען עס זענען אָנגעקומען בריעף פֿון טערקײ. דעם גרעסטען טײל בריעף האָבען בעקומען די ספרדים און די אַלע פֿלעגט מען ברענגען אין שוהל אַרײן און לײענען אויפֿ׳ן קול. אַהין פֿלעגען אויך קומען די אשכנזים. די יונגע ספרדים פֿלעגען זיך אָנטאָן אין

זייערע בעסטע קליידער און יעדער פֿון זיי האָט זיך אַרומגעגאַרטעלט מיט אַ ברייטען גאַרטעל פֿון גרינעם זייד, ענהליך אויף דעם גאַרטעל פֿון שבתי צבי. זיי פֿלעגען געהן מיט מוזיק און טענץ איבער די גאַסען און האָבען זיך געפֿרעהט, ווי אַמאָל בעת דער שמחה פֿון בית־השואבה, לעזענדיג די אָנגעקומענע בריעף. אייניגע האָבען אויספֿערקויפֿט זייער גאַנץ פֿערמעגען, די הייזער און הויפֿען, און פֿון טאָג אויף טאָג ערוואַרטעט די גאולה. מיין שווער, וואָס האָט געוואוינט אין האַמעלן, האָט פֿערקויפֿט דאָס הויז מיט'ן גאַנצען פֿערמעגען און זיך בעזעצט אין האַלדעסהיים. ער האָט אונז צוגעשיקט קיין האַמבורג צוויי קעסטלעך מיט לייוועגד פֿון פֿערשידענע סאָרטען און אַלערליי עסענוואַרג; דאָרט איז געווען אַרבעס, געריכערט פֿלייש, קאָמפּאָטען פֿון פֿלוימען, געטריקענטע פֿרוכטען און אַנדערע שפּייזען, וואָס קענען זיך האַלטען. דער גוטער מענש האָט געמיינט, אַז מיר וועלען גלייך פֿון האַמבורג אַריבערפֿאָהרען קיין ארץ ישראל".

אַזאַ אויפֿרעגונג האָט אויך געהערשט אין אַמסטערדאַם, אין הויפּט האַנדעלס־צענטער פֿון די דעמאָלטיגען יודען. דאָרטען פֿלעגען אַרומגעהן פֿון האַנד צו האַנד פֿערשידענע משיח־מאַניפֿעסטען. אין איינעם פֿון די מאַניפֿעסטען האָט נתן העזתי געשריבען קאַטעגאָריש: „אַזוי האָט גאָט געזאָגט: אייער גואל איז געקומען און זיין נאָמען איז שבתי־צבי. ער וועט אַרויסטרעטען ווי אַ גבור, ווי אַ קאַמפּפֿס־מענש וועט ער ערוועקען קנאה... איך בעט גאָט, אַז איהר זאָלט זעהן דעם קעניג אין זיין גאַנצער פּראַכט"... אין די שוהלען און אויף די גאַסען פֿלעגען פֿאָרקומען מאַניפֿעסטאַציעס מיט געזאַנג און טענץ. די קריסטען האָבען געקוקט און זיך געוואונדערט: זיי האָבען אַביסעל חוזק געמאַכט פֿון דער בעוועגונג; אייניגע פֿון זיי האָבען אָבער אויך געגלויבט אין דער נאָהענטער אויסלייזונג פֿון יודען, ובפֿרט, אַז די אייראָפּעאישע קאָנסולען האָבען אין זייערע אָפֿיציעלע מעלדונגען בעשטעטיגט פֿיעל פֿון דעם, וואָס יודען האָבען דערצעהלט. פֿון לאָנדאָן האָט דער דייטשער געלעהרטער אָלדענבורג געשריבען זיין פֿריינד ברוך שפּינאָזאַ: „דאָ רעדען אַלע וועגען דער אומקעהרונג פֿון די יודען, וואָס זענען צוויי־טויזענד יאָהר, צוריק אין זייער פֿאָטערלאַנד. נישט פֿיעל גלויבען דאָ דערין, נאָר פֿיעל ווינשען דאָס. איך ווייס, אַז אויך די אַמסטערדאַמער יודען האָבען דערפֿון געהערט און זענען זעהר אויפֿגערעגט דערפֿון. אויב דאָס וועט מקוים ווערן, וועט

דאָס אַרויסרופֿען אַ איבּערקעהרעניש אין דער גאַנצער וועלט״.

די אויפֿרעגונג האָט דערגרייכט די העכסטע שטופֿע אין דער ערשטער העלפֿט פֿון 1666. אין האַמבּורג פֿלעגט מען אין די שוהלען לייענען לכבוד שבתי=צבי „הנותן תשועה״. פֿון אַמסטערדאַם זענען אַרויסגעפֿאָהרען קיין פּאַלעסטינאַ פֿאָרשטעהער פֿון דער יודישער געמיינדע, וועלכע האָבּען געוואָלט זיך זעהן מיט שבתי=צבי און מיט איהם צוזאַמען געהן קיין ארץ=ישראל. אויפֿ׳ן וועג האָבּען זיי זיך פֿערהאַלטען אין איטאַליען אויף אַ לאַנגע צייט. די אַמסטערדאַמער געמיינדע האָט דאַן געשיקט צו זיי אַ בּריעף מיט אַ בּיטע איבּערצוגעבּען דאָס שבתי=צבי. די שרייבּער׳ס פֿון דעם בּריעף ווענדען זיך צו שבתי=צבי, ווי צו אַ משיח און קעניג, דריקען איהם אויס זייערע אַלאונטערטעניגסטע געפֿיהלען און בּעטען איהם, ער זאָל זיי לערנען, וואָס צו טאָן. „לערן אונז, אונזער קייזער=הערשער, מיט וואָס פֿאַר אַ וועג צו געהן און וואָס צו טאָן; צי זאָלען מיר זיך שוין בּעוואָפֿנען און געהן אויף גאָטס=הויז, צו מיר זאָלען וואַרטען אויף גאָטס גנאָד בּיז אַלע אונזערע צוזייהטע און צושפּרייטע וועלען זיך ווידער פֿערזאַמלען?״ דעם דאָזיגען בּריעף האָבּען אונטערגעשריבּען אין נאָמען פֿון אַ גאַנצער גרופּע דער בּעוואוסטער רב און ד״ר ר׳ בּנימין מוספיה און נאָך עטליכע פֿאָרשטעהער. אַ צווייטע גרופּע רבנים און פּרנסים האָבּען נאָך פֿריהער געשיקט אַ אַלאונטערטעניגסטען אַדרעס פֿאַר שבתי=צבי.

דער איינציגער, וואָס איז אַרויסגעטרעטען געגען דער אַלגעמיינער פֿערבּלענדניש, איז געווען דער לאָנדאָנער רב ר׳ יעקב ששפורטש, וואָס האָט אַ צייט געוואוינט אין האַמבּורג. ער איז געווען איבּערצייגט, אַז די גאַנצע בּעוועגונג איז אָדער אַ פּשוט׳ער שווינדעל, אָדער אַ פֿערבּלענדניש, און ער האָט אָהן אויפֿהער געשריבּען בּריעף צו די רבנים אין טערקיי און אין אייראָפּאַ, בּעטענדיג זיי, אַז זיי זאָלען ראַטעווען דאָס פֿאָלק פֿון דער געפֿעהרליכער בּעוועגונג. דערויף האָט ער אָבּער בּעקומען ענטפֿערען, וואו די רבנים האָבּען געלויבּט די געטליכקייט פֿון שבתי=צבי, אָדער זיך אויסגעדרעהט פֿון אַ קלאָרער מיינונג. די ערשטע צייט האָט ר׳ יעקב ששפורטש זיך נישט בּעשלאָסען אַרויסצוטרעטען אָפֿען אין האַמבּורג און אין אַמסטערדאַם געגען דער משיח=בּעוועגונג, ווייל עס איז גענוג געווען איין אונפֿאָרזיכטיג וואָרט, אום צו שטעלען זיך אין אַ סכנה. ער האָט דעריבּער געמוזט אָנטאָן אויף זיך אַ מאַסקע, זיין אויף די פֿייערונגען לכבוד שבתי=צבי, הערען די תפילות און

הימנען — און שוויינען. ווען ער האט זיך איינמאל ערלויבט אפען צו פראטעסטירען געגען דעם, וואס די שבתי־צבי׳ניקעס האבען מבטל געוועזען איינינע נאציאנאלע תעניתים, ווי תשעה־באב, האט מען איהם אין שוהל שיער נישט בעליידיגט און די מאסע פלעגט זיך בעציהען צו איהם פיינדליך. ער האט געקענט אראבווארפען פון זיך די מאסקע און אפען פראטעסטירען ערשט שפעטער, ווען שבתי־צבי האט אזוי טרויעריג געענדיגט און פערלאזען די אמונה פון זיינע עלטערן.

אין פיעל שטעדט פלעגען פארקומען מחלוקת און געשלעגען צווישען די גלויביגע און די „אונגלויביגע”, וואס זענען געווען אין דער מינדערהייט. אין איינינע ערטער האט מען זיך זאגאר געשלאגען אין די שוהלען און עס זענען געוועזען פעלען, ווען מען האט די אונגלויביגע געשלאגען ביז טויט. אפילו ווען שבתי־צבי זאל ביזהער נישט געוועזען אליין גלויבען אין זיין מיסיע, וואלט ער איצט, נאך דעם כבוד, וואס מען האט איהם אנגעטאן פון אלע זייטען, געמוזט אנהויבען גלויבען, אז ער איז באמת געשיקט פון גאט אויסצופיהרען א וויכטיגע מיסיע. יעדען טאג פלעגען צו איהם קומען שלוחים פון פערשידענע שטעדט, וואס האבען איהם געבראכט מתנות און בריעף, אין וועלכע מען האט איהם אויסגעדריקט אונטערטעניגע געפיהלען, ווי — א קייזער און משיח. ווי עס זעהט אויס, האט שבתי־צבי אליין נישט געהאט קיין חלק אין די אלע פייערליכקייטען און אין דער גוזמא׳דיגער התפעלות בנוגע צו זיין פערזאן; דאס אלץ איז געטאן געווארען אהן זיין בעפעהל, אפשר געגען זיין ווילען, און נאר זיינע „נביאים” און „אפאסטאלען” האבען בעשאפען די אטמאספערע, אין וועלכער שבתי־צבי איז געווארען א „געטליכע פערזאן”.

אמםערהרסטען האט די משיח־בעוועגונג זיך פערשפרייט אין פוילען. דארט האט זי געפונען פאר זיך טיעפע ווארצלען אין פאלק און אין דער פאלקס־שטימונג. נישט קיין בלויזער צופאל איז דאס געוועזען, וואס פונקט אין דעם יאהר (1648), ווען אין פוילען זענען פארגעקומען די הריגות פון חמעלניצקי, איז שבתי־צבי צום ערשטען מאל ארויסגעטרעטען אין סמירנא. ביידע געשעהענישען האבען געהאט א גרויסען צוזאמענהאנג צווישען זיך. יענע טויזענדע געפאנגענע יודען, וועלכע חמעלניצקים מיטהעלפער, די טאטארען, האבען אוועקגעפיהרט קיין טערקיי, וואו זיי זענען אויסגעלעזט געווארען דורך די טערקישע יודען, האבען מיט זייערע ערצעהלונגען וועגען שרעקליכען חורבן פון יודישען צענטר אין

פוילען נעקענט בעשאפען די נויטיגע אטמאספערע פאר דער משיח-בעוועגונג. עס איז קיין ספק נישט, אז די ערצעהלונגען וועגען דער שרעקליכער קאטאסטראפע אין פוילען האבען שטארק געווירקט אויף דער נשמה פון שבתי-צבי און צוגעגרייט א באדען פאר דער פראפאגאנדע, וואס ער האט געפיהרט בעת זיינע וואנדערונגען. פון דער צווייטער זייט איז אויך שבתי-צבי געוועזען בעזונדערס נאהענט דעם צוועהטאגטען הארץ פון די פוילישע יודען און ווען ער איז בעריהמט געווארען איבער דער וועלט און זיין נאמען האט זיך פערשפרייט אלס אויסלייזער און משיח, האבען זיי, די פוילישע יודען, זיך אבגערופען דערויף מיט א בעזונדער התפעלות און מיטגעפיהלט. איינער א מאלאראסישער שריפטשטעלער פון יענער צייט שרייבט וועגען די פוילישע יודען: „די יודען האבען געפייערט א נצחון. אייניגע פון זיי האבען פערלאזען זייערע הייזער און פערמעגען, נישט געוואלט טאן קיין זאך אין געזאגט, אז אט וועט משיח זיי איבערטראגען אויף א וואלקען קיין ירושלים. אנדערע האבען גאנצע טעג געפאסט, נישט געגעבען עסען אפילו די קליינע קינדער און בעת דעם בייזען ווינטער זיך געטובל'ט אין די טייכען, לייענענדיג עפעס א ניי-פערפאסטע תפילה... אין יענער צייט האבע אייניגע קליינמוטיגע און ארימע קריסטען, הערענדיג די מעשות וועגען פאלשען משיח און זעהענדיג די גרויסע שטאלצקייט פון די יודען, אנגעהויבען צווייפלען אין קריסטוס'ען".

די האפנונגען אויף א גיכער אויסלעזונג האבען זיך נאך פערשטארקט נאכדעם ווי עס האבען זיך אומגעקעהרט די שלוחים, וואס זענען געשיקט געווארען צו שבתי צבי פון פוילען. איינער פון די שלוחים איז געוועזען דער זוהן פון לעמבערגער רב ר' דוד הלוי, דער גרעסטער אויטאריטעט פון יענער צייט, דער קאמענטאטאר פון „שולחן ערוך". די דעלעגאטען פון פוילען האבען זיך פארגעשטעלט פאר שבתי צבי זומער 1666, ווען ער איז שוין געוועזען ארעסטירט (וועגען דעם — ווייטער) און געזעסען אין אבידאס, ביי קאנסטאנטינאפאל. זיי זענען ערשטוינט געווארען, ווען זיי האבען דערזעהען, אז שבתי צבי איז ארומגערינגעלט פון א גרויסער מחנה יודען פון עטליכע טויזענד מאן, צווישען וועלכע עס האבען זיך געפונען פיעל בעגייסטערטע זקנים, אנגעזעהענע יודען, וואס זענען זיך צונויפגעפאהרען פון אלע עקען וועלט. שבתי צבי האט איבערגעגעבען די דעלעגאטען פאלגענדען בריעף צום לעמבערגער רב: „דעם 6-טען טאג פון דער אויפלעבונג פון מיין

נײַסט און נשמה,״ כ״ב תמוז... איך שיק אַ מתנה דעם מאַן פון גלויבען, דעם געעהרטען זקן, מחבר פון „טורי זהב״ דוד הלוי, זאָל ער אויף זײַן עלטער בליהען מוטיג און פריש! און גיכען וועל איך פאַר אײַך נקמה נעהמען און אײַך טרייסטען ווי אַ מוטער איהר קינד, איך וועל אײַך בעצאָהלען הונדערט מאָל גוטס. דער טאָג פון נקמה איז אין מײַן הארץ, און דאָס יאָהר פון מײַן אויסלעזונג איז שוין געקומען. אזוי זאָגט דוד בן ישי, דער אויבערשטער פון אלע קיסרים... גאָט׳ס משיח, דער לײב פון דער הויך שבתי צבי״ נ״י. אויסער דעם בריעף האָט שבתי-צבי איבערגעגעבען אַ מתנה דעם אלטען רב ר׳ דוד הלוי: אַ העמד, וואָס דער רב זאָל אָנטאָן. אין בריעף האָט שבתי אויך געבעטען, מען זאָל איהם צושיקען פון פוילען דעם „נביא״ נחמיה הכהן. דער „משיח״ האָט נישט געוואוסט, אז דערזעלבער נחמיה הכהן וועט ברענגען אַ אומגליק אויף זײַן קאָפּ.

דערווײַל האָט זיך דערנעהענטערט דאָס יאָהר פון דער גאולה און די שטימונג איז געוואָרען אלץ געשפּאַנטער און נערוועזער. אײַנער, וואָס האָט בײַגעוואוינט די געשעהנישען פון יענער צײַט, דערצעהלט וועגען דעם, וואָס איז פאָרגעקומען אין האמבורג אין אָנהויב 1666: „לכבוד שבתי-צבי האָט מען אין די שוהלען געלײַענט אַ תפילה, אין אַ פאָרם, וואָס פּאַסט פאַר אַ קײַזער. דאָס פאָלק האָט דערבײַ זיך אויפגעהויבען פון די ערטער און מיט יראת הכבוד, ווי פאַר דער העכסטער מאַכט, געענטפערט „אָמן״ אויף יעדע ברכה; ווער עס האָט נישט געענטפערט, האָט ריזיקירט מיט׳ן לעבען. זײַ האָבען געוואַרט אויף אַ בעשטימטען טאָג פון דער גאולה, לויט דעם בעפעהל פון קײַזער (שבתי) און זײַן נביא (נתן). אמאָל איז דער טערמין בעשטימט געוואָרען אויפ׳ן יאָהר 1672, און אמאָל אויף די נאָהענטסטע חדשים ניסן אָדער סיון. ערוואַרטענדיג די גאולה, האָבען אלע פלײַסיג זיך אָבגעגעבען צו תשובה, תפילה און געוויין, כדי זוכה צו זײַן צו דערזעהען די בעפרײַאונג אָהן חבלי משיח ווײַל אזוי האָט פערזיכערט זײַער נביא: די גאולה וועט קומען אין גיכען, און דורך תשובה וועט מען פערקלענערען די חבלי משיח, און אין דער גאַנצער וועלט איז פאָרגעקומען אַ פלײַסיגע תשובה מיט פּײַניגען דעם קערפּער, תעניתים, וואָס האָבען אמאָל געדויערט אַ גאַנצע וואָך, טבילות אין קאַלט וואַסער און אַנדערע פאָרמען פון סיגופים (פּײַניגען זיך), וואָס דאָס מויל קען נישט אויסרעדען און דער שכל — פערשטעהן. דער

נביא פון עזה האט וועגען דעם אלץ מודיע געווען. עס איז דערגאנגען דערצו, אז פיעל האט זיך פערוואלט פאהרען, כדי אליין צו זעהן איהם (שבתי=צבי) און ביי איהם זיך דערוויסען וועגען דעם שרש פון זייער נשמה און וועגען די מיטלען, ווי אזוי צו דערגרייכען די העכסטע שלימות.

צופיעל טומעל האט שוין שבתי=צבי ארום זיך בעשאפען, צו גרוים איז שוין געווען די בעשטימטע ערווארטונג פון דער גאולה, אום ער זאל קענען ווייטער בלייבען זיצען אין סמירנא און רוהיג צוקוקען, ווי עס ברויזען די חוואליעס ארום איהם און עס קלאפען די הערצער. און אט אין אנהויב 1666 איז דער פערגעטערטער אויסלייזער אוועק פון סמירנא קיין קאנסטאנטינאפאל, כדי — ווי מען האט געזאגט — אבצונעהמען די קרוין ביים סולטאן. פאר'ן אבפאהרען האט שבתי=צבי צוטיילט „די וועלט", ד. ה. די גאנצע טעריטאריע פון דער קינפטיגער יודישער מלוכה צווישען זעקס=און=צוואנציג פון זיינע מקורבים. מען דערצעהלט אלס קוריאז, אז איינער פון די זעקס=און=צוואנציג „חלקים" איז אריינגעפאלען צו א ארימאן, וואס האט געלעבט פון נדבות. עס האבען זיך געפונען רייכע יודען, וואס האבען געוואלט ביי דעם ארימאן אבקויפען פאר א גרויסע סומע געלד זיין חלק „מלוכה", נאר יענער האט אויף קיין פאל נישט געוואלט.

די טערקישע רעגירונג, וואס אין איהר שפיץ איז דאן געשטאנען דער גרוים=וויזיר אחמעד קעפרילי, האט געוואוסט וועגען דער בעוועגונג צווישען יודען, נאר ער האט זיי נישט געשטערט כל זמן די בעוועגונג איז נישט אריבערגעגאנגען די גרעניצען פון דער פראווינץ. טיילוויז צוליעב מורא ארויסצורופען אונרוהען און טיילוויז צוליעב האבאר האט די אדמיניסטראציע אין דער פראווינץ געלאזט צו רוה שבתי=צבי מיט זיין חברה. נאר ווען יענער צוזאמען מיט זיין סעקרעטאר פרימא און עטליכע פריינד זענען געפאהרען אין דער רעזידענץ פון טערקיי, האט די העכערע מאכט שוין אנגעהויבען זיך בעאונרוהיגען. לויט דער פעראָרדנונג פון גרוים=וויזיר האט מען שבתי=צבי שוין אבגעווארט בעת דאס שיף האט זיך אבגעשטעלט אין די דארדאנעלען און מען האט איהם ארעסטירט. אין עטליכע טעג ארום האט מען דעם משיח געבראכט צופיהרען אין קייטען קיין קאנסטאנטינאפאל און איינגעזעצט אין טורמע. אין צוויי חדשים ארום האט מען איהם איבערגעפיהרט אין דעם נאהענטען פאלאץ אבידאס. אהין איז אויך געקומען

זײַן פֿרוי, שרה, דער סעקרעטאַר פּרימאָ און אײניגע מקורבים.

דער אַרעסט פֿון שבתי-צבי האָט נאָך פֿערשטאַרקט דאָס גלויבען אין איהם. דאָס פֿאָלק האָט אויסגעטײַטשט דעם אַרעסט אַזוי, אַז דער משיח דאַרף יעצט איבערלעבען יענע יסורים, וואָס דאַרפֿען קומען פֿאַר דער גרויסער נאַציאָנאַלער בעפֿרײַאונג. קײן קאָנסטאַנטינאָפּאָל זענען זיך אָנגעפֿאָהרען פֿיעל פֿון שבתי-צבי'ס אָנהענגער פֿון דער גאַנצער וועלט. פֿיעל האָבען מיטגעבראַכט טײַערע מתנות פֿאַר דעם לײַדענדען משיח און דער משיח האָט געלעבט אין זײַן תּפֿיסה, ווי אַ פֿירשט אין זײַן פּאַלאַץ. די טערקישע וואַך איז געווען איבערגעקויפֿט און די דעפּוטאַטען און מאמינים, וואָס זענען געקומען צום משיח אין תּפֿיסה אַרײַן, האָבען פֿאַר זיך געזעהען אַ איבערראשענד בילד: אַנשטאָט אַ אָרימען אַרעסטאַנט, איז געשטאַנען פֿאַר זײ אַ שטאָלצער מענש, וואָס איז געזעסען אין זײַן פּאַלאַץ, ווי אַ קײזער. דאָס האָט נאָך מעהר גערײצט די פֿאַנטאַזיע און דער פּאַלאַץ אַבידאָס האָט בײַ די אָנהענגער פֿון שבתי-צבי בעקומען דעם נאָמען „מגדל עוז". כּדי צו אונטערהאַלטען אין פֿאָלק די אמונה אין אַ נאָהענטער איבערקעהרעניש, האָבען די אַפּאָסטאָלען פֿון שבתי-צבי אָנגעהויבען אָבשאַפֿען פֿיעל יודישע מנהגים און דינים אויף דעם גרונד, וואָס איצט האָט די גאולה זיך שוין אָנגעהויבען און לויט דער מסורה דאַרפֿען אַלע מצוות בטל ווערן בעת משיח וועט קומען. דעם תּענית פֿון שבעה-עשר-בתמוז האָבען די שבתי-צבי'ניקעס מבטל געמאַכט אויף דעם סמך, וואָס אין יענעם טאָג האָט די געטליכקײט זיך צום ערשטען מאָל ענטפּלעקט צו שבתי-צבי. אפילו דער תּענית פֿון תשעה-באב איז פֿערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ יום-טוב, ווײַל אין דעם טאָג איז געבוירען געוואָרען דער משיח, וועלכער דאַרף צוריק אויפֿבויען דעם בית-המקדש.

פֿון אַבידאָס זענען פֿונאַנדערגעשיקט געוואָרען אין אַלע יודישע געמײנדעס צירקולאַרען אין נאָמען פֿון שבתי-צבי. אין די שוהלען פֿלעגט מען לײענען לכּבוד שבתי-צבי „הנותן תשועה". זעהר פֿיעל דעפּוטאַציעס זענען געקומען זיך בוקען פֿאַר דעם משיח. צווישען אַנדערע איז אויך געקומען דער אויבענדערמאָהנטער נחמיה הכּהן און פֿון איהם איז אויף שבתי-צבי געקומען אַ אונערוואַרטעט אומגליק. שבתי-צבי האָט אָנגענומען דעם „נביא" נחמיה הכּהן זעהר פֿײַערליך און געהאַט מיט איהם אַ לאַנגען געשפּרעך. ווי עס שײַנט, האָט ער געוואָלט מאַכען איהם פֿאַר זײַן פֿאָרשטעהער אין פּוילען; נאָר די אוידיענץ האָט

פישט געבראַכט צום געווינשטען צוועק. נאָך לאַנגע וכּוחים צווישען נחמיה הכּהן און שבתי־צבי וועגען די יסודות פון דער קבּלה איז נחמיה אוועק אַ ענטטוישטער און נישט אָנערקענט שבתי־צבי פאַר דעם אמת'ען משיח. די פאַנאַטישע אָנהענגער פון שבתי־צבי זענען געוואָרען זעהר אויפגעבראַכט דערויף און נחמיה האָט געמוזט ענטלויפען קיין אדריאַנאָפּאָל, איבערגעקליידעט אין טערקישען אָנצוג. דאָרט איז נחמיה געגאַנגען צום אָרטיגען נאַטשאַלניק (קײמאַקאַם), מודיע געווען וועגען אַלץ, וואָס טוט זיך אָב אין פאַלאַץ אַבּידאָס, און איהם אויפגעקלערט, ווי ווייט געפעהרליך עס איז די משיח־בּעוועגונג פאַר דער טערקישער מלוכ

מען האָט וועגען דעם נעגעבען צו וויסען דעם סולטאַן, וואָס האָט זיך דאַן געפונען אין אַדריאַנאָפּאָל. דער סולטאַן איז געוואָרען פול מיט גרימצאָרן און איז געווען גרייט צו טויטען דעם פאַלשען משיח, נאָר זיינע מקורבים האָבען איהם אָבגערעדט דערפון, אָנווייזענדיג, אַז דאָס קען ברענגען צו גרויסע אונרוהען צווישען יודען. זיי האָבען געראַטען דעם סולטאַן: איבערעדען שבתי־צבי, אַז ער זאָל איבערגעהן אין מחמד'נישען גלויבען און דערמיט וועלען זיינע נאמנים, ערשטענס, זיך אָבקעהרען פון איהם און פאַר'ן איסלאַם וועט דאָס זיין אַ גרויסער נצחון. אײנער אַ דאָקטאָר דידאָן, אַ געוועזענער יוד, וואָס האָט אָנגענומען דאָס מחמד'נישע גלויבען, האָט אויף זיך גענומען די מיסיע איבערצורעדען שבתי־צבי. ווען מען האָט דעם משיח איבערגעפיהרט פון אַבּידאָס קיין אדריאַנאָפּאָל צום געריכט, האָט דידאָן פאַר איהם אָבגעשילדערט אַ שרעקליך בּילד, ווי אַזוי דער סולטאַן איז אויפגעבראַכט געגען איהם, וואָס פאַר אַ האַרבּע שטראָף עס שטעהט איהם פאָר, און שבתי־צבי איז געוואָרען פול מיט שרעק. דער אינסטינקט פון זעלבסט־שוץ האָט געטאָן זיינס און דער „משיח" האָט פערשטאַנען, אַז גאָט האָט איהם צוגעשיקט אַ נסיון און אַז ער מוז זיך בּעשליסען אויף אַ ענערגישען שריט. ווען מען האָט איהם אויפ'ן צווייטען טאָג געבּראַכט צום סולטאַן, האָט ער פאַר איהם אַוועקגעוואָרפען צו דער ערד זיין יודישע היטעל און אָנגעטאָן אַ ווייסען טערקישען טורבּאַן, אַלס צייכען פון איבערגאַנג צום איסלאַם. דער געוועזענער יודישער „קייזער" איז בּאַלד בּעשטימט געוואָרען פאַר אַ מקורב צום טערקישען סולטאַן און בּעקומען דעם טיטול מאַהמעד־עפענדי. איהם האָבען גלייך נאָכגעטאָן זיין פרוי שרה און אייניגע מקורבים (אויגוסט 1666).

נאָך דעם האָט שבתי אָנגעהויבען שפּילען אַ צווייזייטיגע ראָליע. די טערקען האָט ער פערזיכערט, אַז ער ווענדעט אָן אַלע מיטלען איי בערצוציהען די יודען צום מחמד'נישען גלויבען; די יודען ווידער האָט ער איינגערעדט, אַז זיין שריט איז אַריינגעגאַנגען אין דעם פּראָגראַם זיינעם, אַז מיט זיין שמד'ען זיך איז פאָרגעקומען נאָר אַ טיעפער מיסטישער אַקט און אַז זיין ציעל איז איבערצוציהען די מוסולמאַנער צום יודישען גלויבען אין אַ נייער פאָרם. פיעל פון זיינע מאמינים האָבען זיך יעצט אומגעקוקט אויף זייער גרויסען טעות, עפענטליך תשובה געטאָן אויף זייער גרויסען חטא און ענטלאָפען פון דעם „משיח״. די פאַנאַטישסטע צווישען זיי האָבען אָבער אויך ווייטער געגלויבט אין שבתי־צבי און זיך געלאָזט פיהרען דורך די שווינדלער, וואָס האָבען איהם אַרומגערינגעלט. אין די ווייטערע ערטער האָט מען פערשפּרייט קלאַנגען, אַז נאָר דער שאָטען פון שבתי־צבי האָט אָנגענומען אַ פרעמדען גלויבען און דער אמת'ער איז אַרויף אויפ'ן הימעל און וועט זיך בעווייזען, ווי נאָר עס וועט קומען די אמת'ע שעה פון דער גאולה. די הויפּט־אַפּאָסטאָלען פון שבתי־צבי האָבען ווייטער געפיהרט זייער פּראָפּאַגאַנדע. אין „זהר״ האָבען זיי געפונען אַ רמז, אַז דער משיח וועט זיין „גוט פון אינעווייניג און שלעכט פון אויסעווייניג״, אַז ער וועט זיך אַריינלאָזען אין אַ גרויסען אָבגרונד פון שלעכטס, כדי פון דאָרטען אַרויסצושלעפּען די „געטליכע פונקען״. דער נביא נתן פון עזה האָט אין זיינע אויפרופען צום פאָלק ערקלערט, אַז מען דאַרף זיך נישט נעהמען צום האַרצען דעם שריט פון שבתי צבי, ווייל „אַלע זיינע מעשים זענען טיעפע סודות, אין וועלכע דער מענשליכער שכל קען נישט אַריינדרינגען״. דער פאַלשער נביא האָט זאָגאַר געהאַט די דרייסטקייט אַריינצופאָהרען קיין אַדריאַנאָפּאָל, די רעזידענץ פון משיח דעם פעררעטער, נאָר די דאָרטיגע רבנים האָבען איהם געצוואונגען צו פערלאָזען די שטאָדט. דאַן איז נתן אַוועק קיין איטאַליען און דאָרט פאָרטגעזעצט זיין פּראָפּאַגאַנדע, פערשפּרייטענדיג פערשידענע בבאָמעשׂות וועגען שבתי־צבי. די דאָרטיגע רבנים האָבען איהם גע'רודפ'ט, נאָר די מאַסע האָט זיך דאָך צוגעהערט צו זיינע דרשות און איהם געפאָלגט. די משיח־פאַנטאַזיעם האָבען נאָך געלעבט אין פערשידענע יודישע שטעדט.

שבתי־צבי האָט דערווייל זיך געפיהרט זעהר משונה'דיג. אַמאָל האָט ער אויסגעזעהען ווי אַ הייסער פאַנאַטישער מוסולמאַנער און

אַנ'אַלטע גראַוויור

פון בוך: כהן–שבתי צבי, אַמסטערדאַם 1669

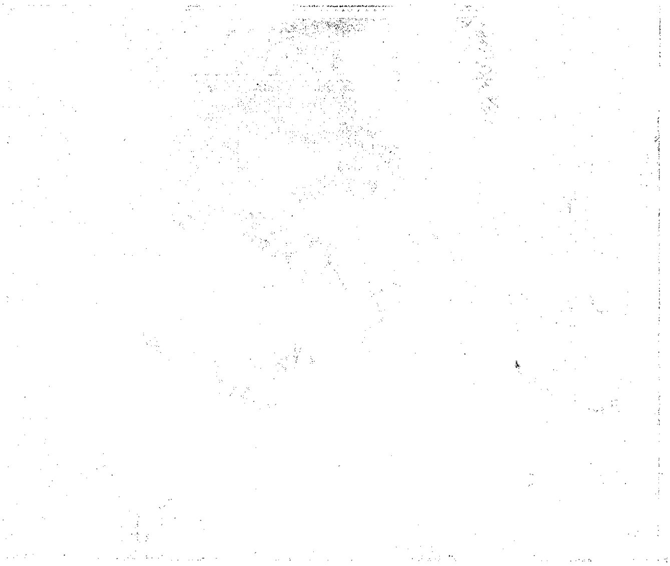

אמאל — מתפלל געווען לויט דעם יודישען דין מיט מיסטישע צערעמאניעם און ליעדער-געזאנג. די איבערגעלעבטע שטורמישע געשעהענישען האבען איבערגעלאזט א טיעפען רושם אויף דעם עקזאלטירטען שבתי און ער איז געווען נישט ווייט פון פאלקאמענעם שגעון. דער טערקישער רעגירונג איז ענדליך נמאס געווארען די צווייזייטיגע שפיעל פון שבתי-צבי, פון וועלכען מען האט פריהער ערווארטעט גרויסע זאכען; מ'האט איהם אויפגעהערט ארויסגעבען פענסיע אלס א בעאמטען פון הויף און מען האט איהם אבגעשיקט קיין קאנסטאנטינאפאל. דארט האט ער נאך געהאט א קליינעם קרייז אנהענגער, וואס זענען איהם געבליבען טריי ביז'ן טויט. דער גרויס-וויזיר האט זיך דערוואוסט, אז שבתי האט נאך ווייטער בעציהונגען מיט יודען, האט ער בעפוילען צו פערשיקען איהם אין אזא ארט, וואו עס זענען נישט געווען קיין יודען. דארט, אין א פערווארפענעם שטעדטעל דולציגא, איז שבתי-צבי געשטארבען (ערב יום-כפור 1676). ער איז געשטארבען אפיציעל אלס מוסולמאנער און בעגראבען געווארען דורך מוסולמאנער.

אזוי האט זיך געענדיגט די גרויסע טראגי-קאמעדיע. דער טויט פון דעם, פון וועלכען יודען האבען ערווארטעט די גאולה, האט געמוזט אויסניכטערן די פערדונקעלטע מוחות און מאכען א שרעקליכען איינדרוק אויף זיינע מאמינים. די, וואס האבען נאך געגלויבט אין איהם נאכדעם ווי ער איז א פערדרעטער געווארען, האבען איצט דערזעהן פאר זיך דעם ביטערען אמת און עפענטליך תשובה געטאן אויף זייער חטא. די רבנים האבען איצט נאך שטרענגער געקוקט, אז אין זייערע געמיינדעס זאלען מעהר זיך נישט געפינען קיין אנהענגער פון שבתי-צבי. אבער דאך האט די בעוועגונג געלאזען אזעלכע טיעפע ווארצלען אין פאלק, אז אויך יעצט האבען איינינע אלץ געגלויבט אין דער הויכער מיסיע פון שבתי-צבי. אויב די שבתי-צבי-בעוועגונג איז יעצט אבגעשטארבען, האבען אבער די שבתי-צבי'ניקעס אלץ געלעבט אלס סעקטע. איינינע האבען נאאיוו געגלויבט, אז שבתי-צבי איז ארויף אויפ'ן הימעל און וועט אין א צייט ארום ווידער קומען אויסלייזען דאס יודישע פאלק פון גלות; אנדערע האבען פערלוירען די אמונה אין דער נאציאנאלער בעפרייאונג. אבער זיי האבען געגלויבט, אז דאס לעבען און דער טויט פון שבתי-צבי האבען געהאט א טיעפען מיסטישען זין, אז גאט האט איהם אראבגעשיקט אויף דער וועלט אויסצוקויפען די זינד פון פאלק.

די נעסט פון דער סעקטע שבתי-צבי'ניקעס האט זיך געפונען אין טערקיי, נאר פון דארטען זענען געשיקט געווארען שלוחים קיין איירא̈פא צו פיהרען א פראפאגאנדע און ערווערבען נייע מיטגליעדער. אין דער שפיץ פון דער סעקטע זענען די ערשטע צייט געשטאנען מענשען, וואס זענען געווען נאהענט צו שבתי-צבי. איינער פון זיי איז געווען אברהם מיכאל קרדוזו, וועלכער האט בעשאפען די „טעאריע" פון דער סעקטע. לויט דער דאזיגער טעאריע, עקזיסטירען צווייערליי געטליכקייטען: גאט אלס די ערשטע סבה פון אלץ, וואס עקזיסטירט (סבה ראשונה) — דעם גאט קאן מען נישט בעגרייפען מיט'ן שכל און ער האט נישט קיין שום סימנים און טיטולען, און דער גאט פון ישראל (אלהי ישראל), וואס הערשט איבער דער וועלט און אין זיינע הענד איז דער גורל פון יודישען פאלק און פון אנדערע פעלקער. שבתי-צבי איז געווען די פערקערפערונג פון צווייטען מין געטליכקייט (צוליעב פארזיכטיגקייט האט די סעקטע איהם אנגערופען בלויז „געטליכער מאן"). זיך אליין האט קרדוזו אמאל ארויסגעשטעלט אלס דעם משיח בן יוסף, וועלכע דארף פארטזעצען די ארבייט פון אמת'ען משיח, וואס איז פארלויפיג פערשוואונדען געווארען פון דער וועלט. דאס לעבען פון דעם אפאסטאל איז געווען רייך אין געשעהענישען. קארדאזא איז געווען א זוהן פון מאראנען, געלעבט אין שפאניען, וואו ער האט געלערנט מעדיצין און געפיהרט א לעבען פון א לעב-יונג, ליעב געהאט פרויען און ליעדער. ווען ער איז עלטער געווארען, איז ער אנטלאפען קיין איטאליען און איבערגעגאנגען אין יודישען גלויבען. פון דארטען איז ער אוועק קיין טערקיי, וואו ער האט זיך צוזאמענגעטראפען מיט שבתי-צבי, און נישט קוקענדיג אויף זיין וועלטליכער בילדונג איז ער געווארען א פערברענטער אנהענגער פון דעם „משיח". אין טריפאליס האט ער פערנומען די שטעל פון א דאקטאר ביי'ם הויף און דא האט ער אנגעהויבען פיהרען שריפטליך און מונדליך א הייסע מיסטישע פראפאגאנדע צווישען די יודען אין אפריקא. די רבנים האבען איהם אבער פערפאלגט און ער האט געמוזט פערלאזען טריפאלי. ער איז אנטלאפען קיין סמירנא, וואו ער האט געוואלט שפיעלען די ראליע פון א צווייטען משיח נאך שבתי-צבי. אבער אויך פון דארטען האט מען איהם פערטריבען. זיין שטורמיש לעבען האט ער געענדיגט אין קאאירא (1706), אלס דאקטאר ביי א עגיפטישען פאשא.

די ערשטע יאהרען נאך דעם טויט פון שבתי-צבי האבען די סעק-

טאַנטען פון סמירנאַ זיך געלאָזט פערדרעהען אַ קאָפּ פון חזן דניאל ישראל, וועלכער האָט געפּרעדיגט, אַז שבתי=צבי איז נישט געשטאָרבען, נאָר לעבט ערגעץ אין אַ אונבעוואוסטען אָרט און וועט קומען אין 45 יאָהר אַרום בעפרייען זיין פאָלק. דער דאָזיגער „נביא״ האָט געהאַט אַ ערפאָלג. די אָרטיגע רבנים האָבען גע'פועל'ט ביי דער אַדמיניסטראַציע, אַז מען זאָל אַרויסטרייבען דעם דאָזיגען פאַנאַטיקער, אָבער ער האָט ווייטער געפיהרט זיין פּראָפּאַגאַנדע אין דער אומגעגענד פון סמירנאַ. ער האָט געענדיגט דערמיט, וואָס ער האָט לפנים אַרויפגענומען אויף זיך די מאַסקע פון איסלאַם, כדי פּטור צו ווערן פון די רדיפות, ווי עס האָבען געטאָן פיעל אַנדערע סעקטאַנטען.

די הויפט=נעסט פון דער סעקטע איז געווען סאַלאָניקי, וואו עס האָבען זיך געפונען די קרובים פון שבתי=צבי און זיינע פאַנאַטישסטע אָנהענגער. דאָרט האָבען זיך אויך געפונען די „געזעצליכע יורשים״ פון שבתי=צבי. עטליכע יאָהר פאַר זיין טויט איז געשטאָרבען שבתי'ס פרוי, שרה, און דאַן האָט שבתי חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פון איינעם פון זיינע תלמידים, דער סאַלאָניקער „חכם״ יוסף פילאָזאָף. די דאָזיגע צווייטע פרוי פון שבתי=צבי האָט געהאַט אַ קליינעם ברודער, וועלכען די שבתי=צבי'ניקעס האָבען געהאַלטען פאַר אַ גלגול פון שבתי און איהם גערופען יעקב צבי. מען דערצעהלט, אַז נאָך דעם טויט פון שבתי=צבי האָט די אַלמנה זיינע זיך פערמאַכט אין אַ צימער אויף דריי טעג און דריי נעכט מיט איהר ברודער און דערנאָך ערקלערט, אַז איהר מאַן איז געקומען צו איהר פון יענער וועלט און געהייסען, אַז יעקב זאָל זיין פערערבענט אַלס זיין זוהן. אין נאָמען פון דעם צווייטען משיח, וואָס איז נאָך געווען זעהר יונג, האָט די „מלוכה״ געפיהרט אַ „רעגענט״: זיין פאָטער יוסף פילאָזאָף און די אַלמנה פון שבתי. אין דעם דאָזיגען קליינעם קרייזעל האָט געהערשט די מיינונג, אַז די זינד פון דער וועלט קענען אויסגעקויפט ווערן דורך נאָך נייע זינד. דערביי האָט מען זיך פעררופען אויף דעם מאמר פון תלמוד, אַז משיח וועט קומען אָדער אין אַ דור, וואָס וועט זיין אינגאַנצען זכאי (ריין פון זינד) אָדער אינגאַנצען חייב (פול מיט זינד). אויף דעם סמך האָט די סעקטע זיך אַריינגעלאָזט אין שרעקליכער אויסגעלאַסענקייט. די מענער פלעגען זיך ביטען מיט די ווייבער, ברידער האָבען געלעבט מיט שוועסטער א. אַז. וו.. די רבנים האָבען נישט געהאַט קיין מיטלען צו קעמפפען נעגען דער אויסגעלאַסענקייט און געמאָלדען וועגען דעם דער

אדמיניסטראציע, וועלכע האָט אָנגעהויבען פערפאָלגען די סעקטע. כדי צו בעפרייען זיך פון די רדיפות, האָט די סעקטע נאָכגעטאָן דעם ביישפיעל פון שבתי-צבי, און אין 1687 האָבען 400 מאַן פון זיי אָנגענומען דאָס מחמד'נישע גלויבען. יעקב צבי און אַנדערע אָנפיהרער פון דער סעקטע האָבען דערביי פערזיכערט, אַז אויך דער פערראַט האָט אַ טיעפען סימבאָלישען זין. פאַר די מוסולמאַנער ווידער האָבען זיי זיך געהאַלטען ווי פרומע גלויביגע. אויסערליך האָבען זיי געהיט די רעליגיעזע צערעמאָניעס פון דער מחמד'נישער רעליגיע, נאָר בעהאַלטענערהייד האָבען זיי אָבגעהיט די מיסטעריען פון שבתי-צבי. ביסלעכווייז האָבען די גע'שמד'טע סעקטאַנטען אַלץ מעהר זיך דערווייטערט פון די דינים פון דער יודישער רעליגיע און פלעגען אָנרופען די אמת'ע יודען „כופרים", אונגלויביגע. ווען דער יונגער יעקב צבי איז געשטאָרבען, איז די אָנפיהרונג איבער דער סעקטע אריבער צו זיין זוהן ברכיה.

די רעשטען פון דער סעקטע שבתי-צביניקעס זענען נאָך פערבליבען ביז יעצט. אין סאַלאָניקי לעבען נאָך היינט אייניקלעך פון שבתי-צבי, וואָס האָבען זיך אָבגע'שמד'ט. די טערקען רופען זיי „דאָנמע", ד. ה. פערדעטער, זיי אַליין רופען זיך אָן „מאמינים". די סעקטע צופאַלט זיך אויף דריי גרופען: 1) איזמירלי (סמירנער), וואָס שטאַמען פון שבתי-צבי אַליין; 2) יאַקוביטי, אָנהענגער פון יעקב-צבי; 3) קוניאָזו, אָנהענגער פון אַ געוויסען אָסמאַן-באַבאַ, וואָס האָט געלעבט אין מיטען 18-טען יאָהרהונדערט. אין סאַלאָניקי געפינען זיך ביז 1000 פאַמיליעס פון די „דאָנמע". דער גרעסטער טייל פון זיי לעבט אין אַ בעזונדער קוואַרטאַל און פון איין הויז צום צווייטען געהען אינערליכע אריינגאַנגען. זיי האָבען חתונה נאָר צווישען זיך און זענען זיך נישט מתחתן נישט מיט יודען און נישט מיט טערקען. אויסערליך אונטערשיידען זיי זיך נישט פון די טערקען, בעזוכען די מעטשעטען און פאָהרען קיין מעקאַ, נאָר ביי זיך אין דער היים האָבען זיי געהיימע ערטער פאַר גאָטעסדיענסט לויט זייער אייגענעם שטייגער. זיי פייערען תשעה-באָב, וואָס איז דורך שבתי-צבי פערוואַנדעלט געוואָרען פון אַ נאַציאָנאַלען טרויער אין אַ יום-טוב. אין זייערע תפילות רופען זיי אָן שבתי-צבי „אונזער קייזער און משיח". אייניגע תפילות זייערע אויף העברעאיש הויבען זיך אָן מיט די ווערטער: „אין נאָמען פון גאָט פון ישראל, די קרון פון

ישראל, פון די דריי פערבאנדען פון דער אמונה, וואס זענען איינם״...

די שפראך זייערע איז טערקיש, נאר אין רעליגיעזע אנגעלעגענהייטען בענוצען נאך די דאנמע׳ס עטוואס העברעאיש און שפאניאליש. די דאנמע׳ס זענען זעהר פערבארגען אין אלץ, וואס אנבעלאנגט זייער רעליגיע; יעדער, וואס ענטדעקט פאר פרעמדע די סודות פון זייער רעליגיע, רעכענט זיך פאר א פעררעטער און איז חייב מיתה, נאר דאך האט מען די לעצטע צייט ענטדעקט דעם קאטעכיזים פון דער דאזיגער סעקטע אין צוויי נוסחאות. דער אינהאלט פון איינעם פון די נוסחאות איז פאלגענדער:

גאט איז איין און איינציגער און שבתי-צבי איז זיין נביא. אדם הראשון, אברהם, יעקב, משה, אסתר און אנדערע העלדען פון דער ביבעל זענען נאך א טייל פון שבתי-צבי, וועלכע האט אלטצעהן מאל זיך בעוויזען אויף דער וועלט אונטער פערשידענע נעמען. די וועלט איז בעשאפען נאר פאר גלויבענדע (מאמינים) און די מוסולמאנער זענען בעשטימט צו שיצען זיי, פונקט ווי די שאלעכטס פאר אנ׳איי. נישט-יודען און אלגעמיינעם ווערען אנגערופען קליפה און זייערע נשמות צוזאמען מיט די קערפער פערשווינדען אין גיהנם. א גלויביגער טאר נישט חתונה האבען נישט מיט קיין „קליפה״, נישט מיט קיין יודישע טאכטער, בל-זמן יודען וועלען נישט אנערקענען, אז שבתי-צבי איז געווען זייער משיח; די יודען און די „גלויביגע״ וועלען זוכה זיין צום גן-עדן. עס וועט קומען א צייט, ווען אלע יודען וועלען אנערקענען דעם אמת און מודה זיין, אז יעקב און משה און אנדערע זענען געווען נישט מעהר, ווי א חלק פון שבתי-צבי; דעריבער דארף מען יודען נישט האסען. דאך טאר א סעקטאנט נישט רעדען מיט קיין יודען און מיט קיין קליפה וועגען זיין רעליגיע. פריהער פון אלץ דארף מען געדענקען דעם כלל, אז א דאנמע דארף זיך ארויסגעבען פאר א מוסולמאנער און אין הארצען בלייבען א גלויביגער. די גלויביגע זענען מחויב זיך אונטערצוגעבען דער טערקישער רעגירונג, אויסערליך פערטיידיגען דעם איסלאם, אנערקענען דעם קאראן און די מוסולמאנישע גייסטליכע; אבער מען טאר זיך נישט משפט׳ן אין די מוסולמאנישע געריכטען. אויב צווישען איין „גלויביגען״ און צווייטען קומט פאר א סכסוך, דארף ער בעטראכט ווערן אין זייער אייגענעם בית-דין, וואס משפט נאר לויט די געזעצען

פֿון משה. די דאָנמע׳ס דאַרפֿען טראָגען צװײ נעמען: אײנעם פֿאַר דער װעלט, און דעם צװײטען פֿאַר די אײגענע מענשען. זײ טאָרען נישט טרינקען קײן שום שאַרפֿע משקאות.

אין אײראָפּאַ האָבען די אָנהענגער פֿון שבתי-צבי צוערשט נישט געגלויבט אין דער שרעקליכער ידיעה װעגען זײן פֿעררעט און אין די שוהלען האָט מען װײטער מתפלל געװען פֿאַר דעם „מלך המשיח". שפּעטער, װען דער פֿאַקט איז בעשטעטיגט געװאָרען, האָבען זיך דאָך געפֿונען פֿיעל, װאָס זענען װײטער געבליבען בײ זײער אמונה. אײניגע האָבען געגלויבט, אַז דאָ שטעקט עפּעס אַ טיעפֿע פּאָליטישע כונה און אַז שבתי האָט אויסערליך געביטען די יודישע אמונה, כדי אָראָבצוװאַרפֿען די טערקישע רעגיערונג. אַנדערע האָבען דערין געזעהען אַ טיעפֿען קבלה-סימבאָל: אַרויסציהען די „קדושה" פֿון דער „טומאה". די דריטע האָבען געזאָגט, אַז שבתי האָט זיך נישט גע׳שמד׳ט, נאָר איז אַרויף אויפֿ׳ן הימעל. די פֿיערטע האָבען פֿערזיכערט, אַז דער סולטאַן האָט געגעבען שבתי-צבי אַ גרויסע אַרמעע, מיט װעלכער ער געהט אויף פּױלען און װעט זיך נוקם זײן פֿאַר די יודישע קרבנות, װאָס זענען געפֿאַלען בײ דעם אויפֿשטאַנד פֿון חמעלניצקי. װען קײן אײראָפּאַ איז אין פֿריהלינג 1668 געקומען דער הויפּט-נביא פֿון שבתי-צבי, נתן העזתי, האָט ער דאָרט שוין געפֿונען מעהר אונגלויביגע, װי גלויביגע. קײן װענעדיג האָט מען איהם פֿריהער נישט געװאָלט אַרײנלאָזען און דערנאָך האָבען די רבנים איהם געצװאונגען, אונטערצושרײבען אַ ערקלערונג, אַז אַלץ, װאָס ער האָט פֿריהער געזאָגט און געפּרעדיגט װעגען שבתי-צבי, איז פֿאַלש. דעם דאָזיגען אַקט האָבען די װענעדיגער רבנים פֿונאַנדערגעשיקט צו אַנדערע יודישע געמײנדעס און איטאַליען. פֿון װענעדיג איז נתן אַרויסגעשיקט געװאָרען קײן ליװאָרנאָ, נאָר איהם האָט זיך אײנגעגעבען אַרײנצורײסען זיך קײן רוים. דאָרט האָט ער פֿערבראַכט צװישען זײנע חברים, געהײמע שבתי-צבי׳ניקעס און װידער געמאַכט שװינדלען; ער האָט אַרײנגעװאָרפֿען אין טיבר אַ צעטעלע, אויף װעלכען עס איז געשטאַנען: „אין אַ יאָהר אַרום װעט רוים חרוב װערן". ער האָט אויך פֿונאַנדערגעשיקט צו זײנע אָנהענגער אַ צירקוליאַר מיט עפּעס דונקעלע פֿראַזען אויף דער שפּראַך פֿון „זהר". דאָך האָבען זיך צו איהם בעצויגען מיט צוטרוי נאָר געצעהלטע מענשען פֿון דער מאַסע. די מעהר אָנגעזעהענע יודען האָבען מעהר שוין אין איהם נישט געגלויבט, מורא האָבענדיג פֿאַר רדיפֿות, האָט

נתן העזתי זיך אומגעקעהרט קיין אדריאנאפאל און געוואנדערט איבער פערשיעדענע שטעדט פון טערקיי, ביז ער איז געשטארבען אין סאפיא (באלגאריען) אין 1680.

צוזאמען מיט נתן העזתי האט ארומגעוואנדערט איבער איטאליען און דייטשלאנד א צווייטער אפאסטאל פון שבתי-צבי, שבתי רפאל. ער האט פריהער געפיהרט זיין אגיטאציע אין רוים און אין ווענעדיג, נאר ווען מען האט זיך דארט דערוואוסט וועגען פערראט פון שבתי-צבי, איז יענער אריבערגעפאהרען קיין דייטשלאנד. אויך דארט האט ער אבער שוין קיין ערפאלג נישט געהאט, ווייל מען האט איהם געחאפט ביי פיעל חטאים, אויך גניבות, און ער האט געמוזט ארויספאהרען קיין אמסטערדאם. פון דארט איז ער אריבער קיין טערקיי, וואו מען האט איהם אהן אויפהער גע'רודפ'ט אלס שווינדלער.

א גרעסערען ערפאלג האט געהאט מרדכי מוכיח, א געבוירענער אין אייזענשטאדט, וואס האט געוואוינט אין פראג. נאכ'ן טויט פון שבתי-צבי איז מרדכי מוכיח ארויסגעטרעטען אלס נייער „נביא". ער איז געווען א געלעהרטער מקובל, געפאסט פון שבת צו שבת און דורך זיין אסקעטיזם צוגעקומען צו דער מדרגה פון עקסטאז. ער איז ארומגעפאהרען איבער בעהמען, אונגארן און מעהרען און גערופען דאס פאלק צו תשובה און צו פייניגען זיך. אין זיינע דרשות האט ער ענטוויקעלט אזא געדאנק: שבתי-צבי האט געמוזט זיך שמד'ען, כדי ארויסצושלעפען די „קליפה" פון איסלאם, אבער ער איז געווען נאר דער מבשר פון משיח (משיח בן יוסף); דער אמת'ער משיח ווידער (משיח בן דוד) וועט ערשיינען אין דריי יאהר ארום נאכ'ן טויט פון שבתי (1679). ער וועט זיך האלטען צווישען די קריסטען, און אויב מען וועט איהם ארויסגעבען. וועט ער אויך זיין געצוואונגען ארויפצושלעפען אויף זיך די מאסקע פון קריסטענטום. דערביי האט מרדכי מוכיח געגעבען אנצוהערעניש, אז ער איז דאס טאקי דער אמת'ער משיח. שפעטער, ווען מען האט איהם איינגעלאדען פון אונגארן קיין איטאליען, האט זיין פאנטאזיע נאך מעהר זיך צופלאקערט און ער פלעגט שוין אפען זאגען, אז ער איז דער משיח בן דוד. אבער דאך האט מרדכי מוכיח סוף כל סוף געמוזט פערלאזען אויך איטאליען, ווייל קיין גרויסע אמונה אין זיך האט ער שוין מעהר נישט געקענט ארויסרופען. ער האט א צייט געוואנדערט איבער פוילען און דייטשלאנד, און איז געשטארבען אין זיין פאטערלאנד, אין אונגארן.

אין פוילען האט מען נישט אזוי געשווינד זיך דערוואוסט וועגען
דעם שרעקליכען פעררראט פון „מלך המשיח״, און ווען די שרעקליכע
ידיעה איז שוין יא אנגעקומען אהין, האבען פון פאלשען משיח זיך
אבגעקעהרט נאר א טייל אנהענגער; די מאסע האט ווייטער געגלויבט,
אז שבתי=צבי האט נאר פארלויפיג אנגעטאן אויף זיך דאס טערקישע
היטעל, און האט פון איהם ערווארטעט נייע נסים. ווי אין טערקיי
און אין מערב=אייראפא, אזוי האט אויך אין פוילען די שבתי=צבי=
בעוועגונג זיך פערוואנדעלט אין א סעקטע, אבער נאך לאנג=לאנג האט גע=
דויערט די מיסטישע שטימונג צווישען פאלק; נאך ביז ענדע פון 18=טען
יאהרהונדערט זענען די יודען אין פוילען געווען פערזונקען אין חלומות
און מיסטישע טרוימערייען, וואס האבען געפיהרט צו טרויעריגע
רעזולטאטען.

ארום 1695 האט זיך אין פוילען בעוויזען א ערנסטער און גע=
פעהרליכער פראפאגאנדיסט פון דער משיח=אידעע. דאס איז געווען דער
מקובל חיים מלאך. ער איז א לענגערע צייט געווען אין טערקיי, אין
דער סוויטע פון שבתי=צבי, און ווען ער איז צוריקגעקומען קיין פוי=
לען, האט ער אנגעהויבען פרעדיגען, אז דער משיח וועט ווידער
אויפלעבען 40 יאהר נאך זיין אבזאגען זיך פון יודענטום, ד. ה. אין
יאהר 1706, פונקט ווי משה רבינו האט אבגעהאלטען די יודען 40
יאהר אין דער מדבר, איידער ער האט זיי געבראכט קיין ארץ ישראל.
די אגיטאציע פון חיים מלאך האט געהאט א ערפאלג, בעזונדערס צווי=
שען דער פינסטערער מאסע. אין גיכען איז צוגעקומען א נייער אגיטא=
טאר, יהודה החסיד פון סעדלעץ. יהודה החסיד איז א געוויסע צייט
געווען אין איטאליען, וואו ער האט ערלערנט די פראקטישע קבלה, און
צוריקקומענדיג קיין פוילען, האט ער צונויפגערופען עטליכע יונגע לייט
און זיי אנגעהויבען איבערגעבען זיין תורה. די צאהל פון זיינע אנ=
הענגער איז געוואקסען און זיך פערוואנדעלט אין א בעזונדער סעקטע
מיט'ן נאמען „חסידים״. (דער לעזער דארף געדענקען, אז די דאזיגע
חסידים, וועגען וועלכע מיר רעדען דא, האבען נישט קיין שייכות צו
די שפעטערדיגע חסידים פון בעל=שם). די דאזיגע סעקטע האט אי=
בערהויפט זיך אבגעגעבען צו תשובה און תקונים, פלעגט פיעל פאסטען
און מתפלל זיין אויפ'ן שטייגער פון די מקובלים. די „חסידים״ האבען
זיך פעראייניגט מיט די אנהענגער פון חיים מלאך און באלד האט די
סעקטע דערגרייכט צו אזא גרויסער צאהל אנהענגער, אז די רבנים האבען

דערזעהען א ערנסטע געפאהר און אנגעהויבען רודפ'ן זיי. דאן האבען די אנפיהרער פון דער סעקטע גענומען רופען א מאסען-עמיגראציע קיין ארץ-ישראל, כדי דארט פייערליך צו ערווארטען דעם קומענדען משיח.

אין 1700 האט א פארטיע פון עטליכע הונדערט מאן, אונטער דער אנפיהרונג פון חיים מלאך און יהודה חסיד, זיך געלאזט אין וועג אריין. די עמיגראנטען האבען גרופענווייז זיך געלאזט איבער עסטרייך, דייטשלאנד און איטאליען און זיך אבגעשטעלט אין פערשידענע שטעדט. דארט האבען חיים מלאך און יהודה חסיד, אנגעטאן אין ווייסע קיטלען מיט ספרי תורות אין די הענד, געפרעדיגט פאר דער מאסע וועגען דעם גרויסען טאג, ווען משיח וועט קומען, און גערופען צו תשובה און פייניגען זיך, כדי זוכה צו זיין בעגעגנען דעם משיח. די דרשות האבען געמאכט א גרויסען איינדרוק, איבערהויפט אויף די פראסטע מענשען און פרויען, וועלכע האבען פערגאסען פיעל טרערען. אויפ'ן וועג איז צו דער פארטיע צוגעשטאנען נאך א מחנה יודען, וואס האבען געוואלט זעהן ארץ ישראל, אזוי אז די צאהל עמיגראנטען האט דערגרייכט פופצעהן הונדערט מאן. די מחנה האט זיך צוטיילט אויף צוויי טיילען: איין פארטיע, אונטער דער אנפיהרונג פון חיים מלאך, איז פון וויען אבגעפאהרען קיין קאנסטאנטינאפאל; די צווייטע פארטיע מיט יהודה חסיד אין דער שפיץ איז געפאהרען קיין פאלעסטינא דורך ווענעדיג. נאך פיעל אומגליקען און ליידען אין וועג זענען קיין ירושלים אנגעקומען א מאן טויזענד. אין גיכען איז דארט געשטארבען יהודה חסיד. זיינע אנהענגער זענען געבליבען אין פערצווייפלונג. זיי האבען געוואוינט אין א בעזונדער פלאץ און זיך ערנעהרט פון נדבות; אבער אזוי ווי די ארימע איינוואוינער פון ירושלים האבען אליין געלעבט פון נדבות, האבען זיי נישט געקענט אויסהאלטען די עמיגראנטען, וועלכע זענען געבליבען אהן שום מיטלען צום לעבען. אין פערצווייפלונג איז די פארטיע וואנדערער צוזייהט און צושפרייט געווארען: איינינע האבען זיך פעראייניגט מיט זייערע חברים אין טערקיי און ארויפגענומען אויף זיך די מאסקע פון איסלאם; אנדערע האבען זיך אומגעקעהרט קיין אייראפא; די דריטע האבען זיך געלאזט אנרעדען פון די דייטשע מיסיאנערען און אנגענומען דאס קריסטליכע גלויבען. דער צווייטער אנפיהרער פון די עמיגראנטען, חיים מלאך, איז אויף א קליינער צייט פערבליבען אין ירושלים מיט א קליין הייפעל אנהענגער, וועלכע האבען געהיים מתפלל געווען אויף דעם שטייגער פון די שבתי-צבי'ניקעס. מען

דערצעהלט, אַז חיים מלאך האָט געמאַלט אַ הילצערנע פיגור פון שבתי-צבי און פאַר איהר געטאַנצט און מתפלל געווען. איהם האָט מען אַרויסגעטריבען פון ירושלים, דערנאָך אויך פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל און ער האָט געמוזט זיך אומקעהרען אַהיים, וואו ער האָט ווידער געפיהרט זיין פּראָפּאַגאַנדע אין גאַליציען און אין פּאָדאָליען. ער איז געשטאָרבען אין יאָהר 1720.

ניט קוקענדיג אויף דער מפלה פון די „חסידים", האָבען די פערשידענע סעקטעס אין פּוילען נישט אויפגעהערט צו עקזיסטירען. אין פּאָדאָליען און גאַליציען האָט ווייטער געאַרבייט די געהיימע סעקטע שבתי-צבי'ניקעס. זיי האָבען עובר געווען אויף פיעל יודישע מצוות און פון תשעה-באָב געמאַכט אַ יום-טוב, אַלס געבורטסטאָג פון שבתי-צבי. די דאָזיגע סעקטע האָט אין איהר קולט אַריינגעפיהרט אויסגעלאַסענקייט צוזאַמען מיט אַסקעטיזם. אין דערזעלבער צייט, וואָס די שבתי-צבי'ניקעס האָבען געפּייניגט דעם קערפּער און פערגאָסען טרערען אויף דעם „טרויער פון ציון", האָבען זיי זיך אויך אָבגעגעבען צו פיעל אויסגעלאַסענע מעשים. די רבנים זענען געווען אויפגעבראַכט אויף דער דאָזיגער געפעהרליכער סעקטע און ענדליך זיך גענומען צו ענערגישע טאַטען. אין זומער 1722 איז אין לעמבערג פאָרגעקומען אַ צוזאַמענפאָהר רבנים פון פערשידענע שטעדט. דער צוזאַמענפאָהר האָט ביי אַ פייערליכער שטימונג אַריינגעלעגט אין חרם אַלע שבתי-צבי'ניקעס, וואָס וועלען ביז אַ געוויסען טערמין נישט תשובה טאָן עפענטליך אויף זייערע זינד. דאָס דאָזיגע מיטעל האָט טיילווייז געווירקט און אייניגע האָבען עפענטליך זיך מתודה געווען און צוריק אָנגעהויבען זיך האַלטען אין אָפיציעלען יודענטום, אָבער דאָס רוב פון זיי זענען געבליבען פער'עקש'נט און ווייטער געהיים זיך געפיהרט, ווי פריהער. אין דריי יאָהר אַרום האָבען די רבנים געמוזט אָנקומען צו אַ צווייטען חרם און דאָס מאָל איז שוין אַרויסגעלעגט געוואָרען אַ חוב אויף יעדען יודען מודיע צו זיין וועגען יעדען שבתי-צבי'ניק, וואָס היט נישט די יודישע רעליגיע. דער דאָזיגער חרם איז פונאַנדערגעשיקט געוואָרען אין אַלע געמיינדעס און געלייענט געוואָרען אין די שוהלען. אָבער אויך די דאָזיגע רדיפות האָבען נישט געקענט איינגאַנצען אויסוואָרצלען די סעקטע. אין פיעל ערטער האָט די אמונה אין שבתי-צבי נאָך אַלץ געלעבט און אָנגענומען נייע פאָרמען

צווייטעס קאַפּיטעל

די נאָכוועהעני׳שען פֿון דער משיח־בעוועגונג

די שבתי־צבי־בעוועגונג האָט געהאַט לאַנגע נאָכוועהעני׳שען. די מיסטישע נייגונגען ביי יודען האָבען אָנגענומען נייע פֿאָרמען, דער נאָמען שבתי־צבי איז מיט דער צייט פֿערגעסען אָדער דערמאָנט געוואָרען זעהר געהיים; עס איז אָבער פֿערבליבען נאָך אויף אַ לאַנגער צייט דער קולט פֿון אַ משיח בכלל, און פֿון ענדע 17־טען יאָהרהונדערט און אָנהויב 18־טען זעהען מיר אַלץ דיזעלבע טרוימערייען און מיסטישע שטרעמונגען, וואָס גיסען זיך אוים אין פֿערשידענע פֿאָרמען. בכלל טראָגט אויף זיך יענע עפּאָכע אין דער יודישער געשיכטע אַ שטעמפּעל פֿון אַ מין ווילדען שגעון צוזאַמען מיט אַ שרעקליכער אינערליכער בענקשאַפֿט, וואָס האָבען פֿערכאַפּט כמעט אַלע שיכטען פֿון פֿאָלק. פּונקט ערב דער גרויסער פֿראַנצויזישער רעוואָלוציע, פּונקט אין דער צייט, ווען אין מערב־אייראָפּאַ האָט שוין אָנגעהויבען שטאַרק אָטעמען מיט די נייע אידעען, וואָס האָבען גערופען צו פֿרייהייט און נאַטירליכקייט, האָבען ביי יודען אויפגעלעבט מיט אַ שטאַרקער קראַפֿט אַלע שטימונגען און נייגונגען פֿונ׳ם פֿינסטערען מיטעלאַלטער. דאָס יודישע פֿאָלק האָט דעמאָלט אויסגעזעהען, ווי אַ שיף אָהן אַ רודער, געטראָגען דורך מעכטיגע חוואַליעס פֿון איין פּונקט צום צווייטען, פֿון איין טרוים צום אַנדערען, אָהן אַ וועג־ווייזער, אָהן אַ בעשטימטער גרויסער אידעע. צווישען די יודישע רבנים זענען אין יענער צייט שוין נישט געווען אַזעלכע גרויסע מענשען מיט ליכטיגע קעפּ, וואָס זאָלען קענען דיענען אַלס ביישפּיעל פֿאַר אַנדערע. יעדער נאַרישער געדאַנק, וואָס

האט נאר געפונען עפעס א סמך אין א פסוק אדער אין א אויפגעבלא-
זענער מליצה, יעדע אונלאגישע אידעע, וואס איז נאר געווען בעפוצט
מיט קבלה-ווערטער און רמזים, איז אנגענומען געווארען ביי'ם פאלק,
וואס האט נישט געקענט לאגיש דענקען און אנאליזירען. פערשידענע
משונה'דיגע מנהגים, ווי קמיעות, שפרוכען און בעשווערונגען, האבען
זיך פערשפרייט צווישען יודען אין יענער צייט און דאס פאלק איז
נישט פעהיג געווען אבצוטיילען דאס גוטע פון שלעכטען. אין יודענ-
טום האבען זיך אריינגעריסען פרעמדע רעליגיעזע אידעען און מנהגים.
נאר עס איז נישט געווען, ווער עס זאל פראטעסטירען און צו ווע-
מענס ווערטער מען זאל זיך שטארק צוהערען. דאס איז געווען א צייט
פון א פאלקאמער רעליגיעזער אנארחיע, פון א אלגעמיינער פערבלענ-
דעניש, און די רעזולטאטען דערפון זענען געווען: קנאה און שנאה
צווישען איין קהלה און דער צווייטער, רדיפות און רכילות, וואס
האבען בעשאפען א באדען פאר פערשידענע שווינדלער און אוואנ-
טוריסטען.

פון סאלאניקי און סמירנא פלעגען אפט קומען קיין מערב-
אייראפא פינסטערע פערזענליכקייטען און געהיים געפיהרט א אגיטאציע
פאר דער מיסטישער קבלה, אין וועלכער דער נאמען פון שבתי-צבי
איז שוין נישט דערמאנט געווארען בפירוש, נאר איז ברמז פערשטא-
נען געווארען פון די „מאמינים", אלס סימבאל פון איינעם פון די
געטליכע אטריבוטען. אין אנהויב פון 18-טען יאהרהונדערט האט
א גרויסען טומעל ארויסגערופען איינער פון די דאזיגע פינסטערע
מיסיאנערען, נחמיה חיון, א געבוירענער אין באסניען, וואס איז ארום-
געפאהרען איבער גאנץ טערקיי און מערב-אייראפא. דאס איז געווען
איינער פון יענע טיפישע מענשען פון יענער עפאכע, אין וועלכע עס
איז שווער אבצוטיילען, וואו עס ענדיגט זיך דער געבוירענער מיס-
טיקער און וואו עס הויבט זיך אן דער אוואנטוריסט. אין דער יוגענד
האט חיון געוואוינט אין סאראיעווא, דערנאך האט ער פערנומען די
שטעל פון א „חכם" אין איינער פון די יודישע קהילות ביי סאלאניקי,
וואו ער האט זיך בעקענט מיט די פערמאסקירטע סאלאניקער סעק-
טאנטען. דארט האט ער אנגעשריבען א ווערק, וואו ער האט ענטווי-
קעלט דעם געדאנק וועגען דער דרייאייניגקייט: ס ב ה ר א ש ו נ ה,
א ב א ק ד י ש א, ש כ י נ ה (די ערשטע אורזאך, דער הייליגער פא-
טער און דער הייליגער גייסט). אונטער „א ב א ק ד י ש א" האבען די

מעקטאַנטען פֿערשטאַנען שבתי=צבי , נאָר אָפֿען האָט מען דאָס נישט
אַרויסגעזאָגט און בלויז די נאָהענטע האָבען וועגען דעם געוואוסט.
דאַן האָט נחמיה חיון זיך געלאָזען אין וועג אַריין ; ער איז פֿריהער
געוועזען אין איטאַליען , אויסגעבעטען ביי אייניגע אָנגעזעהענע רבנים
אַ הסכמה אויף זיין ווערק און דערנאָך איז ער אַוועק קיין פּראָג , וויען ,
בערלין. אין בערלין האָט ער אָבגעדרוקט זיין ספר „מהימנותא דכולא”,
וואו דער טעקסט איז געווען געשריבען אין נאָמען פֿון אַ אַנאָנימען
מקובל און צום טעקסט זענען געווען צוגעגעבען פּירושים פֿון נחמיה
חיון . פֿון בערלין איז חיון אָבגעפֿאָהרען קיין אַמסטערדאַם . דער צענטר
פֿון דעמאָלטיגען יודענטום .

אין דער שפּיץ פֿון דער אַמסטערדאַמער ספרדישער געמיינדע
איז דעמאָלט געשטאַנען ר׳ ש ל מ ה א י ל אָ ן , וועלכער האָט אין
דער יוגענד געגלויבט אין די טרוימעריען פֿון שבתי=צבי און דערנאָך ,
אין די עלטערע יאָהרען , זיך אָבגעזאָגט פֿון זיין פֿריהעריגער אמונה.
ווען חיון איז געקומען צום רב ר׳ שלמה איילאָן , וואָס האָט ,
וואַהרשיינליך , אויך יעצט געהיים סימפּאַטיזירט מיט די מיסטישע
חלומות , האָט ער ביים רב געפֿונען שטיצע. דאָס האָט אויפֿגעבראַכט
דעם רב פֿון דער אַשכנזישער געמיינדע , ר׳ צ ב י אַ ש כ נ ז י , וואָס
איז מעהר בעוואוסט מיט דעם נאָמען „ח כ ם צ ב י”. דער חכם צבי
איז געווען אַ געבוירענער פֿון פּוילען און איז פֿון פּוילען ענטלאָפֿען
בעת דעם קאָזאַקען=אויפֿשטאַנד , ווען ער און זיין גאַנצע פֿאַמיליע זע=
נען שיער נישט אומגעקומען. ער האָט זיינע יונגע יאָהרען פֿערבראַכט
אין אָפֿען , דערנאָך אין באָסניען און אין אַלטאָנאַ , וואו ער האָט בע=
קומען אַ גרויסען נאָמען אַלס גאון און שטרענגער היטער פֿון יודישען
געזעץ. ווען דער חכם צבי איז אויסגעקליבען געוואָרען פֿאַר אַ רב פֿון
דער אַשכנזישער געמיינדע אין אַמסטערדאַם , האָט ער באַלד געהאַט
אַ צוזאַמענשטויס מיט ר׳ שלמה איילאָן , ווייל צווישען די ספרדים און
אשכנזים האָבען שוין לאַנג געהערשט שטענדיגע סכסוכים און אויך
דערפֿאַר , ווייל דער חכם צבי , אַלס שונא פֿון דער קבלה , האָט פֿער=
זענליך נישט געקענט דורכקומען מיט דעם מקובל ר׳ שלמה איילאָן.
דאָס אָנקומען פֿון נחמיה חיון האָט אָט די סכסוכים נאָך פֿערשאַרפֿט
און געדיענט אַלס סיגנאַל צו אַ מלחמה. דערווייסענדיג זיך וועגען דעם
כבוד , וואָס די ספרדים האָבען אָבגעגעבען נחמיה חיון , איז דער חכם
צבי געוואָרען זעהר אויפֿגעבראַכט. צום חכם צבי איז צוגעשטאַנען

דער אָנגעזעהענער געלעהרטער ר׳ משה חגית, וואָס איז פון לאַנג געווען פערביטערט געגען דער שבתי־צבי־בעוועגונג און געגען יעדען מין מיסטיציזם בכלל. ביידע געלעהרטע האָבען איבערקוקט דאָס ווערק פון חיון און זענען געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז די אידעע וועגען דער דרייאייניגקייט, איז געגען דעם יסוד פון דער יודישער אמונה, וואָס אָנערקענט נאָר איין גאָט, און אַז אויסערדעם איז אין דעם ווערק, אין אַ פערמאַסקירטער פאָרם, דורכגעפיהרט דער געדאַנק וועגען דער געטליכקייט פון שבתי־צבי; דערביי איז אויך פעסטגע־שטעלט געוואָרען, אַז דער אַנאָנימער טעקסט פון ווערק איז נישט מעהר, ווי אַ קאָפּיע פון אַ כתב־יד פון שבתי־צבי אַליין. אויף דעם גרונד האָט דער חכם צבי און ר׳ משה חגית אַרייַנגעלעגט אין חרם דעם מחבר פון ווערק נחמיה חיון און דאָס ווערק אַליין פער׳משפט צום פערברענען. דאָס האָט אויפגעבראַכט די ספרדים, וועלכע האָבען ערקלערט, אַז אַ בעזונדער קאָמיסיע פון געלעהרטע, וואָס האָבען בע־טראַכט דאָס ווערק פון חיון, האָבען דאָרט נישט געפונען קיין שום אַפּיקורסות. אין דער ספרדישער שוהל האָט מען אויף להכעיס גע־פייערט נחמיה חיון און ערקלערט אַ קאָנטר־חרם געגען חכם צבי און ר׳ משה חגית; דעם לעצטען האָבען די ספרדים זאָגאַר פער׳מסר׳ט פאַר דער מאַכט. לאַנג האָבען זיך געצויגען די סכסוכים צווישען די ביידע לאַגערען און געענדיגט האָט זיך די גרויסע מחלוקת דערמיט, וואָס ר׳ משה חגית האָט געמוזט אָבפאָהרען קיין אַלטאָנאַ, און דער חכם צבי איז געווען געצוואונגען צו פערלאָזען זיין שטעל און אָב־פאָהרען קיין פוילען, וואו ער האָט שפּעטער פערנומען די שטעל פון אַ רב אין לעמבערג (ער איז געשטאָרבען אין 1718). דעם נצחון האָט אָבער חיון נישט געקענט אויף לאַנג אויסנוצען, וויַיל סוף כל סוף זענען געגען איהם אַרויסגעטרעטען די רבנים אויך פון אַנדערע לענדער און איהם אַרייַנגעלעגט אין חרם. דער אַוואַנטוריסט חיון האָט געמוזט וואַנדערן פון שטאָדט צו שטאָדט און ערגעץ נישט געפונען קיין רוה. אין עסטרייַך האָט ער זיך בעקלאָגט פאַר דער מאַכט, אַז די יודען רודפ׳ען איהם פאַר זייַן געדאַנק וועגען דער דרייַאייניגקייט, וואָס וואָלט געקענט מקרב זייַן דאָס יודענטום צום קריסטענטום. שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז פון דער דרייַאייניגקייט פון די מיסטיקער ביז דער קריסטליכער קירך איז ווירקליך נישט וויַיט. שוין דער זוהן פון נחמיה חיון האָט זיך גע׳שמד׳ט אין רוים און שפּעטער

פליסיג געשיקט מסירות אויף יודען פאר דער אינקוויזיציע.

פונקט ווי דעם חכם צבי, אזוי איז אויך בעשערט געווען זיין זוהן ר׳ יעקב עמדין (יעב״ץ, 1697 — 1776) צו פיהרען אין זיין לעבען א הארטען קאמפף געגען די רעשטען פון די שבתי-צבי׳ניקעס און שטעהן אין מיטען דער גרויסער מחלוקת, וואס האט ווי א פייער ארומגעהאפט פיעל יודישע שטעדט.

ר׳ יעקב עמדין איז געבוירען געווארען און פערבראכט דעם גרעסטען טייל פון זיין לעבען אין אלטאנא, ביי האמבורג. א קורצע צייט האט ער פערנומען די שטעל פון א רב אין דער שטאדט עמדען. בטבע איז ער געווען א גרויסער קפדן, א שטרענגער מענש, ליעב גע-האט איינזאמקייט און דעריבער געהאט ווינציג גוטע פריינד. ער איז דעריבער נישט געווען מסוגל צו פערנעהמען א געוועלשאפטליכע שטעלע, און פון 1730-טען יאהר אן האט ער בסדר געוואוינט אין אלטאנא אלס פריוואטער געלעהרטער און זיך פערנומען מיט האנדעל, מיט דרוק-זאכען און מיט שרייבען זיינע איינענע ווערק. ווען אין דער לופ-טען האט ווידער אנגעהויבען שמעקען מיט מיסטיציזם, האט דער שטרענגער טעמפעראמענט פון ר׳ יעקב עמדין אויפגעפלאקערט און ער איז ארויסגעטרעטען אלס קאמפפס-מענש. דער הויפט-קרבן פון זיין בייזער פעדער איז געווארען דער בעריהמטעסטער גאון פון יענער צייט, ר׳ יהונתן אייבעשיץ.

ר׳ יהונתן אייבעשיץ (1690—1764) איז געווען דער גאון פון בעהמען און מעהרען. צו איין און צוואנציג יאהר איז ער שוין גע-שטאנען אין דער שפיץ פון דער ישיבה אין פראג, פון וועלכער עס זענען ארויסגעקומען הונדערטער קאנדידאטען אויף רבנים. ער איז אויך געווען א גוטער דרשן און מיט זיינע דרשות אין שוהל פלעגט ער בע-צויבערן די צוהערער און זיך ערווארבען פיעל פריינד, זאגאר צווישען קריסטען. ווי דאס רוב מענשען פון יענער צייט, האט אויך ר׳ יהונתן זיך פערנומען מיט קבלה. מען רעכענט, אז אין דער יוגענד האט ער זיך אויך געדרעהט צווישען די געהיימע שבתי-צבי׳ניקעס, וואו עס האבען געפיהרט א פראפאגאנדע חיון און אנדערע אוואנטוריסטען, און פון יענער צייט איז ביי ר׳ יהונתן פערבליבען א פערבארגענע סימפאטיע צו קבלה. אין 1742 איז ר׳ יהונתן איינגעלאדען געווארען אלס רב קיין מעץ, וואס האט געהערט צו פראנקרייך. אין עטליכע יאהר ארום האט ר׳ יהונתן פערנומען א גרעסערע שטעל אלס הויפט-ראבינער פון די

דריי פֿעראייניגטע געמיינדעס פֿון דייטשלאַנד – אַלטאָנאַ, האַמבורג און וואַנדסבעק. דאָרט, אין אַלטאָנאַ, האָט ער זיך צוזאַמענגעשטויסן מיט דעם שטרענגען ר׳ יעקב עמדין און פֿון דעמאָלט אָן האָבן זיך אָנגעהויבן די גרויסע רדיפֿות אויף איהם.

אַלס אָנהענגער פֿון דער פּראַקטישער קבלה האָט ר׳ יהונתן געגלויבט, אַז דורך פֿערשידענע שפּרוכען און בעשווערונגען קען מען אַרויסטרייבען „דבוקים" און אויסהיילען קראַנקע. דעריבער, ווען אין אַלטאָנאַ האָט זיך ענטוויקעלט אַ עפּידעמיע, פֿון וועלכער עס פֿלעגען אויסשטאַרבען קינפּעטאָרינס, האָט ר׳ יהונתן אָנגעהויבען העלפֿען די ווייבער, וואָס זענען געקומען צו איהם נאָך הילף, דורך קמיעות, אין וועלכע עס איז געווען אַריינגעלעגט אַ שטיקעל פּאַרמעט מיט פֿערשידענע אונקלאָרע אויפֿשריפֿטען אין גייסט פֿון דער קבלה. אַזעלכע קמיעות פֿלעגט ער אַרויסגעבען נאָך פֿריהער, זייענדיג אין מעץ און פֿראַנקפֿורט. פֿון דאָרט האָט מען געגעבען צו וויסען קיין אַלטאָנאַ, אַז די קמיעות פֿון ר׳ יהונתן ערוועקען עפּעס אַ צווייפֿעל. עס האָבען זיך געפֿונען נייגיריגע, וואָס האָבען געעפֿענט איינע פֿון די קמיעות, וואָס ר׳ יהונתן האָט אַרויסגעגעבען, און דורך פֿונאַנדערנעהמען דעם טעקסט מיט פֿערשידענע קאָמבינאַציעס האָט מען פֿון דאָרטען אַרויסגעליינט פֿאָלגענדעס: „אין נאָמען פֿון יהוה דער גאָט פֿון ישראל, וואָס רוהט אין דער פּראַכט פֿון זיין מאַכט... דער גאָט פֿון זיין משיח שבתי-צבי, וואָס איז פֿאַר אונז אַ היילונג געווען און וואָס מיט׳ן אָטעם פֿון זיין מויל דער׳הרג׳עט ער דעם רשע... בין איך גוזר אויף אַלע שלעכטע רוחות... אַז זיי זאָלען נישט שלעכטס טאָן דער טרעגערין פֿון דער קמיע"... האָטש עס איז אַ גרויסער ספק, צי דער טעקסט פֿון דער קמיע איז ריכטיג דעפּישירט געוואָרען, נאָר דערוויייל האָט דאָס געמאַכט אַ גרויסען איינדרוק, און ר׳ יעקב עמדין, וואָס האָט קיינמאָל נישט געוואָלט וויסען פֿון פּשרות, ווען עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען שטרענגען אמת, האָט עפֿענטליך אין שוהל בעשולדיגט דעם רב ר׳ יהונתן, אַז ער געהערט צו דער געהיימער סעקטע שבתי-צבי׳ניקעס. ר׳ יהונתן האָט צונויפֿגערופֿען אַ גרויסע פֿערזאַמלונג אין שוהל און עפֿענטליך פֿאַר אַלע געגעבען אַ שבועה, אַז ער האָט קיין שייכות נישט צו קיין געהיימע סעקטע. אויסערדעם האָט ער געפֿאָדערט פֿון זיינע תלמידים און אָנהענגער, אַז זיי זאָלען זיך אָננעהמען פֿאַר דעם כבוד פֿון דער תורה און אַרויסטרעטען צו-

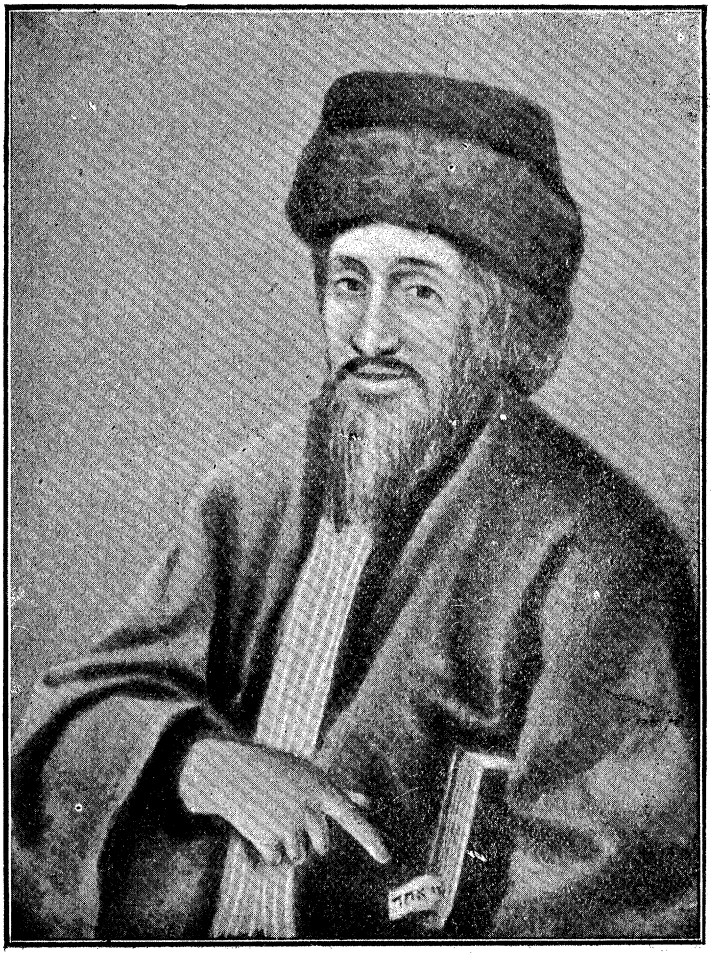

רבי צבי בן רבי יעקב („חכם צבי")

פֿערטײדיגען זײער בעלײדיגטען לעהרער. פֿון דאַן אָן האָט זיך אָנגעהויבען אַ ערבּיטערטער קאַמפּף צווישען די אָנהענגער פֿון ר׳ יעקב עמדין און פֿון ר׳ יהונתן אײבּעשיץ.

די פֿאָרשטעהער פֿון די דרײַ פֿעראײניגטע געמײנדעס, וואו ר׳ יהונתן איז געווען רב האָבּען זיך אָנגענומען פֿאַר זײער גײַסטיגען פֿיהרער און געדראָהעט מיט אַ חרם געגען די רכילות׳ניקעס. ר׳ יעקב׳ן האָט מען אָנגעהויבּען שטאַרק רודף׳ן און ער האָט זאָגאַר אויף אַ געוויסער צײַט געמוזט פֿערלאָזען אַלטאָנאַ, אָבּער דורך דעם איז ער אַרײַן אין נאָך אַ גרעסערען צאָרן און אָנגעהויבּען אַגיטירען געגען זײַן געגנער דורך שאַרפֿע פּאַמפֿלעטען, וועלכע ער האָט אָבּגעדרוקט פֿריהער אין אַמסטערדאַם און דערנאָך אין אַלטאָנאַ, אין זײַן אײגענער דרוקערײַ („תורת הקנאות״, „שפת אמת״). אין די ווערק זײַנע האָט ער אַרויסגעשטעלט ר׳ יהונתן אַלס פֿערטרעטער פֿון שבּתי-צבי און איהם בּעשולדיגט אין פֿיעל פֿערבּרעכענס. אַ דאַנק די פּאַמפֿלעטען זענען אײניגע גרויסע רבנים צוגעשטאַנען צו ר׳ יעקב עמדין און אַרײַנגעלעגט אין חרם די אָנהענגער פֿון ר׳ יהונתן. דער קאַמפּף האָט זיך אויף אַזאַ אופֿן נאָך מעהר פֿונאַנדערגעפֿלאַקערט; אין איהם זענען אַרײַנגעצויגען געוואָרען אויך די רבנים פֿון פּוילען, פֿון וועלכע די מעהרהײַט, ווי למשל די מיטגלידער פֿון „ועד ארבע ארצות״, זענען דאַן געווען אויף דער זײַט פֿון ר׳ יהונתן. אין 1755 האָט ר׳ יהונתן פֿערעפֿענטליכט אַ ספר, אין וועלכען ער האָט זיך פֿערטײדיגט פֿון די בּעשולדיגונגען און געבּראַכט די מײנונגען פֿון פֿיעל אָנגעזעהענע רבנים, וואָס זענען געשטאַנען אויף זײַן זײַט. דאָס האָט אַרויסגערופֿען נאָך אַ שאַרפֿערען ענטפֿער פֿון ר׳ יעקב עמדין. כּמעט די גאַנצע יודישע וועלט האָט זיך פֿונאַנדערגעטײלט אויף צווײ לאַגערן: אָנהענגער פֿון ר׳ יהונתן און געגנער זײַנע. די גרויסע מחלוקת איז זאָגאַר דערגאַנגען צום האַמבּורגער סענאַט, צום דענישען קעניג און אַרויסגערופֿען אַ טומעל אין דער דײַטשער פּרעסע. די קריסטליכע וועלט איז געשטאַנען און זיך געוואונדערט: וואָס קומט דאָ אַזעלכעס פֿאָר? דער פּראָפֿעסאָר פֿון טעאָלאָגיע מעגערלין האָט ערקלערט דעם דענישען קעניג, אַז אײבּעשיץ פֿיהלט אין האַרצען די דאָגמען פֿון דער קריסטליכער רעליגיע און דעריבּער מיט פֿערדיענט ער, מען זאָל איהם שיצען. אַ דאַנק דער בּעשיצונג פֿון די קריסטען איז ר׳ יהונתן פֿערבּליבּען אויף זײַן שטעל בּיז׳ן טויט. ר׳ יעקב עמדין האָט איהם איבּערגעלעבּט אויף 10 יאָהר און אויך נאָכ׳ן טויט

פון געֶגנעֶר האָט עֶר ניִשט אויפגעֶהעֶרט צו בעֶלײדיִגעֶן זײַן אָנדעֶר־
קעֶן דורך שאַרפעֶ פּאַמפלעֶטעֶן. זײַעֶנדיִג אויפגעֶבראַכט געֶגעֶן דעֶר
גאַנצעֶר משיח־בעֶוועֶגונג בכלל, האָט ר׳ יעקב עֶמדין געֶזוכט די קוועֶלעֶן
פון דעֶר דאָזיִגעֶר בעֶוועֶגונג און עֶר האָט געֶפונעֶן, אַז שילדיִג איִן אַלץ
איִז דעֶר „זהר״. און אָט, בײַ זײַן גאַנצעֶר שטרעֶנגעֶר פרומקײַט, האָט
ר׳ יעקב עֶמדין געֶהאַט די דרײַסטקײַט אָפעֶן צו עֶרקלעֶרעֶן איִן זײַן
ווערק „מטפחת ספרים״, אַז אַ גרויסעֶר טײַל פון הײַליִגעֶן „זהר״ איִז
ניִשט מעֶהר ווי געֶפעֶלשטעֶ ליִטעֶראַטור, וואָס מעֶן האָט בכיון אַרויס־
געֶשטעֶלט אַלס די שאַפונג פון ר׳ שמעון בן יוחאי, און אַז איִן „זהר״
געֶפיִנעֶן זיִך פיִעֶל איִדעֶעֶן, וואָס זעֶנעֶן געֶגעֶן גײַסט פון יודעֶנטום. איִן
דעֶר דאָזיִגעֶר דרײַסטעֶר עֶרקלעֶרונג, איִן דעֶם אָפעֶנעֶם קאַמפּף צוויִשעֶן
דעֶר קבלה און דעֶם רב׳ניִזם, הערט זיִך שוין די שטיִם פון אַ נײַעֶר
עֶפּאָכעֶ, פון אַ קולטורעֶלעֶר בעֶנײַאונג איִן יודיִשעֶן לעֶבעֶן.

נאָר דעֶרווײַל איִז נאָך ניִשט פעֶרניִכטעֶט געֶוואָרעֶן דעֶר קוואַל,
פון וועֶלכעֶן עֶס האָבעֶן געֶשעֶפּט די פעֶרשיִדעֶנעֶ טרוימעֶר און מיִסטיִקעֶר
און וועֶלכעֶר האָט געֶבראַכט צו אַזוי פיִעֶל ניִשט־עֶרפיִלטעֶ האָפנונגעֶן
און טרויעֶריִגעֶ רעֶזולטאַטעֶן. פון דור צו דור זעֶנעֶן אויפגעֶשטאַנעֶן
נײַעֶ טרוימעֶר און נײַעֶ שוויִנדלעֶר, וואָס האָבעֶן געֶפונעֶן פאַר זיִך פיִעֶל
אָנהעֶנגעֶר, און עֶס האָט געֶמוזט פאָריִבעֶר אַ צײַט ביִז מעֶן האָט אָנגעֶ־
הויבעֶן פעֶרשטעֶהן, אַז מעֶן מוז אײַנמאָל פאַר אַלעֶ מאָל מאַכעֶן אַ סוף
צו דעֶר גאַנצעֶר משיח־קבלה. דעֶרווײַל איִז נאָך די רפואה ניִשט געֶ־
קומעֶן און די עֶפּיִדעֶמיִעֶ פון טרוימעֶרײַ האָט אַרויסגעֶרופעֶן אַלץ מעֶהר
קרבנות. אײַנעֶר פון זיי איִז געֶוועֶן דעֶר דיִכטעֶר משה חיים לוצאַטאָ,
וועֶמעֶנס לעֶבעֶן עֶס קעֶן דיִעֶנעֶן אַלס אַ טעֶמאַ פאַר אַ טראַגיִשעֶר דראַמעֶ.

משה חיים לוצאַטו איִז געֶבוירעֶן געֶוואָרעֶן איִן פּאַדואַ איִן 1707
בײַ אַ רײַכעֶר יודיִשעֶר פאַמיִליִעֶ פון ספרדים. עֶר האָט בעֶקומעֶן אַ עֶר־
ציִהונג, וואָס איִז איִן יעֶנעֶם דור געֶוועֶן אַ זעֶלטעֶנהײַט. צוזאַמעֶן מיִט
דעֶר ביִבעֶל און תלמוד האָט עֶר אויך געֶלעֶרנט אַלגעֶמײַנעֶ וויִסעֶנשאַפ־
טעֶן. קעֶנעֶנדיִג לאַטײַניִש און איִטאַליעֶניִש, האָט לוצאַטאָ געֶהאַט אַ פרײַעֶן
וועֶג צו די אַלטעֶ און נײַעֶ ליִטעֶראַטורעֶן. נאָך גאָר איִן די יונגעֶ
יאָהרעֶן האָט עֶר אַרויסגעֶוויִזעֶן אַ פּאָעֶטיִשעֶן טאַלעֶנט און געֶשריִבעֶן געֶ־
דיִכטעֶן אויף פעֶרשיִדעֶנעֶ פאַלעֶן, איִן אַ שעֶנעֶר ביִבליִשעֶר שפּראַך.
אויסעֶרדעֶם האָט עֶר פעֶרפאַסט אַ קורצעֶן לעֶהרבוך וועֶגעֶן סטיִליִסטיִק
„לשון למודים״. סײַ איִן פּראָזעֶ, סײַ איִן פּאָעֶזיִעֶ האָט לוצאַטאָ אַרויס־

געוויזען א שענעם געשמאק, א זעלטען־שענעם סטיל, — זאכען, וואס זענען פאר דעם שווערען און געשמאקלאזען סטיל פון יענער עפאכע געווען א זעלטענע ערשיינונג. צו 20 יאהר האט ער שוין אנגעשריבען זיין אידילישע דראמע „מגדל עוז", וואו עס ווערט בעזונגען די רייגע ליעבע. דאס דאזיגע ווערק איז פאר יענער צייט געווען א אונגעוועהנליכע ערשיינונג, לויט זיין סטיל און אינהאלט.

וואלט לוצאטא וויטער געגאנגען אויף דעם וועג, וואלט ער אפשר געווארען דער רעפארמאטאר פון דער יודישער ליטעראטור און ארויסגערופען א נייע עפאכע. אבער ער איז געווען א זוהן פון זיין דור, געגאנגען אין וועג פון דער מיסטיק, און דא הויבט זיך אן זיין טראגעדיע. ערלערנענדיג דעם „זהר" מיט די פירושים פון אר"י, האט לוצאטא בעוויזען א קונץ, וואס איז געווען כמעט אונגלויבליך: ער האט נאכגעמאכט דעם אייגענטימליכען אריגינעלען סטיל פון „זהר" און דאס האט אין איהם אליין ארויסגערופען א מיסטישע התלהבות. ער האט אנגעהויבען רופען זיין ווערק „דער צווייטער זהר" און זיך איינגערעדט, אז נישט ער אליין, מיט זיין אייגענעם שכל, שרייבט דאס ווערק, נאר עפעס א נבואה פון אויבען דיקטירט איהם דאס, עפעס א „מגיד" אדער א מלאך קומט אלע נאכט און זאגט איהם, וואס צו שרייבען. וואס מעהר ער האט זיך פערטיעפט אין די מיסטישע סודות, אלץ מעהר האט ער אנגעהויבען גלויבען, אז איהם שטעהט פאר צו מאכען דער וועלט עפעס א וויכטיגע ענטדעקונג. אין 1729 האט ער זיין סוד פערטרויט פאר די חברים זיינע, וואס האבען צוזאמען מיט איהם ערלערנט די קבלה, און יענע זענען געווארען ענטוזיאסטישע אנהענגער פון זיין געטליכקייט. איינער פון די חברים, יקותיאל גארדאן פון ליטא, וואס איז געקומען קיין פאדוא אריינצוטרעטען אין אוניווערזיטעט, נאר דערנאך פערלאזען די וויסענשאפט צוליעב דער קבלה, איז געווען אזוי פיעל אונפארזיכטיג, אז ער האט אין א בריעף אהיים מודיע געווען, אז לוצאטא איז א געטליכער מאן, אז ער זעהט בייגאכט נבואות, אז אליהו הנביא אליין קומט איהם ענטדעקען די סודות פון דער קבלה און אז בכלל איז לוצאטא א אונגעוועהנליכער מענש. פונקט האט זיך דערוואוסט וועגען אינהאלט פון בריעף דער אויבענדערמאנטער ר' משה חגיז, וואס האט געפיהרט א פערביטערטען קאמפף נעגען אלע מיסטיקער, און ער האט אויפגעהויבען א ליארם. עס האבען אנגעהויבען פליהען בריעף צו די איטאליענישע און דייטשע רבנים.

וועלכע ר׳ משה חגיז האָט פֿאָרגעלעגט בײַצײַטענס אויסצוּוואָרצלען די אפּיקורסות און אַרײַנלעגן לוצאַטאָ׳ן אין חרם אַרײַן, אָדער איהם צווינגען זיך אָבצוזאָגן פֿון זײַנע געדאַנקען. נאָך לאַנגע בקשות און דראָהונגען מצד די רבנים האָט לוצאַטאָ געגעבען אַ שבועה, אַז ער וועט מעהר נישט פֿיהרען קיין מיסטישע פּראָפּאַגאַנדע און וועט אויף ווײַטער מעהר גאָרנישט שרײַבען וועגען קבלה.

אין גיכען האָט ער אָבער געמוזט ברעכען זײַן שבועה. ער האָט ווידער אָנגעהויבען שרײַבען וועגען קבלה און אָנגעהויבען צוגרײַטען עטליכע מאַנוסקריפּטען צום דרוק. דעמאָלט האָבען די וועגעדיגער רבנים אַרײַנגעלעגט לוצאַטאָ׳ן אין חרם און זײַנע ווערק פֿער׳משפּט צו פֿערברענען (1734). דער טעקסט פֿון חרם איז איבערגעלײענט געוואָרען אין די שוהלען און פֿונאַנדערגעשיקט געוואָרען אין די געמײַנדעס פֿון דײַטשלאַנד, האָלאַנד און פּוילען. לוצאַטאָ האָט מעהר נישט געקענט פֿערבלײַבען אין איטאַליען און ער איז אַוועק קיין אַמסטערדאַם. אויפֿ׳ן וועג איז ער אַרײַנגעפֿאָהרען קיין פֿראַנקפֿורט. די דאָרטיגע רבנים האָבען זיך דערוואוסט וועגען זײַן קומען און האָבען איהם געצוואונגען צו געבען אַ הבטחה, אַז ער וועט מעהר נישט לערנען קיין קבלה, נישט שריפֿטליך און נישט מונדליך, מיט מענשען, וואָס זענען יונגער פֿון 40 יאָהר. ערשט אין אַמסטערדאַם האָט דער אומגליקליכער וואַנדערער געפֿונען רוה אויף אַ צײַט. דאָרט האָט ער געפֿונען פֿרײַנד און מעצענאַטען, וואָס האָבען זעהר געשעצט זײַן פּאָעטישען טאַלענט און איהם געשטיצט. דאָרט האָט ער אויך אָנגעשריבען זײַן בעסט ווערק „לישרים תהלה״, אַ אַלעגאָרישע דראַמע. ער האָט אָבער ווידער נישט געהאַלטען וואָרט, ווײַטער געשריבען וועגען קבלה און פֿאָרטגעזעצט די בעציהונגען מיט זײַנע אָנהענגער. שפּעטער האָט איהם אָנגעהויבען ציהען קיין ארץ־ישראל, אין געבורטסלאַנד פֿון אר״י און די איבעריגע מיסטיקער. לוצאַטאָ איז אַוועק אַהין. אָבער נאָך אײדער ער האָט דערגרײַכט זײַן ציעל, האָט איהם דער טויט אַוועקגענומען. ער איז געשטאָרבען פֿון דער דזשומאַ אין 1747, 40 יאָהר אַלט, און איז בעגראָבען געוואָרען אין טבריה.

אין זײַנע פֿיעל קבלה־ווערק („פּתחי חכמה״, „מאמר החכמה״, „חוקר ומקובל״ און אַנדערע) האָט לוצאַטאָ אַרײַנגעטראָגען אַ קלאָרע פֿילאָזאָפֿישע סחעמע און אַ בעשטימטע מעטאָדע, פֿון וועלכע אַנדערע מקובלים זענען געווען אינגאַנצען פֿרעמד. אויך זײַנע איבעריגע ווערק

װעגען מאָראַל פֿון יודענטום („מסלת ישרים״), װעגען תלמוד און אגדה („דרך תבונות״) זענען אָנגעשריבען מיט דער קלאָרער שפּראַך פֿון דער משנה, אין אַ זעלטען־שענעם סטיל.

אויך אין פּױלען, װאו עס האָבען געאַרבײַט אַזעלכע אַנטאַטאַרען, װי חיים מלאך, האָט די שבתי־צבי־בעװעגונג געלאָזען טיפֿע װאָרצלען און קײן חרם פֿון די רבנים, קײנע רדיפֿות זענען ניט געװען אימשטאַנד אױסצעװאָרצלען די רעשטען פֿון דער בעװעגונג. מיט די רדיפֿות האָט מען דערגרײכט נאָר דאָס, אַז די פֿאַנאַטישע מיסטיקער האָבען געמוזט לעבען פֿערבאָרגען און פֿערמאַסקירט, אָבער געהײם האָבען זײ נאָך פֿלײסיגער, װי פֿריהער, געטאָן זײערס, זיך פֿערטיפֿט אין די מיסטעריען און געלעבט אין אױסגעלאַסענקײט. די בתי־מדרשים זענען געװען פֿול מיט געהײמע שבתי־צבי׳ניקעס, װאָס האָבען ניט געהאַלטען פֿון תורה און מצוות און אונטער דער מאַסקע פֿון חסידות און קבלה אָבגעטאָן מיאוס׳ע מעשים. די צאָהל פֿון די פֿערמאַסקירטע מיסטיקער איז געװען גרױס און זײ האָט נאָר געפֿעהלט אַ אָנפֿיהרער, װאָס זאָל זײ פֿעראײניגען, צוגעבען מוט און װײזען אַ װעג צו אַ אָפֿענער טעטיגקײט. אַזאַ מענש האָט זיך געפֿונען און דאָן איז פֿון דער סעקטע פֿערבאָרגענע און צושטרײטע שבתי־צבי׳ניקעס געװאָרען אַ בעװעגונג. עס האָט זיך װידער אָנגעהױבען טומלען אין דער יודישער װעלט און װידער האָט די בעװעגונג זיך געענדיגט מיט אַ שרעקליכער פֿערצװײפֿלונג. דער אָנפֿיהרער פֿון דער דאָזיגער סעקטע, מיט װעלכער עס האָט זיך געענדיגט די משיח־בעװעגונג, איז געװען **יעקב פֿראַנק**.

יעקב פֿראַנק איז פֿון די יונגע יאָהרען אָן געװאַקסען אין אַ אַטמאָספֿערע פֿון פּוסטע טרױמערײען, צולאָזענקײט און אַבערגלױבען. ער איז געבױרען געװאָרען אַרום 1726 אין אַ שטעדטעל אין גאַליציען, זײַן פֿאָטער יעקב לײב איז געװען אַ רב אָדער אַ דרשן און איז פֿאַר געהערען צו דער געהײמער סעקטע פֿון די שבתי־צבי׳ניקעס אַרױסגעטריבען געװאָרען פֿון שטעדטעל און זיך בעזעצט אין װאַלאַכיען. יעקב איז דאָרט געװאָרען אַ משרת בײַ אַ יודישען סוחר און פֿלעגט אָפֿט אַרײַנפֿאָהרען מיט סחורה קײן טערקײַ, װאו ער האָט בעקומען זײַן צונאָמען (פֿראַנק — פֿרענק, אַזױ רופֿט מען אין טערקײַ אַלע, װאָס קומען

פֿון אייראָפּאַ). אין סאַלאָניקי האָט יעקב פֿראַנק זיך בעקאַנט מיט די איבערגעבליבענע סעקטען פֿון שבתי־צבי׳ס אָנהענגער און גלייך איבערגענומען זייער תורה. הגם ער איז אין תלמוד געווען אַ פֿאָלקאָמער עם־הארץ, האָט ער דאָך באַלד אויסגעלערנט די תורה פֿון דער קבלה, בעזונדערס די אמונה אין גלגולים, ד. ה., אַז די נשמה פֿון משיח ווערט יעדען דור מגולגל אין פֿערשידענע מענשען. אַלס אַ געבוירענער אוואַנטוריסט, וואָס האָט נאָך פֿון די קינדער־יאָהרען שוין געטרוימט וועגען גרויסע שווינדלערייען, איז די דאָזיגע אמונה אין גלגול געווען זעהר גינסטיג פֿאַר איהם, ווייל אויב אין דוד המלך, אליהו הנביא, מחמד, קריסטוס, שבתי־צבי און זיינע נאָכפֿאָלגער האָט געלעבט די נשמה פֿון משיח, פֿאַרוואָס זאָל זי אויך נישט מגולגל ווערען אין איהם, יעקב פֿראַנק? פֿראַנק האָט בעשלאָסען איינמאָל פֿאַר אַלע מאָל, אַז ער מוז ווערען „אַ גרויסער״ מענש און שטעהן אין דער שפּיץ פֿון אַ גרויסער בעוועגונג. די אומשטענדען האָבען איהם מיטגעהאָלפֿען צו דערגרייכען זיין ציעל. ער האָט חתונה געהאַט מיט זעהר אַ שענער פֿרוי פֿון באָלגאַריען און אַ דאַנק איהר האָט ער צוגעצויגען צו זיך פֿיעל אָנהענגער. אין אַ קליינער צייט אַרום האָט ער שוין געהאַט אַרום זיך אַ גאַנצע באַנדע פֿון פּוסטע טרוימער און אויסגעלאַסענע מענשען, וואָס האָבען געגלויבט, אָדער זיך געמאַכט גלויבען, אַז פֿראַנק איז אַ הייליגער מענש און אַז אין איהם לעבט די נשמה פֿון משיח.

ווי עס ווייזט אויס, האָט פֿראַנק זיך דערוואוסט וועגען דער מחלוקת אין פּוילען און וועגען די סכסוכים צווישען ר׳ יעקב עמדין און ר׳ יהונתן אייבעשיץ און ער האָט בעשלאָסען, אַז איצט איז די צייט פֿאַר איהם זעהר גינסטיג, אַז איצט וועט ער קענען צונויפֿזאַמלען אַרום זיך די פֿערבאָרגענע שבתי־צבי׳ניקעס און ווערען זייער אָנפֿיהרער. ער איז אַוועק קיין פּוילען, אַרומגערייזט איבער פֿיעל שטעדט און זיך בעקאַנט מיט די רעשטען פֿון דער משיח־בעוועגונג. פֿראַנק האָט פֿאַר די פֿערבאָרגענע סעקטאַנטען ענטדעקט דעם סוד, אַז ער איז דער משיח און אויף איהם רוהט די קדושה פֿון שבתי־צבי. ער האָט אָפֿען ערקלערט, אַז דער צווייטער פֿון דער דרייאיינינקייט, מלכא קדישא, אָדער ווי די סאַלאָניקער מיסטיקער פֿלעגען זיך אויסדריקען: „סאַנטאָ סעניאָר״ (הייליגער פֿאָטער), איז ע ר. פֿון דעמאָלט אָן פֿלעגען איהם זיינע אָנהענגער רופֿען מיט דעם דאָזיגען נאָמען. אויף

דער שפּראַך פון „זהר“ און אין דעם נוסח פון די שבתי־צבי'ניקעס האָבען פראַנק'ס אָנהענגער געשאַפען פאַר איהם אַ „יהי־רצון“, ווי פאַר אַ געטליכער פּערזאָן. אויב די פראַנקיסטען האָבען געהאַט עפּעס אַ בע־וואוסטזיניגע אויפגאַבע פאַר זיך, איז דאָס געווען: פערטיליגען דעם תלמוד און אינגאַנצען איהם אויסוואָרצלען פון דער וועלט. דעם אָרט פון תלמוד דאַרף ביי יודען פערנעהמען דער „זהר“, וואָס איז ביי די פראַנקיסטען געווען הייליגער פון אַלץ. ניט אומזיסט האָט מען זיי פּאַקע גערופען „זהר'יסטען“ אָדער „קאָנטראַ־תלמודיסטען“. מיט אַ פער־ביסענער עקשנות האָבען די פראַנקיסטען זיך געסטאַרעט עובר צו זיין אויף אַלע מצוות, וואָס עקזיסטירען ביי יודען לויט'ן תלמוד. ניט בלויז אין די ענינים פון איסור און היתר, נאָר אויך אין די דינים פון צניעות און מאַן־ און ווייב־לעבען האָבען זיי אויף להכעיס אָבגעטאָן אַלע מעשים, וועלכע דער תלמוד פערבאָט, און די אַלטע יודישע פאַמיל־יען־ריינקייט איז דורך זיי אָפען צערשטערט געוואָרען. צווישען די פראַנקיסטען האָבען זיך געפונען אויך פיעל רבנים און דרשנים. אַ בכבוד'דיגען אָרט אין דער דאָזיגער חברה האָט פערנומען אלישע שור, אַ אַלטער יוד, אַ אייניקעל פון גאונים. ער, זיינע זיהן און זיין טאָכטער חיה, וואָס האָט געקענט אויסוועניג דעם „זהר“ און אַ גערעכענט גע־וואָרען פאַר אַ נביאה ביי די פראַנקיסטען, — זענען געוואָרען פערברענטע אָנהענגער פון יעקב פראַנק און דאָס גרעסטע פערגניגען פאַר זיי איז געוואָרען עובר צו זיין אויף די מצוות פון תלמוד און מבזה זיין איהם.

די ערשטע צייט האָט יעקב פראַנק מורא געהאַט אַרויסצוטרע־טען אָפען, און ער מיט זיין קאָמפּאַניע פלעגען מתפלל זיין און אָפּ־טאָן זייערע מיסטישע מעשים בשתיקה. נאָר איינמאָל האָט מען זיי ענטדעקט. דאָס איז געווען בעת אַ יריד אין אַ שטעדטעל, דער עולם יודען האָט בעמערקט, אַז ביי איינעם אַ בעל־אכסניא זיצט אַ קאָמפּאַניע יודען ביי פערשלאָסענע טהירען און זענען זיך עוסק אין פערבאָרגענע מעשים. מען האָט אויפגעריסען די טהיר און זיי ענטדעקט. וואָס האָבען די פראַנקיסטען דאָרט געטאָן? זיי אַליין האָבען געזאָגט, אַז זיי האָבען נאָר געזונגען שירים אין דער שפּראַך פון „זהר“, אָבער אַנדערע האָבען פערזיכערט, אַז זיי האָבען געטאַנצט אַרום אַ נאַקעטער פרוי און זי געקושט. עס איז געוואָרען אַ גרויסער ליאַרם און מען איז אַוועק צו דער פּאָליציי, וועלכער מען האָט געמאָלדען, אַז פראַנק מיט זיין חברה פערנעהמען זיך מיט אויסגעלאַסענע מעשים. די פּאָ־

ליצײַ איז געקומען און זײ אלעמען ארעסטירט. יעקב פראנק אלײן, אלס א אונטערטאן פון א פרעמדער מלוכה, האט מען אויף מארגען בעפרײַט, נאר די איבעריגע זענען געבליבען זיצען. די דאזיגע געשיכטע האט געמאכט א גרויסען רושם. די רבנים און די פארשטעהער פון די קהלות האבען זיך גענומען צו זײער אײנציגען געװעהר און אנגעהויבען פון אלע זײַטען רודפ'ען די פערבארגענע פראנקיסטען. דאס האט געהאט א װירקונג, און פיעל זענען געקומען זיך מתודה זײַן און עפענטליך תשובה געטאן אויף זײערע זינד. די מענער־פראנקיסטען האבען מודה געװען, אז פראנק האט זײ געצװאונגען עובר זײַן אויף אלע געבאטען פון תלמוד, און די פרויען האבען דערצעהלט, אז זײ האבען זיך פערנומען מיט אויסגעלאסענקײַט, זיך געביטען מיט די מענער און געלעבט אין זנות. דאן האבען זיך פערזאמעלט אין בראד די רבנים פון אלע שטעדט און מיט גרויס פײַערליכקײַט איז אויסגערופען געװארען א שטרענגער חרם אויף אלע פראנקיסטען. כדי צו פערהיטען פון װײַטערדיגע סעקטעס, האבען די רבנים אויסערדעם אויך אײַנגעפיהרט, אז דעם „זהר" זאלען מעגען לערנען נאר מענשען מיט תורה און נישט יונגער פון דרײַסיג יאהר.

די רבנים האבען אבער פערשטאנען, אז מיט'ן חרם אלײן װעט מען די בעװעגונג נישט דערשטיקען און מען מוז זוכען גרינדליכערע מיטלען. פון פוילען האט מען זיך געװענדעט צום גרויזאמען ר' יעקב עמדין מיט א פראגע, צי מען מעג רודפ'ען די פראנקיסטען. ר' יעקב עמדין האט געענטפערט, אז מען מעג און דעמאלט האט ער אויך געהאט די דרײסטקײַט צו ערקלערען אז אויב מען װיל אויסװארצלען דאס שלעכטס מיט אײן מאל, מוז מען פיהרען א קאמפף געגען דעם הויפט־קװאל פון אלע פערשידענע סעקטעס, געגען „הײליגען" זהר אלײן. די פראנקיסטען האט מען דאן פער'מסר'ט פאר דער רעגיערונג, אז זײ װילען גרינדען א נײַע רעליגיע, און לויט די פוילישע געזעצען האט מען געדארפט פער'משפט'ען צום פערברענען יעדען, װאס װיל אײַנפיהרען א נײַעם גלויבען אויסער די שוין עקזיסטירענדע. אבער דא האבען די פראנקיסטען געפונען א אונערװארטעטע שטיצע בײַ'ם בישאף דעמבאװסקי פון קאמענעץ־פאדאלסק. די פראנקיסטען האבען דערלאנגט דעם בישאף א שריפטליכע ערקלערונג, אז זײ מײנען גאר נישט צו גרינדען א נײַע סעקטע, אז זײ זענען נאר געגען תלמוד, װאס איז פול מיט שקרים, און האלטען זיך בײַ'ם „זהר", װאס איז דער רײַנער אמת

פֿון יודענטום. כּדי צו בּעווייזען, אַז זיי האָבּען זיך אײנגאַנצען אָבּגעטיילט פֿון תּלמוד, אָדער כּדי זיך נוקם צו זיין פֿאַר די רדיפות אויף זיי, האָבּען די פֿראַנקיסטען ערקלערט, אַז יודען בּענוצען קריסטליך בּלוט און אַז שולדיג דערין איז דער תּלמוד, וואָס הייסט טאָן אַזעלכע זאַכען.

דערשמעקט אַזאַ טייערע מסירה אויף דעם תּלמוד, איז דער בּישאָף געוואָרען פֿול מיט ליעבּע צו די פֿראַנקיסטען און זיי אַלעמען בּעפֿרייט. די פֿריהערדיגע גע׳רודפ׳טע פֿראַנקיסטען האָבּען איצט אַליין אָנגעהויבּען רודפ׳ען אַנדערע, און כּדי צו שטעלען זייערע געגנער אין אַ אונאַנגענעהמער לאַגע, האָבּען זיי דערלאַנגט אַ בּקשה צום בּישאָף דעמבּאָווסקי, אַז ער זאָל איינאָרדנען אַ רעליגיעזען וכּוח צווישען די תּלמודיסטען און קאָנטראַ-תּלמודיסטען. דער בּישאָף האָט מיט פֿערגניגען מסכּים געוועזען צו דער בּקשה און דאַן האָט איינער פֿון די רבּנים-פֿראַנקיסטען (מעגליך, אַז דאָס איז געוועזען אלישע שור) גענומען אויף זיך אָנצושרייבּען אַ ווערק, וואו עס זענען אויסגערעכענט געוואָרען פֿאָלגענדע ניין פּרינציפּען פֿון דער אמונה פֿון די פֿראַנקיסטען:

א) די פֿראַנקיסטען גלויבּען מיט׳ן גאַנצען האַרצען אין תּורת משה, אָבּער די דאָזיגע תּורה איז איינגעהילט אין אַ שלייער פֿון טיעפֿע סודות, וועלכע קענען ענטדעקט ווערן דעם מענשען נאָר דורך אַ בּעזונדער געטליכער השפּעה.

ב) איינער פֿון די סודות איז די דרייאייניגקייט.

ג) דער צווייטער סוד איז, אַז גאָט פֿערקערפּערט זיך אין דער געשטאַלט פֿון אַ מענשען, וואָס האָט אַלע מענשליכע תּאוות. אָבּער בּיי איהם שטאַמען די תּאוות נישט פֿון יצר-הרע, נאָר פֿון דער קדושה.

ד) די געטליכע מענשען וועלען בּרענגען די גאולה ניט בּלויז פֿאַר יודען, נאָר פֿאַר דער גאַנצער מענשהייט.

ה) די אמונה, אַז עס וועט קומען משיח און צונויפֿנעהמען די יודען פֿון גלות און זיי בּרענגען קיין ארץ-ישראל, איז פֿאַלש, ווייל משיח וועט נישט קומען.

ו) די שטאָדט ירושלים וועט מעהר נישט אויפֿגעבּויט ווערן.

ז) גאָט, וועלכער וועט זיך פֿערקערפּערן אין דער געשטאַלט פֿון אַ מענשען, וועט אָבּרייניגען די מענשען פֿון דעם ערשטען חטא וואָס אָדם און חוה האָבּען אַרויפֿגעוואָרפֿען אויף דער מענשהייט.

ח) דער תּלמוד פֿערטייטשט די תּורת-משה אויף אַ אַנדער אופֿן:

אָבער ער איז פֿול מיט פֿאַלשע אידעען, און אַלע יודען, וואָס האַלטען זיך ביי'ם תלמוד, געהען אויף אַ פֿאַלשען וועג; דאָרט געפֿינען זיך אויך שרעקליכע אונאָרמאַלישע זאַכען, ווייל דער תלמוד ערלויבט אָבצונאַרען די קריסטען און זאָגאַר בענוצען זייער בלוט.

ט) דער אמת'ער פירוש צו תורת־משה איז דער „זהר", וואָס איז דורכאויס דער היפך פֿון תלמוד.

די דאָזיגע פּרינציפּען זענען בעוויזען געוואָרען דורך פֿאַלשע ראיות פֿון תנ"ך, און דאָס אַלץ האָט מען אָבגעדרוקט אין פּויליש און אין העברעאיש און פֿערשפּרייט צווישען פֿאָלק. אויף אַזאַ אופֿן האָבען פֿאַר די פּוילישע יודען זיך אומגעקעהרט יענע שלעכטע צייטען פֿון צוריק מיט 350 יאָהר אַנ'ערך, ווען לויט דער פֿעראָרדנונג פֿון פּויפּסט בענעדיקט איז אין טאָרטאָזאַ איינגעאָרדענט געוואָרען אויך אַזאַ רעליגיעזער דיספּוט, אויף וועלכען דער משומד יהושע לאָרקי איז געשטאַנען און גע'דרשנ'ט וועגען די שקרים פֿון דער יודישער אמונה.

די יודען אין פּוילען האָבען געמוזט מיט זייערע אויגען צוזעהן, ווי זייערע אייגענע ברידער, יודען אין לאַנגע קאַפּאָטעס און שטריימלעך, רבנים און אַלטע לייט שטעהען און רעדען רכילות אויפֿ'ן תלמוד. צום אומגליק האָבען זיך אויך צו יענער צייט נישט געפֿונען אין פּוילען יודען, וואָס זאָלען גוט בעזיצען די פּוילישע שפּראַך און זאָלען זיין פֿעהיג אין אַ קלאָרען סטיל, מיט לאָגישע ראיות, צוזושטערען די טענות פֿון די פֿראַנקיסטען. עס איז קיין וואונדער נישט, ווען די פּוילישע יודען האָבען זיך ערנסט דערשראָקען פֿאַר דעם וכוח און אָנגעווענדעט אַלע מיטלען איהם נישט צו דערלאָזען. זיי האָבען גע'טענה'ט, אַז אַזעלכעס איז אין פּוילען נאָך נישט פֿאָרגעקומען און אַז די יודישע רעליגיעזע פֿרייהייט איז געזיכערט דורך פֿערשידענע פּריווילעגיעס; זיי האָבען אויך פֿערשפּרייט הויפֿענס געלד און זיך משתדל געווען פֿאַר דער שליאַכטע, אָבער דאָס אַלץ האָט נישט געהאָלפֿען. דער בישאָף דעמבאָווסקי האָט אַרויסגעגעבען אַ פֿעראָרדנונג, אַז די יודען מוזען שיקען קיין קאַמענעץ דעלעגאַטען צום וכוח, און אויב זיי וועלען דאָס נישט טאָן, וועלען זיי בעשטראָפֿט און דער תלמוד פֿערברענט ווערן.

אויפֿ'ן דיספּוט זענען פֿון די תלמודיסטען געקומען וויניגע דעלעגאַטען, און צווישען זיי האָבען זיך געפֿונען זעהר וויניג בעוואוסטע רבנים. ווי עס שיינט, האָבען די רבנים נישט געהאַט די נויטיגע פֿעהיגקייטען אָבצוענטפֿערן ווי געהעריג אויף די טענות פֿון די פֿראַנקיס־

מען און דער איינדרוק פון דיספוט איז געווען, אז די „קאנטרא-תלמוד'יסטען" האבען מנצח געווען. דאן האט דער בישאף ארויסגעגעבען א בעפעהל, אז די געגנער פון תלמוד האבען דאס רעכט אין יעדער שטאדט ארויסצורופען אויף א עפענטליכען דיספוט די תלמודיסטען, וועלכע טארען זיך נישט אבזאגען דערפון. אויסערדעם זענען די יודען-תלמוד'יסטען מחויב איינצוצאהלען די פראנקיסטען פינף טויזענד גילדען פאר די שאדענס, וואס די פראנקיסטען האבען געליטען בעת די אנפאלען אויף זיי. אויך דארפען די יודען אריינטראגען 150 דוקאטען געלד פאר דער קאטוילישער קירך אין קאמענעץ; דערצו דארפען אלע עקזעמפליארען פון תלמוד קאנפיסקירט און פערברענט ווערן. א פינסטערניש און פחד איז פלוצלינג אנגעפאלען אויף די פוילישע יודען. יעדען טאג פלעגען די קאטוילישע גייסטליכע צוזאמען מיט די פראנקיסטען זיך אריינרייסען אין די יודישע הייזער, מאכען רעוויזיעס און קאנפיסקירען דעם תלמוד. דערנאך האט מען אלע קאנפיסקירטע עקזעמפליארען מיט פאראד פערברענט אויפ'ן פייער און די יודען האבען דאס געמוזט צוקוקען און זיך נישט געקענט העלפען. אויסערדעם האבען אין יענער צייט זיך פערגרעסערט די בלוט-בלבולים, און אויך דאס איז געווים געווען א דאנק די רכילות פון די פראנקיסטען אויפ'ן תלמוד. עס האט אויסגעזעהן, אז אויף די פוילישע יודען רוקט זיך אן א נייע חמארע, אבער פלוצלינג איז אבגעשטארבען דער פערטיידיגער פון די פראנקיסטען, דער בישאף דעמבאווסקי, און אויף די פראנקיסטען האט זיך וויעדער אנגעהויבען א רייהע רדיפות. די פוילישע מאכט האט מיט אמאל געביטען איהר בעציהונג צו די פראנקיסטען, וועלכע מען האט אנגעהויבען ארעסטירען, שלאגען אפען אין די גאסען און בעליידיגען זיי. זעהענדיג, אז אין פוילען האבען זיי קיין פלאץ נישט פאר זיך, זענען פיעל פראנקיסטען אוועק קיין בעסאראביען, וואס האט דעמאלט געהערט צו טערקיי. אבער אויך דארט האט מען זיי נישט געלאזט צו רוה, ווייל פון פוילען האט מען געגעבען צו וויסען די דארטיגע יודען, ווער און וואס עס זענען די פראנקיסטען און וואס פאר א צרות זיי האבען אנגעטאן די פוילישע יודען. די פראנקיסטען האט מען אויך דארט אנגעהויבען שרעקליך רודפ'ען, און הונגעריגע, פערצווייפעלטע, אהן אויפהער גע'רודפ'טע, פלעגען זיי וואנדערען פון שטאדט צו שטאדט. זיי האבען אפילו גע'פועל'ט ביי'ם קעניג אויגוסט III, אז זיי זאלען מעגען זיך אומקעהרען קיין פוילען און פריי דארט לעבען, אבער

די ערלויבניש פון קעניג האט קיין בעדייטונג נישט געהאט, ווייל די שליאכטע איז געשטאנען אויף דעם צד פון די יודען-תלמוד'יסטען און די פראנקיסטען זענען ווידער גע'רודפ'ט געווארען און נישט בעקומען קיין פרנסה. אין פערצווייפלונג האבען זיי געשיקט דעפוטאטען צו זייער „קדוש" פראנק, אז ער זאל זיי ארויסהעלפען און אליין קומען קיין פא-דאליען. נאך לאנגע בקשות האט יעקב פראנק מסכים געווען זיך אומצו-קעהרען קיין פוילען און מיט זיין קומען האט די סעקטע ווידער אויפגעלעבט.

יעקב פראנק האט זיך בעשלאסען אויף א ענערגישען שריט. לויט זיין עצה האבען זעקס פארשטעהער פון די פראנקיסטען זיך פארגע-שטעלט פאר דעם „פרימאס" פון דער קאטוילישער קירך לוביענסקי, וועלכען זיי האבען דערלאנגט א אויספיהרליכע מעלדונג, אז זיי זענען גרייט זיך אבצושמד'ען, אויב נאר די פוילישע מאכט וועט מסכים זיין אויף געוויסע בעדינגונגען זייערע. איינע פון די בעדינגונגען איז גע-ווען, אז מען זאל זיי ערלויבען איינארדנען נאך איין עפענטליכען וכוח מיט די תלמוד'יסטען און אויך זיי אבגעבען א בעזונדער שטיק ערד צווישען די שטעדט בוסק און גליניאני, ביי לעמבערג, ווייל זיי, די פראנקיסטען, ווילען נישט, ווי די יודען, עקספלאאטירען די פויערן און לעבען פון פראצענט און שענקעריי; זיי ווילען בעסער זיך פער-נעהמען מיט ערד-ארבייט. אויף דער דאזיגער מעלדונג האט לוביענסקי געענטפערט, אז ער קען צוזאגען די פראנקיסטען נאר עולם-הבא און די בעדינגונגען זייערע וועלען ערפילט ווערן שפעטער, ווען זיי וועלען זיך אבשמד'ען. ווי עס שיינט, האט לוביענסקי נישט גע-גלויבט, אז די פראנקיסטען ווילען באמת זיך שמד'ען, און דעריבער נישט מסכים געווען צו זייערע בעדינגונגען. ווירקליך, האבען די פראנקיסטען צו יענער צייט נאך נישט אין זינען געהאט צו שמד'ען זיך און נאר געוואלט אויסנארען די ערלויבניש אויף א עפענטליכען וכוח. אבער באלד האט דאס מזל ווידער אנגעהויבען שפילען פאר די פראנקיסטען. דער פרימאס לוביענסקי איז אויף א צייט אבגעפאהרען און זיין שטעל האט דערווייל פערנומען דער קאנאניקום מיקאלסקי. יענער האט מסכים געווען צו דער בעדינגונג פון דעם וכוח און באלד האבען זיך אנגעהויבען די הכנות דערצו. די רבנים האבען בעקומען א בעפעהל צו קומען צום בעשטימטען טערמין 16-טען יולי 1759 און אויך די גייסטליכע און די אדעליגע זענען פערבעטען געווארען צו קומען

אין א גרויסער צאהל. אריינגאנגס-בילעטען אויף דעם דיספוט זענען פערקויפט געווארען פאר גרויסע פרייזען און די הכנסה איז בעשטימט געווארען לטובת די ארימע פראנקיסטען. צום בעשטימטען טערמין האט דער וכוח זיך אנגעהויבען מיט גרויס פאראד. אין א לעמבערגער קירך געעפענט האט איהם דער קאנאניקוס מיקאלסקי, וואס איז אויך געווען פארזיצענדער. פון די רבנים זענען געקומען 40 מאן און זייער פאר-שטעהער איז געווען דער לעמבערגער רב ר׳ חיים ראפאפארט; פון די פראנקיסטען זענען געקומען נאר 10, ווייל דאס רוב פון זיי זענען געווען ארים און נישט געהאט קיין געלד אויף אזא וויטען וועג. די דעבאטען האבען זיך פערצויגען עטליכע טעג, און דאסמאל זענען די רבנים ארויסגעטרעטען שוין מעהר ענערגיש און מיט מעהר פער-שטאנד, אבער עס איז דא א גרונד צו רעכענען, אז דער אלגעמיי-נער סך-הכל פון די דעבאטען איז דאך געווען לטובת די פראנקיסטען, און די רבנים האבען זיך אומגעקעהרט אהיים דערשלאגען און פערשעמט.

ווען דער דיספוט האט זיך געענדיגט, האט מען פון די פראנ-קיסטען אנגעהויבען פאדערן, אז זיי זאלען האלטעןווארט און בע-וויזען, אז זיי זענען ווירקליך טריי דעם קריסטענטום. צוערשט האבען די פראנקיסטען זיך אבגעזאגט דערפון און נישט געוואלט בייטען די אמונה פון זייערע עלטערן. דערווייל איז אבער געקומען צו פאהרען דער „קדוש״ אליין, יעקב פראנק, וועלכער האט געגעבען א סיגנאל זיינע אנהענגער, אנצוטאן אויף זיך די מאסקע פון קריסטענטום, — נאטירליך, צוליעב טיעפע מיסטישע סודות. דאן האט זיך אנגעהויבען דער שמד; די טויף-צערעמאניעס זענען פארגעקומען פייערליך אין די קירכען פון לעמבערג, און אונטערפיהרער פון די פראנקיסטען זענען געווען די פארשטעהער פון דער פוילישער אריסטאקראטיע. דערביי האבען די פראנקיסטען אנגענומען די נעמען און פאמיליעס פון זייערע טויף-פאטערס, אריינטרעטענדיג אויף אזא אופן גלייך אין דער פוילישער אריסטאקראטיע. אין לעמבערג אליין האבען אין פערלויף פון די יאהרען 1759 און 1760 זיך אבגע׳שמד׳ט 514 מענער און פרויען, צווישען זיי אויך די איייניקלעך פון די גאונים שור. פראנק אליין, וועלכער איז אריינגעפאהרען קיין לעמבערג מיט גרויס פאראד, אין א קארעטע איינגעשפאנט מיט 6 פערד און ארומגערינגעלט מיט 50 סאלדאטען, האט צוערשט דורך פערשידענע תירוצים זיך אבגעזאגט

באלד צו שמד'ען זיך. אין דער אמת'ען איז פראנק נאר אויסען געווען, אז זיין שמד'ען זיך זאל פארקומען נישט אין לעמבערג, נאר אין ווארשא, ביי א גרויסער פייערליכקייט: ער האט אויך פון זיין שמד'ען זיך געוואלט האבען נוצען פאר זיך. אין ווארשא האט פראנק געבעטען, אז דער קעניג אויגוסט III אליין זאל זיין דער טויף־פאטער. דער קעניג האט מסכים געווען און דאס שמד'ען זיך פון אנפיהרער פון די פראנקיסטען איז פארגעקומען ביי גרויסע צערעמאניעס, מיט א פאראד, אין דער אנוועזענהייט פון דער קעניגליכער פאמיליע און הויכגעשטעלטע לייט (נאוועמבער 1759). ביי'ם שמד'ען זיך האט פראנק אנגענומען דעם נאמען יוזעף.

דאך האבען די פוילישע גייסטליכע נישט אויפגעהערט זיך צו בעציהען מיט אונצוטרוי צו די גע'שמד'טע פראנקיסטען. די פינסטערע פערגאנגענהייט פון פראנק און די יראת־הרוממות, מיט וועלכער די פראנקיסטען האבען זיך בעצויגען צום „היילינגען פאטער”, — דאס אלץ האט ארויסגערופען א שטארקען חשד. אויסערדעם האבען די יודען נישט אויפגעהערט שיטען געלד אין אלע זייטען און מסר'ען די פראנקיסטען פאר דער פוילישער מאכט. זיי האבען זיך משתדל געווען, אז מען זאל צווינגען זיך שמד'ען אויך די איבעריגע פראנקיסטען, כדי זייער זכר זאל נישט בלייבען צווישען יודען. ענדליך האבען די פוילישע גייסטליכע זיך איבערצייגט, אז די פראנקיסטען האבען זיך גע'שמד'ט נאר כדי אבצונארען די פאליאקען, אז זייער אנפיהרער, פראנק, ווערט גאך אלץ גערעכענט פאר א „היילינגען פאן” און אז זייער דאגמאט וועגען דער דרייאייניגקייט איז פונקט אזוי וויים פון קריסטענטום, ווי פון יודענטום. לויט דער פעראָרדנונג פון דער העכערער מאכט האט מען פראנק'ען ארעסטירט אין ווארשא און איהם גענומען אויף א שטרענגען פערהער. ווי פראנק האט זיך נישט גערדעהט, האט ער דאך נישט געקענט בעווייזען, אז ער איז א גלויביגער קריסט; אויסערדעם האבען זיינע אייגענע אנהענגער דורך זייער עדות־זאגען איהם ארויסגעגעבען. דער חשד איז בעשטעטיגט געווארען און דאן האט דאס געריכט פון די גייסטליכע בעשלאסען: איינזעצען פראנק'ען אין טשענסטאהאווער פעסטונג און איהם האלטען אין דארטיגען מאנאסטיר, כדי ער זאל נישט קענען האבען קיין בעציהונגען מיט זיינע פערעהרער.

13 יאהר (1760—72) האט פראנק פערבראכט אין פעסטונג; דער צוועק פון די קאטוילישע גייסטליכע איז אבער נישט דערגרייכט געווארען.

זיינע תלמידים האבען איצט נאך מעהר געגלויבט אין איהם און ווי=
טער געהאט נאהענטע בעציהונגען מיט זייער „הייליגען פאן“. פיעל
פון זיי זענען זאגאר אריינגעדרונגען קיין טשענסטאחאוו אליין און גע=
וואוינט אין דער אומגעגענד פון שטאדט, וועלכע זיי האבען אנגערו=
פען „תרעא דרומי“ (די טויערען פון רוים). פראנק האט בעגייסטערט
זיינע אנהענגער דורך רעדעס און בריעף, אין וועלכע ער האט ער=
קלערט, אז ראטעווען די נשמה קען מען נאר דורך דער „רעליגיע
פון אדום“. אונטער דעם ווארט האט פראנק פערשטאנען עפעס
א מישמאש פון יודענטום און קריסטענטום. אויך דאס אויסזעהען פון
„ליידענדען משיח“ האט צוגעגעבען מוט און גלויבען די אנהענגער פון
פראנק. זיי האבען זיך דערמאנט, אז אויך שבתי=צבי האט געביטען
זיין אמונה, און אז אויך ער איז געזעסען ארעסטירט אין פעסטונג, און
דאס האט זיי צוגעגעבען גלויבען, אז פראנק איז דער צווייטער משיח.
קיין שום בעשטימטע מאראלישע פרינציפען, אדער נייע רעליגיעזע
דאגמען האט פראנק זיינע אנהענגער נישט געגעבען. ער פלעגט נאר
זאגען: „איך בין געקומען בעפרייען די וועלט פון אלע געזעצען און
געבאטען, וואס האבען עקזיסטירט ביז איצט“.

ווען פוילען איז צוטיילט געווארען צווישען די מלוכות, (ענדע
1772), איז געקומען א סוף צו דער תפיסה פונ׳ם „הייליגען“. דער
רוסישער גענעראל ביביקאוו, וועלכער האט איינגענומען טשענסטאחאוו,
האט פראנק׳ען בעפרייט. ער האט א קורצע צייט פערבראכט אין
ווארשא און דערנאך איז ער מיט זיין גאנצער פאמיליע, אין דער בעגליי=
טונג פון א גרויסער סוויטע אנהענגער, אוועק פון פוילען און זיך בע=
זעצט אין מעהרען (1773). די ווייטערדיגע מעשים פון דאזיגען גרויסען
אוואנטוריסט זענען שוין פארגעקומען אין מערב=אייראפא; אין עסטרייך
האט ער געשפיעלט א ראליע פון א מיסיאנער, וואס זיין אויפגאבע
בעשטעהט אין פערשפרייטען קריסטענטום צווישען יודען, און ער האט
זאגאר בעקומען חן אין קעניגליכען הויף. אין גיכען האט מען זיך אבער
אויך דארט דערוואוסט וועגען זיין פינסטערער פערגאנגענהייט און מען
האט זיך איבערצייגט, אז ער איז א שווינדלער. פראנק האט געמוזט
פערלאזען אויך עסטרייך און ער האט זיך בעזעצט אין אפענבאך,
דייטשלאנד. דארט האט ער זיך א נאמען געגעבען „דער באראן פון
אפענבאך“. צוזאמען מיט זיין זעלטען=שענער טאכטער חוה (הא=
וואטשא), וועלכע האט פערדרעהט א קאפ פיעל הויכע לייט פון דער

פויליִשער אריסטאקראטיע, האט ער געלעבט אין דער שפּיץ פון זיין סעקטע, וואס איז איהם געבליבען טריי. חוה'ן האבען פראנק'ס תלמידים גערופען „די הייליגע פאננא" און אין דער סעקטע פלעגען פארקומען פער־שידענע מיסטעריען, אין וועלכע חוה האט געשפּיעלט א גרויסע ראָליע. פראנק האט געלעבט אין גרויס רייכטום, ווייל זיינע אנהענגער אין פוילען און מעהרען האבען נישט אויפגעהערט צו שיטען געלד פאר זייער „הייליגען פאן", און פראנק'ס הויז האט זיך געפיהרט אויפ'ן שטייגער פון די קעניגליכע הויפען. ווען פראנק איז געשטארבען (1791), האט די סעקטע פון די פראנקיסטען אנגעהויבען זיך צופאלען. די אנהענגער פון פראנק האבען ביסלעכווייז אנגעהויבען זיך צונויפגיסען מיט דער קא־טוילישער בעפעלקערונג, פערלוירען דעם כאראקטער פון א סעקטע און ענדליך אינגאנצען פערשוואונדען געווארען צווישען דער פוילישער מאסע. די שענע חוה האט פריהער געוואלט שפּיעלען די ראָליע פון איהר פאטער נאך זיין טויט, אבער דאס האט זיך איהר נישט איינגעגעבען. זענענדיג געוועהנט צו פיהרען א „הויף", האט זי זיך פערפלאנטערט אין חובות און גע'רודפ'ט פון איהרע קרעדיטארען, איז זי געשטארבען אין 1816, אין אפענבאך.

אזוי האט זיך געענדיגט די בעוועגונג פון די פראנקיסטען. מיט זיי צוזאמען האט זיך אויך געענדיגט די גאנצע משיח־בעוועגונג — זי איז פערוואנדעלט געווארען אין א טרוימערישען מיסטיציזם, אין א שטרעבונג צו בעפרייען זיך פון די יודישע אייביגע צרות דורך אבזאגען זיך פון יודענטום, און דער וואנזיניגער מיסטיציזם האט זיך פערוואנדעלט אין פשוט'ער שווינדלעריי. דער דאזיגער שטורם, וואס האט זיך געטראגען איבער יודען אין פערלויף פון פיעל יאהרען, האט אבער געהאט אויך גוטע זייטען, ווייל ער האט מיטגעהאלפען אויפצוועקען די יודען פון זייער שלאף און ארויסרופען אין זיי א אינטערעס צו בעניייען די יודישע קולטור. דאס פאלק האט געזוכט צו שטילען זיין רעליגיעזען דורשט; דאס אלטע, טרוקענע, רבני'שע יודענטום האט שוין מעהר נישט גע־קענט בעפרידיגען דאס יודישע הארץ, וואס האט געלעכצט נאך אביסעל פרייהייט פון דער טרוקענער דאגמע, נאך א נייע יודישקייט, וואס זאל מעהר רעדען צום געפיהל, ווי צום גערדאנק.

אזוי ווי ביז איצט, האט ווייטער נישט געקענט געהן. די משיח־בעוועגונג האט אבגעפרישט אביסעל די פערשטיקטע לופט און צוגעגרייט א באדען צו נייע אידעען. דער רבניזם און דער מיסטיציזם האבען אין

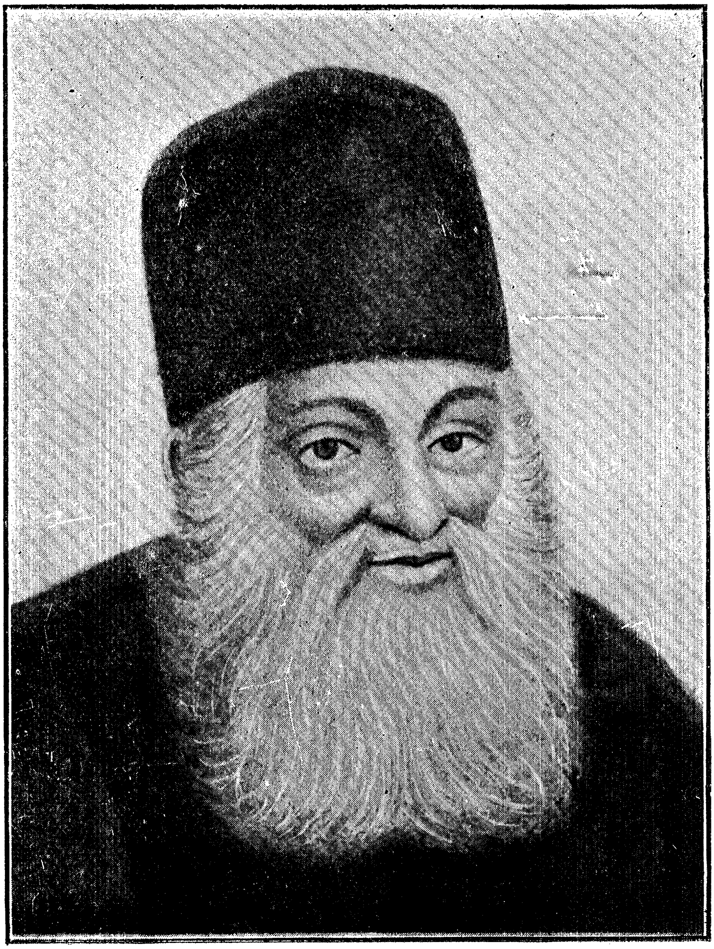

רבי יהונתן אייבעשיץ

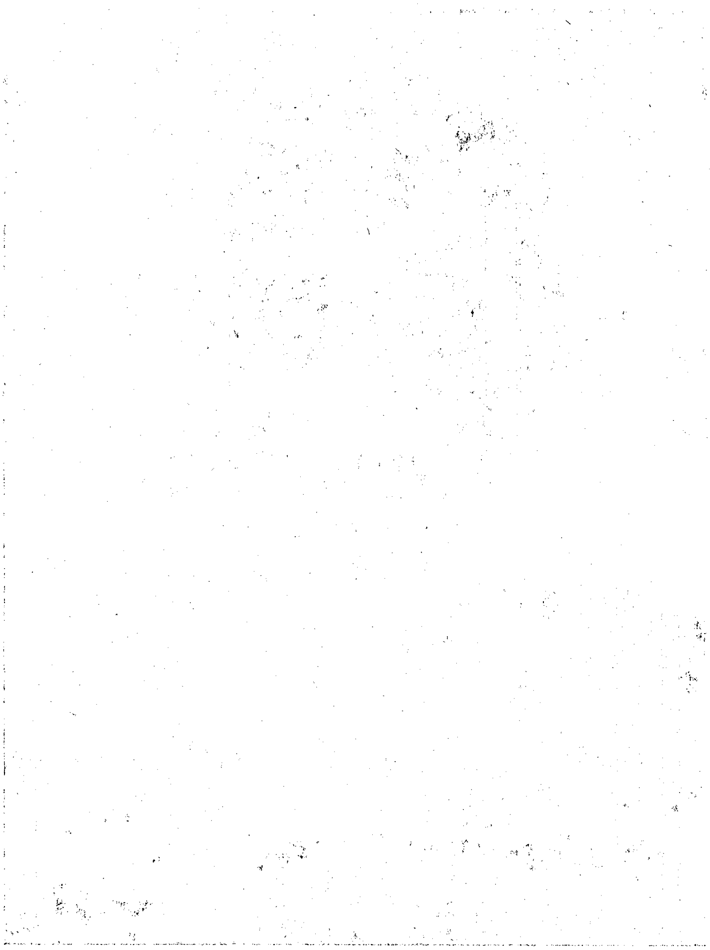

דעם לאַנגען האַרטען קאַמפּף, וואָס זיי האָבען געפֿיהרט צווישען זיך, אָבגעשוואַכט איינער דעם צווייטען, און ביידע האָבען זיי געמוזט אָבטרעטען זייער אָרט פֿאַר אַ נייער בעוועגונג. סימנים פֿון אַ קולטורעלער בענייאונג זענען געווען געגנוג: אין דערזעלבער צייט, ווען די רבנים האָבען געפֿיהרט צווישען זיך גרויסע מחלוקת און רכילות וועגען קמיעות און שפּרוכען; אין דערזעלבער צייט, ווען יעקב פֿראַנק האָט געקענט פֿערפֿיהרען אַזוי פֿיעל מענשען מיט זיינע ווילדע געדאַנקען און שווינדלערישע טרוימערייען, אין דערזעלבער צייט זעהען מיר נייע שטערען אויף דעם יודישען האָריזאָנט: אין דייטשלאַנד האָט דער גרויסער יודישער געלעהרטער משה בן מנחם געשלאָסען פֿריינדשאַפֿט מיט דעם גרויסען דייטשען שריפֿטשטעלער לעסינג; אין פּאָרטוגאַל זענען איינגעלאָשען געוואָרען די שייטערהויפֿענס פֿון דער אינקוויזיציע, און אין ענגלאַנד האָבען אין פּאַרלאַמענט זיך אָנגעהויבען דעבאַטען וועגען אויסגלייכען די יודען פֿון דער מלוכה אין זייערע רעכטען מיט דער איבעריגער בעפֿעלקערונג. עס איז געווען קלאָר, אַז עפּעס נייעס וועבט זיך, אַז פֿאַר יודען הויבט זיך אָן אַ נייע עפּאָכע, און די עפּאָכע איז געקומען.

אַ שבת־בילד אויף דעם בישאָף דעמבאָווסקי

דריטעס קאפיטעל

די יודישע לאגע אין מערב-אייראפא

אין דער לופטען האט שוין געאטעמט מיט נייע אידעען, עס האט זיך געשפירט דאס אנקומען פון דער גרויסער פראנצויזישער רעוואלוציע, וואס האט געמאכט אזא געוואלדיגע איבערקעהרעניש אין דער גאנצער וועלט, אבער די אלטע פאליטיק פון מיטעלאלטער בנוגע צו יודען האט נאך וויטער זיך געפיהרט אין פערלויף פון העלפט 17-טען ביז העלפט 18-טען יאהרהונדערט. מערב-אייראפא האט נאך אלץ נישט געקענט דערוואקסען ביז דעם געדאנק, אז יודען האבען דאס רעכט צו וואוינען פריי אומעטום און פיהרען א פרייען האנדעל אלס מענשען מיט גלייכע רעכטען. אין דאס רוב לענדער האט מען די יודען אדער אינגאנצען נישט ערלויבט צו וואוינען און האנדלען, אדער מען האט זיי דאס ערלויבט נאר אונטער שווערע און בעליידיגענדע בעדינגונגען.

די טראדיציעס פון די פינסטערע ריטעלאלטערישע צייטען זענען מעהר ווי אומעטום פערבליבען אין עסטרייך, וועלכע איז נאך דער עפאכע פון דער רעפארמאציע געווארען דאס הויפט-נעסט פון קאטוליציזם אין אייראפא. דארט האבען פעסט זיך איינגעארדענט די יעזואיטען, וועלכע האבען געהאט אין זייערע הענד די גאנצע שליטה און געפיהרט א הארטען קאמפף געגען די פראטעסטאנטען און יודען. אין בעהמען און מעהרען האט מען נאך די יודען געלאזט צו רוה, אבער אין וויען און אין די נידער-עסטרייכישע פראווינצען האבען די פרומע

קאַטוילִיקעֶן נִישט געֶקעֶנט אַרִיבעֶרטראָגעֶן דִי יודעֶן. דעֶר וואוקס פֿון דִי יודעֶן אִין ווִיעֶן, וואו עֶס אִיז זֵיי אִין 1624 עֶרלויבט געֶוואָרעֶן צו וואוינעֶן אִין אַ בעֶזונדעֶר געֶטאָ, האָט זעֶהר בעֶאונרוהִיגט דִי קאַטוילִישעֶ בעֶפֿעֶלקעֶרונג. דעֶר ווִיעֶנעֶר מאַגִיסטראַט האָט נִישט אֵיינמאָל זִיך געֶסטאַרעֶט, אַז דִי יודִישעֶ געֶמֵיינדעֶ זאָל בעֶפֿרֵייט ווערן פֿון אונטעֶר דעֶר שוץ פֿון קעֶנִיג און אִיבעֶרגעֶהן צו דעֶר ממשלה פֿון דעֶם מאַגִיסטראַט אַלֵיין, וועֶלכעֶר זאָל קעֶנעֶן טאָן מִיט דִי יודעֶן אַלץ, וואָס עֶר ווִיל, אָבעֶר דאָס האָבעֶן נִישט דעֶרלאָזט דִי קִיסרִים, וועֶלכעֶ האָבעֶן נִישט געֶוואָלט פֿעֶרלִירעֶן דִי גרויסעֶ הכנסות, וואָס דִי יודִישעֶ געֶמֵיינדעֶ האָט זֵיי אַרֵיינגעֶבראַכט. דִי אַגִיטאַציעֶ פֿון מאַגִיסטראַט האָט אָבעֶר סוף כל סוף געֶהאַט אַ עֶרפֿאָלג, ווִיזָן אויף זֵיין זֵייט אִיז אִיבעֶרגעֶאַנגעֶן דִי קֵייזעֶרִין מאַרגאַרִיטאַ, דִי פֿרוי פֿון קֵייזעֶר לעֶאָפּאָלד דעֶם 1־טעֶן. אַ געֶבוירעֶנעֶ פֿון שפּאַניעֶן, וואָס האָט שוין לאַנג זִיך בעֶפֿרֵייט פֿון דִי אונגלויבִיגעֶ יודעֶן, האָט דִי פֿרומעֶ מאַרגאַרִיטאַ זִיך געֶשפּירט זעֶהר שלעֶכט אִין ווִיעֶן, וואו צוזאַמעֶן מִיט אִיהר האָבעֶן געֶוואוינט דִי „אונגלויבִיגעֶ". אֵיינמאָל, ווען דִי קֵייזעֶרִין האָט געֶבוירעֶן אַ טויט קִינד, אִיז אִיהר געֶקומעֶן אַ געֶדאַנק אִין קאָפּ, אַז דאָס אִיז אַ שטראָף פֿון גאָט דעֶרפֿאַר, וואָס מעֶן לאָזט צו רוהה דִי „שונאים פֿון דעֶר קִירך". דעֶם דאָזִיגעֶן פֿרומעֶן געֶדאַנק האָבעֶן אונטעֶרגעֶחאַפּט דִי גֵייסטלִיכעֶ און דִי קֵייזעֶרִין האָט געֶפֿאָדעֶרט פֿון אִיהר מאַן, אַז עֶר זאָל ווִידעֶר אַײַנפֿירעֶן דעֶם אַלטעֶן עֶדִיקט ווּעֶגעֶן פֿעֶרוועֶהרעֶן יודעֶן וואוינעֶן אִין ווִיעֶן. לעֶאָפּאָלד האָט אִיבעֶרגעֶגעֶבעֶן דִי פֿראַגעֶ אויף דעֶר בעֶטראַכטונג פֿון רֵייכס־ראַט. דאָרט האָבעֶן דִי מֵיינונגעֶן זִיך צוטֵיילט: אֵיינִיגעֶ האָפּעֶן געֶפֿונעֶן, אַז דאָס אַרויסטרֵייבעֶן יודעֶן פֿון ווִיעֶן וואָלט געֶוועֶן אַ געֶוואַלד־טאַט און אויך אויסעֶרדעֶם געֶבראַכט פִֿיעֶל שאָדעֶן דעֶר מלוכה־קאַסעֶ; אַנדעֶרעֶ האָבעֶן געֶפֿונעֶן דעֶם פּלאַן ווּעֶגעֶן אַרויסטרֵייבעֶן יודעֶן פֿאַר געֶוואונשעֶן. דִי וואָגשאָל האָט אִיבעֶרגעֶוואוֹיגעֶן דעֶר פֿאַנאַטישעֶר נֵיישטאַדטעֶר בִישאָף קאַלאָווִיטש. עֶר האָט אִין קִירך אִין דעֶר אָנוועֶזעֶנהֵייט פֿון קֵייזעֶר געֶהאַלטעֶן אַ הֵייסעֶ פּאַטרִיאָטִישעֶ רעֶדעֶ, אִין וועֶלכעֶר עֶר האָט געֶשִילדעֶרט דִי ווִיעֶנעֶר יודעֶן אַלס פֿעֶרברעֶכעֶר, גזלנים און גנבים, און אויך זֵיי בעֶשולדִיגט אִין אַ מלוכה־פֿעֶרראַט — אִין געֶהֵיימעֶ בעֶצִיהונגעֶן מִיט דעֶר טעֶרקִישעֶר רעֶגִירונג. דִי רעֶדעֶ האָט געֶמאַכט אַ גרויסעֶן אֵיינדרוק און לעֶאָפּאָלד האָט אַרויסגעֶגעֶבעֶן אַ בעֶפֿעֶהל (27־טעֶן

פֿעבּרואַר 1670) וועגען אַרויסטרייבען די יודען פֿון וויען און פֿון די פּראָווינצען פֿון נידער= און אויבער=עסטרייך.

דעם 1=טען מאַרט 1670 האָבען די העראָלדען מיט טרומייטען אויסגערופֿען איבער די גאַסען פֿון וויען, אַז ביז יולי דעם יאָהר דאַרפֿען יודען פֿערלאָזען די שטאָדט. די יודען האָבען אָנגעהויבען אָנווענדען אַלע מיטלען אָבצושאַפֿען דעם דאָזיגען שרעקליכען בעפֿעהל. זיי האָבען געשאָנקען רייכע מתנות דער קייזערליכער פֿאַמיליע, פֿאָר= געשטעלט זייערע אַלטע פּריווילעגיעס, אויפֿגעוויזען זייערע גרויסע פֿערדיענסטען פֿאַר דער מלוכה, אָבער קיין זאַך האָט נישט געהאָל= פֿען. די ידיעה וועגען דעם אומגליק האָט זיך פֿערשפּרייט איבער דייטשלאַנד און אַנדערע לענדער, וואו יודען האָבען געוואוינט. אין איינינע ערטער האָט מען געפֿאַסט און אין די שוהלען גאָט געבעטען, אַז די גזירה זאָל בטל ווערן. די אָנגעזעהענע יודען, וואָס האָבען געשפּיעלט אַ ראָליע אין דער פּאָליטישער וועלט, האָבען געפּרובט ווירקען אויפֿ'ן וויענער הויף דורך דער דיפּלאָמאַטיע. אין דער הינזיכט האָט פֿיעל געאַרבייט דער בעוואוסטער פֿינאַנסיסט יצחק עמנואל טאַקסיירא פֿון די שפּאַנישע מאַראַנען, דער רעזידענט פֿון דער שוועדישער קע= ניגין אין האַמבורג. ער האָט אַוועקגעשיקט בריעף צו זיינע בעקאַנטע פֿון די הויכגעשטעלטע פּערזאָנען אין שפּאַניען, ווי אויך צו דער שוועדישער קעניגין מיט אַ בקשה, אַז זיי זאָלען זיך סטאַרען ביי'ם וויענער הויף וועגען אָבשאַפֿען די גזירה. די שוועדישע קעניגין האָט טאַקע באַלד אַוועקגעשיקט אַ שריפֿטליכע ביטע צו דער עסטרייכישער קייזערין און צו דעם פּויפּסטליכען נונציוס אין וויען וועגען מבטל מאַכען דעם בעפֿעהל אַרויסצוטרייבען די יודען. קיין זאַך האָט אָבער נישט געהאָלפֿען: דער קייזער לעאָפּאָלד איז געבליבען ביי זיין בעשלוס.

אין יולי האָבען די יודען אָנגעהויבען פֿערלאָזען די שטאָדט. ווען עס זענען שוין אַרויסגעפֿאָהרען פֿון איהר העכער אַנדערטהאַלבען טויזענד יודען, האָבען די איבערגעבליבענע ווידער זיך געפּרובט ווירקען אויף דעם קייזער, אַז ער זאָל חאָטש זיי איבערלאָזען, אָבער עס האָט נישט געהאָלפֿען. די לעצטע גרופּע יודען האָבען פֿערלאָזט די שטאָדט אין טרויער=טאָג פֿון תשעה=באָב. עס זענען נאָר פֿערבליבען די יודען, וואָס האָבען באַנקראָטירט און זענען אַריינגעזעצט געוואָרען אין די טורמעס, ווי אויך 18 פֿאָרשטעהער פֿון דער געמיינדע, וועלכע זענען גענומען

געווארען אלס ערבות, אז די ארויסגעטריבענע יודען זאלען נישט פערניפטיגען די ברונעמס אדער מיט אנדערע מיטלען נקמה נעהמען פון די קריסטען. אין אויגוסט זענען אויך דאס רעשט יודען ארויסגעטריבען געווארען פון שטאדט. פון די פיער טויזענד יודען האט קיין איינער נישט איינגעשטימט צו טויפען זיך, און דאס האט ארויסגערופען די פערוואונדערונג פון די קריסטען. אין וויען איז נאר פערבליבען איין און איינציגער יוד — דער פינאנץ-אגענט ביי'ם הויף מארקוס שלעזינגער-יפה. די קלעריקאלען האבען געפייערט זייער נצחון. דער וויענער מאגיסטראט האט דעם פערלאזענעם קווארטאל, וואו יודען האבען פריהער געוואוינט, א נאמען געגעבען לעאפאלדשטאדט, לכבוד דעם קייזער. אויפ'ן ארט פון דער גרויסער וויענער יודישער שוהל האט מען אויסגעבויט א קלויסטער, און דער קייזער האט געלעגט דעם ערשטען שטיין. דארט האט מען אויף א גאלדענער שילד אנגעשריבען: „נאכדעם ווי די יודען זענען אינגאנצען ארויסגעטריבען געווארען פון דאנען, האט דער קייזער בעוויליגט אויסצובויען א קירך אויף דעם ארט פון זייער שוהל, די מערדער-גרוב".

די קריסטליכע בעפעלקערונג האט אבער באלד דערשפירט די טרויעריגע רעזולטאטען פון דער יעזואיטישער פאליטיק. די בירגער פון וויען זענען נישט אימשטאנד געוועזען צו דעקען די גרויסע סומע מלוכה-שטייערען, וואס די יודען האבען פריהער אריינגעבראכט, און די קריסטליכע סוחרים האבען זיך אנגעהויבען קלאגען, אז דער מסחר איז געפאלען, ווייל עס האט זיך פערקלענערט די צאהל געברויכער. שוין אין דריי יאהר ארום האט דער קייזער געמוזט ערלויבען יודען קומען צו פאהרען אויף די ירידים אין די שטעדט פון נידער-עסטרייך, פון וואנען מען האט זיי ערשט נישט לאנג פערטריבען. ביסלעכווייז האבען די יודען אנגעהויבען אריינפאהרען צוליעב האנדעלס-צוועקען אויך קיין וויען, וואו זיי האבען אין א קליינער צייט געבילדעט א בעדייטענדע קאלאניע פון „דערוויילינגע איינוואוינער". ווען עס האט זיך אנגעהויבען די טערקיש-עסטרייכישע מלחמה (1683), האט לעאפאלד ברייט אויסגענוצט די יודישע באנקירען און פינאנסיסטען. איינער פון זיי, שמואל אפענהיים פון היידעלבערג, האט זיך אין יענער צייט בעזעצט אין וויען. באלד נאך איהם האבען בעקומען דאס רעכט צו וואוינען אין וויען נאך פיעל יודען, אלס קרובים אדער משרתים פון דעם היידעלבערגער עושר. דער לעצטער, וועלכער איז געוועזען באמת איבערגעגעבען די אינטערעסען

פון זיינע ברידער, האט פיל אויפגעטאן פאר דער ווידער-אויפלעבונג
פון דער יודישער קהלה אין וויען. דער דעקרעט פון 1670 איז אפיציעל
נישט בטל געווארען; ער האט אבער ביסלעכווייז פערלוירען זיין בע-
דייטונג איבער די בעדינגונגען פון לעבען אליין, איבער דער עקאנאמישער
נויטווענדיגקייט.

ווען עס האט זיך געענדיגט די מלחמה צווישען עסטרייך און
טערקיי און עסטרייך האט אבגעהאלטען א נצחון, זענען צו איהר ווידער
איבערגעגאנגען די אונגארישע פראווינצען, וואס האבען זיך פריהער גע-
פונען אונטער דער הערשאפט פון טערקיי. די יודען פון בודאפעשטער
ראיאן, וועלכע עס האט זיך גאנץ רוהיג געלעבט אונטער דער טערקי-
שער ממשלה, האט זיך, נאטירליך, נישט געגלוסט אונטערגעווארפען
ווערן דער נייער הערשאפט פון דעם קלעריקאלען עסטרייך. ווען דאס
עסטרייכישע מיליטער האט בעלאגערט בודאפעשט, האבען די יודען
ענערגיש זיך בעטייליגט אין דער פערטיידיגונג פון דער פעסטונג. דער-
פאר, ווען די עסטרייכישע סאלדאטען האבען איינגענומען די בעלאגער-
טע שטאדט, האבען זיי זיך אן די יודען נוקם געווען. פיל פון זיי
זענען אויסגעהרג'עט געווארען און די איבערגעבליבענע זענען ענטלא-
פען קיין טערקיי און אין אנדערע לענדער. דער קייזער לעאפאלד האט
פערבאטען יודען, מחמד'אנער און פראטעסטאנטען צו וואוינען אין בודא-
פעשט, און די שנאה פון די אונגארן צו די יודען איז געווען אזוי
גרויס, אז נאך אין 18-טען יאהרהונדערט האט מען זיי נישט ערלויבט
צו בעזעצען זיך אין דער אלטער רעזידענץ פון אונגארן און פאר דורכ-
פאהרען דורך בודאפעשט האבען די יודען געמוזט צאהלען א ספעציעלען
שטייער. גרויסע יודישע קבוצים האבען זיך געפונען נאר אין די איבע-
ריגע שטעדט פון אונגארן, און זייער צאהל האט זיך בעדייטענד פער-
גרעסערט אין 18-טען יאהרהונדערט, ווען עס זענען צוגעקומען די אנ-
געקומענע פון עסטרייך, מעהרען, בעהמען און פוילען. זייער הויפט-
געמיינדע איז געווען פרעסבורג.

דער קלעריקאליזם אין עסטרייך האט נישט אויפגעהערט אויך בעת
דעם קעניגען פון קארלוס VI (1711—40). עס האבען זיך ווידער אנ-
געהויבען די פראבעס צוצוציהען יודען צום קריסטענטום דורך מיסיא-
נערישע דרשות אין די שוהלען. עס פלעגט טרעפען, אז די יודען
האבען געשטעלט א ווידערשטאנד דער חוצפה פון די מיסיאנערען,
וועלכע האבען זיי ארויסגעבראכט פון געדולד. אין דער שטאדט

אויסזעע האבען די יודען ארויסגעטריבען דעם דארטיגען גלח, [illegible] איז געקומען אום יום כפור האלטען א דרשה וועגען קריסטענטום אין דער יודישער שוהל. דערפאר האט מען די יודען שטרענג בעשטראפט: די שוהל איז צערשטערט געווארען און דריי גבאים זענען ארויסגעטריבען געווארען פון שטאדט. דארט וויעדער, וואו די יודען האבען יא גענאסען עטוואס פרייהייט בנוגע צו דער אמונה, האט דאס זיי אבגעקאסט זעהר טייער. אין וויען האט מען פון די יודען געפאדערט, זיי זאלען צו שטייער געבען 150 טויזענד פלארין אויף די הוצאות פון דער קאראנאציע פון קארלוס VI. די הלואות פון דער רעגיערונג פלעגען געמאכט ווערן דורך די פינאנץ-אגענטען שמואל אפענהיים און שמשון ווערטהיימער, וועלכע האבען געמוזט ביי אלע בעדינגונגען צושטעלען געלד, ווייל אנדערש וואלטען זיי געבראכט א אומגליק אויף אלע יודען. נאר נאך דעם אלעמען האט דאך דער קייזער קארלוס ארויסגעגעבען עטליכע טיראנישע ווילדע געזעצען געגען יודען. אזוי איז אונטער זיין הערשאפט ארויסגעגעבען געווארען דאס ווילדע געזעץ (1726), אז אין יעדער יודישער פאמיליע האט נאר איין מיטגליעד (דער עלטסטער זוהן) דאס רעכט חתונה צו האבען און איינפיהרען א אייגען הויז. דאס דאזיגע געזעץ, דורך וועלכען מען האט געוואלט פערהיטען, אז די יודישע בעפעלקערונג זאל זיך נישט צו-שטארק פערמעהרען, איז שטרענג אבגעהיט געווארען אין פערלויף פון 100 יאהר.

בעת'ן קעניגען פון מאריא טערעזיא (1740—60) האט געדראהט א גרויסע געפאהר די יודען פון בעהמען און מעהרען. אין אנהויב פון איהר קעניגען האט עסטרייך פערפיהרט א מלחמה געגען פרייסען און פראנקרייך. בעת דאס מיליטער פון שונא האט בעלאגערט פראג, האבען די יודישע שונאים פערשפרייט א קלאנג, אז די יודען פיהלען מיט די פרייסען און די פראנצויזען און שטיצען זיי. די קלעריקאלע קייזערין האט געגלויבט אין די דאזיגע קלאנגען און נישט לאנג טראכטענדיג האט זי ארויסגעגעבען א בעפעהל, ארויסצוטרייבען די יודען פון מעהרען און בעהמען „צוליעב פערשידענע וויכטיגע סיבות“ א שרעק איז אנגעפאלען אויף דער הונדערט-טויזענדיגער יודישער בעפעלקערונג פוןביידע פראווינצען, ווען דער דעקרעט וועגען גירוש איז פערעפענטליכט געווארען. צוואנציג טויזענד יודען פון דער אלטער פראגער קהלה האבען געמוזט אין מיטען ווינטער פער-

לאָזען די שטאָדט און וואַנדערן איבער די דערפער. דאָס גאַנצע האַנדעלס־לעבען אין ביידע פּראָווינצען האָט זיך אָבגעשטעלט און דער בעסערער טייל פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג האָט פערשטאַנען, צו וואָס פאַר אַ קריזיס אַזאַ פּאָליטיק קען ברענגען. ענדליך האָבען זיך אַריינגעמישט די ליבעראַלע דיפּלאָמאַטישע פאָרשטעהער פון ענג־לאַנד און האָלאַנד, ווי אויך די יודישע קאַפּיטאַליסטען ביי׳ם וויענער הויף, וועלכע האָבען אָנגעהויבען פאָדערן און בעטען, אַז די קייזערין זאָל אָבשאַפען דעם דעקרעט. ענדליך האָט מאַריאַ טערעזיאַ נאָכגעגעבען; פריהער האָט זי ערלויבט די יודען ווידער זיך צו בעזעצען אין אַלע שטעדט פון בעהמען און מעהרען, אויסער פּראָג; דערנאָך איז זיי ערלויבט געוואָרען אויך אומצוקעהרען זיך אויף צעהן יאָהר קיין פּראָג, צוליעב די אָנקלאָגען פון די „שטאַנדען“, אַז „דער גירוש פון יודען ברענגט דעם לאַנד מיליאָנען־היזיקות“.

די לעבענס־בעדינגונגען פון די עסטרייכישע יודען זענען אָבער נאָכדעם נאָך שווערער געוואָרען. די לאַסט פון געוועהנליכע און אויסער־געוועהנליכע שטייערען איז אָהן אויפהער געוואַקסען. צוזאַמען דערמיט האָט מען זיך געסטאַרעט דורך פערשידענע געזעצען צו פערקלענערן די צאָהל פון דער יודישער בעפעלקערונג. צו דעם צוועק האָט מען איינגעפיהרט אַ „פּרעה׳שען“ געזעץ, לויט וועלכען עס איז בעגרענצט געוואָרען די צאָהל פון די יודען, וואָס האָבען פאַמיליעס: אין בעהמען האָבען געמעגט עקזיסטירען נישט מעהר פון 20 טויזענד יודישע פאַמי־ליאַנטען, און אין מעהרען -- 5,100. מעהר פון די צאָהל יודען האָבען נישט געטאָרט חתונה האָבען. בכלל האָבען נישט געפעהלט קיין בע־ליידיגענדע געזעצען פאַר יודען. אַזוי, למשל, האָט מען אין פּראָג נישט ערלויבט די יודען צו קויפען אויפ׳ן מאַרק עסענוואַרג פריהער פון אַ בע־שטימטער שעה און דאָס איז געטאָן געוואָרען מיט דעם צוועק, אַז די קריסטען זאָלען פריהער זיך פערזאָרגען מיט פּראָוויזיע. די אָרטיגע מאַכט האָט געפאָדערט פון די יודען, אַז זיי זאָלען טראָגען אַ ספּעציע־לען געלען צייכען אויף די מלבושים און דערצו זענען זיי שטאַרק בע־גרענצט געוואָרען אויך אין האַנדעל און אין האַנדווערק.

אין דעמזעלבען יאָהר (1670), ווען מען האָט פון עסטרייך אַרויס־געטריבען די יודען, האָט פאַר זיי זיך געעפענט אַ ניי לאַנד -- דאָס

פראטעסטאנטישע פרייסען. נישט צוליעב הומאניזם און גאסטפריינדליכקייט האט פרייסען אריינגענומען צו זיך די יודען, נאר צוליעב עקאנאמישע און פאליטישע צוועקען. דער גרויס-קורפירשט פרידריך-ווילהעלם פון בראנדענבורג, וועלכער האט געלעגט דעם פונדאמענט צו דער איבערהערשאפט פון פרייסען און דייטשלאנד, האט זיך געשטעלט א אויפגאבע אויפצוהויבען דעם עקאנאמישען וואוילשטאנד פון לאנד דורך א האנדעלס-קאלאניזאציע. ער האט זיך גענומען אלס ביישפיעל האלאנד, וואס האט אויפגעבליהט א דאנק די יודען, און אריינגעלאזען צו זיך אין לאנד די ארויסגעטריבענע פון פראנקרייך. אין בראנדענבורג האבען זיך נישט געפונען קיין יודען נאך פון 1573-טען יאהר, נאר נאך דעם שלום אין וועסטפאליען, ווען צו בראנדענבורג זענען צוגעקומען נייע צוויי פראווינצען, האלבערשטאדט און קלעווע, און דער גרויס-קורפירשט האט דארט געפונען יודען, וואס האבען דארט שוין געוואוינט פון אלטע צייטען, האט ער געפונען פאר נוצליך זיי איבערצולאזען אויף זייערע ערטער. ער האט זאגאר געשטיצט די גרויסע יודישע סוחרים און איינעם פון זיי, אליהו גאמפערץ, האט ער בעשטימט פאר זיין פינאנציעלען אגענט. פרידריך-ווילהעלם האט פערשטאנען, אז די יודישע קאפיטאליסטען קענען ברענגען פיעל נוצען דער מלוכה, אוז בעשלאסען, זיי מקרב צו זיין. לויט זיין בעפאלמעכטיגונג פלעגט גאמפערץ אפט פאהרען קיין אמסטערדאם פיהרען אונטערהאנדלונגען וועגען אנלייהען, און אין א צייט פון מלחמה פלעגט ער צושטעלען געוועהר און פולווער פאר דער ארמעע. דערוויסענדיג זיך וועגען דעם גירוש פון יודען אין עסטרייך, האט פרידריך-ווילהעלם געשריבען זיין באטשאפטער אין וויען, אז ער איז גרייט אויפצונעהמען ביז 50 יודישע פאמיליעס פון די רייכע קלאסען, וועלכע זאלען קומען קיין בראנדענבורג מיט זייערע קאפיטאלען. דער באטשאפטער האט וועגען דעם מודיע געוועזען די פארשטעהער פון דער יודישער געמיינדע אין וויען, וועלכע האט ארויסגעשיקט קיין בערלין א דעפוטאציע פון 12 מאן, אום צו פיהרען אונטערהאנדלונגען מיט'ן קורפירשט. אין א יאהר ארום, אין מאי 1671., זענען פערעפענטליכט געווארען די בעדינגונגען, לויט וועלכע 50 יודישע פאמיליעס האבען געמעגט זיך בעזעצען אין בערלין און אין אנדערע שטעדט פון פרייסען. די דאזיגע בעדינגונגען זענען געוועזען שווער און בעליידיגענד, נאר פאר געטריבענע מענשען אהן א היים און אהן א שוץ, איז אויך

דאָס גוט געוועזן. יודען איז ערלויבט געוואָרען צו וואוינען אין אלע שטעדט פון בראַנדענבורג אָהן דעם רעכט צו ערווערבען אונבעוועגליכע גיטער. פאַר דעם חסד איז יעדע יודישע פאַמיליע מחויב איינצוצאָהלען יעהרליך אַכט טאַלער און אויסער דעם איין גולדען גאָלד פון יעדע חתונה און קבורה. עפענטליכע שוהלען בויען טאָר מען נישט און עס ווערט נאָר ערלויבט איינצואָרדנען פריוואַטע מנינים פאַר'ן גאָטעס־דיענסט. אַלערליי מסחרים זענען ערלויבט געוואָרען אויסער „וואָכער" און אַרויספיהרען מטבעות פון לאַנד. אויף די דאָזיגע בעדינגונגען זענען די יודען אַריינגעלאָזען געוואָרען קיין בראַנדענבורג, דערווייל אויף 20 יאָהר, מיט דעם רעכט צו בענייען דעם אָבמאַך נאָך דעם טערמין.

די עמיגראַנטען פון עסטרייך האָבען זיך הויפטזעכליך בעזעצט אין בערלין. באַלד זענען אַהין אַריינגעדרונגען אויך די יודען פון די איבעריגע דייטשע מלוכות. זיי פלעגען אַהין אַריינגעלאָזען ווערן נאָר נאָך א שטרענגער רעוויזיע פון זייער פערמעגען. נישט־רייכע יודען זענען אַהין אַריינגעפאָהרען בגניבה און אויף זיי פלעגט די קריסטליכע בעפעלקערונג, ווי אויך די רייכע יודען אַליין, קוקען מיט רוגזה און פעראַכטונג. די קריסטליכע איינוואוינער האָבען זיך בעצויגען צו די עמיגראַנטען מיט שנאָה און געפועל'ט ביים קורפירשט, אַז ער זאָל זיי בעגרענצען אין האַנדעל.

דער נאָכפאָלגער פון גרויס־קורפירשט פרידריך I, וועלכער האָט אין יאָהר 1701 אָנגענומען דעם טיטול „פרייסישער קעניג", האָט אויך זיך געהאַלטען בנוגע צו יודען ביי דער פאָליטיק פון „שוץ", ד. ה. פאַר גרויסע פרייזען האָט ער זיי געשאָנקען געוויסע רעכטען. ווען די „שטאַנדען" האָבען אָנגעהויבען זיך משתדל זיין, אַז מען זאָל אַרויסטרייבען די יודען, וואָס האָבען בעוויזען צו בעזעצען זיך אין קעניגסבערג, טילזיט, מעמעל און אַנדערע שטעדט, האָט דער קעניג נישט געפונען פאַר מעגליך צו בעפרידיגען די דאָזיגע ביטע. אָבער אין דערזעלבער צייט האָט ער אָנגענומען מיטלען, אַז די יודישע בעפעלקערונג אין די שטעדט, בעזונדערס אין בערלין, זאָל זיך נישט שטאַרק פערגרעסערן. פאַר דעם רעכט צו וואוינען האָט פרידריך אַרויפגעלעגט אויף די יודען אין גאַנץ פרייסען איין אַלגעמיינע סומע שטייערען — 1000 דוקאַטען, אָנשטאָט דעם פריהעריגען קאָפּ־אָבצאָהל. דערביי האָט מען שטרענג אונטערגעשיידט צווישען די יודען, וואָס האָבען

געהאַט אַ ערלויבניש צו וואוינען, און די, וואָס האָבען אַזאַ ערלויבניש נישט געהאַט. די לעצטע פלעגט מען שטרענג בעשטראָפען און אַרויס־שיקען פון לאַנד פרידריך דער ערשטער האָט אויך געהאַט יודישע הויף־מעקלערס. אַ בעזונדער חשוב איז בײַ איהם געווען דער בערלינער יודישער יובעליר יאָסט ליבמאַן, וואָס האָט געגעבען דעם קעניג אויף באָרג טײַערע שטײַנער, צו וועלכע פרידריך האָט געהאַט אַ שטאַר־קע לײַדענשאַפט. ליבמאַנ׳ען איז ערלויבט געוואָרען צו האָבען בײַ זיך אין הויז אַ שוהל. אַזאַ פּריוואַטע שוהל האָבען אויך געהאַט די רײַכע פאַמיליעס רים און פייט. ווען צווישען די בײדע שוהלען איז אויסגעבראָכען אַ מחלוקת, האָט דער קעניג, נישט קוקענדיג אויף דעם אַלטען פערבאָט, ערלויבט אויסצובויען אַ עפענטליכע שוהל (1712), וועלכע איז אין צוויי יאָהר אַרום בעניט געוואָרען, אין דער אַנוועזענ־הײַט פון קעניג אַלײן. אויף אַזאַ אופן איז די יודישע געמײַנדע אין בערלין אָפען לעגאַליזירט געוואָרען. די אַנגעלעגענהײַטען פון דער געמײַנדע זענען געפיהרט געוואָרען דורך געוועהלטע גבאים, וואָס פלעגען בעשטעטיגט ווערן פון קעניג.

אין גיכען איז אָבער פאָרגעקומען אַ קוריאָז, וואָס האָט געבראַכט דער רעגירונג זיך אַרײַנצומישען און אינערליכען רעליגיעזען לעבען פון די יודען. די משומדים ווענצעל און קאַץ, וואָס זענען אויסגעשלאָסען געוואָרען פון דער יודישער געמײַנדע, האָבען גע׳מסר׳ט די יודען, אַז אין דער תפילה „עלינו״, וואָס זיי זאָגען נאָך יעדען דאַווענען, ווערט געלעסטערט קריסטוס׳עס נאָמען און בײַם דערמאָנען דעם נאָמען שפײַט מען אויס. די דאָזיגע בעשולדיגונג איז געגרינדעט געוואָרען אויף פאָל־גענדער פראַזע פון „עלינו״: „מיר לויבען גאָט, דעם בעשעפער פון דער וועלט, דערפאַר, וואָס ער האָט אונז נישט געמאַכט גענליכען צו יענע פעלקער, וואָס בוקען זיך צום נאַרישען און פוסטען און זענען מתפלל צו אַ גאָט, וואָס קען זיי נישט העלפען״. אין דער דאָזיגער פראַזע האָט מען געזעהען אַ אום־כבוד פאַר׳ן קריסטענטום און אין וואָרט „צום פוסטען״ („וריק״) האָט מען אײַנגעזעהען אַ רמז איבער קריסטוס׳ען אַליין (די ווערטער „וריק״ און „ישו״ בעטרעפען לויט די ציפערען פון די אותיות אַ גלײַכע צאָהל — 316). ווען מען האָט וועגען דעם צו וויסען געגעבען דעם קעניג האָט ער בעפוילען, אַז די פּראָווינציעלע אַדמיניסטראַטאָרען זאָלען אַרויסרופען צו זיך די רבנים און די פאָר־שטעהער פון די געמײַנדעס און פאָדערן פון זיי אַ שבועה אויף דעם, צו

אין „עלינו״ געפינען זיך ווירקליך בעליידיגענדע ווערטער געגען קריסטענטום. די ארויסגערופענע רבנים האבען געענטפערט, אז די רמזים פון „עלינו״ זענען נאר געגען די געצענדינער, אבער נישט געגען קריסטענטום. א גוטע מיינונג פאר יודען האט אויך ארויסגעזאגט דער אנגעפרעגטער קריסטליכער טעאלאג מיכאעלס פון האלע. דאך איז אין הארצען פון קעניג פערבליבען א חשד געגען דער תפילה „עלינו״. ער האט דעריבער ארויסגעגעבען א בעפעהל (1703), אז ביים זאגען „עלינו״ זאלען די יודען נישט ארויסרעדען קיין ווערטער שטיל, נישט שפייען און נישט מאכען קיין תנועות מיט די הענד. די השגחה אויף דער דאזיגער פערדעכטיגער תפילה איז איבערגעגעבען געווארען פאליציאנטען, וועלכע האבען געדארפט פון צייט צו צייט קומען אין די שוהלען אריין און אכטונג געבען, אז „עלינו״ זאל דער חזן זאגען הויך אויף א קול און אז די יודען זאלען דערביי נישט שפייען. די דאזיגע בעליידיגענדע פאליציי־השגחה אין די שוהלען איז ענדגילטיג בטל געווארען ערשט אין דער עפאכע פון מענדעלסאן.

נישט בעסער איז אויך געוועזען דער גורל פון די יודען ביים קעניגען פון פרידריך־ווילהעלם דעם ערשטען (1714 — 40). די גילגעמיינע שטייערען אין דער בערלינער געמיינדע זענען פערגרעסערט געווארען, נאר ווייניגער יודען ערלויבט געווארען צו עפענען די קראמען צוגלייך מיט די קריסטען און בעשעפטיגען זיך מיט עטליכע צווייגען פון האנדעל, וואס זענען פריהער געוועזען פערבאטען. דאס האט ארויסגערופען א פראטעסט מצד די קריסטליכע סוחרים פון בערלין, וועלכע האבען ארויסגעגעבען פאלגענדע דעקלאראציע: „אזוי ווי די סוחר׳ישע גילדיע בעשטעהט פון ערענטליכע מענשען, קענען אין איהר נישט אריינגענומען ווערן קיין יודען, גנבים, מערדער, גאט־לעסטערער, אויסגעלאסענע און בכלל מענשען, וואס בעזיצען מיאוס׳ע אייגענשאפטען״. די סוחרים האבען זיך אויך משתדל געוועזען פאר׳ן קעניג, אז ער זאל בעגרענצען די יודען אין האנדעל, זיי האבען דאס אבער נישט געפועל׳ט. איבעריגענס, איז דער קעניג געוועזען נישט ווייניגער יודענפיינד פון די בערלינער קריסטליכע קרעמער און זיך בעמיהט, אז די יודישע בעפעלקערונג זאל נישט וואקסען. אין 1730 האט ער ארויסגעגעבען „א גענעראל־פריווילעגיע און רעגלאמענט וועגען יודען״, וואו עס איז אויפ׳ן שטרענגסטען אופן נארמירט געווארען די צאהל פון דער יודישער בעפעלקערונג. וואוינרעכט האט יעדער יוד

געקענט איבערגעבען נאָר זיין עלטסטען זוהן, וואָס בעזיצט אַ קאַפּיטאַל נישט ווינציגער פון 2000 טאָלער; פאַר די איבעריגע איז דער צענז פון וואוינרעכט שוין פיעל גרעסער. אין בערלין האָבען געמעגט וואוינען נאָר 120 יודישע פאַמיליעס, און אַזוי ווי עס זענען שוין געווען דאָרט גאַנצע 180 פאַמיליעס, האָט דער קעניג בעפוילען די איבעריגע ארויסצוטרייבען. אויף די אַנקלאַגען און טענות פון די יודען האָט דער קעניג געענטפערט, אַז ער וועט ליבער איינשטימען, דאָס אַלע יודען זאָלען פערלאָזען בערלין און אַז ער זאָל פערלירען דעם יעהרליכען שטייער פון צוואַנציג טויזענד טאָלער, איידער צו דערלאָזען, אַז די קריסטען זאָלען עקספּלאָאַטירט ווערן דורך די יודען.

דער יודישער דרוק איז אויך פערבליבען אין דער עפּאָכע פון „אויפגעקלערטען אבסאָלוטיזם", ביים קעניגען פון פרידריך II „דעם גרויסען" (1740—86). נישט קוקענדיג דערויף, וואָס פרידריך איז געווען אַ פילאָזאָף און אַ פרייזיניגער, האָט ער דאָך בנוגע צו יודען נישט געקענט בעפרייען זיך פון די אַלטע אַבערגלויבענס און נישט אַנערקענט די עלעמענטאַרסטע רעכטען פאַר זיי. ער האָט נישט בעהאַלטען זיין שנאה צו יודען און אַנגעווענדעט אַלע מיטלען, אַז זייער לאַגע אין פרייסען זאָל נישט פערבעסערט ווערן. לויט דעם „גענעראַל-רעגלאַמענט" פון פרידריך דעם צווייטען זענען אויף יודען נישט חל געווען די אַלגעמיינע געזעצען, וואָס זענען געווען גילטיג פאַר דער גאַנצער מדינה, נאָר זיי האָבען זיך גערעכענט אַלס „שוץ-יודען", ד. ה. זיי זענען געשטאַנען אונטער דער שוץ פון קעניג אַליין, וועלכער האָט געקענט מיט זיי טאָן, וואָס זיין הארץ גלוסט. די „שוץ-יודען" זענען געווען איינגעטיילט אין צוויי קאַטעגאָריעס: אָרדינערע און עקסטראַ-אָרדינערע. צו די ערשטע האָבען געהערט די אַנגעזעהנע רייכע סוחרים, איבערהויפט פאַבריקאַנטען, וועלכע האָבען נאָכ'ן טויט איבערגעגעבען זייער וואוינרעכט און רעכט פון האַנדעל זייערע עלטערע זיהן; די „עקסטראַ-אָרדינערע" זענען געווען די יונגערע מיטגליעדער פון יעדער יודישער פאַמיליע, וועלכע האָבען געהאַט וואוינרעכט נאָר פאַר זיך אַליין, אָבער נישט געקענט איבערגעבען דאָס רעכט זייערע קינדער, סיידען לויט אַ ספּעציעלער ערלויבניש פון קעניג, אונטער געוויסע בעדינגונגען. כדי „אויסצונוצען" די שעדליכע יודען, וועלכע מען האָט געהאַלטען אין לאַנד נאָר צוליעב'ן „ריוח", האָט פרידריך ארויפגעלעגט אויף זיי אַ אָריגינעלען שטייער: יעדער

יוד, וואס האט געוואלט בעקומען א ערלויבניש חתונה צו האבען אדער ערווערבען אונבעוועגליכען פערמעגען, האט געמוזט פריהער קויפען אין דער קעניגליכער פארצעללי־פאבריק א געוויסע צאהל פארצעללי אויף א סומע פון 300 ביז 500 טאלער און די איינגעקויפטע כלים האבען געמוזט טראנספארטירט ווערן קיין אויסלאנד. די געצוואונגענע קונים פון דעם פארצעללי האבען נאטירליך געליטען שאדען, ווייל דאס אריבערפיהרען איבער דער גרעניץ האט געקאסט זעהר טייער, אבער דערפאר האט פרידריך זיך געטרייסט מיט דעם געדאנק, אז דורך דעם דאזיגען אייגענטימליכען שטייער אויף יודען ווערט דערווייל די פרייסישע אינדוסטריע געשיצט און פערשפרייט. כדי צו ענטוויקלען די אינדוסטריע אין לאנד פלעגט פרידריך אויך ארויסגעבען די יודען קאנצעסיעס אויף פאבריקען, אדער זיי ערלויבען צו פערגרעסערן די צאהל מיטגלידער פון זייער פאמיליע מיט דעם תנאי, אז זיי זאלען אויסבויען פאבריקען. אויף אזא אופן פלעגען די יודען אפט געניסען פון געוויסע זכיות און פאר געלט קויפען זייער רעכט צו עקזיסטירען. ביי דעם אלעם זענען אבער די יודען דאך געוועזען אין די הענד פון „פילאזאף“, פרידריך II, נישט מעהר ווי א שפיעלצייג, מיט וועלכע ער האט געקענט רעגירען אהן שום פעראנטווארטליכקייט, מאכען איבער זיי פערשידענע פראבעס, זיי גוטס אדער שלעכטס טאן לויט זיין אייגענעם קאפריז. א מאל האט פרידריך די יודען „בעשיצט“ און טובות געטאן, און א אנדערם מאל — זיי געיאגט און געטריבען. ווען (נאך דער ערשטער צוטיילונג פון פוילען) צו פרייסען איז איבערגעגאנגען א טייל פון דער ווייכסעל־געגענד מיט א בעדייטענדער יודישער בעפעלקערונג (1772), האט פרידריך געוואלט ארויסטרייבען פון דער נייער פראווינץ אנ'ערך 4000 יודען, וואס זענען פאר איהם נישט „נוצליך“ געוועזען, און נאר מיט גרויס מיה האט זיך איינגעגעבען איהם אבצורעדען פון דעם קאפריז. יעדענפאלס האבען די פוילישע יודען, וואס זענען איצט געווארען פרייסישע אונטערטאנען, פערלוירען פיעל פון זייערע רעכטען, וועלכע זיי האבען געהאט אונטער דער הערשאפט פון פוילען.—

געהען מיר איבער צו דייטשלאנד בכלל. אין דער לאגע פון די דארטיגע יודען אין דער עפאכע פון העלפט 17־טען ביז העלפט 18־טען

יאָהר-הונדערט בעמערקען מיר כמעט דעמזעלבען פראָצעס, וואָס אין אַנדערע לענדער. אויך דאָרט האָט מען יודען נאָך בעהאַנדעלט ווי אַ נידעריגען קלאַס מענשען, אָדער גאָר אויסוואורפען פון דער מענשהייט, אויך דאָרט האָבען די אַלטע אַבערגלויבענס אַרויסגערופען שנאה און אונצוטרוי צו יודען, אָבער דאָס לעבען איז זיך געגאַנגען מיט זיין אייגענעם וועג און געגאַנגען דעם רצון פון די יודישע שונאים אַלץ מעהר דערנעהענטערט די יודען צו זייער בירגערליכער גלייכבערעכטיגונג, וואָס האָט געמוזט קומען. דער קאַפּיטאַליזם, וואָס איז געגאַנגען מיט אַ טריאומפירענדען מאַרש איבער אייראָפאַ, האָט געבראַכט דערצו, אַז דעם הויפּט-פּלאַץ אין דער אינדוסטריע זאָלען פערנעהמען די שטעדט און די הויפּט-פאַקטאָרען פון דער דאָזיגער עקאָנאָמישער אויפלעבונג זענען כמעט אומעטום געווען די געיאָגטע און בעלייידיגטע יודען. אַ דאַנק זיי האָט שטאַרק אויפגעבליהט דאָס קליינע האָלאַנד, עס האָבען אויפגעוואַכט די פּאָרט-שטעדט פון צפון-דייטשלאַנד, עס האָט אָנגעהויבען זיך שטאַרק ענטוויקלען דאָס יונגע פּרייסען. אַ דאַנק דער עקאָנאָמישער ראָליע פון די יודען האָבען זיי אויך אין דייטשלאַנד פערפעסטיגט זייערע אַלטע פּאָזיציעס און ערוואָרבען נייע קאָלאָניעס, צווישען וועלכע עס האָט אַ גרויסען פּלאַץ פערנומען די האַמבורגער געמיינדע.

די פּיאָנערען פון דעם פּראָצעס אין דער נייער צייט זענען געווען די פּאָרטוגאַלישע מאַראַנען, — דיזעלבע, וואָס האָבען געגרינדעט אַזאַ גרויסען קולטורעלען צענטר אויך אין אַמשטערדאַם. נאָך אין יאָהר 1583 האָט אַ גרופּע דייטשע יודען זיך געווענדעט מיט אַ ביטע צום סענאַט אין האַמבורג, אַז ער זאָל זיי ערלויבען וואוינען דאָרט ווינציגסטענס אויף אַ צייט, ביי גוטע בעדינגונגען פאַר דער שטאָדט, נאָר די דאָזיגע ביטע איז אָבגעזאָגט געוואָרען. אין גיכען זענען אָבער קיין האַמבורג אַריינגעדרונגען די מאַראַנען פון פּאָרטוגאַל, וועלכע האָבען די ערשטע צייט זיך אַרויסגעגעבען פאַר קאַטוילען. צווישען זיי זענען געווען רייכע סוחרים, פאָרשטעהער פון אויסלענדישע פירמעס און דאָקטוירים. איינער פון די מאַראַנישע דאָקטוירים, ראָדריגאָ דע-קאַסטראָ, איז געוואָרען זעהר פּאָפּולער צווישען דער קריסטליכער בעפעלקערונג אין דער צייט פון דער דזשומאַ-עפּידעמיע, וואָס האָט זיך ענטוויקעלט אין האַמבורג. ביסלעכווייז האָבען די מאַראַנען אָנגעהויבען אַראָבוואַרפען פון זיך די מאַסקע פון קריסטענטום און

אָפּען זיך אַרויסגעבען פֿאַר יודען. די קריסטליכע איינוואוינער זענען געוואָרען זעהר אויפֿגעבראַכט און אָנגעהויבען פֿאָדערן פֿון סענאַט, אַז מען זאָל די מאַראַנען אַרויסטרייבען פֿון שטאָדט. אָבער נישט אַזוי לייכט איז געווען אַרויסצוטרייבען אַ גאַנצע גרופּע מענשען, וואָס האָבען שוין געהאַט פֿערנומען ווילכטיגע פּאָזיציעס אין עקאָנאָמישען לעבען פֿון שטאָדט, און דער סענאַט האָט זיך דעריבער געווענדעט צו די טעאָלאָגישע פֿאַקולטעטען פֿון יענאַ און פֿראַנקפֿורט מיט אַ אָנפֿראַגע, וואָס מען דאַרף דאָ טאָן. די טעאָלאָגען פֿון יענאַ האָבען געענטפֿערט, אַז מען קען די יודען לאָזען ווייטער וואוינען מיט דעם בעדינג, אַז זיי זאָלען זיך נישט פֿערזאַמלען אין עפֿענטליכע שוהלען און אַז זיי זאָלען זיין געצוואונגען צו הערען מיסיאָנערישע דרשות וועגען קריסטענטום; די טעאָלאָגען פֿון פֿראַנקפֿורט ווידער האָבען אויסגעדריקט זייער האָפֿנונג, אַז די מאַראַנען וועלען סוף כל סוף ווען עס איז ווערען טרייע קריסטען. אויפֿ'ן גרונד פֿון די תשובות האָט דער סענאַט (1612) ערלויבט די מאַראַנען צו וואוינען אין האַמבורג, געשאָנקען זיי דאָס רעכט פֿון פֿרייען האַנדעל, נאָר דערפֿאַר שטאַרק בעגרענצט זייערע פֿערזענליכע רעכטען: זיי האָט מען פֿערבאָטען צו בויען אַ שוהל, קויפֿען נחלאות און זייערע מתים האָבען זיי געמוזט פֿיהרען צו קבורה קיין אַלטאָנאַ, וואו די יודען האָבען געהאַט אַ בית-עלמין. עס איז ענטשטאַנען אַ משונה'דיגע לאַגע: אין דער צייט, ווען די יודען אין האַמבורג האָבען שוין געהאַט אויסגעבויט אַ גרויסע האַנדעלס-באַנק (צווישען די גרינדער פֿון דער בעריהמטער האַמבורגער באַנק — אין יאָהר 1623 — זענען געווען 12 יודען), האָבען זיי נאָך נישט געהאַט קיין אייגענע שוהל און אַפֿילו קיין אָרט צו בעגראָבען זייערע טויטע. אָבער ביסלעכווייז האָט די ספֿרד'ישע געמיינדע זיך פֿערגרעסערט; זיי האָבען זיך דערשפּירט פֿעסטער און אין יאָהר 1626 האָבען זיי שוין, נישט קוקענדיג אויף דעם פֿערבאָט, אויסגעבויט אַ קליינע שוהל מיט'ן נאָמען „תלמוד תורה“ און איינגעלאַדען צו זיך אַ רב.

עס האָט זיך ווידער אויפֿגעהויבען אַ רעש. דער עסטרייכישדייטשער קייזער פֿערדינאַנד II האָט געשיקט דעם סענאַט אַ שטרענגען פֿאָרוואורף, פֿאַרוואָס ער דערלאָזט יודען, צוליעב פּראַקטישע חשבונות, אַזוי פֿריי זיך לעבען. אויף דער אָנפֿראַגע פֿון סענאַט האָבען די יודען דיפּלאָמאַטיש אָבגעענטפֿערט, אַז זיי האָבען אויסגעבויט נישט קיין שוהל, נאָר אַ פּשוט הויז, וואו מען זאָל קענען צוזאַמען לייענען די תורה,

יעקב פראַנק

נביאים און תהלים זאָגען; דערביי האָבען די יודען געגעבען אַנצוהערעניש, אַז אויב מען וועט זיך מיט זיי בעגעהן שטרענג, וועלען זיי איבערפיהרען זייערע קאַפּיטאַלען אין אַנדערע שטעדט. אויפ'ן סענאַט, וועלכער האָט געזאָרגט פאַר די האַנדעלס־אינטערעסען פון שטאָדט, האָט דאָס געהאַט אַ ווירקונג. דאַגעגען האָבען אָבער די גייסטליכע זיך נישט בערוהיגט. זיי האָבען נישט אויפגעהערט אַגיטירען געגען יודען; פון די גייסטליכע האָט זיך אויסגעצייכענט דער פאַנאַטישער גלח יאָהאַן מילער, וועלכער האָט געפאָדערט, אַז מען זאָל פערמאַכען די יודישע שוהל, פערוועהרען זיי צו פערנעהמען זיך מיט מעדיצינישער פּראַקטיק און בכלל בעניי'ען געגען זיי אַלע מיטעלאַלטערישע רעפּרעסיעס. זיינע אַנטיסעמיטישע אידעען האָט ער ענטוויקעלט אין אַ בעזונדער בוך מיט'ן טיטול: „דער יודאַאיזם, אָדער אַ אויספיהרליכע ערקלערונג וועגען אונגלויבען, פערבלענדניש און אָבגעשטאַנענקייט פון יודישען פאָלק”. אַט די גייסטליכע פאַנאַטיקער זענען אָבער נישט אימשטאַנד געווען עפּעס אויפצוטאָן; די געמיינדע פון די פּאָרטוגעזען אין האַמבורג האָט שוין דעמאָלט געהאַט עטליכע הונדערט מיטגלידער, צווישען וועלכע עס זענען געווען גרויסע קאַפּיטאַליסטען און אַזעלכע אָנגעזעהענע און איינפלוס־רייכע מענשען, ווי די באַנקירען דיעגאָ אברהם און זיין זוהן עמנואל־יצחק טעקסיירא, יעקב קוריעל און נונעס דע־קאָסטאַ, קאָנסולען פון פּאָרטוגאַלישען קעניג. די אַלע האָבען געפיהרט אַ ברייט לעבען, געפאָהרען אין שענע עקיפּאַזשען און אויסערליך איז שווער געווען אונטערצושיידען זיי פון פירשטען.

אין דער צווייטער העלפט פון 17־טען יאָהרהונדערט איז אין האַמבורג צוזאַמען מיט דער ספרדישער געמיינדע געגרינדעט געוואָרען אַ געמיינדע פון אשכנזים. די ערשטע אשכנזים זענען אַהין, ווי ס'שיינט, אַריינגעדרונגען פון אַלטאָנאַ, וואָס איז זעהר נאָהענט פון האַמבורג, במעט ווי איין שטאָדט, נאָר האָט זיך געפונען אונטער דער הערשאַפט פון דענעמאַרק. די אַלטאָנער יודען האָבען געפיהרט זייערע מסחרים אין האַמבורג און ביסלעכווייז דאָרט געגרינדעט אַ זעלבסטשטענדיגע געמיינדע. אין דער צייט, וואָס די ספרדים האָבען זיך בעטייליגט אין דער גרויס־אינדוסטריע, האָבען די אשכנזים זיך פערנומען מיט קליינהאַנדעל, אָבער אויך צווישען זיי האָבען זיך געפונען רייכע מענשען.

די דײַטשען פלעגען די אשכנזים רודפ'ן נאָך מעהר ווי די ספרדים, וואָס האָבען געהאַט אַ שטיקעל פּאָליטישע מאַכט אין אויסלאַנד און געשפירט זיך פעסטער; דאָך האָבען די געמײַנדעס פון האַמבורג און אַלטאָנאַ מיט דער צײַט זיך ענטוויקעלט. אין גיכען איז צו זײ צוגעשטאַנען די קהלה פון דער שכנות'דיגער שטאָדט וואַנדסבעק און די אַלע דרײַ אשכנזישע געמײַנדעס האָבען זיך פעראײַניגט אונטער דער הנהגה פון אײן רב, וואָס האָט געוואוינט אין אַלטאָנאַ. די רבנים פון דער דאָזיגער פעראײַניגטער געמײַנדע (אונטער די ראשי תיבות אה"ו) זענען געווען אַזעלכע בעריהמטהײַטען, ווי ר' יצחק קאַצענעלענבויגען, ר' יהונתן אייבעשיץ און ר' רפאל כהן. דער רב פון דער ספרדישער געמײַנדע איז אַ געוויסע צײַט געווען דער בעריהמטער ר' יעקב ששפורטש. מיט דער צײַט האָבען די אשכנזים, אַ דאַנק זײערע פעהיגקײַטען צוצופּאַסען זיך צו די אַרומיגע בעדינגונגען, ביסלעכווײַז גובר געווען די ספרדים און אין דער צײַט, ווען די אשכנזישע געמײַנדעס זענען אַלץ מעהר געשטיגען, זענען די ספרדים אַלץ מעהר געפאַלען. שפּעטער זענען די שטאָלצע ספרדים אײַנגאַנצען אַוועק פון האַמבורג און איבערגעוואַנדערט קײן האָלאַנד, ענגלאַנד און אַמעריקאַ.

די לאַגע פון די יודען אין די אַלטע געטאָ'ס פון דײַטשלאַנד איז געווען בעדײַטענד ערגער. אין פראַנקפורט אַם מאַין זענען אין יאָהר 1694, לויט דער אָפיציעלער רשימה, געווען 415 יודישע פאַמיליעס, און נאָר אַ העלפט פון זײ האָבען זיך פערנומען מיט בעשטימטע בעשעפטיגונגען: 109 — מיט געבען געלד אויף פּראָצענט און מיט אַלטוואַרג, 106 — מיט מאַנופאַקטור און גאַלאַנטערײַ־סחורות, 26 — מיט באַקאַלײַ, 9 — מיט ווײַן און ביער, 5 האָבען געהאַלטען האָטעלען און רעסטאָראַנען. די איבעריגע פאַמיליעס האָבען שוין געלעבט פון די דאָזיגע „פערזאָרגטע" יודען. אין דער ווירקליכקײַט איז אָבער די צאָהל יודישע פאַמיליעס אין פראַנקפורט געווען גרעסער פון דער דאָזיגער אָפיציעלער ציפער. ווען אַ שרפה האָט אין יאָהר 1711 פערניכטעט דעם יודישען קוואַרטאַל אין פראַנקפורט, זענען געבליבען אָהן אַ דאַך ביז 2000 יודען. אַט די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג האָט געלעבט אין ענגען געטאָ, פון וועלכען מען האָט געמעגט אַרויסגעהן אין דער „קריסטליכער שטאָדט" נאָר אין בעשטימטע שעה'ען פון טאָג. בײַנאַכט פלעגען די טויערען פון געטאָ געשלאָסען ווערן און בײַ זײ איז אַוועקגעשטעלט

געווארען א וואך, זונטאג און אין די קריסטליכע ימים־טובים פלעגט דאס געטא אבגעשלאסען ווערען נאך 4 א זייגער ביי טאג. ארויסגעהן פון געטא האט מען געקענט נאר אין עקסטערע צופאלען, ווי שיקען נאך א דאקטאר אדער אפטראגען א בריעף אויף פאסט. אין די גאסען האבען די יודען נישט געטארט געהן איבער די טראטוארען און דערביי פלעגען זיי די גאסען־יונגלעך נאכלויפען און שרייען פערשידענע בעליידיגענדע אויסרופען. די אומגליקליכע האבען געמוזט אראבנעהמען די היטלען, דען אנדערש האט מען זיי געשלאגען.

אין די ערשטע יאהרען פון 18־טען יאהרהונדערט האט אין דייטשלאנד זיך אנגעהויבען א גרויסע ליטעראַרישע אגיטאציע געגען יודען. דער אנפיהרער פון דער אגיטאציע איז געווען דער פראטעסטאנטישער געלעהרטער יאהאן איזענמענגער, וועלכער האט געלייענט לעקציעס וועגען די מורח־לשונות אין היידעלבערגער אוניווערזיטעט. בעקענענדיג זיך אויבערפלעכליך מיט דער רבנ׳ישער ליטעראטור, האט ער פון דארטען ארויסגענומען פערשידענע אפאריזמען און אנעקדאטען, צונויפגעזאמעלט פון דער אלטער ליטעראטור אלע בעשולדיגונגען געגען יודען און אויפ׳ן גרונד פון דעם מאטעריאל האט ער אנגעשריבען אויף דייטש א בוך אין צוויי טיילען מיט א משוגה׳דיגען לאנגען טיטול, און דאס ווערק האט געזאלט דינען אלס א מין ענציקלאפעדיע פון אנטיסעמיטיזם פאר די „ארענטליכע קריסטען”. ווען דאס בוך האט זיך נאך געפונען אין דרוק, האבען שוין וועגען דעם זיך געטראגען קלאנגען און די יודען זענען זעהר אונרוהיג געווארען. זיי האבען זיך געווענדעט צום איינפלוס־רייכען יודען שמואל אפענהיים, א באנקיר אין וויענער הויף, מיט דער ביטע, ער זאל זיך משתדל זיין פאר דעם אימפעראטאר לעאפאלד 1 און אויס׳פועל׳ן ביי איהם אנ׳ארעסט אויף איזענמענגער׳ס בוך, וואס קען ארויסרופען א אויפרעגונג צווישען המון. א דאנק די ענערגישע בעמיהונגען פון אפענהיים האט לעאפאלד בעפוילען צו פער׳חתמ׳ענען און האלטען פערשלאסען אלע 2000 עקזעמפליארען פון אבגעדרוקטען ווערק. די יודען האבען פארגעלעגט איזענמענגער׳ן 12 טויזענד גולדען בתנאי, אז ער זאל אינגאנצען פערניכטען זיין בוך, נאר יענער האט געפאדערט דרייסיג טויזענד גולדען און פון געשעפט איז גארנישט געווארען. אין גיכען איז איזענמענגער געשטארבען; זיינע יורשים האבען אנגעווענדעט אלע מיטלען אראבצונעהמען דעם ארעסט פון בוך און זיי האט זיך איינגעגעבען אריינצוציהען אין

דעם ענין דעם פּרייסישען קעניג פרידריך, וועלכער איז אין יענער צייט געוועזען פערגלויבט אין די אנטיסעמיטישע העצעס. פרידריך האט זיך משתדל געוועזען פאר'ן אימפּעראטאר לעאָפּאָלד, אז דאס בוך זאל ער־לויבט ווערן, און דערביי אָנגעוויזען דערויף, אז דער אויטאָר האט געליטען פיעל שאָדענס און איז דורכדעם זאגאר פריהצייטיג געשטאר־בען; לעאָפּאָלד האט אָבער נישט געוואלט משנה־זיין זיין ווארט. דאן איז דאס בוך אָבגעדרוקט געוואָרען אין קעניגסבערג, וואו די מלוכה־צענזור האט קיין שליטה נישט געהאט. דער דאָזיגער פאמפלעט איז פון יענער צייט אן געוואָרען א אונערשעפּליכער קוואל פאר די אנטיסעמיטען פון אלע לענדער. דער אנטיסעמיטיזם דאטירט פון דאן זיין כלומר'שט טעאָרעטישע בעגרינדונג, און פון דאָרטען האבען די יודענפיינד נישט אויפגעהערט צו שעפּען פאלשע ציטאטען פון תלמוד, אנעקדאָטען פון דער רבנ'ישער ליטעראטור און קאָמישע קוריאָזען וועגען יודען.

אין יענער צייט האט אין גאנץ דייטשלאנד אָנגעמאכט א גרויסען טומעל אויך א פּאָליטישער פּראָצעס געגען יודען. ביים הויף פון הערצאָג קארלוס־אלעקסאנדער ווירטעמבערגער אין שטוטגארט האט געדיענט אלס פינאנץ־אגענט און פערמיטלער דער פעהיגער יוד יוסף־זוסיע אָפּענהיימער, וועלכער האט זיך פערנומען מיט צושטעלען פאָר־ריאדען פאר די ארמעען פון פערשיעדענע דייטשע פירשטען. דער הערצאָג קארלוס, א מענש מיט קליינע מיטלען און גרויסען אפּעטיט, האט זיך בענוצט מיט זיין יודישען פערמיטלער פאר פערשידענע ריזיקאלישע אונטערנעהמונגען. אָפּענהיימער האט בעקומען די קאָנטראָליע איבער די געלד־אָפּעראציעס, ער איז אויך געווען ממונה אויף די מלוכה־שטייערען, געהאט אין זיינע הענד דעם מאָנאָפּאָל אויף פער־שידענע געווערבען און פאר די אלע פּריווילעגיעס האט דער הערצאָג פון איהם געפאָדערט נאר איין זאך: אז ער זאל מיט אלע מיטלען זעהען פערגרעסערן די הכנסות זיינע. אָפּענהיימער, וועלכער האט פאקטיש פערנומען די שטעל פון א פינאנץ־מיניסטער, האט פלייסיג ער־פילט דעם רצון פון זיין האר און איינגעפיהרט שטרענגע תקנות וועגען אויפמאָהנען פּינקטליך די שטייערען, וועלכע זענען אלע מאל פער־גרעסערט געוואָרען און געלעגען ווי א לאסט אויפ'ן פאָלק. די הויף־לייט האבען נישט ליעב געהאט דעם יוד אָפּענהיימער און געזוכט א געלע־גענהייט איהם אומצוברענגען פון דער וועלט; דאס פאָלק האט איהם, נאטירליך, אויך שטארק נישט ליעב געהאט און בעטראכט נישט ווי

א פשוט'ען ווערקצייג אין די הענד פון זיין בעל־הבית, נאר ווי א „זשיד", וואס זויגט דאס בלוט פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג. זיינע שונאים האבען איהם איינמאל, בשעת דעם געלד־קריזיס אין גאנץ דייטשלאנד, בעשולדיגט, אז ער האט ארויסגעלאזען מטבעות העכער פון דער נארמע און נישט אין דער אמת'ער וואג, לויט דעם ווערט פון די מטבעות; אפענהיימער האט בעוויזען זיין אונשולדיגקייט פאר א קאמיסיע פון עקספערטען, — זיינע שונאים האבען זיך איבער נישט בערוהיגט און יעדעם מאל אויסגעזוכט א נייע געלעגענהייט צו קאמפראמיטירען איהם. געגען איהם האט מען ארויסגעשטעלט פערשידענע בעשולדיגונגען: דאס פאלק איז געווען אויפגעבראכט אויף דער עשירות, אין וועלכער דער יוד אפענהיימער האט געלעבט, און איז געווען איבערצייגט, אז פון איהם שטאמען אלע שלעכטע פראיעקטען און געזעצען, וואס דער הערצאג גיט ארוים. אפענהיימער האט פערשטאנען, אין וואס פאר א געפאהר ער געפינט זיך, און נישט איינמאל געבעטען ביים הערצאג דימיסיע, נאר יענער האט איהם נישט געוואלט אבלאזען פון זיך. אין דעם מאמענט, ווען דער הערצאג האט שוין ענדליך מסכים געווען צו געבען איהם דימיסיע, איז פלוצלונג א קאטאסטראפע געשעהען. אפענהיימער האט געהאט די לעצטע זעהונג זיינע מיט דעם הערצאג אין לודוויגסבורג, וואו ער האט זיך מיט איהם געזעגענט, נאר אין מיטען דעם געזעגענען זיך איז דער הערצאג פלוצלונג געשטארבען (מערץ, 1737). אפענהיימער איז אוועק צוזאמען מיט א פאלקאווניק פון הערצאגס סוויטע קיין שטוטגארט, כדי אנצוזאגען דער הערצאגין וועגען טויט פון איהר מאן. אבער דא האט איהם ערווארטעט א ארעסט; איהם האט מען אריינגעווארפען אין תפיסה צוזאמען מיט נאך עטליכע שטוטגארטער יודען. אויף דעם פערהער האט מען איהם געפייניגט און ארויסבעקומען ביי איהם דורך ענוים, אז ער זאל זיך מודה זיין אין פערשידענע פערברעכענס. דאן האט מען איהם פערמשפט צום הענגען. מען האט איהם איבערגעלייענט דעם אורטייל און פארגעלעגט אנצונעהמען די קריסטליכע אמונה, נאר ער האט געענטפערט: „איך וויל בלייבען א יוד; איך פאל אלס קרבן פון געוואלדטאט און אונרעכט". דעם דריטען פעברואר 1738 האט מען דעם פערמשפט'ען ארויסגעפיהרט אין מיטען שטאדט און ביי א גרויסען עולם אויסגעפיהרט דעם טויט־אורטייל. ער איז געשטארבען ביי געשרייען פון „שמע ישראל" און ביי פרייד־אויסרופען פון פובליקום. אויף די

גראוויורען פון יענער צייט איז אויסגעמאלט די טויט-שטראף פון אפּענהיימער און אויף איינער פון זיי געפינט זיך פאלגענדע סאטירישע אויפשריפט אין פערזען: „זיס (זוסיא), וועלכער האט שלעכט געקענט די תורת משה און איז אויך קיין קריסט נישט געוועזן, וועלכער האט אבגעלאכט פון די גייסטליכע און דאס פאלק ארים געמאכט... דעם הויף און דאס לאנד אבגענארט, אין דער מלוכה פאלשע מטבעות אריינגעפיהרט, קיין געזעץ נישט געהיט און קיין רעכט נישט געאכטעט, — דער מוז איצט פגר'ן, ווי א הונט, און אלס לויהן — מיט זיך די תליה בעפוצען".

אין יענער עפאכע איז אין ערגעץ אזוי פלייסיג און אויסגעהאלטען נישט אבגעהיט געווארען די פאליטיק פון „אפּוטרופּסות" איבער יודען, ווי אין איטאליען. זינט דער קאטוילישער רעאקציע אין דער צווייטער העלפט פון 16-ען יאהרהונדערט, ווען דער פאנאטישער פויפסט פאאול IV האט וויעדער איינגעפיהרט די מיטעלאלטערישע אכזריות'דיגע געזעצען וועגען יודען, איז דאס יודישע לעבען געווארען אונערטרעגליך. פון גאנץ איטאליען, אויסער רוים און אנקאנא, האט מען יודען ארויסגעטריבען, אבער אויך דאס ביסעל יודען, וואס האט געהאט וואוינרעכט אין די פויפסטליכע פראווינצען, איז ווי איבערגעלאזען געווארען נאר מיט דעם צוועק, אז מען זאל זיי פייניגען און מאכען איבער זיי פערשידענע פראבעס. די איבערגעבליבענע יודען זענען געווארען שענדליכע קנעכט, וואס קומען אב א שטרענגע שטראף פאר זייער געהערען צו דער יודישער רעליגיע, אדער זיי זענען מיט געוואלט געשלעפט געווארען אין דער קירך. די פאליטיק פון די פויפסטען איז בעשטאנען דערין, אז יודען דארף מען נישט פערטיליגען, נישט אינגאנצען אויסרוימען, נאר האלטען אין שענדליכער שקלאפעריי און דערמיט בעווייזען דער קריסטליכער וועלט, ווי אזוי גאט בעשטראפט די „שונאים פון דער קירך". אן דער דאזיגער פאליטיק האבען זיך געהאלטען אלע פויפסטען פון דער דערמאנטער עפאכע.

דער יודישער קווארטאל אין רוים האט זיך געפונען אויפ'ן ברעג פון טיבער, אין א טאל, וואס פלעגט אפט פערפלייצט ווערן בעת א גרויסען רעגען, אדער ווען דער טייך האט זיך פונאנדערגעגאסען. דער דאזיגער קווארטאל איז געוועזן אבגעטיילט פון די איבע-

דיגע טאָלען פון שטאָדט דורך אַ פעסטער וואנט, אין וועלכער עס זענען געווען געמאכט טויערען אויף אַרויסצוגעהן. געגען דעם הויפּט-טויער איז געשטאנען אַ הילצערנער צלם מיט אַ אויפשריפט אויף העברעאיש פון נביא ישעיהו: „אַ גאנצען טאָג שפּרייט איך אויס מיינע אָרימס צו דעם פער'עקשנ'טען פאָלק" — דאָס האָט געהייסען, אַז די קירך טרויערט זעהר וועגען דעם „אונגלויבען" פונ'ם עם קשה-עורף. ביינאכט פלעגען די טויערען פון געטאָ פערשלאָסען ווערן און די פערשפּעטיגטע האָט די וואַך אַריינגעלאָזען נאָר מיט אַ בעזונדער שיין פון דער פאָליציי. אַזוי ווי לויט די בולעס פון פּאַאול IV האָבען די יודען נישט געטאָרט האָבען קיין נחלאות, זענען אפילו די הייזער אין געטאָ נישט געווען קיין יודישע; זיי האָבען אָנגעהערט צו קריסטען, וועלכע פלעגען זיי פערדינגען די יודען. די קריסטליכע הויז-בעזיצער האָבען זיך בענוצט מיט דער קריטישער לאַגע פון די יודען, וואָס האָבען קיין אייגענע הייזער נישט געקענט האָבען, און גענומען פאַר די וואוינונגען זעהר הויכע פרייזען, אַזוי אַז די פויפּסטליכע קוריע אַליין האָט שוין געמוזט רעגולירען די פרייזען. לויט דער בעשטעטיגונג פון אַ רייזענדען, וואָס האָט בעזוכט רוים אין יאָהר 1724, איז דער יודישער קוואַרטאַל בעשטאַנען פון צוויי גרויסע און זעקס קליינע גאַסען, וואו עס האָבען געוואוינט אין אַ שרעקליכער ענגשאַפט דריי טויזענד פאַמיליעס, ד. ה. 20—25 טויזענד פערזאָן. די מערהייט פון זיי האָט זיך פערנומען מיט קליין-האַנדעל און מיט מלאכות. די גאַסען פון געטאָ זענען געווען איבערפולט מיט קרעמלעך, אין וועלכע מען האָט געהאַנדעלט מיט אַלץ. די יודישע אַלטוואַרג-קויפער פלעגען געשיצט ווערן דורך דער רוימישער מאַכט, אַלס אַ „פּריוויליגירטער" שטאַנד פון יודישען פאָלק, און זיי האָבען זאָגאַר געהאַט דאָס רעכט אַרומצוגעהן איבער די קריסטליכע הייזער און אויך האָבען סקלאַדען פון סחורה אויסערהאַלב דעם געטאָ. פון די מלאכות איז די פערשפּרייטסטע געווען שניידעריי. „אָפט אום זומער — דערצעהלט איינער פון יענער צייט — זעהסטו הונדערטער שניידער, וואָס זיצען מיט זייער אַרבייט אויף די גאַסען, ביי די טהירען פון זייערע וואוינונגען. דאָ זיצען אויך די פרויען, וואָס אַרבייטען אויס קנעפּ און פּעטעלקעס פאַר קנעפּ; די דאָזיגע אַרבייטאָרינס האָבען זיך שוין אַזוי פערפאָלקאָמט אין זייער אַרבייט, אַז די שניידער פון אַנדערע פעלקער אין דער גאַנצער שטאָדט מאַכען ביי זיי בעשטעלונגען אויף קנעפּ און פּעטעלקעס. אין אַלגעמיינעם

זענען דרײַ פֿיערטעל יודישע בעלי־מלאכות שנײַדער, און די איבעריגע פֿערנעהמען זיך מיט אַנדערע מלאכות". די קריסטליכע צעכען און גילדיעס פֿלעגען נישט זעלטען אַנגעבען ביטעס צו דער מאַכט וועגען פֿערבאָטען יודען צו פֿערנעהמען זיך מיט דער אָדער יענער מלאכה, און די ביטעס פֿלעגען אָפֿט ערפֿילט ווערן. דער פּויפּסט אינאָקענטי XI האָט פֿערבאָטען די יודען צו פֿערנעהמען זיך מיט באַנק־געשעפֿטען, און אינאָקענטי XIII האָט אַרויסגעגעבען אַ בעפֿעהל, אַז יודען זאָלען פֿערקויפֿען נאָר אַלטוואַרג, אָבער נישט קיין נײַע מלבושים.

פֿון דער דאָזיגער אָרימער בעפֿעלקערונג האָט די קוריע אַרויסגעפּרעסט אונגעוועהנליך גרויסע שטײַערען, אָפֿט אויך זעהר בעליידיגענדע. עס האָבען עקסיסטירט, למשל, אַזעלכע שטײַערען: לטובת דער קאַטוילישער קאַמער, לטובת גע׳שמד׳טע יודען, געהאַלט פֿאַר דער וואַך פֿון געטאָ, פֿאַר די מיסיאָנערישע דרשות וועגען קריסטענטום, פֿאַר׳ן רעכט צו עסען מצה פּסח א. אז. וו. די דאָזיגע שטײַערען, וואָס פֿלעגען אויפֿגעמאָנט ווערן זעהר שטרענג, האָבען אַ תּל געמאַכט פֿון דער יודישער געמײַנדע, וועלכע פֿלעגט מוזען אָנקומען צו הלוואות; אין אָנהויב פֿון 18־ען יאָהרהונדערט האָט דער חוב פֿון דער געמײַנדע דערגרייכט די סומע פֿון אַ האַלבען מיליאָן רובל, — אַ ציפֿער, וואָס האָט איבערגעשטיגען די סומע פֿון דער יעהרליכער הכנסה פֿון אַלע יודישע אײַנוואוינער צוזאַמען. פֿון ענדע 17־ען יאָהרהונדערט איז פֿאַר די יודען אײַנגעפֿיהרט געוואָרען אַ ספּעציעלער שטײַער, וואָס איז געווען פֿערבונדען מיט אַ שענדליכער צערעמאָניע. אין די פֿריהעריגע צײַטען האָט עקסיסטירט אַ באַרבאַרישער מנהג, אַז אין די פֿרעהליכע טעג פֿון דעם קאַטוילישען קאַרנאַוואַל פֿלעגט מען אַרויסטרײַבען אַ גרופּע יודען אויף אַ פֿרײַען אָפֿענעם פּלאַץ און דאָרט זיי צווינגען, זיך צו יאָגען איינער נאָכ׳ן צווייטען ביז די לעצטע כחות. די יודישע רבנים און פֿאָרשטעהער פֿון דער געמײַנדע האָבען געמוזט צו־פֿוס בעגלייטען די רוימישע סענאַטאָרען איבער׳ן גאַנצען „קאָרסאָ" און דערבײַ ווערן צו שפּאָט און צו שאַנד פֿון די גאַסען־יונגען און חוליגאַנעם. צוליעב די פּראָטעסטען פֿון די יודען געגען דעם מנהג, האָט דער פּויפּסט קלעמענט IX אין יאָהר 1668 אײַנגעפֿיהרט אָנשטאָט דעם אַ ספּעציעלען יודישען שטײַער פֿון 300 סקודי לטובת דעם מאַגיסטראַט, אָבער דאָס דערלאַנגען דעם דאָזיגען שטײַער איז אויך געווען פֿערבונדען מיט אַ בעליידיגענדער צערעמאָניע. יעדעס יאָהר אין ערשטען טאָג פֿון

קארנאוואל האט א דעפוטאציע פון יודען, מיט'ן רב אין דער שפיץ, געדארפט קומען אין קאפיטאלישען פאלאץ, וואו עס זענען געזעסען די רוימישע סענאטארען, זיך אראבלאזען אויף די קניע און ארויסזאגען א בעגריסונג מיט א גנעדיגער בקשה וועגען שוץ. אויף דער בעגריסונג פלעגט דער עלטסטער פון דעם פאלאץ ענטפערן מיט א שטרענגען טאן, אז דער סענאט האפט, דאס די יודען וועלען אונטערטעניג זיין, פינקטליך צאהלען די שטייערן, און פערענדיגען די דאזיגע „בעגריסונג״ מיט א גראבען אויסרוף: „געהט אייך!״

חוץ דעם אלעם, האבען אלע יודען, אהן אונטערשיעד פון געשלעכט, געמוזט טראגען א שאנד־צייכען אויף די מלבושים; די מענער — א געל היטעל אויף די קעפ, און די פרויענצימער — א דעקטוך פון א שטיק געלע מאטעריע, אנדערטהאלבען צאָל איבער די ברייט. מיט דער צייט האבען די יודען פערביטען דעם געלען קאליר אויף א רויטען, אזוי אז זייערע הוטען זענען געווען עהנליך אויף די רויטע קארדינאלישע היטלען, אבער די קוריע האט ארויסגעגעבען א שטרענגען בעפעהל, אז די יודען זאלען זיך ווידער אומקעהרען צו דעם געלען קאליר. נאך שווערער זענען די יודישע רעליגיעזע געפיהלען בעליידיגט געווארען פון די מיסיאנערישע דרשות. דער אלטער חוב פון די יודען, צו הערען די מיסיאנערישע דרשות, פלעגט אין יענער עפאכע זעהר שטרענג קאנטראלירט ווערן. יעדען שבת נאכ'ן עסען פלעגען אין די יודישע הייזער זיך אריינרייסען די פאליציי־בעאמטע און טרייבען די מענער, פרויען און קינדער, עלטער פון 12 יאהר, צו געהן הערען די דרשות. אויף די דרשות האבען געדארפט קומען נישט ווייניגער פון הונדערט מענער און פופציג פרויען. די יודען האט מען געטריבען אין די קירכען, וואו עס איז געשטאנען א קרייץ, און אויף דער בימה האט דער גייסטליכער, אפטמאל א משומד געהאלטען א דרשה וועגען קריסטענטום; דערביי האט די פאליציי השגחה געגעבען, אז די יודען זאלען נישט שלאפען און אויפמערקזאם הערען.

מיט פעראכטונג פלעגען יודען אבקומען די דאזיגע שטראף, און די דרשות האבען, נאטירליך, קיין ווירקונג נישט געהאט. דאן פלעגט די פאליציאישע רוט קומען דער קירך צו הילף. אין די יודישע הייזער פלעגען זיך אפט אריינרייסען פאליציי־בעאמטע און אוועקפיהרען איינעם פון דער פאמיליע, מיט דעם אויסרעד, אז יענער האט

ערגעץ-וואו אויסגעדריקט א פערלאנג צו שמד'ען זיך. די קרבנות פלעגט מען אוועקפיהרען אין די ספעציעלע הייזער פאר ערב-משומדים, וואו מען האט זיי אבגעהאלטען פיערציג טעג און מיט גוטען און בייזען געפרובט זיי איבערערעדען צום שמד. די שוואכע פלעגען זיך אונטער-געבען און יענע האט מען מיט גרויס פאראד אריינגעפיהרט אינ'ם נייעם גלויבען; די שטארקערע, דאגעגען, זענען געבליבען פעסט און נאכדעם ווי זיי האבען בעצאהלט פאר די פיערציג טעג געצוואונגענע קעסט האט מען זיי אבגעלאזען אהיים. יעדער משומד האט בעקומען א בעלוין פון 150 סקודי און עס האבען זיך געפונען אוואנטוריסטען און פערברעכער, וואס פלעגען ספעציעל צוליעב דעם אב'שמד'ען זיך. די צאהל פון די משומדים פלעגט אויך פערפולט ווערן דורך די פער-משפט'ע צום טויט אדער צו קאטארגע, וואס פלעגען בעגנעדיגט ווערן, אויב נאר זיי האבען געביטען די אמונה, אזוי אז ווען איינער פלעגט זיך קריגען מיט'ן צווייטען, פלעגט ער סטראשען: „איך וועל דיך דער-הרג'נען און דערנאך זיך שמד'ען"; דען געוואוסט האט מען, אז דער שמד פערדעקט אויף יעדען פערברעכען. א דאנק דעם אלעם איז די צאהל פון די משומדים שטארק געוואקסען, און אין יאהר 1724 האט זי דערגרייכט ביז 5000. די משומדים האבען געוואוינט אין א בעזונ-דער קווארטאל און די יודען האבען נישט געטארט האבען מיט זיי קיינע בעציהונגען

דער אינקוויזיציאנס-טריבונאל האט אויך געזארגט וועגען דער צענזור פון די יודישע ספרים. איינמאל אין 10 אדער 15 יאהר האבען די צענזארען רעווידירט די יודישע ספרים. צוליעב דעם פלעגען זיי אומערווארטעט אריינפאלען אין די יודישע הייזער און מאכען א רעוויזיע. די ספרים, וואס האבען נישט געהאט קיין אונטערשריפט פון די פריה-עריגע צענזארען, פלעגען צוגענומען און איבערגעקוקט ווערן. די „אנטי-קריסטליכע" ערטער פלעגט מען פערשטרייכען און ערשט דערנאך האט מען די ספרים אומגעקעהרט.

פערענדיגט די שענע געביידע האט דער פויפסט פיוס VI, וועל-כער האט אין יאהר 1775 ארויסגעגעבען א „עדיקט וועגען יודען" — א מין שולחן ערוך, וואו עס זענען צונויפגעזאמעלט און סיסטעמאטיזירט גע-ווארען אלע בעגרענצונגען געגען יודען, וואס האבען עקסיסטירט אין פערלויף פון צוויי הונדערט יאהר. דאס איז געווען איינער פון די שענדליכסטע קאדעקסען, וואס די רוימישע קירך האט ווען עס איז

ארויסגעגעבען; דא זענען מיט דער גרעסטער פינקטליכקייט צונויפגענומען געוואָרען אַלע געזעצען געגען יודען, יעדער מינדסטער פּרט, יעדע קלענסטע בעגרענצונג פון יודישען רעכט. עס זענען נישט פערגעסען געוואָרען אַפילו אַזעלכע איינצעלהייטען, ווי דער פערבאָט פאַר יודען, צו לייענען אויפ'ן קול תהלים ביים בעגראָבען די מתים, פאָהרען איבער דער שטאָדט אין קאַרעטעס, וואוינען אין דער אומגעגענד פון רוים אויף זומער-וואוינונגען, אויסקריצען אויפשריפטען אויף די מצבות פון די טויטע א. אז. וו. די דאָזיגע „קאָנסטיטוציע" וועגען יודען האָט דער פויפסט בעפוילען צו פערעפענטליכען אין אַלע שוהלען און עפענטליכע ערטער, כדי יעדער יוד זאָל וויסען, וואָס ער טאָר נישט און וואָס פאַר אַ שטראָף איהם ערוואַרט, ווען ער וועט עובר זיין אויף די פערבאָטען. די השגחה אויף דער דורכפיהרונג פון די דאָזיגע געזעצען איז איבערגעגעבען געוואָרען דער „הייליגער" אינקוויזיציע.

אזוי האָט זיך געלעבט יודען אין די פויפסטליכע פראָווינצען. ווי אַזוי זיי האָבען געלעבט אין די איבעריגע פראָווינצען פון איטאַליען, אויסערהאַלב דער פויפסטליכער שליטה — דאָס קען מען זיך פאָרשטעלען, ווען מען נעהמט אין אַכט, אַז צפון-איטאַליען האָט אין יענער עפּאָכע מעהרסטענטהייל געהערט צו דער ממשלה פון עסטרייך, און דרום-איטאַליען האָט זיך געפונען אונטער דער אויבער-השגחה פון שפּאַניען — צוויי פרומע מלוכות, וואו דער קלעריקאַליזם האָט פעסט געהערשט. אין די זעלבסטשטענדיגע פראָווינצען, ווי ווענעדיג און פּאַדוא, איז די לאַגע נישט בעסער געווען; אויב דאָרט האָט מען יודען נישט גע'רודפ'ט צוליעב רעליגיעזע צוועקען, האָט מען זיי גערודפ'ט צוליעב פשוט'ער עקאָנאָמישער קאָנקורענץ. אין ווענעדיג איז פערבליבען די יודישע געטאָ מיט די אַלע בעגרענצונגען, וועלכע האָבען געדאַרפט פּאַראַליזירען דעם פרייען יודישען האַנדעל. אין פּאַדוא האָבען די יודען געוואָלט קאָנקורירען מיט די קריסטליכע סוחרים אין דער פאַבריקאַציע פון זיידענס, וואָס איז דאָרט געווען זעהר ענטוויקעלט. אין 1645 האָט דער יוד טריעסטע דאָרט געגרינדעט אַזאַ פאַבריק, אין וועלכער עס האָבען געאַרבייט העכער זעקס הונדערט מאַן; אָבער די דאָרטיגע קריסטליכע סוחרים האָבען אַזוי לאַנג אַגיטירט געגען יודען, ביז זיי האָבען גע'פועל'ט, אַז מען זאָל זיי פערבאָטען צו פערנעהמען זיך מיט דעם מין פאַבריקאַציע. אויפ'ן באָדען פון קאָנקורענץ איז אין פּאַדוא אין יאָהר 1684 זאָגאַר פאָרגעקומען

א פאָגראָם, און דער רעגירונג איז ניִשט לײַכט אָנגעקומען צוריק־צושטעלען די אָרדנונג.

ניִשט קוקענדיג אויף די רדיפות איז דאָך די אַלטע יודישע קול־טור אין איטאַליען ניִשט דערשטיקט געוואָרען. אין פאַדוא האָבען פיעל יודען געלערנט מעדיציִן אין אוניווערזיטעט, און אין פערלויף פון 1619 ביז 1721 האָבען בעקומען דעם טיטול דאָקטאָר פון מעדיציִן אַנ׳ערך 150 יודען. די יודישע סטודענטען האָבען געמוזט צאָהלען זעהר גרויסע שטײַערען לטובת דעם אוניווערזיטעט און די קריסטליכע סטודענטען; פראַקטיציִרען האָבען זיי געמעגט נאָר צווישען יודען; דאָך זענען יודישע יונגע לײַט, זאָגאַר פון ווײַטע לענדער, געקומען קײַן פאַדוא, אום צו הערען לעקציעס אין דעם דעמאָלטיגען „מקום תורה”. —

אין רוים האָט אויך ניִשט אויפגעהערט די טעטיגקײַט פון דער יודישער זעלבסט־פערוואַלטונג, הגם עס איז אויסגעקומען צו אַרבײַטען בײַ זעהר שווערע בעדינגונגען. די יודישע געמײַנדע איז בעשטאַנען פון צוויי גרויסע גרופען: איטאַליענער און אימיגראַנטען; די צווײַטע גרופע איז זיך צופאַלען אויף עטליכע קלענערע — לויט די לענדער, פון וואַנען זיי האָבען געשטאַמט: „אשכנזים”, „צרפתים”, „קסטילים” א. אז. וו. יעדע גרופע האָט געהאַט אַבעזונדערע שוהל, און די גאַנצע געמײַנדע איז געפיהרט געוואָרען דורך דעם געמײַנדע־ראַט, וועלכער האָט אין זיך פעראײַניגט די אַלע פערשידענאַרטיגע גרופען. דער ראַט איז בעשטאַנען פון זעכציג מיטגלידער, וועלכע פלעגען אויסגעוועהלט ווערן יעהרליך. די וואַהלען זענען פאָרגעקומען אין דער צײַט פון שבעה עשר בתמוז ביז תשעה באב. דער ראַט האָט פון זיך אויס־געקליבען אַ קאָמיסיע פון דרײַ פערזאָן, וועלכע זענען געווען די אָפי־ציעלע פאָרשטעהער פון דער געמײַנדע און דירעקט פערוואַלטעט מיט איהר. די איבעריגע מיטגלידער פון ראַט האָבען צווישען זיך פונאַנדער־געטײַלט די פערשידענע אַרבײַטען: אַכטונג געבען אויף דער רײַנקײַט אין די גאַסען פון געטאָ, השגחה אויף די שוהלען און אויף די צדקה־אַנשטאַלטען, קאָנטראָליִרען די הכנסות פון דער געמײַנדע, אַכטונג געבען אויף דעם פערקויף פון כשר פלײש און ד. גל. דער ראַט פלעגט זיך פערזאַמלען נאָר אין עקסטרע צופאַלען. פאַר עובר זײַן אויף די תקנות פון דער געמײַנדע פלעגט דער ראַט אַרײַנלעגען אין חרם. בײַ ערנסטערע פערברעכענס האָט דער ראַט געמוזט איבערגע־בען דעם שולדיגען אין די הענד פון דער פּויפּסטליכער אַדמיניסטראַציע.

בכלל האָט דאָס יודישע געטאָ אין רוים זיך געפונען אונטער דער הערשאַפט פון אַ קאַרדינאַל און איבער דעם אַלעמען האָט געקוקט און שטרענגע השגחה געגעבען די היילינע אינקוויזיציע. די מיטגלידער פון געמיינדע־ראַט זענען געווען פעראַנטוואָרטליך פאַר די „חטאים״ פון גאַנצען קהל און אויף אַזאַ אופן איז די שטעל פון אַ מיטגליד אין ראַט געווען נישט קיין כבוד, נאָר אַ שווערע פליכט, וועלכע פיעל האָבען אָנגענומען מיט אַ שווער הארץ.

אין שפאַניען און אין פאָרטוגאַל האָט ווייטער זיך געצויגען די טראַגעדיע פון מאַראַנענטום. פיעל פון די מאַראַנען זענען שוין געווען אויסגעשטאָרבען, פיעל זענען פערברענט געוואָרען אויף די שייטערהויפענס פון דער אינקוויזיציע און פיעל אַנדערע זענען אַנטלאָפען, אָבער דאָך איז נאָך פערבליבען אַ גרויסע צאָל מאַראַנען, וואָס האָט נישט געקענט ענטלויפען, און אין הארצען געהיט די צוואה פון זייערע עלטערן, אַז זיי זאָלען ביז'ן טויט נישט אויפהערען צו זיין יודען און ביי דער ערשטער געלעגענהייט — זיך אַרויסרייסען פון די נעגעל פון שונא. די מאַראַנען האָבען זיך איינגעגעסען אין אָרגאַניזם פון דעם הערשענדען פאָלק, צווישען זיי זענען געווען פיעל אָנגעזעהענע מענשען אין לאַנד, זאָגאַר בישאָפען און אינקוויזיטאָרען, וואָס האָבען נישט געקענט און נישט געוואָלט צורייסען מיט דער אמונה פון זייערע עלטערן און נאָר אויסערליך געטראָגען אויף זיך די מאַסקע פון קריסטענטום. נאַטירליך, איז אַזאַ לאַגע פאַר דער קריסטליכער געזעלשאַפט געווען אי אַנ' אומגליק, אי אַ וועהטאָג. אָבער אָנשטאָט צו טאָן דאָס איינציג מעגליכע: אָדער געבען די מאַראַנען דאָס רעכט אָפען צו ווערן יודען, אָדער זיי ערלויבען פערלאָזען דאָס לאַנד, האָט די אינקוויזיציע נישט אויפגעהערט זיי צו פייניגען און שפּיאָנירען און אַלץ נישט פערלירען די האָפנונג, אַז די מאַראַנען וועלען „תשובה״ טאָן. עס האָבען ווייטער געפלאַקערט די שייטערהויפענס, און די אויטאָ־דע־פע'ס זענען געוואָרן אַזאַ אָפטע ערשיינונג, אַז דאָס פאָלק האָט געקוקט אויף זיי מיט'ן גרעסטען פערגניגען — ווי אויף אַ יום־טוב.

איינער פון אַזעלכע נאַציאָנאַלע ימים טובים איז פאָרגעקומען אין מאַדריד, אין 1680. דער שפּאַנישער קעניג, דער יונגער קאַרלאָס II, האָט, לויט דער אידעע פון די גייסטליכע, בעשלאָסען, לכבוד זיין החתונה

מיט דער פראנצויזישער פרינצעסין מאריא-לואיזא פון ארלעאן, צו געבען דעם פאלק א גראנדיעזע „פארשטעלונג". לויט דער פעראָרדנונג פון גרויס-אינקוויזיטאר האט מען פון טאלעדא און פון די טורמען אין אנדערע שטעדט געבראכט קיין מאדריד 118 מאן, וואס זענען געוועזען פער'משפט דורכ'ן געריכט צום טויט. צווישען די פער'משפט'ע האט מען אויך געבראכט אנ'ערך 70 מאראנען. מיט א מאנאט פאר דער „פייערונג" האבען די העראלדען מודיע געווען איבער די גאסען, אז אין דעם און דעם טאג זאל דאס פאלק זיך צונויפקומען אויף דעם פלאץ אין מיטען שטאדט, וואו עס וועט פארקומען א אויטא-דע-פע. א גאנצען מאנאט האט מען געבויט עסטראדען, פאוויליאנען און א אמפיטעאטער פאר דער קעניגליכער פאמיליע. אין בעשטימטען טאג, דעם 30-ען יוני, זעקס אין דער-פריה האט פון הויף פון דער אינקוויזיציע אנגעהויבען ארויסגעהן די פראצעסיע. צווישען די געריכטע רייהען פון המון, וואס האט געשריען „עס לעבע די אמונה!", זענען געגאנגען די פער'משפט'ע — בארוועס, אין ארעסטאנטען-העמדלעך און פאפירענע היטלען, אויף וועלכע עס זענען געווען אויסגעמאלט רויטע פיגורען פון טייוולאנים, מיט אנגעצונדענע שטורקאצען אין די הענד, אין דער בעגלייטונג פון פיעל גלחים, וואס האבען געטראגען צלמים און פעהנער.

ווען די שרעקליכע פראצעסיע איז צוגעקומען צום פלאץ, האבען זי שוין דארט אבגעווארט דער קעניג, די קעניגין, די הויף-לייט, די הויכע דאמען און פערשידענע הויכגעשטעלטע פערזאנען. ביי התלהבות'דיגע אויסרופען פון המון האט מען די פער'משפט'ע צוגעפיהרט צום שייטער-הויפען, וואס האט זיך געפונען נישט וויים פון דער קעניגליכער לאזשע. פלוצלונג האט זיך דערהערט א הארצרייסענדע שטים; דאס האט גערעדט די 17-יעהריגע מאראנין, די שענהייט פראנציסקא נינגו-איר: „האט רחמנות, קעניגין! קען איך דען זיך ענטזאגען פון דער רעליגיע וועלכע איך האב אין זיך אנגעזויגען צוזאמען מיט'ן מילך פון מיין מוטער'ס ברוסט?". די יונגע קעניגין האט שטיל אבגעווישט א טרער פון די אויגען. באלד איז צוגעקומען צום קעניג דער גרויס-אינקוויזיטאר, מיט א קרייץ און א עוואנגעליום אין האנד און פארגעלעגט דעם קעניג צו שווערען, אז ער, אלס גלויביגער הערשער, וועט אהן רחמנות אויסרויטען די שונאים פון דער קירך און שטיצען די היילינגע אינקוויזיציע. דער קעניג האט געשוואוירען און נאך איהם

האָבען אויף אַ הויך קול געשוואוירען די איבעריגע הויכגעשטעלטע לייט און דער המון האָט פייערליך געשריען: „אָמן!“. נאָך לאַנגע רעליגיעזע צערעמאָניעס, וואָס האָבען פערנומען דעם גאַנצען טאָג, האָט זיך אָנגעהויבען די טויט=שטראָף גופא. דעם קעניג האָט מען דערלאַנגט אַ שטורקאַץ, מיט וועלכען ער האָט אַליין אָנגעצונדען דעם שייטערהויפען. איינע פון די פריינצויזישע הויף=דאַמען, וואָס איז געווען בעת מעשה, דערצעהלט אין איהרע מעמואַרען: „די ענערגיע, מיט וועלכער די יודען זענען געגאַנגען צום טויט, האָט אַרויסגערופען אַ אַלגעמיינע פערוואונדערונג: אייניגע האָבען אַליין זיך געוואָרפען אין פייער אַריין, אַנדערע האָבען זיך געלאָזען פריהער אָבהאַקען די הענד, דערנאָך די פיס און דאָס אַלץ איבערגעטראָגען מיט אַזאַ העלדענמוט, וואָס האָט ערשטוינען געמאַכט זאָגאַר דעם קעניג, וועלכער האָט נאָר בעדויערט, וואָס אַזעלכע העלדישע נשמות ווילען נישט געהן אין שיין פון דער אמת'ער אמונה“.

אין פּאָרטוגאַל איז די מאַראַנען=פראַגע געווען נאָך מעהר פערשאַרפט, דאָרט האָט די אַלטע אָפּאָזיציע געגען דעם בלוטיגען אינקוויזיציאָנס=געריכט נישט אויפגעהערט. ווען פּאָרטוגאַל האָט זיך בעפרייט פון דער שפּאַנישער אויבער=מאַכט (אין 1640), האָט דער פּאָרטוגאַלישער קעניג געהאַט בדעה מבטל צו מאַכען דעם טריבונאַל פון דער אינקוויזיציע. אונערוואַרטעט האָבען אין דער דאָזיגער אַגיטאַציע געגען דער אינקוויזיציע זיך בעטייליגט די יעזואיטען, וועלכע האָבען זיך איבערצייגט, אַז פון די רדיפות אויף די מאַראַנען קומט קיין גוטס נישט אַרויס און אַז די אינקוויזיציע רואינירט נאָר דאָס לאַנד, אין וועלכען די מאַראַנען שפּיעלען אַ גרויסע עקאָנאָמישע ראָליע. דער פּויפּסט האָט ערלויבט די מאַראַנען שיקען אַ פּאָרשטעהער קיין רוים, וואו זיי זאָלען ערקלערען זייערע טענות. די מאַראַנען האָבען אַוועקגעשיקט אַ דעפּוטאַציע קיין רוים, וועלכע האָט דאָרט בעוויזען מיט פאַקטען, אַז די אינקוויזיציע אַרעסטירט און פּייניגט ביי דעם מינדסטען חשד, צווינגט די אַרעסטירטע דורך ענויים זיך מודה זיין אין דער בעשולדיגונג און פערמאַטערט צום טויט דורך הונגער. דאַן האָט דער פּויפּסט (אָקטאָבער 1674) אַרויסגעגעבען אַ בעפעהל וועגען אָבשטעלען אויף אַ צייט די טעטיגקייט פון די טריבונאַלען און איבערשיקען קיין רוים אין דעם הויפּט=געריכט פון דער אינקוויזיציע די קאָפּיעס פון אַלע פּראָצעסען וועגען די מאַראַנען, וואָס

זענען שוין פער'משפט געוואָרען. די אָנהענגער פון דער אינקוויזיציע אין פּאָרטוגאַל האָבען געמאַכט אַ ליאַרם און איינגעאָרדענט פאָלקס־פּראָטעסטען. אין צוויי יאָהר אַרום האָט דער נייער פּויפּסט ווידער ערלויבט די טריבונאַלען אין פּאָרטוגאַל, אָבער מיט דעם תנאי, אַז די טויט־אורטיילען, פערשיקונגען און קאָנפיסקאַציעס זאָלען קאָנטראָלירט ווערן דורך איהם, דעם פּויפּסט אַליין. די אינקוויזיטאָרען האָבען אָבער זיך ענטזאַגט פון דער פאָדערונג און דער פּויפּסט האָט ענדליך געמוזט נאָכגעבען און ווידער שיקען די טריבונאַלען אַ אונבעגרענצטע מאַכט אָהן שום קאָנטראָליע.

שוין אין אַ יאָהר אַרום נאָך דער לעצטער פּויפּסטליכער בולע (1682) האָבען די שייטערהויפענס אין פּאָרטוגאַל ווידער אויפגעפלאַקערט און איינגעשלונגען פיעל נייע קרבנות. מערקווירדיג שען און העלדיש איז געוועזען דער טויט פון מאַראַנישען פּאָעט אַנטאָניאָ יוסף, איינער פון די בעסטע פאָרשטעהער פון דער פּאָרטוגאַלישער ליטעראַטור. זיינע דראַמען אין דער פּאָרטוגעזישער שפּראַך האָבען אויף דער סצענע געהאַט אַ גרויסען ערפאָלג. זייענדיג אין האַרצען אַ יוד, האָט אַנטאָניאָ פריהער זעהר פאָרזיכטיג אויסבעהאַלטען זיינע רעליגיעזען איבערצייגונגען און כדי צו פערבלענדען די אויגען פון די קריסטען איז ער געוואָרען אַ מאָנאַך. דאַן האָט ער פערבראַכט עטליכע יאָהרען אין בראַזיליען און דערנאָך זיך אומגעקערט קיין ליסאַבאָן. דאָ האָבען די שפּיאָנען ענטדעקט, אַז נאָך אויפ'ן 37־ען יאָהר האָט אַנטאָניאָ געהיים זיך מל געוועזען און איז איבערגעגאַנגען צום יודענטום. מען האָט איהם באַלד איבערגעגעבען צום אינקוויזיציאָנס־געריכט און דאָ האָט ער פאַר די ריכטער געהאַלטען אַ מערקווירדיגע פייערדיגע רעדע.

„איך בין זיך מודה, — האָט ער געזאָגט, — אַז איך גלויב מיט'ן גאַנצען האַרצען אין משה'ס תורה. איהר אַליין זענט מודה, אַז די דאָזיגע רעליגיע איז געגעבען געוואָרען דורך גאָט און אַז אַמאָל האָט גאָט זי ליעב געהאַט; איך ווידער גלויב, אַז נאָך יעצט איז זי געליעבט ביי גאָט. איהר, רעכנענדיג, אַז גאָט האָט געביטען זיין מיינונג און האַסט איצט דאָס, וואָס ער האָט אַמאָל ליעב געהאַט, פער'משפט צום טויט יענע, וועלכע רעכענען, אַז גאָט קען זיין מיינונג נישט בייטען. איהר בעקלאָגט זיך אויף די מחמר'נער, אַז זיי האָבען מיט'ן שווערד פערשפּרייט זייער רעליגיע, אָבער מיט וואָס־זשע זענט

רוימישע יודען מוזען הערען אַ פּרעדיגט פון אַ קאַטוילישען
גייסטליכען (בילד פון 17-טען י״ה)

זיהר בעסער, קריסטען, וועלכע פערשפרייטען זייער רעליגיע דורך
שייטערהויפענס? די רדיפות פון די אלטע געצענדיענער געגען די גריני-
דער פון אייער רעליגיע דיענען פאר אייך אלס א בעווייז, אז אייער
רעליגיע איז די אמת'ע; פארוואס־זשע טוט איהר אליין דאס, וואס עס
האט אמאל געטאן אייער בעדריקער דיאקלעטיאן, און בעגעהט זיך מיט
אונז אזוי, ווי מען איז אמאל זיך מיט אייך בעגאנגען? איהר פאדערט,
אז מיר זאלען ווערן קריסטען, אבער פארוואס־זשע זענט איהר אליין
נישט מקיים דאס, וואס איהר פאדערט פון אונז? אויב איהר בעזיצט
נישט די אייגענשאפטען, וואס פאסטען פאר'ן קריסטענטום, טא זייט
ווינציגסטענס סתם מענשען, וועלכע אנערקענען פשוט, אהן שום
רעליגיע, מיט זייער נאטירליכען מענשליכען געפיהל, אז מענשען
דארפען זיך נישט בעגעהן מיט אנדערע מענשען, ווי ווילדע חיות.
אויב איהר האלט זיך פאר די בעליעבטע קינדער פון גאט, וועלכע
ער האט געשאנקען די אמת'ע רעליגיע, — פאסט דען פאר קינדער,
וואס האבען בעקומען א רייכע ירושה, צו רודפ'ן זייערע ארימע ברי-
דער, וואס האבען קיין ירושה נישט בעקומען? דער אמת איז מנצח
מיט זיין אייגענער קראפט; אויב איהר ווידער פערשפרייט אייער
תורה דורך שווערד און פייער, דורך ענוים, דאן בעווייזט איהר נאר
איהר שוואכקייט. טוט א טראכט וועגען די קינפטיגע דורות. אויב
אימיצער וועט וואגען אין דער צוקונפט צו זאגען, אז אין אונזער צייט
זענען די פעלקער פון איירופא שוין ציוויליזירט געוועזען, וועלען אלע
אנווייזען אויף אייך, ווי אויף א בעווייז, אז זיי זענען נאר געוועזען באר-
בארען און פראים".

די רעדע פון דאזיגען גרויסען מענשען, וועלכער האט זיך שוין
אין יענער צייט ארומגעטראגען מיט די גרויסע אידעען פון 18־טען יאהר-
הונדערט וועגען פרייהייט און מענשליכקייט, האבען, נאטירליך, געפו-
בען פאר זיך נאר פערשטאפטע אויערען, און אנטאניא איז פערמשפט
געווארען צום טויט. ער איז שוין דעמאלט 60 יאהר אלט געוועזען און
זיין מערקווירדיגע עקשנות האט ארויסגערופען פערוואונדערונג און
ענטציקונג. מען האט איהם געפיהרט צום טויט מיט גרויס פאראד, אין
אנוועזענהייט פון קעניג אליין, וועלכער האט זיך ביי איהם געבעטען,
ער זאל תשובה טאן, און איהם צוגעזאגט א לעבענס־לענגליכע פענסיע;
אנטאניא איז אבער געבליבען שטום. זיין טויט איז געוועזען א שרעקלי-
כער. פריהער האט מען פון איהם אבגעשונדען די הויט און די נעגעל

פון די פינגער און דערנאך ערשט אריינגעווארפען אין פייער. און נאך אויפ'ן שייטערהויפען, ווען דאס פייער האט איהם ארומגעחאפט פון אלע זייטען, האט ער נישט אויפגעהערט צו שרייען איינם: אז עס איז מיאוס און העסליך צו בעגעהן זיך אזוי מיט א מענשען, וואס גלויבט אין זיין רעליגיע...

די שטים פון אנטאניא יוסף איז אבער דאך נישט געבליבען אהן א אבקלאנג. אין גיכען האבען אין אייראפא אנגעהויבען זיך הערען נייע שטימען וועגען מענשליכקייט און פרייהייט און עס איז פארט געקומען א סוף צום פינסטערען קלעריקאליזם און דער אכזריות'דיגער אינקוויזיציע. אין פארטוגאל גופא האבען אין גיכען אנגעהויבען צובלאזען נייע ווינטען און דער מיניסטער-רעפארמאטאר פאמבאל האט אבגעשאפט דעם יעזואיטען-ארדען און אבגעשטעלט אלע פראצעסען פון דער אינקוויזיציע געגען די מאראנען. שפעטער, אין יאהר 1774, האט ער בכלל שטארק בעגרענצט די טעטיגקייט פון די אינקוויזיציאנס-געריכטען. אבער עס איז שוין געווען צו שפעט: אין פארטוגאל זענען שוין קיין מאראנען כמעט ווי נישט געווען, וויל די אלע, וואס האבען אינגאנצען זיך נישט אסימילירט מיט דער ארומיגער בעפעלקערונג, זענען זיך צולאפען איבער אלע עקען וועלט.

אין 17-ען יאהרהונדערט האט זיך פאר יודען געעפענט א נייע לאנד, פון וועלכען זיי זענען צוריק מיט פירטהאלבען הונדערט יאהר פערטריבען געווארען — דאס גרויסע ע נ ג ל א נ ד, וואס איז צו יענער צייט געווען שוין א ערשטקלאסיגע מלוכה. פאר דעם לאנגען פעריאד, וואס די טהירען פון דעם לאנד זענען פאר יודען געווען געשלאסען, פלעגען דאך פון צייט צו צייט אריינדרינגען אהין איינצעלנע יודען, אבער יענע האבען געמוזט טראגען אויף זיך די מאסקע פון קריסטענטום. דארט האבען נאר געקענט וואוינען די מאראנען, וועלכע זענען אפיציעל גערעכענט געווארען פאר שפאניער, האבען בעזוכט די קאטוילישע קירך און נאר געהיים געהיט די יודישע רעליגיע. די יודען האבען אבער נישט אויפגעהערט צו ווארפען אנ'אויג אויף דער רייכער מלוכה און געהאפט, אז סוף כל סוף וועלען זיי דארט געפינען א מקום מנוחה. די הויפט-צענטרען פון דעם וועלט-האנדעל זענען דעמאלט געווען האלאנד און ענגלאנד, וועלכע האבען שטארק קאנקורירט צווישען

זיך׳ עס איז דעריבער געווען גאַנץ נאַטירליך׳ וואָס די יודען אין האָלאַנד׳ וועלכע זענען געשטאַנען אין נאָהענטע פערבינדונגען מיט די סוחרים און שיפס-לייט פון ענגלאַנד׳ האָבען נישט אויפגעהערט אַרויסקוקען אויף אַ גוטער געלעגענהייט׳ צו קענען פריי אַריבערשווימען צום ענגלישען ברעג׳ וואָס איז אַזוי נאָהענט געווען פון האָלענדישען׳

די רעוואָלוציע פון 1649׳ ווען די מאַכט איז איבערגעגאַנגען צו דער פּאַרטיי פון דעם מעכטיגען קראָמוועל׳ האָט געעפענט פאַר די יודען אַ ברייטע פערספּעקטיווע. צווישען דער פּאַרטיי פּוריטאַנער, וועלכע האָבען בעקומען די אויבערהאַנד אין פּאַרלאַמענט און אין דער אַרמעע, זענען געווען זעהר שטאַרק די טראַדיציעס פון דער ביבעל; די אידעאַלען פון די נביאים און די העלדען פון דער ביבעל זענען געווען די הויפּט-יסודות פון זייער אמונה און דאָס אַלץ האָט זיי געדאַרפט נאָהענט מאַכען צום יודישען פאָלק. פיעל פון די פּוריטאַנער האָבען געטרוימט וועגען דעם, אַז דאָס „אויסדערוועהלטע פאָלק" וועט ענדליך מיט'ן גוטען ווילען איבערגעהן צו דער רעפאָרמירטער קירך, און צווישען זיי איז זאָגאַר געווען אַ סעקטע, וואָס האָט געגלויבט, ווי די יודישע מיסטיקער, אין אַ נאָהענטער וועלט-איבערקעהרעניש, ווען עס וועט קומען משיח און די יודען וועלען זיך פעראייניגען מיט די קריסטען. ביי אַזאַ פריינדליכער שטימונג צום יודישען פאָלק איז ביי דער העכערער ענגלישער געזעלשאַפט ענטשטאַנען אַ געדאַנק, אַז מען דאַרף מיט עפּעס פערגלעטען יענע פיעל חטאים, וועלכע די קריסטליכע וועלט איז בעגאַנגען געגען יודען. שוין אין 1649 האָט די מאַראַנישע קאָלאָניע אין לאָנדאָן פערשטאַנען, אַז דער מאָמענט איז גינסטיג פאַר יודען, און דערלאַנגט דעם מיליטערישען ראַט אַ פּעטיציע וועגען אָבשאַפען דאָס געזעץ, וואָס פערבאָט יודען צו וואוינען אין ענגלאַנד. דער ראַט האָט אָבגעלעגט די דאָזיגע פראַגע אויף אַ געוויסער צייט, ווייל דעמאָלט זענען אויף דער טאַגעס-אָרדנונג געשטאַנען וויכטיגערע פראַגען. עס איז אָבער געווען קלאָר, אַז ווען מען זאָל ענטוויקלען אַ שטאַרקע אַגיטאַציע און מיט פערשטאַנד אויסנוצען דעם מאָמענט, וואָלט מען געקענט אויפטאָן עטוואָס וויכטיגעס פאַר יודען. עס זענען נויטיג געווען טעטיגע און פעהיגע מענשען, וואָס זאָלען וויסען, ווי אַזוי צו פיהרען די דאָזיגע אַגיטאַציע, און אַזאַ מענש האָט זיך ענדליך בעוויזען. דאָס איז געווען ר' מנשה בן ישראל, וועלכער איז אַליין

געװען נישט פֿון די גרױסע גײַסט־מענשען, האָט אָבער דערפֿאַר בעזעסען יענע אַלע אײַגענשאַפֿטען, װעלכע זענען נױטיג געװען פֿאַר זײַן ראָליע אַלס אַגיטאַטאָר און שתדלן.

נאָך אין 1650, װען ר׳ מנשה האָט פֿערעפֿענטליכט זײַן װערק „די יודישע האָפֿנונג״, װאו ער האָט גערעדט װעגען דעם, װאָס אין אַמעריקאַ האָט מען כּלומר׳שט געפֿונען די רעשטען פֿון די עשרת השבטים, האָט ער מיט אַ טעאָלאָגישען פּשט׳על געװאָלט בעװײַזען, אַז ענגלאַנד דאַרף אַרײַנלאָזען צו זיך יודען: די יודען זענען שױן צוזײַהט און צושפּרײַט איבער אַלע לענדער, אױסער ענגלאַנד. כּדי עס זאָל קומען משיח, װעלכער דאַרף צונױפֿזאַמלען די יודען „פֿון אַלע עקען װעלט״, איז נױטיג, אַז זײ זאָלען זײַן אומעטום; אַלזאָ, אױב די יודען װעלען אַרײַנגעלאָזען װערן קײַן ענגלאַנד, װעט קומען משיח, װי עס האָבען פֿאָרגעזאָגט די נביאים. דאָ, אין די מיסטישע חקירות, איז ר׳ מנשה זיך צונױפֿגעגאַנגען מיט די קריסטליכע מיסטיקער, װעלכע האָבען אױך, אױף זײער שטײגער, געטרױמט װעגען דעם נאָהענטען קומען פֿון משיח. די טעאָלאָגישע חקירות פֿון ר׳ מנשה זענען געװען צוגעפּאַסט צום געשמאַק פֿון יענער עפּאָכע און האָבען געדאַרפֿט מאַכען אַ אײַנדריק. אױף די גוטע הערצער פֿון יענע ענגלענדער, װאָס זענען געװען פֿרײַנדליך געשטימט צו יודען, האָבען אױך געדאַרפֿט װירקען די ערצעהלונגען װעגען יענע שרעקליכע ענוים, װאָס עס זענען אױסגעשטאַנען די מאַראַנען אין שפּאַניען און אין פּאָרטוגאַל. אָבער נאָך מעהר, װי די בלױזע סימפּאַטיעס, האָבען דאָ געשפּיעלט אַ ראָליע די עקאָנאָמישע אינטערעסען פֿון ענגלאַנד.

קראָמװעל האָט פֿון לאַנג זיך אַרומגעטראָגען מיט אַ געדאַנק װעגען דער נױטיגקײַט אָבצוציהען די גרױסע יודישע סוחרים פֿון אַמשטערדאַם קײַן לאָנדאָן און דערמיט בעקומען די אױבערהאַנד איבער דעם שפּאַנישען מאַרק. קראָמװעל איז דעריבער אַרײַנגעטרעטען אין אונטערהאַנדלונגען מיט ר׳ מנשה בן ישראל, אַלס אַ פֿאָרשטעהער פֿון דער אַמשטערדאַמער קהלה. איהם האָט מען זאָגאַר אַרױסגעשיקט אַ פּאַספּאָרט, כּדי ער זאָל קענען קומען קײַן לאָנדאָן, נאָר די צװײ־יעהריגע מלחמה צװישען ענגלאַנד און האָלאַנד (1652 — 54) האָט געשטערט די דאָזיגע רײַזע. װען די מלחמה האָט זיך געענדיגט, איז קײַן לאָנדאָן געקומען דער שװאָגער פֿון ר׳ מנשה, אַבאַרבאַנעל־דאָרמידאָ, און פֿאָרגעשטעלט דעם פּראָטעקטאָר קראָמװעל אַ פּעטיציע װעגען אַרײַנלאָזען

יודען קיין ענגלאנד. די פעטיציע איז איבערגעגעבען געווארען דעם רייכס-ראט, וועלכער האט זי אבגעווארפען. דאן איז קיין לאנדאן גע-קומען ר' מנשה אליין אין בעגלייטונג פון נאך א רב. ר' מנשה איז פריינדליך אויפגענומען געווארען פון קראמוועל'ן, וועלכען ער האט ווידער פארגעשטעלט א פעטיציע אין נאמען פון דער „יודישער נאציע" וועגען אריינלאזען יודען קיין ענגלאנד און זיי געבען רעליגיעזע און בירגערליכע פרייהייט. קראמוועל האט די דאזיגע פעטיציע איבערגעגעבען אויף דער בעראטונג פון א ספעציעלער „נאציאנאלער קאנפערענץ", אין וועלכער עס זענען אריינגעגאנגען סוחרים, טעאלאגען און יוריסטען. די יוריסטען האבען זיך ארויסגעזאגט, אז די ענגלישע געזעצען האבען גארנישט געגען דער יודישער איינוואנדערונג; די סוחרים און טעאלאגע-זענען אבער מעהרסטענטייל געווען געגען יודען. איבער א אונבעשטימטער סיבה האט קראמוועל, נאך איידער די קאנפערענץ האט ארויסגעטראגען א בעשטימטען בעשלוס, איבערגעריסען איהרע זיצונגען. אין גיכען האט זיך אבער אין דער ליטעראטור און אין דער געזעל-שאפט אנגעהויבען א שארפע אגיטאציע געגען יודען; עס זענען ווידער ארויפגעשוואומען די אלטע אבערגלויבענס פון מיטעלאלטער, און קראמוועל האט פערשטאנען, אז די מעהרהייט פון דער ענגלישער גע-זעלשאפט איז נאך נישט צוגעגרייט דערצו, אז מען זאל אריינלאזען יודען קיין ענגלאנד. דעמאלט האט ער אויפגעהערט זיך פערנעהמען מיט דער יודענפראגע און גאר יין איינצעלנע פעלען געגעבען יודען געוויסע הנחות און קאנצעסיעס.

אונטער דער צייט האט אויסגעבראכען די מלחמה צווישען ענגלאנד און שפאניען (אין יאהר 1656), און די לאנדאנער מאראנען זענען אוועק-געשטעלט געווארען אין א קריטישער לאגע. אלס אפיציעלע שפאניער האבען זיי געדארפט ארויסגעשיקט ווערן פון ענגלאנד און זייער פער-מעגען האט געדארפט קאנפיסקירט ווערן; — זיי האבען דעריבער בשתיקה ענטדעקט פאר קראמוועל'ן דעם סוד, אז זיי טראגען אויף זיך נאר א מאסקע און זענען נישט קיין שפאניער, נאר יודען. קראמוועל האט זיי ערלויבט צו בלייבען אין ענגלאנד און ווייטער האנדלען, נאר מיט דעם תנאי, אז זיי זאלען זיך האלטען שטיל און נישט ארויפציהען אויף זיך די אויפמערקזאמקייט פון די קריסטען. אזוי ווי די פרינצי-פיעלע פראגע וועגען אריינלאזען יודען קיין ענגלאנד איז דערווייל גע-בליבען נישט בעשלאסען, האט ר' מנשה אין דעם זעלבען יאהר 1656

ארויסגעלאזען אין ענגליש א ווערק „די פערטיידיגונג פון יודען", יואו ער האט זעהר אויספיהרליך אבגעלייקענט אלע מיטעלאלטערישע בעשולדיגונגען געגען יודען און מיט הייסע ווערטער זיך געווענדעט צו די געפיהלען פון די ענגלענדער. איהם איז אבער אין גיכען אויסגעקומען זיך איבערצייגען, אז זיין אגיטאציע האט נישט געבראכט דעם געוואונשטען רעזולטאט. קראמוועל אליין האט נישט אויפגעהערט זיך בעציהען פריינדליך צו ר׳ מנשה׳ן און איהם זאגאר בעשטימט א יעהרליכע פענסיע פון 100 פונט שטערלינג; מיט סימפאטיע און מיטגעפיהל האבען זיך צו איהם בעצויגען אויך פיעל ענגלישע געלעהרטע און שריפטשטעלער, אבער די געזעלשאפט אין אלגעמיין איז נאך נישט געווען אויף אזוי וויט פריי אין ליבעראל, אז זי זאל איינשטימען אויף דער איינוואנדערונג פון יודען, און מיט א צובראכען הארץ האט ר׳ מנשה געמוזט פערלאזען ענגלאנד און אבפאהרען צוריק קיין אמשטערדאם. ער איז זאגאר נישט דערפאהרען ביז דערהיים און איז אויפ׳ן וועג געשטארבען אין שטעדטעל מידעלבורג (1657).

די אלטיעהריגע ענערגישע אגיטאציע, וואס ר׳ מנשה האט געפיהרט, איז דאך געבליבען נישט אהן א געוויסער ווירקונג. די פאדערשטע פאראד-טהירען זענען, ווי פריהער, געבליבען פערמאכט פאר יודען, דערפאר האט מען זיי אבער אריינגעלאזען דורך דער הינטער-טהיר; די פראגע וועגען דער יודישער איינוואנדערונג איז געבליבען אפען, אבער דאך איז אין לאנדאן אין א האלב-לעגאלער פארם פערבליבען א קליינע יודישע געמיינדע. ביסלעכווייז האבען די יודען דארט בשתיקה זיך איינגעארדענט. זיי האבען שוין געהאט א שטיקעל ערד אויף א בית-עלמין און א פריוואטע שוהל. ווען קארלוס דער צווייטער איז ווידער געווארען קעניג (1660), איז די יודישע לאגע אין ענגלאנד, געגען אלע ערווארטונגען, פעסטער געווארען. נאך זעענדיג אין גלות האט קארלוס צוגעזאגט א פארשטעהער פון יודען, אז ווי נאר ער וועט ווידער בעקומען די קעניגליכע קרוין, וועט ער טאן טובות יודען און פערלייכטערן זייער לאגע. דערפאר האט קארלוס געפאדערט פון די יודען א געלד-שטיצע, און איינינע יודישע פינאנסיסטען האבען איהם געגעבען בתורת מתנה א גרויסע סומע געלד. דער קעניג האט זיין ווארט געהאלטען. אין די ערשטע יאהרען פון זיין קעניגען האט די צאהל יודען זיך פערגרעסערט, די יודישע קהלה האט שוין געוואגט אויסצובויען א שוהל, וואו מען האט געדאווענט עפענטליך. און איי-

געלאדען צו זיך א רב. די ענגלישע קאנסערוואטארען זענען בעאונרו-
היגט געווארען און די לארדען און קויפלייט האבען אנגעהויבען שיקען
צום קעניג פעטיציעס, אז מען זאל פערמאכען פאר יודען די טהירען
פון לאנד, „לטובת דער רעליגיע און דעם פאטערלאנד". יודען פון
זייער זייט ווידער האבען אויך געשיקט פעטיציעס צום קעניג און גע-
בעטען צו שיצען זיי, אלס טריי]ע אונטערטאנען. דער קעניג האט זיי
געענטפערט, אז זיי קענען ווי פריהער בלייבען וואוינען אין ענגלאנד,
אבער מיט דעם תנאי, אז זיי זאלען זיך פיהרען פרידליך און רוהיג.
די אגיטאציע געגען יודען האט אבער נישט אויפגעהערט און אין 1673
האט דער רייכס-פראקוראר געוואלט פערפיהרען א פראצעס געגען דער
יודישער קהלה דערפאר, וואס זי האט זיך אליין גענומען דאס רעכט פון
עפענטליכען גאטעס-דיענסט, ווערענד לויט די ענגלישע געזעצען האט נאר די
אנגליקקאנישע קירך אליין פולע פרייהייט; דער קעניג האט אבער בעפוילען
דעם פראקוראר אבצושטעלען דעם פראצעס און יודען צו-רוה לאזען.

ביי דערזעלבער פאליטיק האט זיך אויך געהאלטען דער קעניג
יאקוב II און נאך פעסטער איז געווארען די יודישע לאגע אין דער
צייט פון ווילהעלם III (1688 — 1702). ביי זיין קעניגען איז די האנ-
דעלס-פערבינדונג צווישען האלאנד און ענגלאנד געווארען אזוי פעסט,
אז די יודען פון אמשטערדאם און לאנדאן זענען געווען ווי צוויי
גרופען פון איין קהלה. די רעגירונג האט געמוזט זיך רעכענען מיט
דעם פאקט, וואס די יודישע גרויסע באנקירען האבען ארומגענומען
מיט זייערע פינאנציעלע אפעראציעס גאנץ ענגלאנד, האלאנד און די
אמעריקאנישע קאלאניעס, אזוי אז אהן דעם יודישען קאפיטאל וואלט
די ענגלישע אינדוסטריע שטארק געפאלען. בזיכלעכוויז האט די ענגלישע
געזעצגעבונג געמוזט אבשאפען די שטרענגע געזעצען געגען יודען,
הגם נאטוראליזירט זענען געווארען נאר איינצעלנע פון זיי און אין
אלגעמיין האבען די יודען נאך אלץ זיך גערעכענט פאר „אויסלענדער".
אין 1723 האט דער ענגלישער פארלאמענט ערלויבט יודען צו נעהמען
אין ארענדע ערד און דערביי זענען פון דער שבועה-פארמעל, וואס
פלעגט צוגעגעבען ווערן צום נאטאריעלען אקט, ארויסגעלאזען געווא-
רען די ווערטער: „לויט דער קריסטליכער רעליגיע". אין 1740 האבען
בעקומען דאס רעכט צו נאטוראליזירען זיך אין די ענגלישע קא-
לאניעס פון אמעריקא יענע יודען, וואס האבען דארט געוואוינט
מעהר ווי זיבען יאהר

אין עטליכע יאהר ארום איז אין פארלאמענט אריינגעטראגען געווארען א ביל וועגען דער נאטוראליזאציע פון יודען אין ענגלאנד אליין. עס האט זיך אנגעהויבען א הייסער פארטיי-קאמפף. צוערשט איז אין יאהר 1753 דורכגעגאנגען אין דער איבערשטער פאלאטע דער פראיעקט פון דער רעגירונג וועגען געבען דאס רעכט צו נאטוראליזירען זיך אלע יודען, וואס וואוינען שוין אין ענגלאנד איבער דריי יאהר; די נאטוראליזירטע האבען בעקומען אלע רעכטען, אויסער דאס רעכט זיך צו בעטייליגען אין די וואהלען און צו פערנעהמען מלוכה-שטעלעס. ווען דער פראיעקט איז געקומען אין דער אונטערשטער פאלאטע, האט ער בעגעגענט א שטארקע אפאזיציע מצד די טארען (קאנסערוואטארען). אלס אנהענגער, דאגעגען, פון דעם געזעצפראיעקט האבען זיך ארויסגעשטעלט די וויגען (ליבעראלען), וועלכע האבען אנגעוויזען אויף דער וויכטיגער ראליע פון יודען אין עקאנאמישען לעבען און אויסגערעכענט, אז די יודען שטעלען-צו א צוועלפטעל חלק פון אלע מלוכה-הכנסות און האבען אין זייערע הענד א צוואנציגסטעל פונ׳ם גאנצען אויסלענדישען האנדעל. נאך א לאנגען קאמפף האבען די וויגען מנצח געווען: דער געזעצפראיעקט איז דורכגעגאנגען און בעשטעטיגט געווארען דורכ׳ן קעניג. אבער דא האט זיך אנגעהויבען א שטארקע אגיטאציע אויסערהאלב דעם פארלאמענט: די קריסטליכע סוחרים פון לאנדאן האבען אנגעהויבען שיקען פעטיציעס צום קעניג, אין די קירכען און אין אלע עפענטליכע ערטער האבען אגיטאטארען געהאלטען רעדעס געגען יודען, אין די גאסען האט מען געמאכט פראצעסיעס און דעמאנסטראציעס געגען דעם יודענפריינדליכען געזעץ-פראיעקט. די רעגירונג האט זיך דערשראקען פאר דעם דאזיגען אויפגעבלאזענעם פראטעסט פון „פאלק” און געמוזט נאכגעבען: אין 1754 איז דאס געזעץ וועגען דער נאטוראליזאציע פון די יודען בטל געווארען. די בעשרענקונגען פאר די ענגלישע יודען זענען אלזא פערבליבען אין זייער קראפט, און דאס האט געהאט א דעמאראליזירענדע ווירקונג אויף א טייל פון דער ספרדישער אריסטאקראטיע אין לאנדאן. אייניגע פון די ספרדים האבען אנגענומען די קריסטליכע אמונה, וועלענדיג אריינטרעטען אין דער העכערער געזעלשאפט און ווערן פולבערעכטיגטע בירגער; אזוי האבען זיך אבגעזאגט פון יודענטום די מיטגלידער פון יענע פאמיליעס, וואס זענען דערנאך בעוואוסט געווארען אין דער גאנצער וועלט: דיזראעלי, ריקארדא, אגוליאר. אנדערע ספרדישע פאמיליעס

זענען בּיסלעכוויַיז אַסימילירט געוואָרען אין דער ענגלישער געזעלשאַפֿט. פֿערבּליבּען בּיַי זייער רעכטלאָזיגקייט און בּיַי זייער יודישקייט זענען נאָר די אשכּנזים; זיי זענען געווען פּשוט׳ע קליינע הענדלער, זיך נישט געריסען אין די הויכע פֿענסטער און זיך בּעגנוגענט מיט דעם בּיסעל רעכט, וואָס זיי האָבּען געהאַט. ווי אין האָלאַנד, האָבּען אויך דאָ די אשכּנזים געהאַט זייערע בּעזונדערע שוהלען, געמיינדעס, רבנים און זיך אָבּגעטיילט פֿון די ספרדים, וועלכע האָבּען געקוקט אויף זיי פֿון אויבּען אַראָבּ.

אין פֿראַנקריַיך זענען נאָך דעם דעקרעט פֿון 1394 וועגען גירוש פֿון יודען פֿערבּליבּען נאָר קליינע יודישע גרופּען אין פּראָוואַנס (מאַרסעל) און אין די פּויפּסטליכע פּראָווינצען (אַוויניאָן). אין דעם אויטאָנאָמישען מאַרסעל האָבּען יודען געלעבּט רוהיג, בּיז די שטאָדט איז נישט פֿעראייניגט געוואָרען מיט די פּראָווינצען פֿון דער קעניגליכער קרוין, וועלכע האָט אויך פֿון דאָרטען אַרויסגעטריבּען די יודען (1501). דאָך האָבּען די זיהן פֿון דער אייבּיג־גע׳רודפֿ׳טער אומה בּעוויזען אַריַינ־צודרינגען אויך אַהינצו און אין 17־טען יאָהרהונדערט זעהען מיר אין מאַרסעל אַרויסוואַקסען, ווי פֿון אונטער דער ערד, אַ גאַנץ בּעדייטענדע יודישע געמיינדע. די קריסטליכע סוחרים שיקען אָנקלאָגען קיין פּאַריז, די רעגיערונג שיקט פֿעראָרדנונגען וועגען אַרויסטריַיבּען די יודען. אָבּער די יודישע קאָלאָניע פֿערבּליַיבּט דאָך. די רעגיערונג האָט פֿערשטאַנען, מיט וואָס די אָנקלאָגען פֿון די קריסטליכע סוחרים שמעקען און וואָס איז זייער אמת׳ע כּונה; אין 1681 האָט דער בּערימהמטער פֿינאַנץ־מיניסטער קאָלבּער געשריבּען: „די קאָמערץ־קנאה וועט שטענדיג העצען די קריסטליכע סוחרים צו רודפֿ׳ן די יודען, אָבּער מיר דאַרפֿען שטעהן העכער פֿון די דאָזיגע געפֿיהלען, וואָס שטאַמען פֿון פֿערזענליכע אינ־טערעסען, און לאַניש בּעטראַכטען, אויף וויפֿיעל נוצליך עס איז פֿאַר דער מלוכה די האַנדעלס־טעטיגקייט פֿון די יודען, וועלכע נעהמט אַרום, אַ דאַנק זייערע פֿערבּינדונגען מיט זייערע בּרידער, אַלע טיילען פֿון ערד־קוגעל”. דערזעלבּער מיניסטער האָט געמוזט געהן געגען זיך אַליין און שפּעטער מיט אַ יאָהר אונטערשריַיבּען אַ בּעפֿעהל וועגען אַרויסטריַיבּען די יודען, וואָס האָבּען זיך אונגעזעצליך בּעזעצט אין

מאַרסעל, אָבער דאָס לעבען איז שטאַרקער פון יעדען געזעץ אין אויך
נאָך דעם בעפעהל זענען יודען פערבליבען אין מאַרסעל.

פון די טויזענדער מאַראַנען, וואָס די שרעקליכע אינקוויזיציע
האָט אַרויסגעוואָרפען און צושפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט, איז
אַ היפּשער וואַנדערער אַרייַנגעדרונגען אויך קיין דרום-פראַנקרייַך. נאָך
אין 16-טען יאָהרהונדערט האָבען זיי זיך בעזעצט אין באָרדאָ, באַיאָן
און אַנדערע שטעדט, וואו זיי האָבען זיך אַרויסגעגעבען פאַר קאַטוילי-
קען. געהיים האָבען זיי אָבגעהיט די געבאָטען פון דער יודישער רעליגיע,
נאָר צווישען פאָלק זענען זיי געווען בעוואוסט אונטער'ן נאָמען „נייַ-
קריסטען“ און אַלס פּאָרטוגאַלישע סוחרים זענען זיי שטאַרק געאַכטעט
געוואָרען. אין 1550 האָט דער קעניג הענריך II אַרויסגעגעבען די „נייַ-
קריסטען“ אַ חאַרטיע, אַז זיי מעגען וואוינען און פרייַ האַנדלען אין באָרדאָ
און אין אַנדערע שטעדט פון דרום. ווען די בעפעלקערונג האָט אָנ-
געהויבען זיך בעציהען פייַנדליך צו די געהיימע יודען און מסר'ן זיי
פאַר דער מאַכט, איז די דאָזיגע חאַרטיע פון קעניג געווען אַ גוטע
שמירה פאַר די מאַראַנען. ערשט אין יאָהר 1615, בייַ ליודאָוויק VIII,
איז אַרויס אַ קעניגליכער בעפעהל, אַז די קריסטען טאָרען נישט אויס-
בעהאַלטען בייַ זיך די געהיימע יודען און האָבען מיט זיי בעציהונגען.
פיעל מאַראַנען האָבען דעמאָלט פערלאָזען פראַנקרייַך און די איבער-
געבליבענע האָבען אָנגעהויבען נאָך קונציגער זיך פערמאַסקירען; אַזוי
איז פון דעם קלייַנעם הייַפעלע איבערגעבליבענע מאַראַנען מיט דער
צייַט אויסגעוואַקסען אַ גרויסע יודישע געמייַנדע. אין 1636 זענען אין
באָרדאָ געווען זעקס און דרייַסיג מאַראַנישע פאַמיליעס פון 167 נפשות,
וואָס זענען אָפיציעל אָנערקענט געוואָרען פאַר „טרייַע קאַטוילִיקען“.
יענע פון זיי, וואָס זענען געבוירען געוואָרען אין פראַנקרייַך, זענען מיט
דער צייַט נאַטוראַליזירט געוואָרען און בעקומען אַלע רעכטען. פון זיי
האָבען זיך אויסגעצייַכענט די פאַמיליעס מענדעס, סאַספּאָרטאַס, אַל-
וואַרעס, פורטאַדאָ, אָליווייראַ, וועלכע האָבען זיך פערנומען מיט גרויס-
אינדוסטריע. ביסלעכווייַז וואַרפען זיי פון זיך אַראָב די מאַסקע און אין
אָנהויב פון 18-טען יאָהרהונדערט טרעטען זיי שוין אָפט אַרויס אַלס
אָפענע יודען, טויפען נישט זייערע קינדער און היטען עפענטליך די
יודישע געזעצען. פונ'ם יאָהר 1730 ווערט די יודישע געמייַנדע אָנערקענט
דורך דער רעגירונג און פון דעמאָלט אָן ווערט די צאָהל יודען אין
באָרדאָ אַלץ גרעסער. אין מיטען 18-טען יאָהרהונדערט געפינען זיך שוין

אין באָרדאָ 2000 יודען, וועלכע האָבען 7 שוהלען. אהין עמיגרירען שפּעטער די יודען פון אוויניאָן און פון די דײַטשע פּראָווינצען עלזאַס און לאָטאַרינגיען, וועלכע ווערען זעהר נישט פרײַנדליך אויפגענומען פון די „אַלט־בעזעסענע" ספרדים, וואָס קוקען אויף די אָנגעקומענע, ווי אויף פרעמדע. אין 1776 ווערט די יודען אין באָרדאָ אַרויסגעגעבען אַ קעניגליכע ערלויבניש צו בעזעצען זיך און פיהרען אַ פרײַען האַנדעל נישט בלויז אין דרום־פראַנקרײַך, נאָר אין דער גאַנצער מלוכה, פאַריז אויך אין כלל. אַ אָנגעזעהענער פערטײדיגער פון די יודישע אינטערעסען אין פאַריז איז דעמאָלט געווען דער רײַכער און געבילדעטער ספרדי יעקב־ראָדריגעס פערייראַ, דער גרינדער פון בעריהמטען אינסטיטוט פאַר טויב־שטומע, אַ פרײַנד פון פיעל בעריהמטע פראַנצויזישע מענער. אַלע יודען, וואָס פלעגען קומען קיין פאַריז, האָבען געדאַרפט בעווײַזען זײערע דאָקומענטען פאַר פעררייראַ, וועלכער האָט געמאָלדען וועגען דעם דער פּאָליציי און נאָר דאַן האָט מען דעם אָנגעקומענעם אַרויסגעגעבען אַ ערלויבניש צו וואוינען אין פאַריז.

נאָך פיעל בעדײַטענדער האָט זיך פערגרעסערט די צאָהל פון דער יודישער בעפעלקערונג אין פרײַנקרײַך נאָכדעם, ווי די פראַנצויזען זענען אַרײַנגעדרונגען אין די דײַטשע פּראָווינצען עלזאַס און לאָטאַרינגיען. ווען ליודאָוויג XIV האָט צוזאַמען מיט עלזאַס בעקומען אויך אַ גרויסע יודישע בעפעלקערונג, וואָס האָט דאָרט שוין פון אַלטע צײַטען געוואוינט אין די דערפער און אין די שטעדט, האָט ער פריהער געוואָלט זיך אָבזאָגען פון דער דאָזיגער נישט־געבעטענער „מתנה" און געהאַט בדעה אַרויסצוטרײַבען פון דאָרטען די יודען. דאָס וואָלט שוין אָבער געוועזען צו־פיעל אונמענשליך אפילו פאַר דעם קעניג פון דער דעמאָלטיגער דעספּאָטישער מאָנאַרכיע און מיט אַ שווער געמיט האָט ער געמוזט אײַנערנעהמען די יודען אונטער זײַן „שוץ" (1657). די דאָזיגע „שוץ" האָט געקאָסט די יודען זעהר טײַער; דאָס קען מען זעהן דערפון, וואָס אין 1672 איז אויף יעדער יודישע פאַמיליע אַרויפגעלעגט געוואָרען אַ יעהרליכער „קעניגליכער" שטײַער פון 10 $1/2$ פלאָרין, אויסער יענע שטײַערען, וועלכע זיי האָבען געצאָהלט די פּריצים, אויף וועמענס ערד זיי האָבען געוואוינט. שפּעטער זענען די דאָזיגע ספּעציעלע שטײַערען פאַר דער „אַפּוטרופּסות" פון קעניג נאָך פערגרעסערט געוואָרען. אין מעץ האָט יעדע יודישע פאַמיליע געדאַרפט צאָהלען יעהרליך אַ שטײַער פון 40 ליווער. אין 1718 האָט דער רעגענט פיליפּ פון אָרלעאַן

ארויסגעגעבען א בעפעהל, אז די צאהל פון די יודישע פאמיליעס אין מען טאר נישט זיין העכער פון 480, וועלכע דארפען וואוינען אין א בעזונדער קווארטאל און צאהלען, אויסער דער אלגעמיינער יעהרליכער סומע פון 20,000 ליווער פאר דעם וואוינרעכט, אויך פערשידענע צינזען לטובת די שטעדטישע און קירכליכע אנשטאלטען. דאס רעכט פון האנדעל איז צוליעב דער שתדלנות פון די קריסטליכע סוחרים נאך מעהר בעגרענצט געווארען און פאר די יודען איז נאר פערבליבען די וואכעריי. אין עלזאס, וואו פיעל יודען האבען געוואוינט אין די דערפער, פלעגען זיי בארגען געלד די פויערען אויף משכנות פון דער תבואה און אנדערע דארפס-פראדוקטען און דעריבער זענען זיי פערהאסט געווארען ביי דער קריסטליכער בעפעלקערונג. דער גרויס-האנדעל פון די יודען אין עלזאס איז בעשטאנען נאר פון האנדעל מיט יובעליר-אויסארבייטונגען און מיט פיה, אבער אויך דא האבען זיי ווינציג פערדיענט און לויט דער בעשטעטיגונג פון א קריסטליכען שריפט-שטעלער זענען צווישען די יודען אין עלזאס געוועזען זעהר ווינציג רייכע מענשען.

דער ערד-בעזיצער האט געדריקט דעם יודען, פונקט ווי ער האט געדריקט דעם פויער, וואס איז געוועזען זיין לייב-אייגענער. פאר דעם רעכט צו וואוינען האט דער יוד געמוזט צאהלען דעם ערד-בעזיצער א ספעציעלען שטייער, אבער אויך מיט דעם שטייער האט דער פריץ געקענט צו יעדע צייט ארויסטרייבען דעם יודען פון זיין ערד, פונקט ווי א פרעמדען. ווען א יוד איז געשטארבען, האבען זיינע קינדער געדארפט אויפסניי זיך משתדל זיין פאר'ן „פריץ" און בעטען ביי איהם א חסד, ער זאל זיי ערלויבען צו בלייבען וואוינען. האט א יוד געוואלט איבערפאהרען פון איין ארט אין צווייטען, האט ער געהאט צו טאן מיט פאספארט-בעגרענצונגען און מיט שענדליכע ספעציעלע שטייערען. אזוי, צום ביישפיעל, פאר ארייגפאהרען קיין שטראסבורג און אין אנדערע שטעדט האט יעדער יוד געמוזט צאהלען פונקט אזא „לייב-שטייער", ווי מען האט געצאהלט פאר ארייגפיהרען פיה. אין דער זעלבער צייט האט די אדמיניסטראציע געזארגט, אז די יודישע בעפעלקערונג זאל זיך נישט פערגרעסערן און צו דעם צוועק בעגרענצט די צאהל חתונות. די אדמיניסטראציע האט זיך אויך ארייגגעמישט אין איגנערליכען יודישען לעבען און געפאדערט, אז די אויסגעקליבענע רבנים זאלען פריהער בעשטעטיגט ווערן דורכ'ן קעניג.

אין דער צווייטער העלפֿט פֿון 18־טן יאָרהונדערט האָט די געזעלשאַפֿט אָנגעהויבן זיך אינטערעסירן מיט יודן און וועגן דער יודנפֿראַגע איז געפֿירט געוואָרן אין דער פֿראַנצויזישער ליטעראַטור אַ הייסע פּאָלעמיק. דער בעריהמטער פֿראַנצויזישער שריפֿטשטעלער וואָלטער, דער טאָן־געבער פֿון יענער עפּאָכע, וועלכער האָט געהאַט געוויסע פּריוואַטע חשבונות מיט איניגע יודן, איז אַרויסגעטרעטן אין „פֿילאָזאָפֿישן לעקסיקאָן“ מיט אַ שאַרפֿן אַרטיקעל געגן גאַנצן יודנטום. אַלס פֿרייזיניגער, האָט וואָלטער נישט געקענט שטעלן זיך אויף דעם שטאַנדפּונקט פֿון די קלעריקאַלן און בעמערקט, אַז ברענען יודן אויפֿ׳ן פֿייער ראַטעט ער נישט, אָבער קעמפֿן געגן זיי איז נויטיג, ווייל די היינטיגע יודן זענען נישט מעהר, ווי קרעמער, געלד־פֿרעסער און באַרבאַרן, וואָס טראָגן אין האַרצן אַ שנאה צו אַלע פֿעלקער. געגן די אָנפֿאַלן פֿון וואָלטער איז אַרויסגעטרעטן מיט אַ שענער פֿערטיידיגונג פֿון דער יודישער אומה דער געבילדעטער ספֿרדי פֿון באָרדאָ יצחק פּינטאָ, וועלכער האָט געוואוינט אין האָלאַנד און איז בעריהמט געוואָרן מיט זיין ווערק „וועגן לוקסוס“. „וואָלטער — האָט פּינטאָ געשריבן אין ווערק — וויל נישט זעהן די יודן אויף די שייטערהויפֿנס; אָבער צי איז דען די פֿעדער ווינציגער שעדליך, איידער די ווירקונג פֿון פֿייער? די ווירקונג פֿון דער פֿעדער איז נאָך שעדליכער דערמיט, וואָס זי געהט איבער צו די שפּעטערדיגע דורות. און וואָס קען מען ערוואַרטן פֿאַר דער דאָזיגער אומגליקליכער נאַציע פֿון דעם ווילדן און פֿינסטערן המון, ווען אפילו דער גרעסטער געניע פֿון אונזער עפּאָכע האַלט זיך ביי אַזעלכע באַרבאַרישע פֿאָראורטיילן?“ זיין אַפּאָלאָגיע האָט פּינטאָ פֿערענדיגט מיט פֿאָלגענדע ווערטער, וועלכע וואָלטער אַליין האָט אַמאָל געזאָגט אין אַנ׳אַנדער אָרט, איידער ער איז געוואָרן אַ געגנער פֿון יודן: „זאָלן די קריסטען אויפֿהערן רודפֿ׳ן און האַסן יענע, וואָס זענען אַלס מענשען — אונזערע ברידער, און אַלס יודן — אונזערע פֿאָטערס!“ דער ענטפֿער פֿון פּינטאָ האָט אַרויסגערופֿן אין דער ליטעראַטור און אין דער געזעלשאַפֿט אַ שטאַרקן מיטגעפֿיהל. וואָלטער אַליין האָט אין אַ בריעף צו פּינטאָ געמוזט זיך מודה זיין, אַז אין זיינע מיינונגען וועגן יודן איז ער בעגאַנגען אַ פֿעהלער און אַז ער איז געווען אונגערעכט, ווען ער האָט בעשולדיגט אַ גאַנצע נאַציע צוליעב די חסרונות פֿון איינצעלנע יודן. פּינטאָ׳ס

שענער ענטפּער דעם פראנצויזישען פילאזאף האט אבער געהאט איין גרויסען פעהלער: ער האט איינגעטהיילט די יודישע נאציע אויף צוויי טהיילען: ספרדים און אשכנזים. די ערשטע זענען די סמעטענע פון פאלק, שטאמען פון א אלטען יודישען שבט און זענען די יודישע אריסטאקראטיע; מיט זייער הלבשה, מיט זייערע מאנירען און ערציהונג אונטערשיידען זיי זיך שטארק פון די אשכנזים, מיט וועלכע זיי זענען זיך זעלטען אפילו מתחתן. און אין דער צייט, ווען די אשכנזים, אלס א „נידעריגערע ראסע", פערדיענען א טהייל פון די פארוואורפען, וואס מען מאכט זיי, זענען די פארטוגעזישע יודען ריין פון יעדען חטא, ווייל זיי זענען לויט זייער האלטען זיך און קולטור עכטע איירא פע ער, וועלכע אסימילירען זיך אומעטום מיט דער בעפעלקערונג, צווישען וועלכער זיי וואוינען. דער דאזיגער שטאנדפונקט, לויט וועלכען די ספרדישע יודען זענען דער אויסגעוועהלטער טהייל פון פאלק און שטעהען פיעל העכער פון די „ארימע" פויליש־דייטשע יודען, איז אויף א לאנגע צייט שפעטער געבליבען פערשפרייט צווישען דער פראגרעסיווער קריסטליכער בעפעלקערונג, וואס האט וועגען יודען ווייניג געוואוסט און באמת געגלויבט, אז די אלע מיאוס'ע חסרונות, וואס מען זעהט אין יודען, געהערען נאר צו די אשכנזים, וועלכע האלטען זיך מיט א זעלטענער עקשנות ביי זייער „אלטער" יודישקייט. איבעריגענס, איז שפעטער אין יאהר 1769 פערעפענטליכט געווארען א גרויס אנאנים ווערק, „אבריעף פון איינייגע פארטוגעזישע און דייטשע יודען צום העררן וואלטער", און דא איז שוין פערטהיידיגט געווארען די גאנצע יודישע נאציע. וואלטער אליין האט אויף די עלטערע יאהרען אנגעשריבען א ארטיקעל וועגען דעם בוך און מודה געווען, אז יודען פערדיענען אכטונג פאר זייער גייסטיגער העלדישקייט און פאר יענע אונגעוועהנליכע ליידען, וואס זיי האבען אריבערגעטראגען אין פערלויף פון טויזענדער יאהרען.

פיערטעס קאַפּיטעל

מענדעלסאָן און זיין עפּאָכע

אין יאָהר 1743 איז פון שטעדטעל דעסוי געקומען קיין בערלין, דער גייסטיגער צענטר פון דייטשלאַנד, אַ אָרים יודיש יונגעל, וואָס איז שטיל נעגאַנגען זוכען תורה און חכמה, און אָט דעם אָרימען יונגעל איז בעשערט געווען צו לעגען אַ פונדאַמענט פאַר דער קולטורעלער בעניי‌אונג פון דער יודישער אומה. דאָס איז געווען דער קינפטיגער בעריהמטער פילאָזאָף משה מענדעלסאָן!

קומענדיג קיין בערלין איז בן-מנחם אַלט געווען 14 יאָהר (געבוירען איז ער געוואָרען דעם 6-טען סעפּטעמבער 1729), און אין דער גרויסער שטאָדט האָט ער נאָר איין פערמעגען מיטגעבראַכט מיט זיך: זיין ביסעל קענטעניש אין תורה און תלמוד, וואָס ער האָט בעקומען פון זיין פאָטער, אַ סופר סת״ם, און זיין שטאַרקען רצון ווייטער צו לערנען און זיך צו פערפאָלקאָמען. ער האָט אָנגעקלאַפּט אין דער טהיר פון זיין בן-עיר, דעם בערלינער רב ר׳ דוב פרענקעל, וועלכער האָט פריהער געוואוינט אין דעסוי און דאָרט געלערענט תלמוד מיט'ן בופר'ס פעהיגען יונגעל. ר׳ דוב פרענקעל האָט זיין געוועזענעם תלמיד פריינדליך אויפגענומען און דער קומענדיגער דענקער האָט זיך גענומען צום לערנען מיט אַ אונגעוועהנליכען ברען. געלעבט האָט דער פיער-צעהן-יאָהריגער מענדעלסאָן, נאַטירליך, אין דחקות און נויט און גע-וואוינט ערגעץ אין אַ קעלער-שטוב; געלערנט האָט ער אָבער פלייסיג, און פון דער אונאויפהערליכער אָנשטרענגונג, ווי פונ'ם זיצען שטענדיג אויף איין אָרט, האָט ער אַוש בעקומען אַ הויקער.

אויסער די תלמוד'ישע למודים, האָט מענדעלסאָן געשמאַק געלערענט אויך דעם „מורה נבוכים", וועלכער האָט איהם געעפענט די אויגען און אַרויסגערופען ביי איהם אַ אינטערעס צו דער פילאָזאָפיע, און שפּעטער, ווען איהם האָט אָנגעהויבען ציהען צו פּאָזיטיווער וויסענשאַפט און צו ברייטע אידעאַלען, האָט ער אָנגעהויבען לערנען די דייטשע שפּראַך אַלס אַ מיטעל, צו בעקענען זיך מיט דער אויסערליכער ברייטער וועלט. געטאָן האָט ער דאָס בסוד סודות, ווייל אין יענער צייט איז אַזאַ זאַך גערעכענט געוואָרען ביי יודען פאַר אַפּיקורסות, נאָר אין גיכען האָט איהם דער גורל צונויפגעפיהרט מיט אייניגע מענשען, וועלכע האָבען איהם אַרויסגעוויזען אַ שטאַרקע שטיצע אויף זיין שווערען וועג. אין בערלין האָט דעמאָלט געוואוינט ישראל זאַמאָשץ, אַ פּוילישער געבילדעטער און בעגאַבטער יונגער מאַן, וועלכער האָט ביי זיך אין דערהיים געליטען רדיפות פאַר זיין נייגונג צו וויסענשאַפט און פילאָזאָפיע. דער דאָזיגער זאַמאָשץ האָט מענדעלסאָנען בעקענט מיט דער עלעמענטאַרער מאַטעמאַטיק. אַ צווייטער בעקאַנטער, דער דאָקטאָר אברהם קיש פון פּראָג, האָט מענדעלסאָנען געלערנט לאַטייניש און אין גיכען איז ער שוין אימשטאַנד געווען צו לייענען אויף לאַטיין דאָס ווערק פון ענגלישען פילאָזאָף לוק „אַ עקספּערימענט וועגען דעם מענשליכען פערשטאַנד". דער יונגער דאָקטאָר אהרן גאָמפּערץ האָט מענדעלסאָנען אַריינגעפיהרט אין די אוצרות פון דער שענער ליטעראַטור און איהם בעקאַנט געמאַכט מיט די נייע שפּראַכען. אין גיכען האָט מענדעלסאָן שוין געהאַט ערוואָרבען אַזעלכע גרויסע ידיעות, אַז דער רייכער בערלינער פאַבריקאַנט בערנאַרד האָט איהם צוגענומען פאַר אַ ערציהער פון זיינע קינדער. אין עטליכע יאָהר אַרום איז ער געוואָרען בוכהאַלטער אין דער קאַנטאָר פון דעמזעלביגען פאַבריקאַנט און נאָך שפּעטער איז ער געוואָרען אַ שותף אין דער דאָזיגער פירמע. מענדעלסאָן איז איצט מאַטעריעליש שוין געווען פערזיכערט און געקענט רוהיג זיך אָבגעבען מיט זיין וויסענשאַפטליכער אַרבייט. אין די פרייע צייטען האָט ער זיך פערטיעפט אין דער פילאָזאָפיע, זיך בעקענט מיט די ווערק פון די גרעסטע דענקער און אַליין אויך געשאַפען און געשריבען.

אין 1754 האָט דער דאָקטאָר גאָמפּערץ בעקענט מענדעלסאָנען מיט דעם גרויסען דייטשען שריפטשטעלער לעסינג און דעם אָנהויב פון דער דאָזיגער בעקאַנטשאַפט קען מען רעכענען פאַר אַ היסטאָרישען

אָליווער קראָמוועל   פּ. לעלי
(פון אַ בילדער-זאַמלונג אין פלאָרענץ)

מאָמענט. דאָ האָבען אויסגעשטרעקט די הענד איינער דעם צווייטע פאָרשטעהער פון צוויי בעזונדערע נאַציעס, פון צוויי בעזונדערע וועלטען, וועלכע האָבען זיך פערייניגט אויפ׳ן באָדען פון אַלגעמיינער מענשליכע אינטערעסען, און די דאָזיגע בעגעגעניש איז געוועזען ווי אַ סימבאָל פון דער אַלגעמיינער בעפרייאונגס־בעוועגונג, וועלכע האָט געדאַרפט זיך אָנהויבען סיי אין דער קריסטליכער, סיי אין דער יודישער וועלט.

לעסינג, אַ זוהן פון אַ לוטעראַנישען גלח, איז געוועזען אַ אמת׳ער דעמאָקראַט און ליעב געהאַט אַלע געפאַלענע, געדריקטע און גע׳רודפ׳טע. הארציג צוגעבונדען צו די אָרימע דייטשע מאַסען, האָט ער ליעב געהאַט אויך די גע׳רודפ׳טע יודען און נאָך אין איינער פון זיינע ערשטע דראַמען, „די יודען”, האָט ער אַרויסגעשטעלט אַ טיפּ פון אַ איידעלען און אידעאַלען יודען, וואָס פערשטעהט די גרויסע עולה, וועלכע די קריסטליכע וועלט בעגעהט געגען יודישען פאָלק, און איז דאָך מוחל די קריסטען. אַלס אמת׳ער פרייער מענש, וואָס האָט ליעב די פרייהייט נישט בלויז מיט׳ן שכל, נאָר מיט זיין גאַנצען וועזען, איז לעסינג געוועזען אַ גרויסע מאָראַלישע פערזענליכקייט, אַ מענש, וואָס האָט מיט זיך געטראָגען נייע אידעאַלען און זיך געשטעלט פאַר זיין לעבענס־אויפגאַבע צו בעפרייען דאָס דייטשע פאָלק פון די אַלע פאָראורטיילען און נאַרישע סאָפיזמען, וואָס בינדען דעם לעבעדיגען מענשליכען גייסט און דערשטיקען זיין פרייהייטס־געפיהל. אין מענדעלסאָנען האָט לעסינג געפונען די פערקערפערונג פון יענעם אידעאַלען יודען, וועלכען ער האָט אַרויסגעפיהרט אין זיין דראַמע, און ער האָט איהם אַ נאָמען געגעבען „ד ע ר צ וו י י ט ע ר ש פּ י נ אָ ז אַ אָ ה ן ד י ט ע ו ת י ם פ ו ן ע ר ש ט ע ן”. איהם איז געפעלען געוואָרען אין מענדעלסאָנען זיין שטילער גאַסט, זיין זוכען דעם אמת, זיין מאָראַלישע געוויכט און אויך דאָס, וואָס ער איז אַ זוהן פון אַ גע׳רודפ׳טער נאַציע. מענדעלסאָן ווידער איז נתפעל געוואָרען פון לעסינג׳ס ברייטער בילדונג, פון זיין פרייען גייסט און עסטעטישען געשמאַק. די דאָזיגע פריינדשאַפט איז געוועזען זעהר נוצליך און פרוכטבאַר פאַר ביידע. מענדעלסאָן האָט געווירקט אויף לעסינגען מיט זיין מאָראַלישער פערזענליכקייט, מיט זיינע פילאָזאָפישע און עטישע ידיעות, און לעסינג האָט איהם אַריינגעפיהרט אין דעם קרייז פון זיינע געבילדעטע פריינד און איהם אויך געקרוינט פאַר אַ שריפטשטעלער. ווען מענדעלסאָן האָט איינמאָל איהם געגעבען

איבערצוקוקען זיין כתב־יד מיט'ן טיטול „פילאזאפישע געשפרעכען", האט לעסינג אהן דער ידיעה פון זיין פריינד אבגעדרוקט דאס דאזיגע ווערק און דערמיט אריינגעפיהרט דעם שטילען און עניוות'דיגען מענדעלסאן אין דער ליטעראַרישער וועלט. די „פילאזאפישע געשפרעכען" זענען געפעלען געווארען דעם פובליקום דורך זייער שענער שפראך און קלארען סטיל און מענדעלסאן איז געווארען פאפולער.

אין עטליכע יאהר ארום האט מענדעלסאן אבגעהאלטען נאך א גרויסען נצחון: די בערלינער אקאדעמיע האט בעשטימט א פרעמיע פאר א ווערק, וואס וועט ענטפערן אויף דער פראגע: צי קענען פילאזאפישע רעגעלען ערקלערט ווערן דורך מאטעמאטישע כללים. אין דעם קאנקורס האבען זיך בעטייליגט פיעל דייטשע בעריהמטע געלעהרטע, צווישען זיי אויך דער גרויסער פילאזאף קאנט. מענדעלסאן האט אויך זיך גענומען, מיט אביסעל שרעק און שעמעוודיגקייט, צו דער ארבייט און זיין ווערק האט בעקומען די פרעמיע, וועהרענד קאנט'ס ווערק האט נאר זוכה געווען צו א גוטער רעצענזיע (1763). דאס האט צוגעגעבען מוט דעם יונגען פילאזאף און אין גיכען איז ערשיענען מענדעלסאנס בעריהמט ווערק „פעדאן", אין דער פארם פון געשפרעכען צווישען פילאזאף סאקראט מיט זיינע שילער וועגען דער פראגע פון השארת הנפש. דאס ווערק האט איצט שוין נישט קיין ליטעראַרישען ווערט, אבער אין יענער צייט האט „פעדאן" געמאכט א געוואלדיגען רושם. דער הארציגער טאן, די טיפע אינערליכע איבערצייגונג, אז די מענשליכע נשמה קען נישט פערשוואונדען ווערן נאכ'ן טויט, די קלארע און שענע שפראך פון דעם בוך — דאס אלץ האט מענדעלסאנס ווערק בעריהמט און בעליעבט געמאכט. דאס ווערק פלעגט מען לייענען און נאך אמאל איבערלייענען אין אלע קרייזען פון דער געזעלשאפט, דאס איבערזעצט אויף פערשידענע שפראכען און דער אוטאר איז געווארען א מפורסם. מענדעלסאנ'ען האט מען אוועקגעשטעלט אין דער רייהע פון די בעסטע דייטשע שריפטשטעלער און איהם געקרוינט מיט'ן נאמען „דער צווייטער סאקראט".

אין גיכען האט מענדעלסאן, א דאנק לעסינגס השפעה, ערווארבען אויך א פיינעם געשמאק אין דער שענער ליטעראַטור און אנגעשריבען א רייהע ארטיקלען וועגען דער ליטעראַרישער קריטיק. ער האט זיך זאגאר ערלויבט אין א פערשטעלטער פארם צו קריטיקירען די געדיכטען פון „קעניג־פילאזאף" פרידריך II, וועלכער האט קיין פאעטישען

טאַלענט נישט געהאַט און איז געווען נישט מעהר, ווי אַ לייִדענ־שאַפטליכער גראַמען־מאַכער. אין הויף האָט מען מענדעלסאָנ'ען גע'מסר'ט און מען האָט איהם אַרויסגערופען אויף אַ ערקלערונג. צום גליק האָט מען דאָרט זיך בענוגענט מיט זיין ערקלערונג און נאָר אָבגעשטעלט דעם זשורנאַל, וואו ס'איז געדרוקט געווען מענדעלסאָנס רעצענזיע אויף דעם קעניגס שאַפונגען. אין די ליטעראַרישע קרייזען פון דייטשלאַנד איז מענ־דעלסאָנס נאָמען געוואָרען אַלץ מעהר און מעהר בעוואוסט. די גרעסטע מענער פון יענער צייט האָבען געזוכט זיין בעקאַנטשאַפט, זיין הויז איז געוואָרען אַ צענטער פאַר די געבילדעטסטע מענשען פון בערלין און דאָרט פלעגען אָפט פאָרקומען לעבהאַפטע געשפּרעכען און דיס־פוטען וועגען הויכע פילאָזאָפישע און עסטעטישע פּראָבלעמען. אין דערזעלבער צייט איז דער מענש, וואָס איז געשטאַנען אין צענטר פון דעמאָלטיגען גייסטיגען לעבען, אַלץ פערבליבען ז'ער זוהן פון דער פערהאַסטער נאַציע, און מיט גרויס מיה האָט זיך איינגעגעבען אויס־צופועלין ביים קעניג פרידריך פאַר מענדעלסאָנ'ען אַ פּריווילעגיע פון אַ „שוץ־יוד", ד. ה. דאָס רעכט צו וואוינען אין בערלין. ווען עס איז שוין פערעפענטליכט געוואָרען מענדעלסאָנס „פעדאָן" און ער איז גע־וואָרען אַזוי בעריהמט אין דער וועלט, אַז די בערלינער אַקאַדעמיע האָט געוואָלט אַריינגעהמען דעם אויטאָר פון „פעדאָן" אין דער צאָהל פון איהרע מיטגלידער, האָט דער קעניג פרידריך נישט מסכים געווען דערויף און אויסגעשטראָכען מענדעלסאָנס נאָמען פון דער ליסטע קאַנדידאַטען, צווישען וועלכע עס איז אויך געווען די רוסישע קייזערין יעקאַטערינאַ די צווייטע. מענדעלסאָנען האָט מען אויך אויף דער גאַס דערמאָנט, אַז ער איז אַ יוד, און איהם קיין מנוחה נישט פערגונען. „איך שפּאַציר אַמאָל מיט מיין פרוי און קינדער. — דערצעהלט ער — פּאַפּאַ! — פרעגט דאָס נאַאיווע קינד — וואָס שרייט אונז דאָרט נאָך יענער שילער? פאַרוואָס וואַרפען זיי אויף אונז שטיינער? וואָס האָבען מיר זיי אַזוינס געטאָן? — יאָ, טייערער פּאַפּאַ! — זאָגט אַ צווייט קינד —: זיי יאָגען אונז שטענדיג נאָך אויף די גאַסען און שרייען אויף אונז: יודע, יודע! איז דען אַ חרפּה צו זיין אַ יוד און וואָס שטערט דאָס זיי? אַך! איך לאָז אַראָב די אויגען און זיפץ שטיל: מענשען, מענשען! צו וואָס איהר זענט ענדליך געקומען!"

האָט אָבער מענדעלסאָן גענויטיגט זיך, אַז מען זאָל איהם דערמאָ־נען, דאָס ער איז אַ יוד? ווען מען האָט זיך משתדל געווען פאַר'ן

קעניג, אז ער זאל מענדעלסאנען ארויסגעבען א פריווילעגיע צו וואוינען אין בערלין, האט איינער פון די הויף=וויצלינגען, דער פראנצויזישער מארקיז ד'ארזשאן, אנגעשריבען אויף מענדעלסאנ'ס ביטע צום קעניג: „דער פילאזאף און שלעכטער קאטוליק (דער מארקיז) בעט דעם פילאזאף און שלעכטען פראטעסטאנט (פרידריך), אז ער זאל געבען א פריווילעגיע דעם פילאזאף און שלעכטען יוד (מענדעלסאן)". דאס איז אבער געווען נישט מעהר, ווי א וויץ, אין גייסט פון די שארפזיניגע בדחנים פון יענער צייט. אין דער אמת'ען האט מענדעלסאן נישט פערדיענט דעם טיטול „שלעכטער יוד" און אין דער צייט, ווען ער האט זיך געדרעהט אין די קריסטליכע קרייזען, געשריבען אויף פילאזאפישע טעמען און אויסערליך מיט קיין זאך זיך נישט אונטערשיידעט פון א קריסט, איז ער אין דערהיים פערבליבען א כשר'ער יוד, וואס פיהרט א יודיש הויז אין פולען זין פון ווארט און איז מדקדק אין דער קלענסטער מצוה. ער האט קיינמאל נישט פערגעסען, אז ער איז א זוהן פון דעם יודישען פאלק, איז אין הארצען שטענדיג געווען א אמת'ער רעליגיעזער יוד, זאגאר א שטרענגער ארטאדאקס. עס איז אבער זעהר מעגליך, אז מענדעלסאן וואלט נישט געווארען דאס, וואס ער איז געווען פאר יודען, ווען נישט די אומשטענדען אליין זאלען איהם געצווינגען דערצו. ער איז בטבע געווען א רוהיגער, שטילער מענש, וואס איז נישט געווען גערופען צו זיין א רעפארמאטאר און אוועקלעגען א יסוד פאר נייע אידעאלען. ער וואלט געקענט אבלעבען אלע זיינע יאהרען און אפילו נישט פרובען פארמולירען פאר זיך אליין זיין בעציהונג צום יודענטום. פאר דער וועלט איז ער טאקע די ערשטע צייט געווען נאר א פילאזאף, א שטילער פרעדיגער פון מענשען=ליעבע, וואס די אינטערעסען פון זיין פאלק גיהען איהם נישט אן, פונקט ווי עס געהט איהם אויך נישט אן דאס קריסטענטום. איהם איז אבער בעשערט געווען צו שפיעלען א גרויסע היסטארישע ראליע און באלד איז געקומען א צופאל, וואס האט מיט געוואלט ארויסגעשלעפט מענדעלסאנען פון זיין רוהיגקייט און שטילקייט און איהם אוועקגעשטעלט אויפ'ן קאמפפ'ס=פלאץ.

דורך לעסינג'ען האט זיך מיט מענדעלסאנ'ען בעקאנט דער בעוואוסטער שריפטשטעלער, לאפאטער, דער ערפינדער פון „חכמת הפרצוף", ד. ה. פון דער לעהרע, ווי אזוי צו דערקענען די אייגענשאפטען פון א מענשען דורך די שטריכען פון זיין געזיכט. ווי פיעל

אַנדערע קריסטען, איז אויך לאַפאַטער געוועזען ענטציקט פון מענדעל־
סאָנס פערזענליכקייט און לויט די שטריכען פון זיין געזיכט האָט ער
אין איהם ענטדעקט „סאָקראַטעס׳עס נשמה". די דאָזיגע שענע נשמה
האָט לאַפאַטער זעהר געוואָלט אַריבערציהען צום קריסטענטום. אין
יאָהר 1769 האָט לאַפאַטער אַרויסגעגעבען אין אַ דייטשער איבערזעצונג
אַ בוך פון זשענעווער פּראָפעסאָר בּינעט וועגען אמת פון קריסטענטום
און צו דער איבערזעצונג האָט לאַפאַטער אָנגעשריבען אַ הייסע פאָררעדע,
אין וועלכער ער האָט זיך געווענדעט צו מענדעלסאָנען מיט אַ פאָרשלאַג,
וואָס האָט געקלונגען, ווי אַ פּראָוואָקאַציע: „אָדער עפענטליך
אָבלייקענען די ראיות פון דעם בוך, אָדער, אויב ער וועט זיי אָנער־
קענען פאַר ריכטיג, טאָן דאָס, וואָס עס פאָדערן די חכמה, ליעבע,
אמת און עהרע, און וואָס עס וואָלט געטאָן סאָקראַטעס, ווען ער זאָל
אָנערקענען די בעווייזען פון דעם בוך פאַר ריכטיגע" — דאָס הייסט:
שמד'ן זיך. עס איז שווער צו זאָגען, אַז לאַפאַטער זאָל האָבען בכיון
געוואָלט אונטערשטעלען אַ פוס מענדעלסאָנען, נאָר ווי עס זאָל נישט
זיין, דערווייל איז מענדעלסאָן אַוועקגעשטעלט געוואָרען אין זעהר אַ
קריטישער לאַגע. נישט ענטפערן אויף דער פראַגע, וואָס לאַפאַטער
האָט איהם אַוועקגעשטעלט, האָט ער נישט געקענט, ווייל אַנדערע
וואָלטען דאָס גערעכענט פאַר קליינמוט און פחדנות פון זיין זייט. יאָ
ענטפערן איז אויך געוועזען שווער, ווייל רעדענדיג וועגען יודענטום איז
אונמעגליך נישט אָנצוריהרען דאָס קריסטענטום און אַרויסזאָגען וועגען
דעם עטליכע פרייע ווערטער, וואָס האָבען געדאַרפט אויפרייצען די
פרומע קריסטען. מען האָט געדאַרפט האָבען גענוג טאַקט און פער־
שטאַנד, אַז מען זאָל קענען זיך אַרויסדרעהען פון אַזאַ לאַגע און,
רעדענדיג אַלס איבערציינגטער יוד גאַנץ אָפענהערציג וועגען דער
קריסטליכער רעליגיע, דאָך נישט בעליידיגען די רעליגיעזע געפיהלען
פון די קריסטען. מענדעלסאָן האָט אַזאַ טאַקט בעוויזען אין אַ גרויסער
מאָס. זיין ענטפער אויף דעם אַרויסרוף פון לאַפאַטער איז אָנגעשריע־
בען זעהר פאָרזיכטיג, אָבער דאָך מיט געפיהל פון הויכער זעלבסט־
ווירדע. מענדעלסאָן האָט ערקלערט, אַז ער צווייפעלט נישט אין דער
געטליכקייט פון דער יודישער תורה און איז שטענדיג געוועזען און וועט
פערבלייבען אַ טרייער יוד. „איך וועל נישט לייקענען — שרייבט ער, —
אַז איך האָב געפונען אין מיין רעליגיע איניגע שלעכטע מנהגים, וואָס
פערשווארצען לײדער איהר שיין — פונקט ווי עס ווערן מיט דער צייט

צונעטשעפּעט פֿרעמדע עלעמענטען צו יעדער אנדערער רעליגיע, — אָבער אינ׳ם עצם יסוד פֿון מײַן רעליגיע בין איך אויף אזוי פֿיעל זיכער לויט בעווײַזען, וואָס קענען נישט אָבגעלײַקענט ווערן, אז איך שווער בײַ גאָט, דאָס איך וועל נישט אויפֿהערען צו האַלטען זיך בײַ דעם יסוד, כּל זמן איך וועל בײַ מײַן נשמה בלײַבען״. וואָס אָנבעלאַנגט דעם קריסטענטום, האָט מענדעלסאָן פֿאָרזיכטיג דערמאָנט, אז ער קען נישט אָנערקענען אזא רעליגיע, וואָס דער גרינדער פֿון איהר האָט זיך ערקלערט פֿאַר אַ גאָט. קריסטענטום אין אַלגעמײַן האַלט ער פֿאַר אַ טעות, נאָר צוליעב פֿערשידענע סיבות קען ער וועגען דעם נישט מאריך זײַן.

מענדעלסאָנ׳ס טאַקטישער און פֿאָרזיכטיגער ענטפֿער, פֿאַר וועלכען ער וואָלט דאָך אין אַ אַנדער צײַט אויפ׳ן פֿײַער געבּרענט געוואָרען, האָט געמאַכט אַ גרויסען אײַנדרוק. די פֿרײַזיניגע קריסטען האָבען זיך זעהר געפֿרעהט, וואָס עס האָט זיך געפֿונען אַ מענש, וועלכער האָט אַרויסגעזאָגט אַ פֿרײַ וואָרט וועגען קריסטענטום. פּראָפֿ. בּינעט אַליין האָט געגעבען מענדעלסאָנען רעכט און אויסגעדריקט זײַן בעדויערן, וואָס לאַפֿאַטער האָט אומזיסט איהם אַוועקגעשטעלט אין אַ אונאַנגענעהמער לאַגע; אויך לאַפֿאַטער איז געווען געצוואונגען צו בעטען אין אַ אָפֿענעם בריעף ענטשולדיגונג בײַ מענדעלסאָנען פֿאַר די אונאַנגענעהמליכקײַטען, וואָס ער האָט איהם פֿערשאַפֿט; דער גאַנצער אינצידענט האָט אַרויסגערופֿען אַ גרויסען אינטערעס נישט בלויז אין בערלין, נאָר אויך אין אַנדערע שטעדט פֿון אייראָפּאַ. עס האָבען אויך נישט געפֿעהלט קיין פּאַסקווילען און בייזע אַרטיקלען פֿון קריסטען, וואָס זענען געווען אויפֿגעבּראַכט אויף דער חוצפּה פֿונ׳ם יוד מענדעלסאָן, אָבער אין אַלגעמײַן האָט עס אויסגעזעהן, אז דאָס יודענטום האָט דאָ אָבגעהאַלטען אַ נצחון.

נאָך מעהר בעדײַטונג האָט געהאַט דער דאָזיגער אינצידענט פֿאַר מענדעלסאָנען אַליין. ער האָט זיך איבערצײַגט, אז עס איז געקומען די צײַט איבערצוגעהן פֿון די אַלגעמײַן־פֿילאָזאָפֿישע פֿראַגען צו ערקלערען די יסודות פֿון יודענטום, פֿון וועלכען זאָגאַר די געבּילדעטע קריסטען האָבען נישט געהאַט קײַן ריכטיגען בעגריף. נאָך וויכטיגער איז געווען אין זײַנע אויגען דער געדאַנק צו טאָן עפּעס, אום אויפֿצוהויבען דעם קולטורעלען צושטאַנד פֿון זײַנע אייגענע בּרידער, און מענדעלסאָן האָט זיך גענומען צו אַ פּלאַן, וואָס האָט אין פֿלוג אויסגעזעהן

ניִשט בעֶדײַטענד, וועלכער האָט אָבער געהאַט אונגעהויערע רעזולטאַ-
טען פֿאַר דער קינפֿטיגער קולטורעלער אויפֿלעבונג פֿון די יודען איִן
דײַטשלאַנד און איִן אַנדערע לענדער: — ער האָט זיך גענומען איבער-
זעצען די ביִבעל אויף אַ ריינער דײַטשער שפּראַך, שטרענג לויט דעם
גײַסט און ריכטיגען פּשט פֿון אָריגינאַל, און דערנאָך האָט ער צום
טעקסט פֿון דעם איבערזעצונג צוגעגעבען אַ פּירוש אויף העבּרעאיש
(„ביאור“), וואָס איז געווען געגרינדעט אויף דעם גראַמאַטישען און לאָגי-
שען פּשט פֿון די ווערטער און וואָס האָט בעדאַרפֿט אומקעהרען די
ביִבעל צו איהר פֿריהעריגער ריינקײַט, אָהן די פֿערדרעהטע פּשטים,
אָהן די אַלע נאַרישע און פֿאַלשע טײַטשען, צו וועלכע די יודען זענען
ביז אַהער צוגעוועהנט געווען. מענדעלסאָן האָט אויסגערעכענט, אַז
מיט דער דאָזיגער רעפֿאָרם וועט ער פֿיעל אויפֿטאָן אויך פֿאַר דער
קולטור בכלל, — וואָס ס'איז אויך ווירקליך געשעהען. איִן דער אַרבײַט
פֿון „ביאור“ האָבען מענדעלסאָנ'ען מיטגעהאָלפֿען: שלמה דובנאָ,
אַ געבוירענער פֿון פּוילען, אַ קענער פֿון דער יודישער גראַמאַטיק; דער
בעוואוסטער שריפֿטשטעלער נפֿתלי הירץ ווייזעל; דער לעהרער
הערץ האָמבערג און אהרן יאַראָסלאַוו. אַ דאַנק זייער מיט-
ווירקונג איז די אַרבײַט אַוועק זעהר פֿלייסיג, אַזוי אַז איִן יאָהר 1783
איִן שוין געווען פֿערענדיגט די איבערזעצונג פֿון אַלע 5 חומשים (געווען
געדרוקט אויף דײַטש, נאָר מיט יודישע אותיות), צוזאַמען מיט דעם
פּירוש צו דער איבערזעצונג אויף העבּרעאיש.

אַז מענדעלסאָן האָט זיך ניִשט גענאַרט איִן רעכנונג, האָט גע-
וויזען דער ערשטער טייל פֿון זײַן ביִבעל, וואָס איז ערשיענען איִן
יאָהר 1778. עס איז שווער זיך פֿאָרצושטעלען, וואָס פֿאַר אַ אויפֿרע-
גונג ער האָט אַרויסגערופֿען איִן דער יודישער געזעלשאַפֿט; די ליעב-
האָבער פֿון בילדונג האָבען איִן „מענדעלסאָנ'ס תּורה“ געזעהן אַ שטאַרק
מיטעל אומצוקעהרען זיך צום ריכטיגען פּשט פֿון דער ביִבעל, וואָס איז
שטאַרק פֿערדונקעלט געוואָרען איִן דער עפּאָכע פֿון רבנ'יזם, אָבצוריי-
נען די העבּרעאישע שפּראַך, וואָס איז שרעקליך צוקאַליעטשעט און
פֿערדאָרבען געוואָרען דורך דעם ווילדען סטיל פֿון די רבנים, און,
ענדליך, אויך אַ מיטעל פֿאַר די יודישע יונגע לײַט, וואָס קענען קיין
זאַך ניִשט אויסער דעם תּלמוד, אויסצולערנען זיך דורך דער איבער-
זעצונג די דײַטשע שפּראַך. אויף מענדעלסאָנ'ס איבערזעצונג זענען אָנ-
געקומען בעשטעלונגען פֿון אַלע שטעדט פֿון דײַטשלאַנד, האָלאַנד,

ענגלאַנד, פראַנקרייך, פוילען, בעזונדערס פון ווילנאָ, וואָס איז שוין צו יענער צייט געווען אַ האַלב-פרייע שטאָדט. קריסטען זאָגאַר האָבען זיך אַבאָנירט אויף דער נייער ביבעל-אויסגאַבע, צווישען זיי אויך מלכים; דערפאַר האָט „מענדעלסאָנ׳ס תורה״ אָבער אַרויסגערופען אַ גרויסען צאָרן אין לאַגער פון די אָרטאָדאָקסען, וועלכע האָבען אינסטינקטיוו געשפירט, אַז פון דער דאָזיגער ביבעל-איבערזעצונג הויבט זיך אָן אַ נייע עפּאָכע, וואָס איז אַ געפאַהר פאַר׳ן אַלטען יודענטום. די גרעסטע רבנים פון יענער צייט, ווי: ר׳ רפאל הכהן פון האַמבורג, ר׳ יחזקאל לאַנדוי פון פראָג, ר׳ הירש חריף פון פויזען און ר׳ פינחס הורוויץ פון פראַנקפורט זענען אַרויסגעטרעטען געגען דער „דייטשער תורה״, וואָס האָט אויסגעזעהן ביי זיי ווי אַ חלול הקודש. מענדעלסאָנ׳ס איבערזעצונג איז ערקלערט געוואָרען פאַר אַפּיקורסות און די פרומע יודען איז שטרענג פערבאָטען געוואָרען צו בענוצען זיך מיט איהר אין אייניגע ערטער האָט מען די תורה מיט׳ן ביאור זאָגאַר געברענט אויפ׳ן פייער. ר׳ רפאל הכהן האָט געוואָלט זיך סטאַרען פאַר דער מאַכט, אַז מען זאָל די גאַנצע אויסגאַבע קאָנפיסקירען און פערניכטען, נאָר ער האָט זיך ענטזאָגט פון דעם פּלאַן נאָכדעם, ווי דער קעניג פון דענעמאַרק האָט זיך, צווישען אַנדערע, אַבאָנירט אויף דער איבערזעצונג. פיעל יודישע בחורים האָבען אָנגעהויבען געהיים „לערנען״ די איבערזעצונג מיט דעם ביאור, וואָס האָט זיי געגעבען אַ שליסעל צו דער דייטשער שפּראַך און דערנאָך צו דער דייטשער ליטעראַטור. עס זענען אויפגעשטאַנען אין פערשיעדענע ערטער פיעל קליינע מענדעלסאָנ׳ס: יודישע יונגע לייט, וואָס האָבען זיך גענומען צו בילדונג און קולטור. נאָך דער איבערזעצונג פון דער תורה איז אַרויס אַ איבערזעצונג פון תהלים מיט אַ גרויסער פאָררעדע פון ר׳ יואל בריל. די איבעריגע ספרים זענען איבערזעצט, פערטייטשט און אַרויסגעגעבען געוואָרען דורך מענדעלסאָנ׳ס תלמידים.

ווי דעם קאַמפף פאַר דער אינערליכער אויפלעבונג פון יודענטום, וועלכען מ. האָט אָנגעהויבען נישט-גערן און איז נאָר אַריינגעצויגען געוואָרען אין איהם נישט-ווילענדיג, דורך די אומשטענדען, וואָס האָבען איהם געצוואונגען דערצו, אַזוי האָט דער דאָזיגער שטילער דענקער נישט-ווילענדיג געמוזט אַרויסטרעטען אויך אַלס קעמפפער געגען דער יודישער רעכטלאָזיגקייט און אויך דאָ ערפילען אַ וויכטיגע מיסיע. צו יענער צייט האָבען די יודען אין עלזאַס געוואָלט אָנגעבען אַ ביטע צום

פראַנצויזישען קעניג וועגען שענקען זיי בירגערליכע רעכטען און זיי האָבען זיך געווענדעט צו מענדעלסאָנען, אַז ער זאָל פערפאַסען פאַר זייערטוועגען די ביטע מיט אַ לענגערער ערקלערונג. מענדעלסאָן, וואָס האָט געוואָלט שטעהן אויסערהאַלב יעדען קאַמפף, האָט אַרויפגעלעגט די דאָזיגע אויפגאַבע אויף זיין פריינד און פערעהרער, דעם פּרייסישען ליבעראַלען בעאַמטען און שריפטשטעלער ד אָ ה ם. ביי יענעם איז געבוירען געוואָרען אַ פּלאַן אַרויסצוטרעטען אין איין וועגס מיט אַ פערטיידיגונג נישט בלויז פון די עלזאַסער יודען, נאָר פון גאַנצען יודישען פאָלק, און ער האָט אַרויסגעגעבען אַ גאַנץ ווערק „וועגען דער פערבעסערונג פון דער יודישער לאַגע". דאָס דאָזיגע ווערק, אין וועלכען דער אויטאָר האָט זיך געשטעלט העכער פון יעדען רעליגיעזען שטאַנדפּונקט און געפאָדערט גלייכבערעכטיגונג פאַר יודען נאָר אין נאָמען פון מענשליכען יושר און פּאָליטישען פערשטאַנד, האָט אַרויסגערופען אַ גרויסען טומעל אין דער דייטשער געזעלשאַפט. עס איז בעשאַפען געוואָרען אַ גאַנצע ליטעראַרישע פּאָלעמיק וועגען דעם בוך. אייניגע האָבען זיך געפרעהט און בעגריסט דעם אויטאָר פאַר זיין מוט און פאַר זיין פרייער מיינונג וועגען יודען, וואָס איז אין יענער צייט נאָך ניי געווען; אַנדערע ווידער זענען אַרויסגעטרעטען געגען יודען און דערביי האָבען אויך נישט געפעהלט קיין רכילות און שקרים (מ'האָט געזאָגט, אַז דאָהם איז איבערגעקויפט געוואָרען פון די יודען). מענדעלסאָן איז די גאַנצע צייט געשטאַנען פון דערווייטענס, נאָר מיט דאָהמ'ס ווערק איז ער געווען נישט אינגאַנצען צופרידען. ערשטענס האָט דאָהם אין זיין בוך מודה געווען, אַז יודען האָבען געוויסע פעהלערען, נאָר דאָס איז אַ רעזולטאַט פון די רדיפות; מענדעלסאָן, וואָס האָט בעסער געקענט יודען, האָט צו אַזאַ שטאַנדפּונקט נישט געקענט מסכים זיין, און יעדענפאַלס האָט ער נישט געקענט דערלאָזען דעם געדאַנק, אַז יודען שטעהען אין מאָראַלישער הינזיכט נידעריגער פון די קריסטען. צווייטענס, האָט דאָהם אין זיין פּראָיעקט אויסצובעסערן די יודישע לאַגע געפאָדערט פאַר יודען אינערליכע אויטאָנאָמיע בתנאי, אַז די יודישע גייסטליכע און פאָרשטעהער פון דער געזעלשאַפט זאָלען האָבען די פולע מאַכט פון אַ רעגירונג, און מענדעלסאָן, אַלס איבערצייגטער אָנהענגער פון פאָלקאָמער רעליגיעזער פרייהייט, האָט דאָס נישט געקענט דערלאָזען. ער האָט דעריבער צוגערעדט זיין פריינד און תלמיד ד"ר מאַרקוס הערץ, אַז ער זאָל אַרויסגעבען אין דייטשער איבערזעצונג

דאָס ווערק פֿון ר׳ מנשה בן־ישראל „די רעטונג פֿון יודען״, און צו דער איבערזעצונג האָט מענדעלסאָן צוגעגעבען אַ גרויסע איינלייטונג. אין דער איינלייטונג האָט מענדעלסאָן מיט זיין שטענדיגען קלאָרען סטיל און לאָגישער אַרגומענטאַציע גרינדליך אָבגעוואָרפען די סיסטעמאַטישע בעשולדיגונג, אַז יודען זענען פּאַראַזיטען, אַז זיי פּראָדוצירען נישט, נאָר לעבען פֿון יענעמס מיה און אַרבייט, אַלס פֿערמיטלער צווישען פּראָדוצירער און פֿערברויכער. מענדעלסאָן איז געווען איבערצייגט, אַז די שנאה צו יודען איז נישט מעהר, ווי אַ רעליגיעזע, און ער האָט דעריבער אַרויסגעזאָגט זיין זיכערהייט, אַז ווי נאָר דער פּרינציפּ פֿון פֿרייהייט פֿון געוויסען וועט מנצח זיין, וועט די קריסטליכע וועלט אויפהערען רודפֿ׳ן יודען. אויך ער פֿאָדערט אַ אינערליכע יודישע אױ־טאָנאָמיע, נאָר אַזוי ווי יודען האָבען נישט קיין אַנדער מאַכט אויסער דעם חרם, טרעט ער הײַס אַרויס געגען דעם דאָזיגען מיטעל און דאָ ווענדעט ער זיך שוין צו די אייגענע, צו יודען אַליין, וועלכע ער בעט רחמים, זיך אָבצוזאָגען פֿון דער געוועהנהייט צו בעשטראָפֿען און רודפֿ׳ן פֿאַר אַ פֿרייען געדאַנק. „איהר, ברידער מײַנע, האָט צו־פֿיעל געשפּירט איבער זיך אַליין דעם דרוק פֿון אונטאָלעראַנץ. אַלע פֿעלקער פֿון דער וועלט זענען ביז איצט געווען דורכגעדרונגען מיט דעם גע־דאַנק, אַז די רעליגיע קען מען איינהיטען דורך גראָבער מאַכט. און איהר האָט, וואַרשײַנליך, איבערגענומען דעם דאָזיגען טעות. אָ, ברידער מײַנע! טוט־זשע איצט נאָך דעם בײַשפּיעל פֿון ליעבע, ווי איהר האָט פֿריהער נאָכגעטאָן דעם בײַשפּיעל פֿון שנאה! אויב איהר ווילט, אַז אַנדערע זאָלען אײַך דולדען און צו־רוה לאָזען, זײַט־זשע טאָלעראַנט און גנעדיג פֿריהער בײַ זיך אַליין!״

דערווײַל איז נאָך אָבער די דײַטשע געזעלשאַפֿט זעהר ווײַט געווען פֿון מענדעלסאָנ׳ס אידעאַל וועגען פֿרײַהײַט פֿון געוויסען, און ער האָט געקענט זיך איבערצײַגען, אַז נישט בלויז דער רעליגיעזער האַס ברענגט צו די יודישע רדיפֿות. די אַגיטאַציע געגען יודען אין דער ליטעראַטור איז געוואָרען אַלץ שטאַרקער, יעדעם גוט וואָרט פֿאַר יודען האָט אַרויסגערופֿען הונדערטער יודענפֿײַנדליכע פּאַמפֿלעטען און זידלערײַען. דאָס האָט אַרויפֿגעפֿיהרט מענדעלסאָנען אויפֿ׳ן געדאַנק גענויער און ברייטער צו ענטוויקלען אין אַ גרויס ווערק זײַנע מײנונגען וועגען די יסודות פֿון יודענטום און בעקענען דער קריסטליכער וועלט מיט דער מאָראַלישער שענקײַט פֿון דער יודישער רעליגיע. ער האָט

דעם געטאן אין זיין בעסטען ווערק „ירושלים, אדער וועגען דער רעליגיעזער מאכט פון יודענטום“, וואס איז ארויס אין יאהר 1783.

פון קינדווייז אן ביז די לעצטע טעג פון זיין לעבען האט מענדעלסאן זיך געהאלטען ביי דעם איין געדאנק, וואס איז געוועזען דער יסוד פון זיין גאנצער וועלט־אנשויאונג, — וואס קיין פילאזאפיע אין דער וועלט וואלט איהם נישט געקענט אויסווארצלען. מענדעלסאן האט נישט בלויז מיט'ן שכל, נאר מיט'ן גאנצען הארצען שטענדיג געגלויבט, אז עס עקזיסטירט א לעבעדיגער גאט, וואס גיט השגחה אויף דער וועלט און פיהרט זי, און אז די מענשליכע נשמה לעבט אייביג און קען נישט פערניכטעט ווערן. נאר ביי אזא אמונה, ביי אזעלכע אידעען קען א מענש, לויט מענדעלסאן'ס מיינונג, געפינען זיין גליק אויף דער און יענער וועלט. ער האט זיך נישט געקענט פארשטעלען א קלוג און עהרליך לעבען אהן דער אמונה אין א לעבעדיגען גאט. „אהן גאט, אהן איבערערע השגחה און אהן עולם הבא איז די גאנצע מענשענ־ליעבע נישט מעהר, ווי א נארישע געבוירענע נויגונג, און דאס זוכען דעם אמת און גערעכטיגקייט שטעהט נישט פיעל העכער פון דער פאלש־קייט“. און וויל מענדעלסאן איז לויט זיין נאטור געוועזען געניגט צו שלום און ליעבע, צו אמת און גוטסקייט, האט ער געגלויבט אין גאט.

ער האט אויך פעסט געגלויבט, אז א מענש מוז טראגען א רעליגיעזען יאך אויף זיך, און איז פערציטערט געווארען, ווען ער האט זיך דער־מאנט, אז עס זענען דא מענשען, וואס אנערקענען נישט קיין שום רעליגיע. לעבען אהן א רעליגיע הייסט, לויט זיין מיינונג, לעבען אהן א גאט. די פילאזאפיע איז איהם געוועזען טייער נאר אויף אזויפיעל, אויף וויפיעל זי פערשטארקט זיינע רעליגיעז־עטישע איבערצייגונגען, זי האט אבער פאר איהם נישט עקזיסטירט אלס זאך אן און פאר זיך. „די פילאזאפיע דארף פערגרעסערן מיין גליק מעהר, ווי איך האב געהאט אהן איהר, און די דאזיגע אויפגאבע דארף זי טריי ערפילען. כל זמן די פילאזאפיע וועט זיין מיינע א גוטע פריינדין און פריינדליך מיט מיר שמועסען, וועל איך זי נישט פערלאזען; ווי נאר אבער זי וועט אנהויבען ארויסווייזען מיר א שטאלץ, קאלט אדער צארנדיג פנים, וועל איך פון איהר אוועקגעהן און בעסער געהן שפיעלען זיך מיט מיינע קינדער... פון אלע סיסטעמען קלויב איך שטענדיג אויס יענע, וואס קען פערגרעסערן מיין גליק און אויסבעסערן מיין לע־בען. א פילאזאפיע, וואס איז מסוגל אריינצוברענגען מיך אין א טרויער,

אָבצוּרײַסען מיך פֿון מײַנע נאָהענטע אָדער פֿון מיר זעלבסט, אָבצוּטוּי=
טען אין מיר די געפֿיהלען פֿון שענהײַט אוּן גוּטס אוּן קאַלט מאַכען
מײַן האַרץ, — אַזאַ פֿילאָזאָפֿיע איז נישט מײַנע". די דאָזיגע מאָראַלישע
אוּן רעליגיעזע בעגריפֿען זענען נאַטירליכע אוּן װערן בעשאַפֿען צוזאַ=
מען מיט'ן מענשען בײַ יעדער קוּלטוּרעלער שטוּפֿע. זײ זענען נויטיג
פֿאַר'ן מענשען, װי לוּפֿט פֿאַר'ן אָטעם, זײ זענען אײביג אוּן פּינקטליך,
װי מאַטעמאַטישע כללים. דעריבער איז דאָס יוּדענטוּם אַזױ טײַער
געװעזען אין זײַנע אויגען, װײַל ער האָט געגלויבט, אַז די יוּדישע רעליגיע
ענטהאַלט אין זיך די דאָזיגע מאָראַלישע יסודות, װאָס זענען נויטיג
דעם מענשען, אין זײער גאַנצער רײנקײַט אוּן אמת'קײַט.

אויף דער דאָזיגער אָנשויאוּנג, װאָס איז בײַ איהם געװען אַ
אינערליכע איבערצײַגוּנג, מעהר װי אַ לאָגישער געדאַנק, האָט מענדעל=
סאָן געבויט אויך זײַן פּאָליטישען סיסטעם. אַלס גרוּנד פֿון װערק
„ירושלים" נעהמט מענדעלסאָן יענע פֿראַגע, װעלכע עס האָט מיט
הוּנדערט יאָהר צוּריק שוין בעהאַנדעלט שפּינאָזאַ אין זײַן „טעאָלאָגיש=
פּאָליטישען טראַקטאַט". אָבער פֿון דעם אַלגעמײנעם פּרינציפּ פֿון געװי=
סענס=פֿרײַהײַט קוּמט ער, מענדעלסאָן, צוּ גאָר אַנ'אַנדער אויספֿיהר.
אויך ער האַלט זיך בײַ דער מײנוּנג, אַז די מלוכה=מאַכט קען נאָר קאָנ=
טראָלירען די מעשים פֿון יחיד, אָבער נישט זײַן אינערליכע איבער=
צײַגוּנג; די קירך האָט נאָך װיניגער רעכטען, אײדער די מלוכה, אוּן
װען זי נעהמט זיך צוּ קאָנטראָלירען דאָס געװיסען פֿון מענשען, איז
דאָס אַ געװאַלט=טאַט, אַ פֿערברעכען, װײַל איהר זאַך איז נאָר צוּ לערנען
אוּן טרײסטען דעם יחיד. װאָס אָנבעלאַנגט דער יוּדישער רעליגיע, איז
זי בעװאָרענט פֿון אַזעלכע געװאַלט=טאַטען, װײַל דאָס יוּדענטוּם איז
בעצם גרינדליך אַנדערש פֿון אַלע איבעריגע רעליגיעס.

אוּן דאָ ענטװיקעלט מענדעלסאָן זײַנע הויפּט=אידעען װעגען יוּדענ=
טוּם. דאָס יוּדענטוּם נעהמט=אָן אינגאַנצען דעם פּרינציפּ פֿון געװיסענס=
פֿרײַהײַט. אין דעם אמת'ען ערשטען יוּדענטוּם זענען נישטאָ קײן רע=
ליגיעזע פּרינציפּען אוּן נישט קײן רמזים, װאָס מען זאָל מוּזען גלויבען
אין זײ אוּן שװערען אויף זײ, אָפּטמאָל פֿאַלש, געגען דער איבער=
צײַגוּנג, (װי דאָס איז, למשל, דער פֿאַל מיט'ן קריסטענטוּם); דאָס
יוּדענטוּם הײסט נישט גלויבען, נאָר װיסען אוּן פֿערשטעהן.
דאָס איז נישט קײן אמונה, נאָר אַ געזעצגעבוּנג אוּן איהר ערשטער גע=
באָט איז נישט „גלויב אָדער גלויב נישט", נאָר „דאָס זאָלסטוּ

טאָן און דאָס נישט טאָן״. די מלוכה און די רעליגיע ווערן אין יודענטום פעראייניגט. „די בעציהונג פון יחיד צום כלל און זיין בעציהונג צו גאָט האָבען זיך פעראייניגט אין איין פונקט און נישט געקענט ווידערשפרעכען זיך. דער בעשעפער פון דער וועלט און איהר מנהיג איז אויך געווען דער קעניג פון פאָלק... די בירגערליכע ענינים האָבען געהאַט אויך אַ פאָרם פון קדושה און כהונה, די בירגערליכע פליכט איז צוזאַמען דערמיט אויך געווען אַ גאָטעס־דיענסט״. לויט׳ן יודענטום קען יעדער יחיד טראַכטען און דענקען, ווי ער וויל, און נישט בעטראַכט ווערן, פאַר אַ כופר די מאַכט פון כלל איבער׳ן יחיד הויבט זיך ערשט דאַן אָן, ווען די מחשבה געהט איבער אין אַ מעשה (טאַט), ווען דער יחיד שטערט די אָרדנונג פון כלל. נאָכ׳ן חורבן פון בית המקדש, ווען די יודישע מלוכה־אָרדנונג איז צושטערט געוואָרען, זענען בטל געוואָרען אַלע שטראָפען. „די בירגערליכע פערבינדונג אין פאָלק איז בטל געוואָרען, די רעליגיעזע פערברעכענס האָבען אויפגעהערט זיין פאָליטישע פערברעכענס, און די אמונה, אַלס אמונה, האָט שוין נישט קיין אַנדער שטראָף, אויסער דער, וואָס דער חוטא (זינדיגער) נעהמט אויף זיך, ווען ער טוט תשובה״.

דער תוך פון יודענטום בעשטעהט פון דריי פונקטען: 1) רעליגיעזע אמת׳ען וועגען גאָט, דעם מנהיג פון דער וועלט. אָהן די אמת׳ען וואָלט אַ מענש נישט געקענט האָבען קיין קלאָרען בעגריף וועגען וועלט און לעבען; דאָס זענען נישט קיין געבאָטען און קיין רעגעלען, נאָר נאַטירליכע בעגריפען פון אונזער שכל, וואָס לעבען אין די הערצער פון אַלע מענשען אָהן אונטערשיעד פון נאַציע; 2) היסטאָרישע אמת׳ען, אָדער די לעגענדען וועגען לעבען פון די יודישע אָבות, וועגען דער געשיכטע פון דער יודישער נאַציע און וועגען גאָט׳ס רצון, וואָס האָט זיך אין זיי ענטדעקט; די דאָזיגע מסורה איז נויטיג אַלס היסטאָרישער מאָמענט, וואָס פערבינדט און פערפעסטיגט אַלע מיטגלידער פון דעם פאָלק; 3) די געזעצען, מנהגים און רעגעלען, וואָס זענען נויטיג צו דערהאַלטען די איינהייט פון יודישען פאָלק; די דאָזיגע געזעצען שטאַמען אין דער ביבעל נישט פון גאָט, אַלס בעשעפער פון דער וועלט, נאָר פון גאָט דעם פיהרער און קעניג פון דער יודישער אומה און זיי בילדען די אינערליכע קאָנסטיטוציע פון פאָלק. יעדער יוד האָט דאָס רעכט צו קריטיקירען די אַבסטראַקטע אמת׳ען פון דער יודישער רעליגיע, אָבער ער

טאָר נישט אָבטרעטען פון איהרע פראַקטישע געבאָטען. קוים איז ער געוואָרען אַ יוד, מוז ער ערפילען אַלע מצוות פון דער יודישער רעליגיע. דאָס יודענטום איז אויף אַזאַ אופן דער אידעאַל פון אַ רעליגיע, וואָס האַרמאָנירט פאָלקאָם מיט דער אמת'ער אידעע פון אַ מלוכה־מאַכט. די יודישע רעליגיע פערדינט אַלזאָ, אַז זי זאָל געשטיצט ווערן פון דער מלוכה, און מענדעלסאָן פערענדיגט זיין „ירושלים" מיט אַ אויפרוף צו פרייהייט און גלייכהייט: „טרעט ווינציגסטענס אויס אַ וועג פאַר די קינפטיגע דורות צו יענער הויכער מדרגה פון קולטור, צו יענער מענשליכער טאָלעראַנץ, וועגען וועלכער עס זיפצט נאָך איצט אומזיסט דער פערשטאַנד!... ווער עס שטערט נישט די געזעלשאַפטליכע רוה און איז נישט עובר אויף די געזעצען פון זיינע מיט־בירגער — דעם גיט די פרייהייט צו זאָגען דאָס, וואָס ער דענקט, רופען צו גאָט לויט זיין איבערצייגונג אָדער לויט דעם מנהג פון זיינע עלטערן און זוכען די רעטונג פון זיין נשמה דאָרט, וואו ער געפינט זי. זאָל קיינער פון אונזערע מלוכות נישט נעהמען זיך דאָס רעכט צו לייענען אין פרעמדע הערצער, צו משפט'ן פאַר'ן געדאַנק... ליעבט דעם אמת, ליעבט דעם שלום!"

„ירושלים" האָט געמאַכט אַ שטאַרקען איינדרוק אפילו אויף די געגנער פון „יודישען סאָקראַט". דער גרויסער פילאָזאָף קאַנט האָט וועגען דעם ווערק געשריבען: „איך האַלט דאָס בוך פאַר אַ בשורה־צייכען פון אַ גרויסער רעפאָרם, וואָס דאַרף פאָרקומען נישט בלויז צווישען איינער פאָלק, נאָר אויך צווישען אַנדערע פעלקער. אייך האָט זיך איינגעגעבען צו פעראייניגען אייער אמונה מיט אַזאַ גרויסער שטופע פון אמת'ער אינערליכער פרייזיניגקייט, אַז קיינער וואָלט דאָס זיך נישט פאָרשטעלען, און קיין אַנדער רעליגיע וואָלט מיט איהר דערין נישט קענען קאָנקורירען. צוזאַמען דערמיט האָט איהר בעוויזען די נויטיגקייט פון פאָלקאָמער פרייהייט פאַר יעדער רעליגיע אין אַזעלכע קלאָרע און איבערצייגענדע ווערטער, אַז אויך אונזער קירך וועט זיין געצוואונגען אַ טראַכט צו טאָן און בעזייטיגען פון איהר רעליגיע אַלץ, וואָס קען אונטערדריקען דעם מענשליכען יושר, און דאָס וועט פעראייניגען אַלע מענשען אויף דעם אַלגעמיינעם יסוד פון יעדער רעליגיע".

די יודישע פרייזיניגע זענען געווען צופריעדען מיט דעם ווערק, וואָס האָט געפאָדערט די פרייהייט פון געדאַנק; די יודישע אָרטאָדאָקסען האָבען אָבער אויך געקענט בלייבען צופריעדען, ווייל מענדעלסאָן איז

סוף כּל סוף דאָך געװען אַ טרײַער יוד, האָט געפאָדערט פון יעדען יוד אָבּצוהיטען די יודישע מצוות און געגלויבט אין דער געטליכקײַט פון דער תּורה און זאָגאַר פון תּלמוד. די שפּעטערדיגע קריטיק האָט געפונען פיעל חסרונות אין מענדעלסאָנ׳ס װערק; פיעל מײַנונגען זײַנע װעגען תּוך פון יודענטום זענען שפּעטער אָבגעלײַקענט געװאָרען, אָבער יעדענפאַלס זענען די אידעען פון „ירושלים״ פאַר יענער צײַט געװען נײַ, און מיט דעם זעלטענעם קלאָרען סטיל פון דעם װערק, מיט דער אינערליכער איבערצײַגונג, װאָס שפּירט זיך אין יעדען װאָרט פון דעם בוך, האָט מענדעלסאָן געהאַט אַ גרױסע װירקונג אױף דעם גאַנצען געדאַנקענגאַנג פון יענער עפּאָכע.

אַזױ איז מענדעלסאָנ׳ס פּאָפּולאַריטעט כּסדר געװאַקסען. די לעצטע יאָהרען פון זײַן לעבען איז ער געװען כּמעט דער פּאָפּולערסטער מענש אין גאַנץ דײַטשלאַנד. זײַן אַלטער גוטער פרײַנד לעסינג האָט פעראײביגט מענדעלסאָנ׳ס פּערזאָן אין דער װאונדערבאַרער דראַמאַ „נתן דער װײַזע״, װאו מענדעלסאָן װערט געשילדערט אַלס מוסטער פון גוטסקײַט, רײַנקײַט און מענשליכער ליעבע, צו װעלכע עס זענען נאָך נישט דערװאַקסען די קריסטען, די יודישע בעדריקער. דער טויט פון לעסינג׳ען (1781) האָט געמאַכט אויף מענדעלסאָנען זעהר אַ טיעפען אײַנדריק. לעסינג איז געװען פאַר מענדעלסאָנען דאָסזעלבע, װאָס ער פאַר לעסינגען: זײַן אידעאַל, זײַן טרײַסט און זײַן גלויבען אין דער קינפטיגער מענשהײַט. די װעלט האָט פערשטאַנען, װי זעלטען פרײַנדליך און פערבונדען עס זענען געװען צװישען זיך די דאָזיגע צװײ גרױסע מענשען, און װען לעסינג איז געשטאָרבען, האָבען זײַנע פרײַנד און קרובים געשיקט מיטלײַדס-דעפּעשען פריהער פון אַלץ צו זײַן פרײַנד — מענדעלסאָן. נישט װיניציג יסורים האָט מענדעלסאָנען פערשאַפט די ידיעה, אַז זײַן אַלטער פרײַנד לעסינג איז פאַר׳ן טויט געװאָרען אַ אָנהענגער פון שפּינאָזאַ׳ס שיטה; דאָס איז פאַר מענדעלסאָנען געװען אַ גרױסער קלאַפּ, װײַל קײַן זאַך האָט ער אַזױ נישט געהאַסט, װי שפּינאָזאַ׳ס פּאַנטעאיזם, װאָס לײַקענט אין דער בעזונדערער עקסיסטענץ פון גאָט, אין דער העכערער השגחה און אין השאָרת הנפש.

מענדעלסאָן איז פון דעמאָלט אָן געװאָרען זעהר קפּדנ׳יש און נערװעז. אין זײַן לעצטען פילאָזאָפישען װערק „מאָרגענשטונדען״ (אַ רײַהע לעקציעס, װאָס ער האָט געלײַענט פאַר זײַנע קינדער און אַ גרופּע צוהערער) איז נאָך דער טאָן רוהיג און געלאַסען, נאָר װען עס איז

אַרויס דאָס בוך פֿון פֿילאָזאָף יאַקאָבי „וועגען דער לעהרע פֿון שפּינאָזאַ, אין בריעף צו מענדעלסאָנ׳ען״, איז ער געוואָרען זעהר צורודערט, ווייל אין דעם ווערק איז אָנגעריהרט געוואָרען זיין פּערזענליכקייט. ער האָט זיך גענומען שרייבען אַ ענטפֿער אויף דעם בוך אונטער׳ן נאָמען: „צו לעסינג׳ס פֿריינד״, און דאָס איז געווען זיין לעצט ווערק. נאָכ׳ן אָבשרייבען דעם ענטפֿער איז ער זעהר דענערווירט געוואָרען און געשטאָרבען (4 יאַנואַר, 1786). ער האָט איבערגעלאָזען נאָך זיך אַ ליבטיגען אָנדענקען פֿון אַ מענש אַ דענקער, אַ גרויסע מאָראַלישע פּערזענליכקייט, וואָס האָט אין זיין צייט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף פֿיעל קריסטען און אַלס יוד געלעגט אַ פֿונדאַמענט צו דער קולטורעלער אויפֿלעבונג פֿון זיין פֿאָלק. זיינע בעגייסטערטע יודישע אָנהענגער האָבען אויף איהם געשריבען: „ממשה עד משה לא קם כמשה״, ד. ה. פֿון ר׳ משה מיימון ביז ר׳ משה מענדעלסאָן איז נאָך אַזאַ מענש נישט געווען. אָבער אויך די קריסטליכע וועלט האָט געוואוסט, ווי צו שעצען דעם יודישען דענקער. זיין טויט האָט געמאַכט אין בערלין אַ גרויסען איינדריק און די אָנגעזעהענע שריפֿטשטעלער פֿון יענער צייט האָבען זיך געאיילט מודיע צו זיין איינער דעם צווייטען די טרויעריגע ידיעה. זיינע קריסטליכע פֿערעהרער האָבען זיך אויך משתדל געווען, אַז מען זאָל זיין דענקמאָל אויפֿשטעלען אויף איינער פֿון די בערלינער גאַסען; אַזוי ווייט האָבען אָבער אין יענער צייט געקענט אַוועקגעהן נאָר געצעהלטע מענשען און די מאַכט האָט דאָס נישט ערלויבט.

מענדעלסאָן איז נישט נאָר אַליין געווען אַ גרויסער מענש — איהם איז בעשערט געווען צו שאַפֿען אַ נייע שול, אַ נייע ריכטונג אין יודענטום; ער האָט געקענט בעגייסטערן זיינע פֿריינד און תּלמידים און אַרויסרופֿען אין זיי אַ אינערליכען דראַנג צו אידעאַלען און מסירת־נפֿש; ער איז געווען דער שעפֿער פֿון יענער עפּאָכע, וואָס איז בעוואוסט מיטין נאָמען „השכלה״. די אַפּאָסטאָלען פֿון דער השכלה־בעוועגונג זענען געווען מענדעלסאָנ׳ס תּלמידים און פֿריינד. אייניגע פֿון זיי, ווי פֿרידלענדער, וויזעל, אייכעל, האָבען דערנאָך בעקומען אַ נאָמען אין דער ליטעראַטור, אַנדערע האָבען געאַרבייט אַלס געוועהנליכע „סאָלדאַטען״, אַלס פּשוט׳ע איבערגעגעבענע און ענערגישע טוער. די אַלע פֿריינד פֿון דער השכלה האָבען זיך אָרגאַניזירט אין אַ בעזונדער

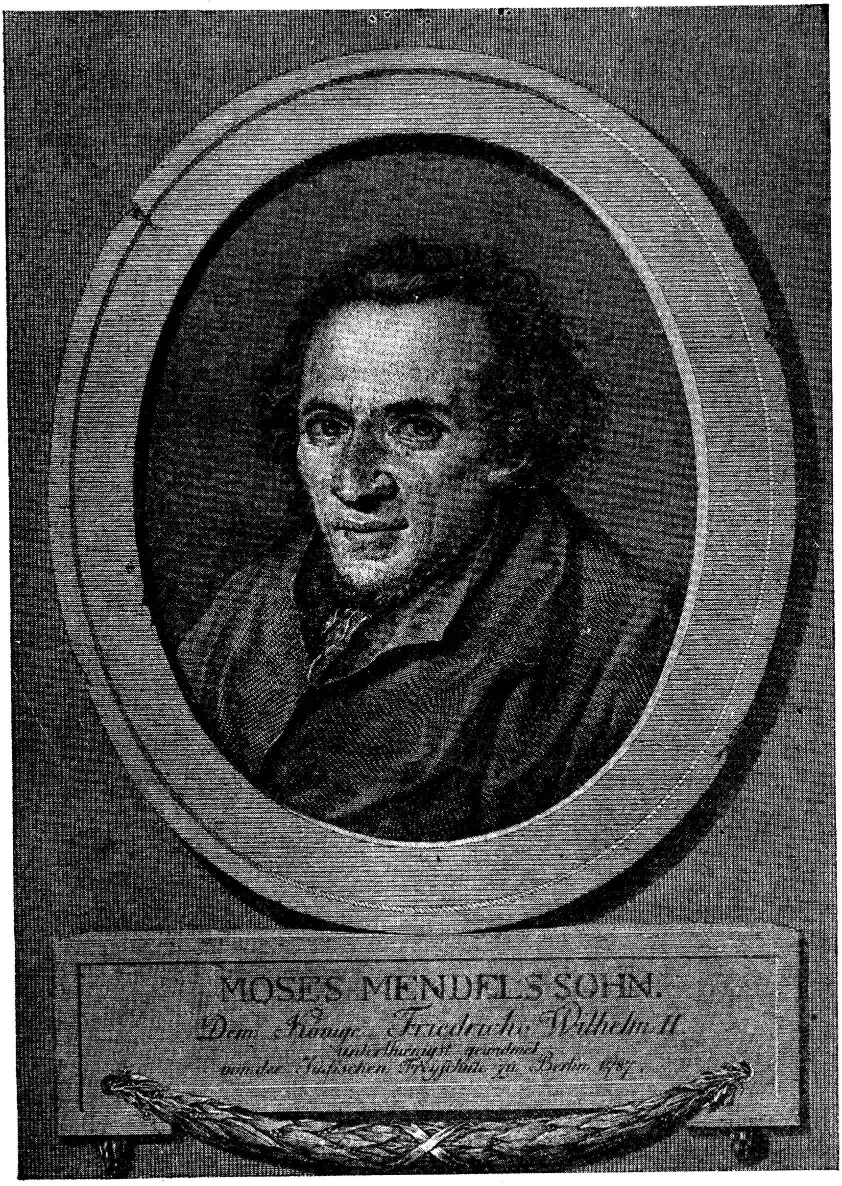

משה מענדעלסאָן
(דאָס בילד געפינט זיך אין דער בילדער-זאַמלונג פון דער
בערלינער יודישער קהלה)

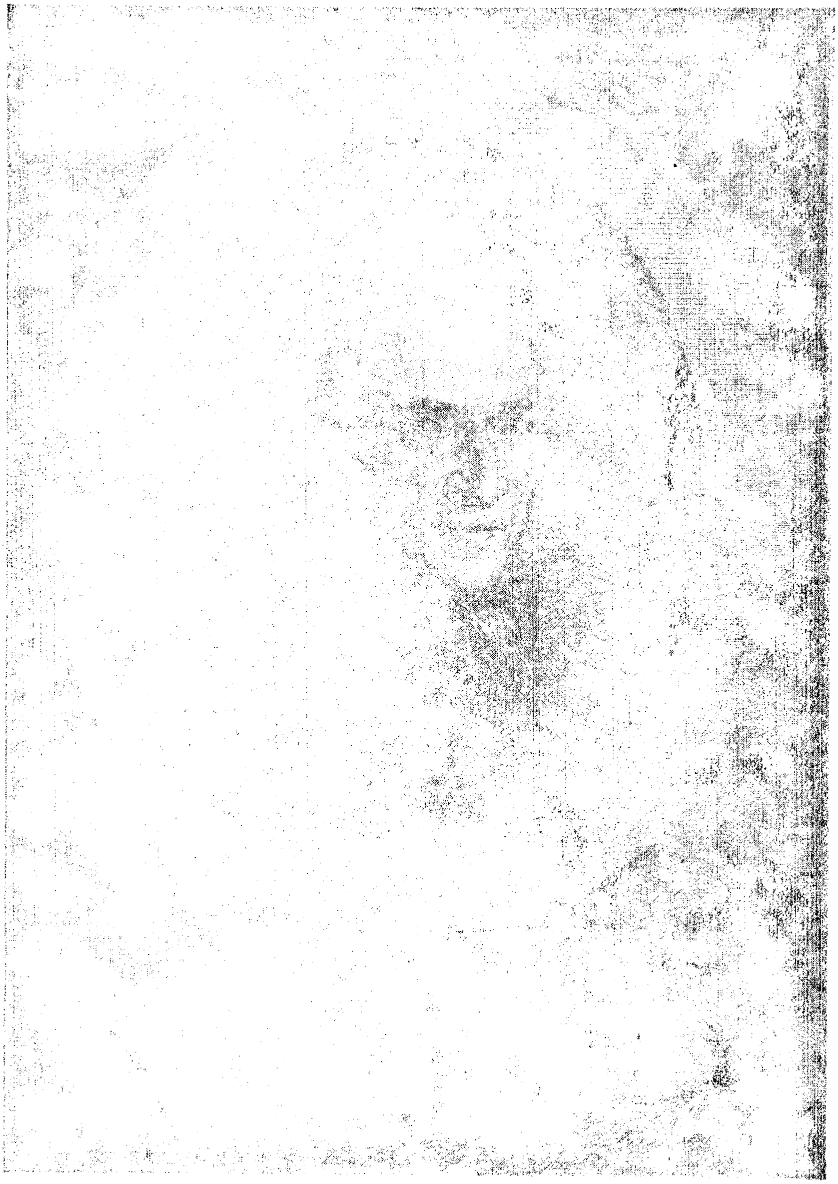

גרופּע, אונטער'ן נאָמען „מענדעלסאָנ'ס קרייזעל", און דאָס דאָזיגע קרייזעל האָט געאַרבייט נישט אַזוי פאַר זיך, ווי פאַר'ן כלל, פאַר'ן גאַנצען פאָלק. זיי האָבען פאַר זיך אַוועקגעשטעלט צוויי גרויסע אויפ־גאַבען: רעפאָרמירען די יודישע שול־ערציהונג און אויפלעבען די יודישע ליטעראַטור. די אַרבייט האָט זיך אָנגעהויבען נאָך פאַר מענדעלסאָנ'ס טויט אַבען, נאָר די תלמידים מענדעלסאָנ'ס זענען שפּעטער אַוועק פיעל ווייטער פון זייער רבי'ן, וועלכער האָט אייגענטליך געהאַט קליינע פאָרלאַנגען און קיינמאָל נישט געטראַכט וועגען ראַדיקאַלע רעפאָרמען אין יודענטום. לויט'ן פּלאַן פון מענדעלסאָנ'ס פריינד און תלמיד דוד פרידלענדער (1750—1834) איז אין 1778 געגרינדעט געוואָרען אין בערלין די ערשטע „יודישע פריי־שול", וואו מען האָט געלערנט אויף דער דייטשער שפּראַך אַלגעמיינע עלעמענטאַרע בילדונג, ווי אויך די גראַמאַטיק פון דער העברעאישער שפּראַך און די ביבעל. נאָך דער בערלין־שול זענען אַזעלכע שולען געגרינדעט געוואָרען אין נאָך פיעל שטעדט און די תלמידים פון די שולען זענען געווען די ערשטע פּיאָנע־רען און קעמפפער פון דער השכלה. די בערלינער שול אַליין האָט אין פערלויף פון צעהן יאָהר אַרויסגעגעבען העכער פינף הונדערט תלמידים, וואָס זענען דערנאָך אַריינגעטרעטען אין לעבען מיט נייע בעגריפען און נייע פאָדערונגען און בעשאַפען אַ גאַנץ נייע אַטמאָספערע. אָבער עס איז ווינציג געווען צו ערציהען אין נייעם גייסט בלויז דעם יונגען דור; מ'האָט געמוזט אַריינברענגען נייע בעגריפען אויך צווישען די עלטערע, געבען אַ נייע ערציהונג יענע דערוואַקסענע, וואָס האָבען פערבראַכט זייערע קינדער־יאָהרען אין דעם ווילסטען חדר און האָבען זיך איצט געריסען צו ליכט און פרייהייט. אויף די דערוואַקסענע האָט מען אַנדערש נישט געקענט ווירקען, ווי דורך דער ליטעראַטור; אָבער דאָ האָט מען געדאַרפט אָנהויבען פון אלף־בית. מען האָט געמוזט צוגע־וועהנען דעם דערוואַקסענעם דור, וואָס איז ערצויגען געוואָרען אויף די אַלטע לעבענס־בעגריפען, צו נייע, מעהר נאַטירליכע און פשוט'ע בעגריפען, מען האָט געדאַרפט איינפיהרען אין דער ליטעראַטור אַ מעהר ריינע און געשמאַקפולע שפּראַך, אָנשטאָט דעםווילדען סמיל פון דער רבי'נישער ליטעראַטור.

נאָך פאַר מענדעלסאָנ'ס לעבען האָבען זיינע תלמידים: יצחק אייכעל און מענדעל ברעסלוי זיך געווענדעט מיט אַ אויפרוף צו אַלע יודען וועגען גרינדען אַ חברה „דורשי שפת עבר" און אַ ליטע־

דאַרישען זשורנאַל מיט'ן נאָמען „המאסף". אין 1783 איז געגרינדעט געוואָרען די חברה „דורשי שפת עבר" און אין אַ יאָהר שפּעטער האָט אָנגעהויבען אַרויסג[illegible] דער „מאסף". דאָס רוב מיטאַרבּייטער פון „מאסף" זענען געוועזען אין בערלין, דער צענטר פון דער השכלה. די ערשטע רעדאַקטאָרען פון דעם זשורנאַל זענען געוועזען יצחק אייכעל און מענדעל ברעסלוי, און אַלס מיטאַרבּייטער זענען דאָרט אַרויסגעטרעטען מענדעלסאָן אַליין, פרידלענדער, וויזעל, מאַרקוס הערץ און אַ גאַנצע רייהע אַנדערע יונגע שריפטשטעלער, וואָס זענען ערשט נישט לאַנג אַליין געוועזען תלמידים. צווישען דער חברה „מאספים" האָבען זיך אויך געפונען צוויי פוילישע יודען, וואָס זענען געוועזען בעריהמט מיט זייער העברעאישען סטיל: יצחק סטנוב און בן־זאב. סאַטנאָוו (1732—1804) איז געוועזען אַ מייסטער צו שרייבען אין אַלערליי סטילען, אָנהויבענדיג פונ'ם תהלים־סטיל ביז דעם סטיל פון זוהר, און מיט דעם דאָזיגען טאַלענט זיינעם פלעגט ער זיך אָפט בענוצען צו נישט קיין עהרליכע צוועקען. יהודה ליב בן־זאב (מחבר פון „תלמוד לשון עבר". געבוירען אין ווין 1764 געשטאָרבען אין יאָהר 1811) איז געוועזען אַ קענער פון דער העברעאישער גראַמאַטיק און אויך אַ בעריהמטער סטיליסט. אין דעם „המאסף" האָבען זיך אויך בעטייליגט שריפטשטעלער פון האָלאַנד, פראַנקרייך, איטאַליען, ענגלאַנד, און אויף אַזאַ אופן האָבען די יודישע משכילים און קולטור־טרעגער פון אַלע לענדער געהאַט אַ אָרט, וואו זיי האָבען געקענט זיך צונויפרעדען, שטאַרקען איינער דעם צווייטען און ווירקען אַלס פעראייניגטער צענטר. די אַרטיקלען און שענע ליטעראַטור פון „המאסף" זענען געוועזען זעהר עלעמענטאַר, איינפאַך און האָבען כמעט קיין ליטעראַרישען ווערט נישט געהאַט, אָבער דוקא דערפאַר האָבען זיי געהאַט אַזאַ גרויסען ערפאָלג צווישען די משכיל'ישע בחורים אין אַלע לענדער און פיעל געווירקט צו פערפיינערן זייער געשמאַק און אויסצוגלייכען זייער פערקרימטען פּלפּול־שכל.

דער פאַטריאַרך פון די משכילים איז געוועזען דער עלטסטער פון מענדעלסאָנ'ס תלמידים נפתלי הערץ וויזעל (1726—1805), וועלכער איז געוועזען מענדעלסאָנ'ס גייסטיגער יורש און אויך געשפּיעלט די אָנגעזעהענסטע ראָליע אין דער רעדאַקציע פון „המאסף". אַ זוהן פון אַ רייכער יודישער פאַמיליע אין האַמבורג, האָט וויזעל בעקומען אַ ערציהונג, וואָס איז פאַר יענער צייט געוועזען אַ זעלטענהייט.

אויסער תלמוד האָט ער אויך געקענט עטליכע אייראָפּעאישע שפּראַ־
כען. פון קינדווייז אָן האָט ער אָבער געפיהלט אַ טיעפע ליעבע צו ד'ער
העברעאישער שפּראַך און זיין גאַנץ לעבען איז ער איהר טרייַ געבליבען.
ער איז ווירקליך געווען דער בעסטער סטיליסט פון יענער צייט; נאָך
ר' משה חיים לוצאַטאָ איז וויזעל געווען דער ערשטער, וואָס האָט
געזונגען ליעדער ביי יודען אין אַ פיינער ביבלישער שפּראַך מיט
קלינגענדע און שטאַרקע פערזען, וואָס האָבען זיי אַזוי קנעשטעלט נאָהענט
צו אמת'ער פּאָעזיע. קיין אמת'ער פּאָעט איז וויזעל, אמת, נישט
געווען, און זיין פּאָעטישער געפיהל קען אויף אַ מענשען מיט אַ ריינעם
געשמאַק זעהר ווינציג איינדרוק מאַכען, פאַר יענער צייט זענען אָבער
וויזעל'ס „שירי תפארת", ווי אויך זיינע איבעריגע ספרים („גן נעול",
„ספר המדות" און איבערזעצונג פון אַפּאָקריפישען ספר „חכמת שלמה")
געווען אַ אוצר פון נייע געדאַנקען און געפיהלען.

אין 1774 האָט ער זיך בעזעצט אין בערלין און איז געוואָרען
איינער פון מענדעלסאָנ'ס אינטימסטע פריינד און מיטהעלפער. פון דע־
מאַלט אָן האָט וויזעל, דער מענש מיט מיטעלע פעהיגקייטען און
מיטעלע קענטעניסען, אָנגעהויבען שפּיעלען אַ גרויסע ראָליע — די
השכלה האָט איהם פאַר אַ העלד געמאַכט. ווי מענדעלסאָן, איז אויך
וויזעל געווען אַ שטילער מענש און אַ אמת־רעליגיעזער יוד, און אין אַ
אַנדער צייט וואָלט אפשר קיינער פון איהם נישט געוואוסט; אָבער עס
איז געווען אַ צייט פון נייע אידעען און פערלאַנגען, אַ צייט פון נייע
לאָזונגען און איבערקעהרעניסען און אין אַזעלכע עפּאָכען ווערט דער
מענש גרעסער, שטאַרקער. דאַן ווערן אַמאָל פון מענשען מיט מיטעלע
פעהיגקייטען העלדען און פיהרער.

וויזעל'ן איז בעשערט געווען צו ווערן אַ קעמפפער אין דער צייט,
ווען די יודען אין עסטרייך זענען געשטאַנען ערב אַ גרויסער איננער־
ליכער איבערקעהרעניש. דער פריידענקענדער עסטרייכישער מאָנאַרך
יאָזעף דער צווייטער, וועלכער איז אַרויפגעטרעטען אויפ'ן טראָן
נאָך דעם שווערען רעזשים פון דער פרומער קייזערין מאַריאַ טערעזיאַ,
האָט זיך גענומען צו גרינדליכע רעפאָרמען אין זיין מלוכה: ער האָט
אָבגעשאַפט פיעל פעאָדאַלע פּריווילעגיעס, מבטל געווען די שליטה
פון די קלעריקאַלען און אַרויסגעגעבען אַ „טאָלעראַנץ־עדיקט" לטובת די
פּראָטעסטאַנטען. אין דערזעלבער צייט האָט ער זיך גענומען איינ־
פיהרען „רעפאָרמען" אויך אין יודישען לעבען. אין יאָהר 1781 אין

יודען ערלויבט געוואָרען פריי צו פערנעהמען זיך מיט ערד־אַרבייט, מלאכות, וויסענשאַפט און קונסט. עס זענען אָבגעשאַפט געוואָרען אַזעלכע מיטעלאַטעריִשע בעליידיגענדע געזעצען וועגען יודען, ווי דער בעזונדער צייכען אויף די מלבושים און דער ספּעציעלער קאָפּ־שטייער. און יודישע קינדער איז ערלויבט געוואָרען צו בעזוכען די גימנאַזיעס און אוניווערזיטעטען. אין דערזעלבער צייט האָט דער קייזער בעפוי־לען איינצופיהרען „נאָרמאַלע שולען" פאַר יודען, ד. ה. אַזעלכע שולען, וואו יודען זאָלען לערנען די דייטשע שפּראַך און אַלגעמיינע למודים. עס האָט זאָגאַר זיך פּראָיעקטירט, צום ערשטען מאָל אין איירָאָפּאַ, איינצופיהרען פאַר יודען מיליטער־דיענסט. אין „טאָלעראַנץ־פּאַטענט" פון 1782 האָט דער קייזער אויסגעדריקט זיין פערלאַנג, אַז אַלע זיינע אונטערטאַנען, אָהן אונטערשיעד פון גלויבען און נאַציע, זאָלען בעקומען אַלע בירגערליכע רעכטען.

ביז אמת'ער גלייכבערעכטיגונג פון די עסטרייכישע יודען איז נאָך, אמת, גאַנץ וויט געוועזען; יודען האָבען נאָך אַלץ געליטען פון דער אָרטיגער אַדמיניסטראַציע און נישט געהאַט קיין וואוינרעכט אין נידער־עסטרייך און אין אַנדערע פּראָווינצען; עס איז זאָגאַר נישט אָבגעשאַפט געוואָרען דער מיאוס'ער געזעץ פון מאַריאַ טערעזיאַ וועגען די „פאַמיליאַנטען", לויט וועלכען די צאָהל יודען, וואָס האָבען געהאַט וואוינרעכט, איז בעגרענצט געוואָרען דורך אַ בעשטימטער נאָרמע. אָבער אויך דאָס, וואָס איז יאָ געטאָן געוואָרען לטובת יודען, איז פאַר יענער צייט געוועזען אַ גרויסער חסד און האָט געקלונגען, ווי אַ בשורה וועגען בעסערע צייטען פאַר יודען.

נישט אַלע יודען האָבען זיך אָבער גלייך בעצויגען צו די רע־פאָרמען, וואָס דער ליבעראַלער הערשער האָט מיט געוואַלט געוואָלט איינפיהרען אין אינערליכען יודישען לעבען. יודען זענען שוין אַזוי וויט געוועזען געוועהנט מיט זייער אָבגעשלאָסענקייט, אַז יעדע רעפאָרם האָט זיי אויסגעזעהען, ווי אַ אָנפאַל אויף זייער אינערליכער פרייהייט און גאַנצקייט. מעהר פון אַלץ האָבען די יודען זיך געשראָקען פאַר די „נאָרמאַלע שולען" און פאַר דעם פּראָיעקט מכח צוציהען זיי צום אַלגע־מיינעם מיליטער־דיענסט. זיי האָבען געזעהען, אַז די רעפאָרמען פון קייזער און עקאָנאָמישען לעבען פון יודען שמעקען נישט מיט קיין גרויסע ישועות, און אין דערזעלבער צייט האָבען זיי געזעהען, ווי פרעמדע מענשען, רעגירונגס־בעאַמטע, קומען און טישען זיך אין

בייער אינערליכען לעבען און פיהרען איין מיט געוואלט רעפארמען. עס איז געוועזען דעריבער גאנץ נאטירליך, ווען די יודישע מאסע האט געקוקט אויף די רעפארמען, ווי אויף נייע גזירות, און געגלויבט, אז דאס אלץ טוט מען נאר מיט דעם צוועק, אום ביסלעכווייז אבצוציהען זיי פון יודישקייט און פיהרען זיי צו שמד.

די משכילים האבען אנדערש געקוקט אויף דער זאך. זיי האבען נאאיוו געגלויבט, אז ווען יודען וועלען זיך אבזאגען פון זייער אבגעשלאסענקייט, אננעהמען די אלגעמיינע מלוכה=שפראך און ערווערבען אלגעמיינע בילדונג, וועט קומען די ישועה און יודען וועלען בעקומען גלייכע רעכטען מיט אלע בירגער. דאס לעבען האט שפעטער בעוויזען, אז גערעכט זענען געווען די ארטאדאקסישע יודען, וועלכע האבען אינסטיקטיוו געשפירט, מיט וואס די געצוואונגענע רעפארמען שמעקען; עס וואלט אבער געווען א גרויסער טעות צו גלויבען, אז אזעלכע משכילים ווי וויזעל, וועלכע זענען בטבע געוועזען זעהר קאנסערוואטיוו און באמת געגלויבט אין דער גרויסקייט פון יודענטום, האבען בעוואוסטזיניג געפיהרט צו אסימילאציע. זיי זענען פשוט געווען פאליטיש קורצזיכטיג און נאאיוו און האבען זיך היים איינגעליעבט אין דער „השכלה“. עס איז נאטירליך, אז די ידיעה וועגען די רעפארמען פון עסטרייכישען קייזער האט אין די משכיל'ישע קרייזען ארויסגערופען א אמת'ע שמחה. וויזעל האט אנגעשריבען א לויב=ליעד לכבוד דעם „קייזער=בעפרייער“ און דערוויסענדיג זיך, אז די פרומע יודען זענען געגען די רעפארמען, האט ער זיך צו זיי געווענדעט מיט א הייסען אויפרוף „דברי שלום ואמת“. אין דעם דאזיגען אויפרוף האט ער אין הייסע ווערטער זיך געסטארעט צו בעווייזען, אז אפילו פון שטרענג=רעליגיעזען שטאנדפונקט קען מען גארנישט האבען געגען די רעפארמען, ווייל אהן די עלעמענטארע ידיעות וועגען היסטאריע, געאגראפיע און נאטור=וויסענשאפט קען מען נישט ווי געהעריג פערשטעהן דעם תלמוד און בכלל דעם גייסט פון יודענטום. דער דאזיגער אויפרוף, אין וועלכען וויזעל האט מיט אזעלכע הייסע און ווארימע ווערטער זיך געווענדעט צו זיינע ברידער מיט א בקשה אנצונעהמען די רעפארם, האט ארויסגערופען מיטגעפיהל נאר אין דער טריעסטער געמיינדע, וועלכע איז בעשטאנען מעהרסטענטייל פון איטאליענישע יודען; אין די איבעריגע יודישע געמיינדעס האט דער אויפרוף, דאגעגען, ארויסגערופען א גאנצען שטורם און א גרויסע אויפרעגונג. די פרומע יודען האבען

מתרעם געווען אויף איינינע אונפֿאָרזיכטיגע אויסדריקען פֿון וויזעלס אויפֿרוף און זיינע ווערטער זענען ערקלערט געוואָרען פֿאַר אפּיקורסות. אין דער שפּיץ פֿון די געגנער פֿון דער השכלה איז געשטאַנען דער בעריהמטער פּראַגער רב ר׳ יחזקאל לאַנדוי. ער האָט אין די שוהלען געשאָטען פּעך און שוועבעל אויף וויזעלס אפּיקורסישען אויפֿרוף און געסטראשעט מיט׳ן חרם יעדען יודען, וואָס וועט צושטעהן צו די „שונאים פֿון דער אמונה”. ר׳ יחזקאל לאַנדוי איז אריינגעטרעטען אין בעציהונגען מיט אַנדערע רבנים פֿון דייטשלאַנד און פּוילען און זיי האָבען אויפֿגערופֿען אַרויסצוטרעטען אומעטום געגען די געפֿעהרליכע משכילים. אויף זיינע ווערטער האָבען זיך אָבגערופֿען פֿיעל רבנים און די משכילים איז ערקלערט געוואָרען אַ פֿערביטערטער קאַמפּף. וויזעל האָט דאַן פֿערעפֿענטליכט אַ צווייטען אויפֿרוף, וואו ער פֿערטיידיגט זיך פֿון די פֿאָרוואורפֿען אין אפּיקורסות און בעווייזט ווידער־אַמאָל די נויטיגקייט פֿון רעפֿאָרמען. דער גרעסטער טייל קהלות איז אָבער געבליבען טויב צו זיינע ווערטער און די שנאה צו דער השכלה האָט זיך נאָר פֿערשטאַרקט. די רעפֿאָרמען פֿון יאָזעף דעם צווייטען זענען ממילא נאָך זיין טויט (1790) בטל געוואָרען, ווייל זיינע טראָן־פֿערטרעטער האָבען זיך אומגעקעהרט צו דער אַלטער פּאָליטיק בנוגע צו יודען. אָבער דער קאַמפּף געגען דער השכלה בכלל האָט נישט אויפֿגעהערט און פֿון דער צווייטער זייט האָט נישט אויפֿגעהערט וואַקסען די צאָהל אָנהענגער פֿון דער השכלה.

אין אַ משך פֿון אַ קליינער צייט האָט די „השכלה” שוין געהאַט אַרויסגערוקט אַ רייהע אָנגעזעהענע שריפֿטשטעלער און דענקער, וואָס האָבען פֿערנומען אַ וויכטיגען פּלאַץ אויך אין דער קריסטליכער וועלט. ד״ר מאַרקוס הערץ (1747 — 1803), אַ זוהן פֿון אַ סופֿר, אַ געוועזענער תלמיד פֿון אַ ישיבה, האָט שוין זוכה געווען צו זיין פּאָפּולער און זעהר געאַכטעט צווישען קריסטען און געלייענט אין בערלין אַ רייהע לעקציעס וועגען פֿיזיק, אויף וועלכע עס פֿלעגען קומען פֿיעל אָנגעזעהענע קריסטען, צווישען זיי אויך דער קרוינפּרינץ. אליעזר (לאַצאַרוס) בן־דוד (1726 - 1832) האָט צו יענער צייט געלייענט לעקציעס וועגען קאַנט׳ס פֿילאָזאָפֿיע אין וויענער אוניווערזיטעט און דערנאָך געווען אַ געוויסע צייט רעדאַקטאָר פֿון אַ צייטונג אין בערלין. אויסער זיי זענען געווען נאָך אַ גאַנצע רייהע יודישע יונגע לייט, וואָס זענען אין אַ קליינער צייט געוואָרען פֿון געוועהנליכע ישיבה־בחורים פֿילאָזאָפֿען און

דענקער, ווינציגסטענס פֿון דער צווייטער מדרגה. צום בעדויערן האָבען אָבער די אַלע יונגע פֿרישע קרעפֿטען, וואָס האָבען נישט געפֿונען פֿאַר זיך קיין גינסטיגען באָדען צווישען יודען, געמוזט געהן צו פֿרעמדע און אין דער צייט, ווען אין דער יודישער געשיכטע האָבען זיי כמעט קיין צייכען נישט איבערגעלאָזט, האָבען זיי פֿיעל אויפֿגעטאָן פֿאַר דער ענטוויקלונג פֿון דער דייטשער ליטעראַטור.

יודישע מענער און פֿרויען זענען געווען די ערשטע אין דייטשלאַנד, וואָס האָבען איינגעפֿיהרט דעם שענעם מנהג פֿון גרינדען וויסענשאַפֿטליכע סאַלאָנען, וואו עס פֿלעגען זיך פֿערזאַמלען די בעסטע מענשען פֿון דער גייסטיגער אַריסטאָקראַטיע: דיכטער און קריטיקער, געלעהרטע און קינסטלער און דאָרט צוזאַמען בעהאַנדלען וויסענשאַפֿטליכע פֿראַגען און פֿיהרען שענע געשפּרעכען איבער ליטעראַטור און קונסט. דער ערשטער, וואָס האָט דאָס איינגעפֿיהרט, איז געווען מענדעלסאָהן. זיין הויז איז געווען אַ צענטר פֿאַר וויסענשאַפֿטליכע און פֿילאָזאָפֿישע געשפּרעכען און דאָרט האָט מען געקענט געפֿינען מענשען פֿון פֿערשיעדענע לענדער און פֿערשיעדענע פֿעלקער. נאָך זיין טויט איז דער צענטר איבערגעגאַנגען צו זיינע נאָהענטסטע פֿריינד פֿרידלענדער און הערץ, נאָר אַזוי ווי פֿרידלענדער איז געווען אַ שווערער גייסט און איז נישט פֿעהיג געווען צוצוציהען צו זיך די סימפּאַטיע פֿון די אַרומיגע, איז דער הויפּט־צענטר געוואָרען דאָס הויז פֿון מאַרקוס הערץ. אַלס אַ גרויסער אַרצט האָט ער געהאַט פֿיעל בעקאַנטע און פֿערעהרער צווישען די קריסטען און מיט דער שענער איראָניע, וועלכע ער האָט בענוצט אין זיינע געשפּרעכען, האָט ער צו זיך צוגעצויגען פֿיעל פֿריינד. אָבער נאָך מעהר האָט דאָ געהאַט צו זאָגען דאָס, וואָס הערץ האָט געהאַט זעהר אַ שענע און קלוגע פֿרוי, הענריעטא, וועלכע פֿלעגט בעצויבערן אַלע, וואָס האָבען זי געקענט. עס איז כמעט נישט געווען קיין איין גייסט־מענש אין בערלין, וואָס זאָל נישט זיין בעקאַנט מיט דער דאָזיגער זעלטענער פֿרוי. זיין ביי איהר אין הויז האָט זיך גערעכענט פֿאַר אַ גרויסען כבוד, אפֿשר נישט ווינציגער, ווי האָבען אַ אַריינגאַנג אין קעניגליכען הויף.

הענריעטא הערץ (1847 — 1764) איז געבוירען געוואָרען אין אַ גליקליכער שעה איהר פֿאָטער בנימין דע־לימוס איז געווען אַ פּאָרטוגעזישער יוד, אַ געניטער און בעליבטער אַרצט, האָט חתונה געהאַט מיט אַ יודיש מיידעל פֿון דייטשלאַנד און אין דעם דאָזיגען שדוך, וואָס איז

דעמאָלט געווען אַ זעלטענע ערשיינונג, האָבען זיך פעראייניגט דער שטאָלץ און אַדעל פון די ספרדים מיט דער טיעפקייט פון די דייטשע יודען. ביי איהרע עלטערן האָט הענריעטאַ געזעהען נאָר גליק און פרידען. ערצויגען איז זי געוואָרען אין רעליגיעזען גייסט און אַ דאַנק איהרע געבוירענע פעהיגקייטען צו שפּראַכען האָט זי אין גיכען זיך אויסגעלערענט גוט העבּרעאיש. זי איז פריה אויסגעוואַקסען און געוואָרען איינע פון די שענסטע און סימפּאַטישסטע בערלינער טעכטער. זי האָט שפּעטער בעקומען אַ נאָמען „די טראַגישע מוזע“ און אין איהר שענקייט איז ווירקליך געווען עטוואָס טראַגישעס, ערהויבענעס. מענשען מבינים אויף שענקייט פלעגען בעוואונדער איהר זעלטען־געפאָרמטע פיגור און אונגעוועהנליך־שען געזיכט. נאָך אַלס קינד איז זי שוין אין בערלין בעריהמט געווען און פרינצעסינס פלעגען לויפען קוקען אויף איהר. צו 15 יאָהר האָט זי חתונה געהאַט מיט מאַרקוס הערץ. דורך איהם און דורך מענדעלסאָנ׳ס טעכטער האָט זי זיך פערפאָלקאָמט אין איהר בילדונג, ערוואָרבען אַ שענעם סטיל און דאָס האָט איהר נאָך צוגעגעבען מעהר חן. „שען ווי אַ מלאך און פול מיט חכמה און גוטסקייט“, האָט וועגען איהר געשריבען אַ בעריהמטע פראַנצויזישע פרוי.

די דאָזיגע שענע פרוי האָט איהר הויז פערוואַנדעלט אין אַ צענטר פאַר די בעסטע מענשען פון בערלין, וואָס האָבען געהאַלטען פאַר אַ עהרע צו זיין צווישען איהרע געסט. דאָרט פלעגען קריסטען אַרומגעהן געאָרעמט מיט יודען און מען האָט נישט געשפירט קיין נאַציאָנאַלען אונטערשיעד. לעסינג׳ס פריינד ניקאָליי, דער פּאָעט ראַמלער, דער ערציהער פון קרוין־פּרינץ ענגעל, דער געניאַלער הומבּאָלדט, שליערמאַכער, פרידריך פאָן שלעגעל און נאָך פיעל פון די גרעסטע דייטשע מענער — אַלע זענען זיי געווען איינגעהער אין סאַלאָן פון מאַרקוס הערץ. אַרום דער ווירטין פון הויז האָבען זיך גרופּירט נאָך פיעל יודישע טעכטער, וואָס פלעגען קומען אין סאַלאָן און אויך זיך בעטייליגען אין די געשפּרעכען. צווישען די דאָזיגע פרויענצימער האָבען זיך שפּעטער אויסגעצייכענט: די עלטסטע טאָכטער פון מענדעלסאָן, דאָראָטעאַ, וואָס האָט שפּעטער חתונה געהאַט מיט פרידריך שלעגעל, און רחל לעווין, וואָס האָט חתונה געהאַט מיט וואַרנהאַגען פאָן־ענזע. אין דערזעלבער צייט האָט אויך זיך געעפענט אַ סאַלאָן די יודישע פרוי

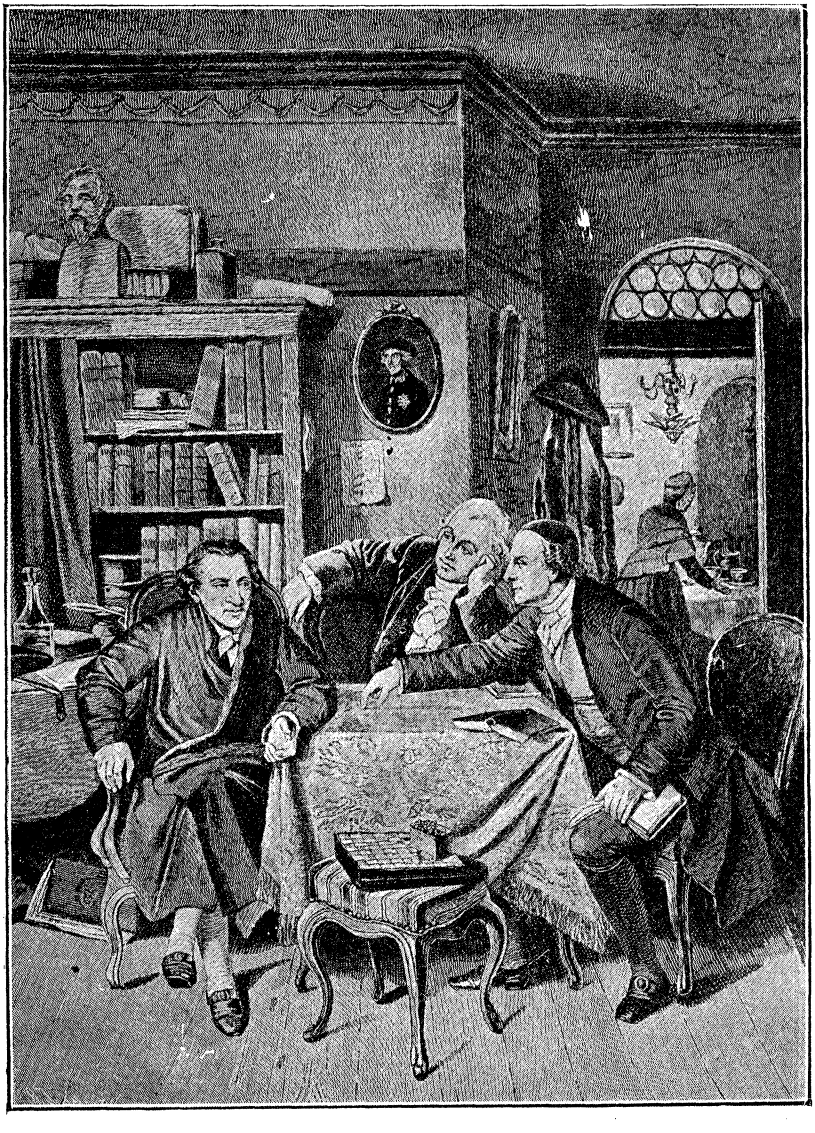

לעסינג און לעוואַטער ביי מענדעלסאָנען אין הויז
(לויט אַ בילד פון ל. קאַצענשטיין)

פאני איטציג, די טאָכטער פון אַ יודישען באַנקיר, צו וועלכער עס פלעגען אויך קומען אָנגעזעהענע לײַט, און וועלכע האָט אויך געלעגט אַ פונדאַמענט פאַר דער גײַסטיגער פעראײַניגונג צווישען קריסטען און יודען.

און אָט אין דער צײַט, ווען די יודען האָבען שוין געשפּיעלט אַזאַ ראָליע אין דער פילאָזאָפישער און וויסענשאַפטליכער וועלט און זיך געחבר'ט מיט קריסטען זענען זיי אַלס בירגער נאָך געווען זעהר ווײַט אָבגעשטאַנען פון זײַערע קריסטליכע חברים. די בעאַמטע האָבען נאָך בעהאַנדעלט די יודען, וועלכע זענען געווען העכער פון זיי אין בילדונג און אין רײַכטום, — ווי מען בעהאַנדעלט שנאָרער און בעטלער. אפרים פײַטעל האָט אָנגעגעבען אַ ביטע, אַז מען זאָל לפחות ערלויבען יודען צו פערנעהמען זיך מיט מלאכה, און זײַן ביטע איז נישט ערפילט געוואָרען. צווישען די בערלינער אײַנוואוינער זענען די יודען געווען די ערשטע מיליאָנערען און דאָך זענען זיי לויט'ן געזעץ געשטאַנען נידעריגער פון בעטלער. דער „פילאָזאָף" פרידריך דער גרויסער האָט נישט אויפגעהערט פײַנט צו האָבען יודען ביז זײַן טויט. ווען רעם טראָן האָט פערנומען פרידריך־ווילהעלם II, האָבען די יודען אָנגעהויבען האָפען אויף אַ פערלײַכטערונג און לויט דער עצה פון דוד פרידלענדער האָבען די פאָרשטעהער פון דער געמײַנדע אָנגעגעבען אַ בקשה צום קעניג, אַז מען זאָל יודען ווינציגסטענס ערלויבען פרײַ צו וואוינען אומעטום און מען זאָל אָבשאַפען דעם ספעציעלען יודישען שטײַער. אויף דער בקשה האָט מען זיי אָבגעענטפערט מיט גוטע רעד, אַז די יודען זאָלען אויסוועהלען פון זיך „ערענטליכע מענשען", מיט וועלכע די רעגיערונג זאָל קענען אַרײַנטרעטען אין אונטערהאַנדלונגען. עס איז געגרינדעט געוואָרען אַ קאָמיסיע, אָבער די האָפנונג איז נישט ערפילט געוואָרען און די הנחות, וואָס די רעגיערונג האָט געוואָלט שענקען די יודען, זענען געווען אַזוי קלײַן, אַז די יודישע פאָרשטעהער האָבען זיך אָבגעזאָגט אָנצונעהמען די דאָזיגע נדבה.

די ערניעדריגענדע בעגרענצונגען האָבען פונדעסטוועגען די משכילים נישט אָבגעשראָקען. פאַר זיי איז די השכלה געוואָרען אַ אָבגאָט, פאַר וועלכען זיי האָבען מקריב געווען אײַן קרבן נאָכן צווײַטען. יעדער נאַציאָנאַלער אָנדענקען, יעדע זאַך, וואָס קען אונטערשײַדען דעם יודען פון די קריסטען, — איז פאַר די משכילים געווען שענדליך, מיאוס, און זײַער אידעאַל איז געוואָרען, אין אַלץ צו

זײַן געגליכען צו די קריסטען. דאָס יודענטום איז אין זײערע אויגען ניִשט געווען קײן היסטאָריש־נאַציאָנאַלער פּראָצעס, נאָר אַ רעליגיע, וואָס איז געגרינדעט אויף אײניגע פּרינציפּען און פֿערמאָגט אַ געוויסע מאָראַלישע שיטה, און אַלץ, וואָס שטעהט אויסער דער דאָזיגער שמאָלער גרעניץ, איז אין זײערע אויגען געווען ניִשט מעהר, ווי אַבערגלויבען און נאַרישקײַט.

אַזוי זענען די טרויעריגע רעזולטאַטען פֿון דער נעגאַטיווער השכּלה באַלד קלאָר געוואָרען פֿאַר יעדען. אַלס אַ רעאַקציע געגען אַלטען יודענטום, וואָס האָט דערשטיקט די לעבענסלוסט און דעם פֿרײַען געדאַנק, איז איצט אויסגעוואַקסען אַ דור, וואָס האָט נאָר געזוכט תּענוגים און, בעהאַלטענדיג זיך אונטער דער מאַסקע פֿון השכּלה, האָבען זײ פֿון זיך אַראָבגעוואָרפֿען יעדען רעליגיעזען עול און זענען געוואָרען פּשוט׳ע הפקר־מענשען. אַזעלכע משכּילים, ווי דוד פֿרידלענדער און לאַצאַרוס בן־דוד, האָבען געמוזט זיך קלאָגען אויף דער הפקרות און אויסגעלאַסענהײַט, וואָס האָבען זיך פֿערשפּרײט צווישען יונגען דור, אָבער זײ האָבען ניִשט פֿערשטאַנען, אַז אין אַ געוויסער מאָס זענען זײ אַלײן דערין שולדיג. אין גיכען האָט זיך אָנגעהויבען אַ שמד־עפּידעמיע און פֿון דער צײַט פֿון די פֿראַנקיסטען האָט די קריסטליכע קירך ניִשט געזעהען פֿאַר זיך אַזאַ גרויסע צאָהל געטויפֿטע יודען. אין פֿערלויף פֿון 30 יאָהר זענען אַנ׳ערך אַ העלפֿט פֿון די בערלינער יודען אַרײַנגעפֿאַלען צו די קריסטען. צווישען די פֿעררעטער האָט אויך געזאָלט זײַן דוד פֿרידלענדער. ער איז געווען אַ גוטער פֿאָטער, אַ עהרליכער סוחר און אַ גוטמוטיגער מענש, דערבײַ אָבער ניִשט קײן גרויסער דענקער, ניִשט קײן גײַסט־מענש און קײן גוטער יוד אַוודאי ניִשט. דאָס פּראַקטישע יודענטום האָט ער שוין לאַנג געהאַט פֿערלאָזען, פֿון מצוות און מנהגים האָט ער ניִשט געהאַלטען — וואָס־זשע איז געבליבען פֿאַר אַזאַ מענשען פֿון דער גאַנצער יודישער ר ע ל י ג י ע? איהם איז נאָר געבליבען די אונבעוואוסטזיניגע ליעבע צו זײַנע ברידער און דער אינסטינקטיווער נאַציאָנאַלער חוש, וואָס לאָזט ניִשט צופֿאַלען דעם פֿאָלקס־אָרגאַניזם. ער איז אָבער אויך געווען אַ טרײַער פֿאָטער און איהם האָט וועה געטאָן דאָס האַרץ, וואָס ער און זײַן משפּחה דאַרף זײַן אָבגעשײדט פֿון דער גאַנצער וועלט און לײַדען בעלײדיגונגען. ער האָט אָנגעגעבען אַ ביטע, אַז מען זאָל איהם און זײַן פֿאַמיליע שענקען גלײַכע רעכטען; די ביטע איז ניִשט אָנגענומען געוואָרען, נאָר אָנשטאָט

דעם, וואס ער וואלט אוים שטאלץ און איינגעליעבע נעראפט אויף שטענדיג זיך אבקעהרען פון יענע, וואס ווילען איהם און זיין פאלק נישט אנערקענען פאר קיין מענשען, האט פרידלענדער בעשלאסען צוליעב פראקטישע ציעלען זיך צו שמד'ען. אליין האט ער דאס נישט געוואלט טאן, האט ער זיך געווענדעט צו איינגע אנגעזעהענע יודען, וואס האבען געדענקט ווי ער, און אין זייער אלעמענס נאמען האט פרידלענדער אנגעשריבען א בריעף צום הויפט־גייסטליכען טעלער, וועלכען ער איז מודיע, אז זיי זענען גרייט צו פערלאזען דאס יודענטום, אבער נאר בתנאי, אז מען זאל זיי ערלויבען נישט צו גלויבען אין קריסטוס'ען און נישט צו בעזוכען די קירך, ווייל זיי קענען נישט געהן געגען זייער געוויסען און פערמאסקירען זיך אלס גלויביגע, אין דער צייט, ווען זיי גלויבען נישט אין די פרינציפען פון דער קירך. טעלער האט אין א העפליכער פארם אבגעענטפערט פרידלענדער'ן, אז די קירך בוטינט איך נישט אין אזעלכע מיטגליעדער און אויב זיי ווילען אננעהמען דאס קריסטענטום, מוזען זיי מסכים זיין אויף אלע פרינציפען פון דער דאזיגער רעליגיע און ערשט דערנאך וועט אבהענגען פון דער רעגיערונג, צי מען זאל זיי שענקען גלייכע רעכטען, צי נישט. פרידלענדער איז געבליבען א יוד, אבער זיינע קינדער האבען זיך שוין אבגע'שמד'ט אהן שום תנאים און אהן שום מליצות.

אין דערזעלבער צייט האט זיך אנגעהויבען א מאדנע בעוועגונג צווישען די יודישע טעכטער. ווען אין בערלין איז געגרינדעט געווארען א גרופע „טוגענדבונד", וואס האט געפרעדיגט פרייע ליעבע, זענען מענדעלסאנ'ס טעכטער, די שענע הענריעטא און אנדערע אנגעזעהענע יודישע טעכטער, געווארען די טעטיגסטע מיטגליעדערינס פון דער חברה. די שענע הענריעטא האט זיך געלאזען פערפיהרען פון פיעל קריסטען און געגעבען א גרונד צו פערשפרייטען וועגען איהר מיאוס'ע קלאנגען. מענדעלסאנ'ס עלטערע טאכטער דאראטעא האט פערלאזען איהר מאן מיט איהרע צוויי קינדער און אויף א אונלעגאלען אופן חתונה געהאט מיט דעם פילאזאף פרידריך שלעגעל. זי האט פריהער אנגענומען די פראטעסטאנטישע רעליגיע און דערנאך די קאטוילישע, געליטען פיעל יסורים, שפעטער זיך צושיידט מיט שלעגעל'ען און דערלעבט דערצו, אז זי האט געמוזט בעהמען שטיצע פון איהר פריהערדיגען מאן. הענריעטא מענדעלסאן, די צווייטע טאכטער, איז געוועזן נישט שען און האט קיין ראמאנען נישט געפיהרט, נאר — אזוי זיך גע'שמד'ט. אזוי האט אויך

געענדיגט די גייסטרייכע און זעהר פעהיגע רחל לעווין, וועלכע האט ערשט ביי דער לעצטער שעה פון איהר לעבען, אויפ׳ן קראנקען-בעט, פלוצלונג פערשטאנען די גרויסע היסטארישע בעדייטונג פון איהר פאלק און ערקלערט: „דאס, וואס איך האב מיין גאנץ לעבען געהאלטען פאר א גרויסע חרפה, וואלט איך איצט פאר קיין פרייז נישט פערקויפט". מיט שמד האט אויך געענדיגט הענריעטא הערץ, וועלכע האט דאס געטאן ערשט נאכ׳ן טויט פון איהר מוטער און ערגעץ אין א קליין שטעטעל, כדי נישט מצער זיין איהרע פריינד. פון די הויכע קרייזען האט זיך די בעוועגונג איבערגעטראגען אויך אין די ברייטע יודישע מאסען און באלד האט זיך צווישען די צניעות׳דיגע יודישע טעכטער פערשפרייט א מין עפידעמיע פון שמד און ליעבע צו קריסטען; יענע יודישע פרויען, וואס האבען דאס נישט געקענט טאן, האבען אין דער שטיל געזיפצט און בעדויערט, וואס זיי זענען נישט „גליקליך", ווי אנדערע. די ארטאדאקסישע יודען זענען אויף זייער שטייגער געוועזען גערעכט, ווען זיי האבען אזוי שטארק געקעמפפט געגען דער השכלה-בעוועגונג: אינסטינקטיוו האבען זיי געשפירט, אז די „השכלה" טראגט אין זיך א געוויסען סם פאר די שענע יסודות פון יודענטום.

פינפטעס קאפיטעל

דער חסידיזם און די השכלה

אין דער צייט, ווען אין דייטשלאנד האט זיך אלץ מעהר ענטוויקעלט די השכלה־בעוועגונג, וועלכע האט ארויסגעשטעלט פאר איהר לאזונג: פרייהייט פון געדאנק און די ראציאנעלע לאגישע חקירה, איז אין פוילען אויפגעהויבען געווארען אן'אנדער פאהן, — א פאהן, וואס האט גערופען צו אינערליכען גלויבען, צו טיעפער אמונה, וואס שטאמט פון הארץ און נישט פון מוח. משה מענדעלסאן און ר' ישראל בעל שם טוב (בעש"ט)! — צוויי מעהר געגענגעזעצטע נאטורען איז שווער צו געפינען, און דאך האבען זיי געהאט א געוויסע פערוואנדשאפט, ווייל ביידע בעוועגונגען, סיי דער חסידיזם, סיי די השכלה אין איהר בעסערען זין, האבען געצויגען זייער יניקה פון איין מקור: פון דער בענקשאפט נאך נייע פארמען און א נייער קולטור־שאפונג. דאס אלטע תלמודישע יודענטום מיט דער צוגעבונדענקייט צום טויטען בוכשטאב איז געשטאנען פאר א באנקראט און עס זענען נויטיג געוועזן: פון איין זייט נייע מענשליכע בעגריפען און פארמען, און פון דער צווייטער זייט — א נייער קוואל פאר דעם ריינעם רעליגיעזען געפיהל.

אין נייע מענשליכע פארמען האט זיך איבערהויפט גענויטיגט די יודישע אריסטאקראטיע, די אינטעליגענץ, און די ראליע האט בעדארפט ערפילען די השכלה, וועלכע איז דערביי אוועק אויף א פאלשען וועג און האט געבראכט צו שמד; די צווייטע בעדערפעניש, די פאר'ן המון, האט געדארפט ערפילען דער חסידיזם, וועלכער איז טאקי געווען א אמת־דעמאקראטישע בעוועגונג. צו־שווער איז געווען דער יאך פון פארמא-

ליִמטיִשען רבניזם, צו פֿערקריִמט און פֿערשטעלט מיִט טויזענדער אויסערליִכע שאַבלאָנען איז געווען דאָס ריינע רעליִגיִעזע געפֿיִהל, צו גרוים איז געווען דער פּרעסטיִזש פֿון למדן און גביר און צו קליין און נידעריג איז אוועקגעשטעלט געוואָרען דער פּשוט'ער המון'ישער יוד, דער „עם הארץ". עס האָט געמוזט קומען אַ רעאַקציע, אַ מין גייסטיִגע איִבערקעהרעניִש, און דאָס איז געווען דער חסידיִזם. די דאָזיגע בעוועגונג האָט גערעדט צום הארצען פֿון המון און אלע, וואָס האָבען געזוכט צו בעפֿרייען זיִך פֿון יאָך פֿון די רבנים און גבירים, אלע, וואָס האָבען געזוכט אַ פֿריִשען קוואַל, צו דערקוויִקען זייער רעליִ־גיִעזען געפֿיִהל, האָבען זיִך אַרונטערגעשטעלט אונטער דער פֿאָהן פֿון דעמאָקראַטיִשען חסידיִזם.

דער שעפֿער פֿון חסידיִזם איז געווען ר' ישראל בעל שם טוב (פֿערקיִרצט: בעש"ט). ער איז געבוירען געוואָרען אויף דער גרעניִץ פֿון וואַלאַכיען און פּאָדאָליען, ביי אַ אָריִמער יודיִשער פֿאַמיִליע, אין יאָהר 1700 בערך. נאָך אין די קינדער־יאָהרען איז ער געבליִבען אַ יתום און איִבערגעגאַנגען אונטער דער השגחה פֿון קהל. מ'האָט איִהם אָב־געגעבען אין אַ חדר, נאָר דער יתום איז פֿון נאַטור געווען בעגאַבט מיִט אַ רייכער פֿאַנטאַזיע און פֿלעגט אָפֿט זיִצען אַ פֿער'חלום'טער, אַ פֿערטראַכטער. דאָס לעבען פֿון חדר מיִט זיין מורא און קאַנטשיק האָט וויִנציִג אויסגענומען ביים פֿער'חלום'טען יונגעל, וואָס פֿלעגט זיִך שלעכט לערנען. ניִשט זעלטען פֿלעגט ער פּלוצלונג ענטלויפֿען פֿון חדר און איינמאָל האָט מען איִהם געפֿונען אליין אין וואַלד, וואו ער איז גע־זעסען פֿערזונקען אין זיינע מחשבות. אזוי האָט קהל פֿון דעם יתום קיין נחת ניִשט געהאַט און אין גיִכען איִהם איִנגאַנצען אַרויסגענומען פֿון חדר. צו 12 יאָהר איז ער געוואָרען אַ בעהעלפֿער און דערמיִט פֿערדיִענט זיין שטיִקעל מחיה. שפּעטער איז ער געוואָרען אַ שמש פֿון שוהל און דאָ האָט ער זיִך געפֿיִהרט זעהר משונה'דיִג. ביי טאָג פֿלעגט ער שלאָפֿען אָדער מאַכען זיִך שלאָפֿענדיִג, און ביי נאַכט, ווען אין שוהל איז קיינער ניִשט געוועזען, האָט ער אליין מתפּלל געווען און געלייענט מוסר־ספֿרים. מען האָט איִהם, נאַטיִרליִך, געהאַלטען פֿאַר אַ פּרא־אָדם, נאָר ישראל איז זיִך איינזאַם געגאַנגען זיין וועג. ער האָט אָנגעהויבען זיִך פֿערטיִעפֿען אין דער פּראַקטיִשער קבלה, געלייענט די „כתבים פֿון אר"י", וואָס פֿלעגען דעמאָלט אַרומגעהן פֿון האַנד צו האַנד, און זיִך בעקאַנט מיִט די פּראַקטיִשע מיִטלען פֿון דער קבלה,

ווי בעשווערונגען, קמיעות א. א. וו. צו צוואַנציג יאָהר האָט ער זיך
בעזעצט אין בראָד, גאַליציען, און דאָרט חתונה געהאַט מיט דער
שוועסטער פון בעוואוסטען רב ר׳ גרשון קוטאָווער. זיין שוואָגער האָט
איהם געוואָלט מאַכען פאַר אַ למדן און געפּרובט מיט איהם לערנען
תורה, אָבער ישראל האָט דערצו אַרויסגעוויזען אַ קנאַפּען חשק.
ר׳ גרשון האָט זיך געשעמט צו האָבען פאַר אַ שוואָגער אַן עם=הארץ
און געראַטען ישראל׳ן, ער זאָל אָבפאָהרען פון בראָד. יענער האָט
געפאָלגט און איז צוזאַמען מיט זיין פרוי אָבגעפאָהרען פון בראָד און
זיך בעזעצט אין אַ דאָרף צווישען קוטאָוו און קאַסיָוו. דאָרט האָט ער
זיך ערנעהרט דערמיט, וואָס ער פלעגט גראָבען אין די בערג ליימ
און די פרוי האָט דאָס אָבגעפיהרט אויף אַ וועגעלע אין שטאָדט אַריין.
דאָ, אויפ׳ן שוים פון דער נאַטור, צווישען די קאַרפּאַטען=בערג, האָט
דער בעש״ט געקענט אינגאַנצען זיך אָבגעבען זיין איינזאַמקייט, און
אונטער׳ן פרייען הימעל פלעגט ער שעה׳ן=ווייז מתפלל זיין, פאַסטען
און זיך פערטיפען אין זיינע רעליגיעזע חלומות. אַזוי איינזאַם האָט ער
פערבראַכט צווישען די בערג גאַנצע זיבען יאָהר. נאָכדעם האָט ער
געלעבט אַ שטיק צייט אין גאַליציאַנישען שטעדטעל טלוסט, וואו ער
איז געווען פריהער אַ מלמד און שפּעטער — אַ שוחט און אַ חזן. יענע
צייט, לויט דער חסידישער לעגענדע, איז געווען דער פעריאָד, ווען
דער בעש״ט האָט געדאַרפט מאַכען הכנות צו זיין קינפטיגער מיסיע אויף
דער וועלט, נאָר די אַרומיגע מענשען האָבען דאָס נישט געוואוסט און
איהם געהאַלטען פאַר אַ פּראָסטען.

ענדליך איז געקומען די צייט, ווען דעם בעש״ט האָט מען „פון
אויבען”, ווי די חסידים זאָגען, צו וויסען געגעבען, אַז עס איז געקומען
דער מאָמענט, ווען ער דאַרף שוין „נתגלה” ווערן פאַר דער וועלט;
ער איז דעמאָלט אַלט געווען זעקס און דרייסיג יאָהר. ער האָט אָנגע-
הויבען דערפון, . וואָס ער פלעגט אַרומפאָהרען איבער די יודישע
שטעדטלעך און היילען קראַנקע דורך השבעות, קמיעות און גראָזען.
אַזעלכע וואַנדערענדע טערעפּערס=רופאים זענען דעמאָלט געווען אַ סך
און זיי פלעגען זיך רופען „בעלי שם”. ר׳ ישראל האָט פאַר זיין גאָט=
קייט און פראָסטקייט בעקומען דעם נאָמען „בעל שם טוב”. ער פלעגט
אַרומפאָהרען איבער די שטעדט און דערפער פון פאָדאָליען און וואָהלין,
און געהיילט דורך זיינע „שפּרוכען” און פערשידענע גראָזען נישט
בלויז יודען, נאָר אויך פויערען און אפילו פריצים. צו איהם פלעגט

מען זיך ווענדען מיט בקשות, ער זאל פאראויס נביאות זאגען וועגע-
דער צוקונפט פון מענשען, און דער בעש"ט פלעגט דאס טאן, עפנענ-
דיג דעם „זהר" און טרעפענדיג לויט דעם ארט, וואס האט זיך אויפ-
געמישט פאר זיינע אויגען.

אין גיכען איז דער געוועזענער בעל-מלאכה געווארען א ליב-
לינג פון דער מאסע. א גוטהערציגער און א פשוט'ער, האט
ער געוואוסט ווי צו בעגעהן זיך מיט די פראסטע מענשען און
פערשטאנען זייער הארץ. ביסלעכווייז איז ער איבערגעגאנגען פון דער
ראליע פון א טרעפער צו דער ראליע פון א פאלקס-לעהרער. ביסלעכ-
ווייז האט ער אויך זיך אבגעזאגט פון די סגופים און ארויסגעטרעטען
מיט א זעלבסטשטענדיגער אריגינעלער לעהרע: דער עיקר פון דער רע-
ליגיע איז די הייסע תפילה און נישט די לומדות; א פראסטער יוד,
מיט הייסער אמונה אין הארצען, וואס איז הארציג, חיים מתפלל
פאר גאט, שטעהט העכער פון דעם טרוקענעם למדן, וואס פערברענגט
אלע זיינע יאהרען אין לערנען תלמוד.

אנ'ערך אין יאהר 1740 האט דער בעש"ט אויף שטענדיג זיך
בעזעצט אין מעדזשיבאזש, א שטעדטעל אין פאדאליען. דא איז ער
שוין איינגאנצען ארויסגעטרעטען אלס פאלקס-מנהיג און געשטאנען אין
דער שפיץ פון א גרויסע צאהל אנהענגער און תלמידים. זיינע תלמידים
פלעגט דער בעש"ט לערנען אויף א אריגינעלען אופן: דורך משלים,
צופעליגע געשפרעכען און קורצע אפאריזמען, וועלכע ער פלעגט
ארויסזאגען בעת א שפאציער, בעת'ן עסען און אין א נישט-סיסטעמא-
טישער פארם. די דאזיגע משלים און קורצע שפריכווערטער זענען
פערבליבען אין די חבורים פון זיינע תלמידים, ווייל דער בעש"ט אליין
האט גארנישט געשריבען.

דער גאנצער חסידיזם איז געגרינדעט אויף צוויי הויפט-אידעען:
אויף דער אידעע פון „אין סוף" און אויף דער אידעע פון געגענזייטיגער
ווירקונג צווישען דער נידעריגער און העכערער וועלט. „א מענש דארף
שטענדיג טראכטען וועגען דעם, אז גאט איז אומעטום און שטענדיג
מיט איהם; אז ער איז ווי די איידעלסטע מאטעריע, וואס פערפלייצט
אלץ ארום; אז ער איז דער הערשער פון אלץ, וואס קומט-פאר אויף
דער וועלט... זאל א מענש געדענקען, אז בשעת ער קוקט אויף
מאטעריעלע זאכען, קוקט ער זיך אייגענטליך איין אין דער געשטאלט
פון גאט, וואס איז אומעטום אין יעדער זאך; האבענדיג דאס אין
זכרון, קען א מענש שטענדיג, אפילו אין קלייניגקייטען, גאט דיענען"

נפתלי הערץ ווייזעל

דאָס איז די ערשטע גרונד-אידעע. די צווייטע גרונד-אידעע פון חסידיזם שטאַמט פון דער קבלה, וועלכע לערנט, אַז צווישען דער מאַטעריעלער, מענשליכער וועלט און די העכערע געטליכע וועלטען עקזיסטירט אַ אונאויפהערליכע געגענזייטיגע השפעה, אַזוי אַז אויך די מענשליכע מעשים רופען אַרויס ענדערונגען אין רצון און און דער שטימונג פון דער גאָטהייט. די דאָזיגע צוויי אידעען זענען דער גאַנצער יסוד פון חסידיזם און פון זיי פאָלגען אַלע וויטערדיגע פונקטען פון בעש"ט'ס לעהרע. די הויפט-שטרעבונג פון יעדען רעליגיעזען מענשען דאַרף זיין דאָס בעהעפטען זיך מיט גאָט. דאָס קען מען דערגרייכען דאַן, ווען דער מענש קאָנצענטרירט אַלע זיינע געדאַנקען און מעשים אויף גאָט. דער תוך פון דער אמונה איז נישט אין שכל, נאָר אין געפיהל, און וואָס פייערדיגער עס איז דאָס געפיהל, אַלץ נאָהענטער איז דער מענש צו גאָט. דאָס וויכטיגסטע מיטעל צו פעראייניגען זיך מיט גאָט איז די תפילה, אָבער מתפלל זיין דאַרף מען מיט אַ ברען, מיט התלהבות, אַזוי אַז בשעת דער תפילה זאָל די נשמה זיך ווי אָבטיילען פון גוף. כדי צו דערגרייכען צו אַזאַ ענטוזיאַסטישע שטימונג, קען מען אַנווענדען פערשידענע קינסטליכע מיטלען, ווי מאַכען מיט די הענד, שאָקלען שטאַרק מיט'ן קאָפ, שרייען א. א. וו. לערנען תורה דאַרף זיין ביים רעליגיעזען יודען אַ ביי-זאַך און האָט נאָר דאַן אַ בעדייטונג, ווען מען קומט דורכ'ן לערנען צו אַ רעליגיעזער שטימונג; דעריבער דאַרף מען בעסער לערנען מוסר-ספרים, איידער די טרוקענע רבנישע ספרים. אין געגענזאַץ דעם „מוסר", וואָס האָט געלערענט, אַז דער מענש דאַרף זיך אָבגעבען מיט תעניתים, סגופים און פערשידענע אַסקעטישע מעשים, האָט דער בעש"ט געלערנט, אַז גאָט דינען קען מען נאָר דורך שמחה, און דעריבער דאַרף מען פון זיך דערווייטערען אַלץ, וואָס וואַרפט אַריין אין אַ מרה-שחורה. בכלל איז אין דער רעליגיע וויכטיגער פון אַלץ די שטימונג, די כונה און נישט די אויסערליכע צערעמאָניע. אַ חסיד דאַרף דינען גאָט נישט בלויז דורך מקיים זיין די מצוות, נאָר אין אַלערליי פאָרמען: דורך תפילה, דורך מעשים טובים און זאָגאַר דורך געוועהנליכע טאָג-מעשים. וואָס מעהר דער מענש איז קאָנצענטרירט אין די געדאַנקען וועגען גאָט, אַלץ נאָהענטער ווערט ער צו גאָט און אויב ער איז שטענדיג בעהעפט מיט איהם, קען ער דערגרייכען צו דער מדרגה פון נבואה. אַזאַ מענש איז אַ צדיק און ער שטעהט נאָהענטער צו גאָט, איידער די געוועהנליכע מענשען. דער

צדיק איז אַ מין פֿערמיטלער צווישען די פּראָסטע מענשען און גאָט. פֿאַר'ן צדיק דאַרף מען מורא האָבען און דורך איהם קען מען אָברייני־גען די נשמה פֿון זינד.

דער לעצטער דאָגמאַט (וועגען דער גרויסער בעדייטונג פֿון צדיק) האָט שפּעטער געשפּיעלט אַ גרויסע ראָליע אין דער ענטוויקלונג פֿון חסידיזם און זאָגאַר אָבגערוקט אופֿ'ן צווייטען פּלאַן אַלע איבעריגע יסודות פֿון בעש"ט'ס לעהרע. דער צדיק אַליין איז געוואָרען אַ קולט, זיין פּערזענליכקייט האָט אָנגעהויבען שפּיעלען מעהר ראָליע, איידער זיין לעהרע. „איך בין נישט געקומען צו ר' בער מעזעריטשער — האָט אַמאָל געזאָגט איינער פֿון זיינע תּלמידים, — כּדי צו הערען פֿון איהם תּורה און שאַרפֿע הידושים, איך בין מעהר־נישט געקומען זעהן, ווי אַזוי ער טוט אָן און טוט אויס די שיך — דאָס איז וויכטיגער. וואָס איז דען די תּורה? אַ מענש דאַרף אַליין זיין תּורה, אין זיינע מעשים, אין זיינע תּנועות, אין זיין רעדען, אין זיינע מנהגים מיט מענשען און אין זיין בעהעפֿטען זיך אין גאָט". אָבער דער דאָזיגער קולט האָט זיך אָנגעהויבען נישט פֿון ר' בער, נאָר נאָך אַ סך פֿריהער — פֿון בעש"ט אַליין.

זיין לעהרע האָט נאָר געקענט אינטערעסירען איינצעלנע חסידים, יחידי סגולה; די מאַסע ווידער האָט זיך נאָר אינטערעסירט מיט זיין פּערזאָן, וואָס איז ביי זיי געוואָרען זייער מנהיג, זייער בעסטער פֿריינד, זייער לעהרער. דער בעש"ט אַליין האָט אַלץ מעהר אָנגעהויבען גלויבען אין זיין גרויסער מיסיע. אַרום 1750, ווען זיין שוואָגער ר' גרשון קוטאָווער, וואָס האָט דעמאָלט שוין מודה געווען אין זיין גרויסקייט, איז געווען אין ארץ ישראל, האָט דער בעש"ט אָוועקגעשיקט אַהין אַ מין נביאישען מאַניפֿעסט, אין וועלכען ער האָט מודיע געווען וועגען דער נבואה, וואָס ער האָט געזעהען. אין זיין בריעף האָט דער בעש"ט דערצעהלט, אַז אין טאָג פֿון ראש השנה איז זיין נשמה אַרויף אויפֿ'ן הימעל, וואו ער האָט געזעהען משיח'ן און פֿיעל נשמות פֿון געשטאָר־בענע. ער האָט געפֿרעגט משיח'ן: „זאָג מיר, האַר מיינער ווען וועסטו שוין אַמאָל אַראָבקומען אויף דער וועלט?" און משיח האָט איהם געענטפֿערט: „אָט וועסט דו האָבען אַ צייכען: ווען עס וועט בעוואוסט ווערן דיין לעהרע און עס וועלען זיך פֿערשפּרייטען די קוואַלען פֿון דיין חכמה, ווען אַלע איבעריגע מענשען וועלען זיין אים־שטאַנד צו מאַכען אַזעלכע מופֿתים, ווי דו, — דעמאָלט וועלען

פערשוואונדען ווערן אלע מחנות פון דער קליפה און עס וועט קומען די צייט פון דער גרויסער ישועה".

דער בעש"ט איז דערביי געוועזן אויפריכטיג און גאנץ ווייט פון שווינדעל און בעוואוסטזיניגער נארעריי; די „סודות" אבער האבען דער־וויל געווירקט אויף די מיסטיש־געשטימטע יודען. די חסידים פלעגען זאגען, אז דער בעש"ט האט בעציהונגען מיט אליהו הנביא און אז זיין רבי איז אחיה השילוני. די מאסע האט אין איהם גע־גלויבט, ווי אין א גרויסען בעל־מופת, און זיין קרייז אנהענגער און תלמידים איז אלץ מעהר געוואקסען. נישט לאנג פאר זיין טויט האט דער בעש"ט איבערגעלעבט די שרעקליכע ידיעה וועגען דעם מאסען־שמד פון די פראנקיסטען. די פרומע יודען האבען זיך געפרעהט, וואס מען איז ענדליך פטור געווארען פון די געפעהרליכע אינערליכע פיינד, נאר דער בעש"ט איז טרויעריג געוועזן. „איך האב געהערט, ווי גאט וויינט און זאגט: כל זמן דער קראנקער אבר איז פעראייניגט מיט'ן קערפער, איז נאך פארהאן חאטש א האפנונג, אז ער וועט ווען עס איז זיך אויסהיילען; אבער אויב מען האט איהם אבגעשניטען, איז ער שוין פערפאלען אויף אייביג". אין פריהלינג 1759 איז דער בעש"ט געשטארבען אויף די הענד פון זיינע תלמידים.

נאך דעם בעשט'ס טויט איז די „ממשלה" איבערגעגאנגען צו איינעם פון זיינע תלמידים, ר' בער פון מעזשעריטש. צו יענער צייט איז דער חסידיזם שוין געוועזן שטארק פערשפרייט איבער פאדאליען, גאליציען און וואהלין. אבער די גרעסטע פראפאגאנדע פון חסידיזם האט זיך ערשט אנגעהויבען נאכ'ן בעש"ט'ס טויט. דער צענטר פון דעם חסידיזם איז איצט געווארען מעזשעריטש. ר' בער איז געשטאנען פיעל נידעריגער פון בעש"ט אין טיעפקייט און אריגינאליטעט; ער איז אבער געוועזן פיעל מעהר למדן און דעריבער איז איהם געלונגען, צו געפינען פיעל אנהענגער אויך צווישען די לומדים און רבנים. ער האט פון חסידיזם ארויסגענומען דעם פארוואורף, אז דאס איז נאר א בעוועגונג פון עם־הארצים. אין פערלויף פון צוועלף יאהר (1760 — 72) האבען זיך ארום ר' בער'ן גרופירט פיעל אנגעזעהענע לומדים און בעוואוסטע גדולים, וואס זענען געקומען זאגאר פון צענטר פון לומדות — ליטא און ווייס־רוסלאנד. ר' בער האט קיין נייעס נישט אויפגעטאן. ער האט נאר פערברייטערט און וויטער אנטוויקעלט די אידעען פון זיין רבי, דעם בעש"ט, און נאך מעהר פערשטארקט צווישען די חסידים דאס

בלינדע גלויבען אין צדיק, אלס פערמיטלער צווישען די געוועהנליכע מענשען און גאט.

א צווייטער וויכטיגער אפאסטאל פון חסידיזם איז געוועזען ר׳ יעקב יוסף הכהן. ער איז פריהער געוועזען רב אין שארגראד, נאר פאר זיין גלויבען אין בעש״ט האט ער געליטען רדיפות און פערלוירען די שטעל. מיט דער הילף פון בעש״ט האט ער בעקומען א ארט אלס מגיד אין נעמיראוו און נאכ׳ן טויט פון בעש״ט איז ער געווארען מגיד אין פאלאנאיע. ער האט אומעטום געפיהרט א ענערגישע פראפאגאנדע פאר׳ן חסידיזם, סיי דורך דרשות, סיי דורך ספרים. אין 1780 האט ער ארויסגעגעבען א זאמלונג פון זיינע דרשות, מיט׳ן נאמען „תולדות יעקב יוסף״, וואו עס ווערען געבראכט פיעל מאמרים און אפא־ריזמען, וואס ער האט געהערט פון מויל פון בעש״ט. מיט דעם דאזיגען ספר זענען דאס ערשטע מאל אין דער ליטעראטור ערקלערט געווארען די פרינציפען פון חסידיזם. דאס איז געוועזען דער ערשטער ספר פון דער חסידישער ליטעראטור, וועלכע האט מיטגעבראכט מיט זיך גאר נייע פארמען און א נייעם טאן.

אין די לעצטע יאהרען פון 18־טען יאהרהונדערט איז דער חסידיזם פערשפרייט געווארען צווישען דער יודישער מאסע אין פוילען און זאגאר אין ליטא מיט א אונגעוועהנליכער געשווינדקייט. אין פיעל שטעדט זענען געגרינדעט געווארען חסידישע קרייזלעך, וועלכע האבען געהאט זייערע בעזונדערע שוהלען (שטיבלעך), וואו מען האט געדא־ווענט אויפ׳ן חסידישען שטייגער, מיט א ברען, מיט דבקות און התלהבות. די חסידים האבען איינגעפיהרט דעם סידור פון אר״י, וואס אונטער־שיידעט זיך פון געוועהנליכען סידור דורך פיעל ענדערונגען אין טעקסט. זיי האבען אויך געענדערט דעם ריטואל פון שחיטה און נישט געהאל־טען זיך ביי דעם געזעצליכען טערמין פון תפילת שחרית. געלעבט האבען זיי צווישען זיך אין גרויס אחדות, געשטיצט איינער דעם צווייטען און ליעב געהאט צו פערברענגען די צייט צוזאמען אין שמחות און סעודות, כדי ארויסצורופען אין זיך א התלהבות׳דיגע שטימונג, ווי עס פאדערט זיך לויט דער חסידישער תורה. דאס „בוקען״ זיך פאר׳ן צדיק איז געווארען פערשפרייט אלץ מעהר און מעהר; ווי נאר א צדיק איז געקומען אין וועלכער עס איז שטאדט, האבען צו איהם אנגעהויבען לויפען אנהענגער פון אלע זייטען. מענער און פרויען פלעגען קומען צום צדיק נאך עצות, בעטען ביי איהם א רפואה צו א קרענק, א מיטעל

קינדער צו האָבען א. אז. וו. אויב עס האָט זיך געמאַכט, אַז אין איינעם פון טויזענד פעלען האָט דער צדיק געהאָלפען אָדער מיט זיין עצה גוט געטראָפען, האָט מען דאָס אָנגענומען פאַר אַ מופת און די צאָהל חסידים איז אַלץ גרעסער געוואָרען.

וואָס ווייטער, איז דער קולט פון צדיק אַלץ געוואַקסען און צוזאַמען דערמיט איז געוואַקסען אויך די צאָהל פון די צדיקים. די אָנגעזעהענסטע פון זיי האָבען געשטאַמט פון ר׳ בער׳ס קלייזעל; יעדער איינציגער פון זיי האָט אָבער אַרויפגעלעגט זיין אייגענעם אינדיווידועלען שטעמפעל אויף דער חסידישער לעהרע און דעריבער זענען מיט דער צייט געוואָרען חסידים פון פערשיעדענע שיטות. די פערשיעדענע שיטות אין חסידיזם קען מען איינטיילען אויף צוויי הויפּטשטרעמונגען: ליטוויש-בעלאָרוסישער און פויליש-אוקריינער חסידיזם. די פאָרשטעהער פון פוילישען חסידיזם זענען געווען: ר׳ אלימלך ליזענסקער, ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער, ר׳ נחום טשערנאָבאָלער און ר׳ ברוך טולטשינער, אַ אייניקעל פון בעש״ט. ר׳ אלימלך פון ליזענסק האָט שטאַרק ענטוויקעלט דעם צדיק-קולט. דאָס ערשטע געבאָט פאַר אַ חסיד — פלעגט ער זאָגען — איז בוקען זיך פאַר׳ן צדיק. דער צדיק איז דער מעקלער צווישען יודען און גאָט. דורך איהם שיקט גאָט דעם גלויביגען לעבען, ערנעהרונג, קינדער, און עס איז גענוג, אַז דער צדיק זאָל וועלען, דאַן פערמאַכען זיך אַלע קוואַלען פון גוטס. דעריבער דאַרף דער חסיד בלינד גלויבען אין צדיק, אָבטיילען איהם אַ טייל פון זיין פערמעגען און איהם דאַנקבאַר זיין. די דאָזיגע טעאָריע האָט געהאַט אַ ווירקונג: די אָרימע יודען פלעגען אָבגעבען זייערע לעצטע גראָשענס די צדיקים, און דער צדיק האָט נישט אויפגעהערט שיקען ברכות, אויסהיילען פון קראַנקהייטען, בענשען מיט קינדער א. אז. וו. די שענע חסידישע לעהרע איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ ווילדען צדיקיזם, אין אַ פּראַקטישען געשעפט. זיין אַ צדיק איז פשוט געוואָרען אַ גוטער מסחר און עס האָבען זיך נאַטירליך געפונען פיעל בעלנים דערויף. די שטעל פון אַ צדיק האָט אָנגעהויבען איבערגעהן בירושה, פון פאָטער צו די קינדער און צו די אייניקלעך. עס האָט זיך געמאַכט, אַז עס איז געשטאָרבען אַ צדיק, וואָס האָט איבערגעלאָזט עטליכע זיהן, און דאַן איז זיין ירושה פונאַנדערגעטיילט געוואָרען צווישען דער גאַנצער „דינאַסטיע", וועלכע האָט צווישען זיך געפיהרט מיאוסע מחלוקת פאַר דער בכורה.

נישט אומעטום איז אָבער דער צדיקיזם געוואָרען אַ קאַריקאַטור. צווישען די צדיקים זענען אויך געווען אייניגע אמת'ע אידעאַליסטען, התלהבות'דיגע מענשען. אַזעלכער איז געווען ר' לוי יצחק בערדיטשעווער, וועלכער האָט פריהער, אין דער ליטא, געליטען פיעל רדיפות פון די רבנים פאַר זיין גלויבען אין חסידות, נאָר דערנאָך איז ער געוואָרען צדיק אין בערדיטשעוו, וואו ער איז געוואָרען זעהר פּאָפּולער און איבערגעלאָזען נאָך זיך אַ ליכטיגען אָנדענקען פון אַ איידעלען גייסט און פון אַ מענשען מיט אַ אונגעוועהנליכער ליעבע צום פּראָסטען פאָלק.

אַנדערש האָט זיך ענטוויקעלט דער חסידיזם אין ליטא און אין ביעלאָרוסיע. דאָרט האָט דער חסידיזם נישט געפונען פאַר זיך אַזאַ גינסטיגען באָדען, ווי אין פּוילען און אין אוקריינא, און האָט זיך פערשפּרייט זעהר לאַנגזאַם, נאָך לאַנגע רדיפות און ווידערשטאַנדען מצד די רבנים און לומדים. דאָרט איז דער חסידיזם אַריינגעפיהרט געוואָרען דורך די תלמידים פון ר' בער מעזשעריטשער: ר' אהרן קאַרלינער, ר' מענדעל וויטעבסקער און ר' זלמן שניאורסאָן (געשטאָרבען אין 1813), דעריבער האָט ער דאָרט אָנגענומען אַן'אַנדער כאַראַקטער. דאָ איז ער שוין נישט געווען קיין דעמאָקראַטישע בעוועגונג, צוגעפּאַסט צום געשמאַק און צו די בעדערפנישען פון דער מאַסע, נאָר אַ שטרעמונג פון געצעהלטע מענשען, אַריסטאָקראַטען-קעמפפער, און אויך די לעהרע זייערע האָט דעריבער געהאַט אויף זיך דעם שטעמפּעל פון אַריסטאָקראַטיזם און פון קאָפּ-מענשען. דער אָנגעזעהענסטער פון די ליטווישע רביים, ר' שניאור זלמן, האָט בעשאַפען אַ אייגענעם סיסטעם, וואָס איז פילאָזאָפיש געווען פיעל מעהר בעגרינדעט און זיך שטאַרק אונטערשיידעט פון פּוילישען חסידיזם. זיין דעוויז איז געווען: „חכמה, בינה. דעת" (פערקירצט: חב"ד), ד. ה. חכמה, פערשטאַנד און וויסען. אין גענענטייל פון בעש"ט האָט ער נישט געפאָדערט קיין נאַאיווען גלויבען אין צדיק, נאָר געראַטען, צו קוקען אויף דעם צדיק ווי אויף אַ וועג-ווייזער. ער האָט אויך נישט געלייקענט אין דער בעדייטונג פון לערנען און טראַכטען, נאָר, פערקעהרט, געפאָדערט פון יעדען חסיד „צו דענקען און טראַכטען". ער האָט דעם חסידיזם אָבגערייניגט פון פיעל אָבערגלויבענס און נאַרישע זייטען, אָבער דערפאַר האָט דער חסידיזם אין ליטא נישט געהאַט יענע נאַאיוויטעט און פאָלקסטימליכקייט, וועלכע עס האָט געהאַט דער פּוילישער חסידיזם.

אין ליטא האָט זיך אויך אָנגעהויבען דער ענערגישער קאַמפּף פון די רבנים נעגען חסידיזם. אין דער שפּיץ פון די ליטווישע רבנים איז דעמאָלט געשטאַנען ר׳ אליהו ווילנער, וועלכער האָט בעקומען דעם טיטול „גאון“ (1720—97). דאָס איז געווען אַ מענש מיט אַ אײַזערנעם ווילען, וואָס האָט פון קינדווײַז אָן אַרויסגעוויזען אונגעוועהנליכע פעהיגקײַטען. צו זעקס יאָהר האָט ער שוין געלערנט גמרא אָהן דער הילף פון אַ רבי. צו צעהן יאָהר האָט ער שוין זיך בעטײַליגט אין רבנישע וכוחים און מיט זײַן בקיאות און שכל פערוואונדערט די אַלטע גדולים. זײַן תפיסה איז געווען אונגעוועהנליך. ער האָט אויף גיך אויסגעלערנט די קבלה און אַזוי גיך אויך ערוואָרבען בעדײַטענדע קענטנישען אין מאַטעמאַטיק, געאָגראַפיע, אַסטראָנאָמיע. אין ווילנא האָט ער געלעבט אײַנזאַם, אָבגעשלאָסען, אינגאַנצען פערטיפט אין לערנען; ערנעהרט האָט ער זיך שלעכט, געשלאָפען בסך הכל צוויי שעה אין מעת לעת, וועניג זיך בעגעגענט מיט מענשען, וועניג גערעדט און נאָר אין געוויסע שעה׳ן געלײַענט שעורים וועגען תלמוד פאַר זײַנע תלמידים. פונ׳ם פּלפּול־סיסטעם האָט ער נישט געהאַלטען; קענענדיג אויסענווענדיג כמעט דעם גאַנצען תלמוד, האָט ער אָהן שום מיה געקענט פּסק׳נען די האַרבסטע שאלה און נישט זעלטען פלעגט ער זיך ערלויבען אויסצובעסערן דעם טעקסט פון תלמוד אויפ׳ן גרונד פון טיעפע קריטישע חקירות. אין אַזא אָבגעשלאָסענקײַט האָט ער געשריבען פירושים און הערות צו די ביבלישע, תלמודישע און קבליסטישע ספרים, נאָר געשריבען האָט ער דאָס אַלץ אָהן אָרדנונג, מיט רמזים, האַלבע ווערטער, ווײַל ער אַליין האָט נישט גערעכענט אַרויסצוגעבען קיין זאַך פון זײַנע כתבים און דאָס נאָר איבערגעלאָזען פאַר די קינפטיגע דורות. ר׳ אליהו ווילנער איז געווען די פערקערפערונג פון דער ליטווישער גאונות; די רבנישע וויסענשאַפט איז פאַר איהם געווען אַלץ; אין איהר האָט ער געזעהען דעם גאַנצען זין פון יודענטום. ער איז געווען דער אָבגאָט פון די רבנים אין ליטא און אין אַנדערע לענדער; דער המון האָט מורא געהאַט פאַר איהם, אָבער איהם נישט פערשטאַנען, פונקט ווי ער האָט דעם המון נישט פערשטאַנען. נאַטירליך, האָט אַזא מענש נישט געקענט סימפּאַטיזירען מיט דער דעמאָקראַטישער חסידישער בעוועגונג. אַלס אַסקעט און אַלס גרויסער קאָפּ האָט דער חסידיזם אין איהם בעלײַדיגט זײַן אײַנזאַמען שטאָלץ און זײַן גאונות, נעגען וועלכער די חסידישע האָט אויסגעזעהען קלײַן און נישטיג.

נאָך אין 1772, ווען אין ליטאָ האָבען זיך אָנגעהויבען גרינדען געהיימע חסידישע קרייזלעך און אין ווילנאָ האָט מען ענטדעקט אייניגע אָנפיהרער פון די חסידים, האָט דער ווילנער קהל, מיט דער ערלויבניש פון „גאון“, ערקלערט אַ חרם געגען די חסידים. פון ווילנא האָט מען פונאַנדערגעשיקט צירקוליאַרען צו אַנדערע רבנים מיט אַ אויפרוף, שטרענג אַרויסצוטרעטען געגען דער „אַפּיקורסישער סעקטע“. דאַן האָבען זיך אין גאַנץ ליטאָ אָנגעהויבען רדיפות אויף די חסידים. אויך די גאַליציאַנער רבנים, וועלכע האָבען זיך פערזאַמעלט בעת אַ יריד אין בראָד, האָבען אויסגערופען אַ חרם געגען יעדען, וואָס וועט דאַוונען לויט'ן חסידישען נוסח, טראָגען ווייסע מלבושים אום שבת (ווי עס פלעגען טאָן פיעל פון די צדיקים און חסידים) און בכלל בעטייליגען זיך אין די חסידישע קרייזלעך. ווען עס איז פערעפענטליכט געוואָרען דאָס ווערק פון ר' יעקב יוסף הכהן, וואו עס ווערט בעריהרט דער כבוד פון די רבנים און לומדים, האָט זיך אין דער רבנישער וועלט ווידער אָנגעהויבען אַ געוואַלד. פון ווילנא האָט מען געגעבען אַ סיגנאַל, אַז מען זאָל אָנהויבען אַ קאַמפף געגען די חסידים. אין 1781 זענען די ליטווישע רבנים זיך צונויפגעפאָהרען בעת דעם יריד אין זעלוואַ (גראָדנער גוב.) און פון דאָרט פונאַנדערגעשיקט אויפרופען צו אַלע יודישע געמיינדעס, פאָדערענדיג די שטרענגסטע שטראָפען פאַר די חסידים. די פרומע יודען האָבען בעקומען אַ בעפעהל אומעטום אויסצושליסען די חסידים פון דער געזעלשאַפט, נישט חבר'ען זיך מיט זיי, נישט האָבען מיט זיי קיינע בעציהונגען, נישט מתחתן זיין זיך מיט זיי, נישט בעגראָבען זייערע מתים און בכלל קוקען אויף זיי, ווי אויף מענשען פון אַ אַנדער רעליגיע. ווען אין ביעלאָרוסיע זענען ענטשטאַנען גרויסע גרופען „חבד'ניקעס“ (חסידים פון ר' זלמן שניאורסאָן), האָט די אַגיטאַציע געגען די חסידים זיך נאָך מעהר פערשטאַרקט. אויף די רבנים־צוזאַמענפאָהרען אין מאָהילעוו און אין שקלאָוו זענען אָנגענומען געוואָרען אַ רייהע רעפרעסיעס געגען די חסידים און זייער מנהיג, ר' זלמן, איז אָנערקענט געוואָרען פאַר אַ אַפּיקורס. ר' זלמן האָט געפרובט פערענטפערן זיך אין ספּעציעלע אויפרופען צו די רבנים, וואו ער האָט זיך געסטאַרעט צו בעווייזען, אַז ער איז אַ איבערגעגעבענער טרייער יוד; ער איז אויך ספּעציעל געפאָהרען קיין ווילנאָ, כדי צו זעהען זיך מיט דעם אָנפיהרער פון די מתנגדים, ר' אליהו, און איבעררעדען מיט איהם פערזענליך, אָבער

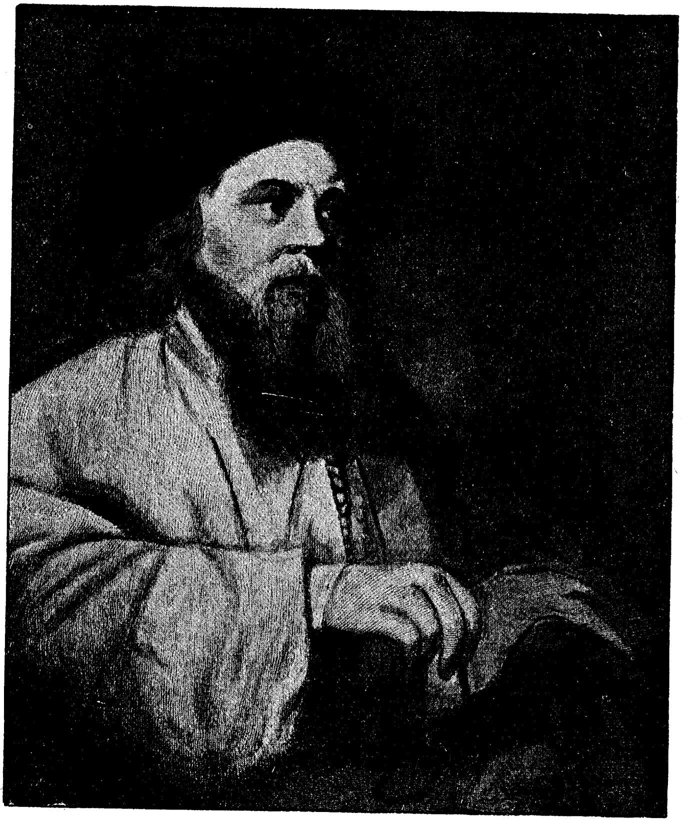

ר׳ ישראל בעל שם טוב

(לויט אַנ׳אַלט בילד, וואָס ווערט איהם צוגעשריבען)

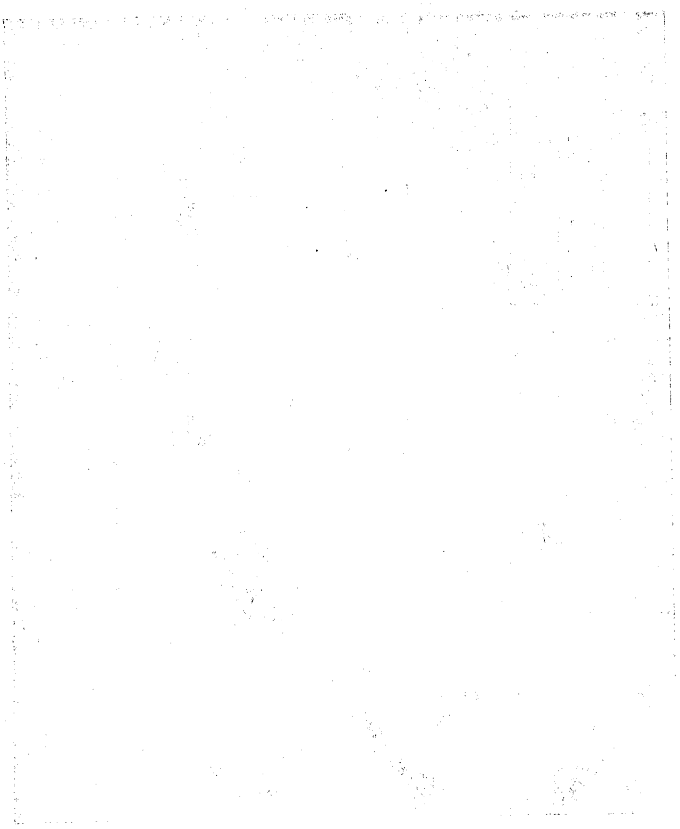

דער שטרענגער גאון האט אפילו נישט געוואלט איהם אויפנעהמען. אם ענדע פון 18־ען יאהרהונדערט איז דער קאמפף צווישעןביידע פארטייען נאך שארפער געווארען, עס האבען זיך אנגעהויבען פון ביי־דע זייטען, איבערהויפט פון די מתנגדים, מיאוסע מסירות און רכילות, אזוי אז אין דעם קאמפף האט זיך געמוזט אריינמישען די רוסישע רעגיערונג, וועלכע האט גענומען אויף זיך די ראליע פון א פערמיט־לערין צווישען די קעמפפענדע פארטייען. אבער אפילו די פיזישע מאכט האט דא ווינציג אויפגעטאן און נאך א לאנגע צייט זענען די חסידים און מתנגדים אין דער ליטא פערבליבען פערביטערטע שונאים איינע די אנדערע.

אויפ'ן חשבון פון דער השכלה מיט'ן חסידיזם צוזאמען דארף מען צורעכענען דעם פילאזאף שלמה זלמן מיימאן, איינער פון די אריגינעלסטע גייסטער נישט בלויז ביי יודען, נאר אויך אין גאנץ אייראפא. דאס איז געווען א מענש, וואס איז ערצויגען געווארען אין דער חסידישער וועלט, ענטלאפען צו דער פילאזאפיע און השכלה, נאר ענדליך איבערגעוואקסען ביידע וועלטען און פון ביידע זיך דער־ווייטערט; א מענש, וואס האט זיין גאנץ לעבען קיין רוה און קיין פרידען נישט געוואוסט; א אונגעוועהנליך־בעגאבטער ארימער יודישער פילאזאף, וואס האט שטענדיג געמוזט וואנדערן פון ארט צו ארט, פון איין גלויבען צום צווייטען און אין ערגעץ קיין מקום מנוחה נישט געפונען פאר זיין מידען קערפער און פאר זיין קריטישען גייסט.

שלמה זלמן מיימאן (1750—1800) איז געבוירען געווארען ביי א פאמיליע פון א דארפס־ארענדאר אין ליטא (נעבען ניעסוויזש, מינס־קער גוב.). נאך אין די קינדער־יאהרען האט ער געמוזט וואנדערן פון דארף צו דארף צוזאמען מיט זיינע עלטערן, וועלכע זענען גע'רודפ'ט געווארען דורך זייערע שכנים־קריסטען און געמוזט געהן זוכען פרנסה. אבער נישט קוקענדיג אויף דער ארימקייט, אין וועלכער ער איז ערצוי־גען געווארען, האט ער דאך בעקומען א גוטע שול לויט יענער צייט און ארויסגעוויזען זעלטענע פעהיגקייטען. צו 11 יאהר האט ער שוין גע'שמ'ט פאר אנ'עלוי און עס האבען זיך שוין געפונען פיעל בעלנים, וואס האבען איהם געוואלט נעהמען פאר א איידים. זיין ארימער פא־טער האט אהן דעם וויסען פון זיין זוהן איהם צוגעזאגט צוויי כלות

מיט אמאל. דער פאטער פון איינער פון די צוויי כלות האט ארויס־געגנב'עט דעם יונגנען חתן און איהם צוגענומען אהיים צו זיך, כדי עס זאל איהם נישט אויסחאפען דער צווייטער פאטער, אבער ער האט געמוזט אומקעהרען דעם געגנב'עטען חתן, וועלכער האט חתונה געהאט מיט דער צווייטער כלה. צו 12 יאהר איז ער שוין געוועזען א מאן פון א ווייב, געטראגען א עול אויפ'ן קאפ און כדי צו ערנעהרען זיך, איז ער געווארען א מלמד אין א קליין שטעדטעל.

דאס פאמיליען־לעבען האט איהם אבער, ווי עס שיינט, ווינציג אינטערעסירט און דער יונגער מיימאן האט זיך פערטיעפט אין מחשבות און חלומות. פון תלמוד איז ער איבערגעגאנגען צו דער קבלה, וועלכע ער האט א געוויסע צייט געליעבט ביז שגעון. ער איז געפאהרען צום צדיק ר' בער מעזעריטשער, פון וועלכען ער האט געהאפט וואונדער צו זעהן, נאר די חסידישע סביבה איז איהם נישט געפעלען געווארען און אין גיכען האט ער זיך טיאש געוועזען פון דער גאנצער קבלה. דאן איז ער איבערגעשפרונגען צום „מורה נבוכים" פון רמב"ם און דאס דאזיגע ווערק איז איהם באלד אזוי טייער געווארען, אז עס איז גע־ווארען ווי א טייל פון זיין נשמה. לכבוד דעם רמב"ם האט ער זיך א נאמען געגעבען מיימאן און ביים נאמען פון רמב"ם פלעגט ער זיך שווערען יעדעס מאל, ווען ער האט געוואלט צווינגען זיך אליין צו עפעס. דער „מורה נבוכים" האט אבער אויך אין גיכען אויפגעהערט בעפרידיגען דעם קריטישען שכל פון יונגען דענקער, וואס האט נישט אויפגעהערט צו זוכען און פארשען. ער האט זיך דערוואוסט, אז אין דייטשלאנד האט זיך צווישען די יוד'ען אנגעהויבען עפעס א נייע בע־וועגונג, אז דארט איז דא א פלאץ פאר מעהר פרייע חקירה, און אין 1777 פערלאזט ער זיין פרוי און זיין פאמיליע און פאהרט אוועק קיין דייטשלאנד.

ער איז דעמאלט 25 יאהר אלט געוועזען, נאר שוין ווילד, מיט א גרויסער בארד, זעהר ארים און קאמיש געקליידעט, מיט א זאפאס פון א ביסעל קענטניש אין פויליש, און אין אזא פארם האט דער מאן פון א פרוי מיט קינדער זיך פארגעשטעלט פאר די משכילים אין קע־ניגסבערג און זיי ערקלערט, אז ער וויל זיך אבגעבען צו בילדונג. פון קעניגסבערג האט ער געמוזט אבפאהרען דורך שטעטין קיין בערלין און די דאזיגע נסיעה זיינע איז געוועזען פול מיט יסורים און ליידען. אין בערלין האבען די פרנסים פון דער געמיינדע איהם נישט געוואלט

ערלויבען צו וואוינען, ווייל די פּוילישע יודען, וואס האבען פערלאזען דעם תלמוד, זענען געווען בעוואוסט אלס אפּיקורסים און האבען אומעטום ערוועקט א חשד אויף זיך געצוואונגען אויף אזא אופן צו פערלאזען בערלין, האט מיימון זיך פערבונדען מיט עפּעס א שנארער און מיט איהם צוזאמען געוואנדערט פון שטאדט צו שטאדט. געגאנגען איבער די הייזער, ביז ער איז געקומען, כמעט א נאקעטער, קיין פּוזען. דארט האט אויף איהם רחמנות געהאט דער יונגער און גוטהערציגער רב, ר' הירש יאנאו וואס איז געווען א פערברענטער געגנער פון דער השכלה נאר ער האט נישט געפרעגט מיימאנ'ען וועגען זיינע איבערצייגונגען און פריהער פון אלץ איהם בעקליידט און געגעבען צו עסען.

אויך אין פּוזען האט אבער מיימאן נישט געפונען קיין רוה אויף א לאנגע צייט און ער האט ווייטער אנגעהויבען וואנדערן, ביז ער איז אין 1779 ווידער געקומען קיין בערלין. דארט איז איהם צו דער האנד געקומען עפּעס א פילאזאפיש ווערק אויף דייטש און הגם מיימאן האט נאך דעמאלט ווינציג געקענט די דייטשע שפּראך, האט ער דאך מיט זיין שארפען שכל געחאפּט דאס, וואס די שפּראך האט פון איהם פערבארגען. ער האט באלד בעגריפען דעם אינהאלט פון בוך, געפונען פיעל קשיות געגען דער פילאזאפיע פון דייטשען מחבר און דאס אלץ האט ער אנגעשריבען אויף א פּאפּיער אין העברעאיש און אריינגעשיקט מענדעלסאנ'ען, וועלכער האט אין איהם דערקענט א אריגינעלען דענקער און אנגעהויבען איהם שטיצען. מיימאן האט אנגעהויבען ווערן בעוואוסט, און וואלט ער געווען א פּראקטישער מענש, וואלט ער געקענט מאכען א גוטע קאריערע. ער איז אבער געווען בטבע א סקעפּטיקער. א מענש מיט זעהר א קריטישען שכל און איז אין קיין זאך נישט פעהיג געווען צו גלויבען. דערצו האט נאך דער שארפער איבערגאנג פון דער רבנישער ליטעראטור צו דער דייטשער פילאזאפיע און פון דעם פּאטריארכאלען לעבען פון א ליטווישען יודען צו א לעבען פון א געבילדעטען אייראפּעער — געמוזט מאכען א גרויסע ווירקונג אויף מיימאנ'ס נשמה. ער איז געווען א פריהצייטיגער גייסט און איז געווים שוין דעמאלט געווען איבערגעוואקסען די השכלה מיט דער גאנצער דייטשער פילאזאפיע, וועלכע איז אייגענטליך אין יענער צייט געווען גאנץ אויבערפלעכליך און נישט-טיעף. ער האט אנגעהויבען לייקענען אין אלע יסודות פון יעדער רעליגיע און פון יעדער מאראל,

נישט געגלויבט אין דעם אינערליכען מענשליכען רצון צו אמת און גע־רעכטיגקייט, און אזוי ווי ער האָט אליין נישט געקענט אַרויסשטעלען קיין נייעם, פּאָזיטיווען אמת געגען די אַלע אָנגענומענע אמת׳ען, וועלכע ער האָט געהאַלטען פאַר שקר, איז ער געוואָרען ציניש־ווילד, געפיהרט אַ לעבען אָהן אָרדנונג און אָהן מאָראַל און זיך ערוואָרבען די אַנטיפּאַטיע פון זיינע פריינד, וואָס זענען פון איהם אָבגעטרעטען. ער האָט געלייקענט אין אַלע מאָראַלישע שיטות, וואָס זענען לויט זיין מיינונג געווען נישט מעהר ווי פּוסטע סברות, אָהן אַ שום גרונד; מיט זיין שאַרפער לאָגיק האָט ער אויפגעוויזען, אַז אויך דער בעגריף וועגען גאָטהייט איז נישט מעהר, ווי אַ פּוסטער געדאַנק אָהן אַ אינהאַלט; לויט זיין איבערצייגונג איז פאַר דעם מענשען נישט געבליבען קיין אַנדער זאַך, ווי פאָרשען, דענקען, געפינען אידעען, דערנאָך זיי אַליין צעוואַרפען און אויפשטעלען נייע. ער האָט אויך געהאַט די דרייסטקייט צו צווייפלען אין דער גרויסקייט פון מענדעלסאָן׳ען, אין וועלכער קיינער האָט דעמאָלט נישט געלייקענט, אָבער דאָס אַלץ האָט ער געטאָן ניט פון קנאה, נישט פון קיין פּערזענליכע נטיות, נאָר פון ריינער איבערצייגונג. ביי אַזעלכע איבערצייגונגען איז איהם געבליבען נישט קיין אַנדער זאַך, ווי ציניזם און בטלה. ווען מענדעלסאָן האָט איהם גע׳מוסר׳ט, פאַר־וואָס ער פערנעהמט זיך ניט מיט קיין פּראַקטישער אַרבייט און פאַרוואָס ער האָט זיך אַריינגעלאָזט, לויט די קלאַנגען, וואָס געהען וועגען איהם, בלויז אין פּוסטע תענוגים, אין אַ חברה פון לעב־יונגען, — האָט מיימאָן דאָס נישט אָבגעלייקענט, נאָר געענטפערט, אַז לויט זיין שיטה זענען אַלע מענשען נישט מעהר, ווי עפּיקורעער.

מענדעלסאָן און זיינע פריינד האָבען זיך שוין מיאש געווען צו מאַכען מיימאָנ׳ען פאַר אַ שטיקעל „מענש". מען האָט איהם אויפגעהערט שטיצען און ער האָט געמוזט ווייטער וואַנדערן. אין האָלאַנד איז ער פריהער אָנגענומען געוואָרען מיט גרויס כבוד, נאָר צוליעב זיין אויס־געלאַסענעם לעבען, האָבען די פרומע יודען איהם אָנגעהויבען רודפ׳ן אַזוי ווייט, אַז מען פלעגט אויף איהם וואַרפען שטיינער אין גאַס. זיין לאַגע איז געוואָרען אַלץ ערגער און ער האָט שוין געהאַט בעשלאָסען זיך נעהמען דאָס לעבען. אין האַמבורג האָט ער זיך צוזאַמענגעטראָפען מיט אַ גלח און איהם פאָרגעלעגט צו שמד׳ן זיך, אָבער נאָר בתנאי, אַז ער זאָל האָבען די פרייע ברירה, צו גלויבען אין קריסטוס׳ען אָדער ניין. נאַטירליך, האָט דער גלח נישט מסכים געווען אַנצונעהמען אין דער

קיין אַזאַ אַפּיקורוס, וואָס גלויבט אין גאָרנישט. צו 30 יאָהר האָט ער אויך געפּרובט בעוולען די גימנאַזיע און זיצען אויף איין באַנק מיט יונגלעך, כדי צו פֿערפֿאָלקאָמען זיך אין שפּראַכען. אָבער דאָס האָט נאָר אַרויסגערופֿען געלעכטער און אויסערדעם איז מײַמאָן נישט געווען געוועהנט צו קיין דיסציפּלין, אַזוי אַז ער האָט געמוזט פֿערלאָזען די גימנאַזיע. פֿון האַמבורג איז ער ווידער געקומען קיין בערלין און מענדעלסאָן מיט זײַנע פֿרײַנד האָבען איהם ווידער אָנגעהויבען שטיצען, נאָר כדי פּטור צו ווערן פֿון איהם, האָבען זיי איהם געגעבען לפּנים עפּעס אַ ליטעראַרישע אַרבײַט און אָבגעשיקט קיין דעסוי. אין ניכען האָט ער זיך צוקריגעט מיט זײַנע שטיצער און ער איז פֿון דעסוי אָבגעפֿאָהרען קיין ברעסלוי.

אין 1790 האָט מײַמאָן אַרויסגעגעבען אויף דײַטש זײַן בוך „אַ פּראָבע-פֿאָרשונג וועגען דער טראַנסצענדענטאַלער פֿילאָזאָפֿיע“. נאָך דעם בוך האָט ער פֿערעפֿענטליכט אַ רײַהע אַנדערע ווערק וועגען מעטאַפֿיזיק און לאָגיק. וועגען זײַן ערשטען ווערק האָט דער בעריהמטער פֿילאָזאָף קאַנט זיך אָבגערופֿען אַזוי: „קיינער פֿון מײַנע געגנער האָט אַזוי טיעף נישט פֿערשטאַנען דעם תּוך פֿון מײַן סיסטעם, ווי מײַמאָן, און בכלל וועניג נישט פֿיעל בעגאַבט מיט אַזאַ איידעלען און טיפֿזיניגען שכל אין אַזעלכע אַבסטראַקטע און קאָמפּליצירטע פֿראַגען“. אין 1792 איז אַרויס זײַן „לעבענסגעשיכטע“, וואו עס ווערט בולט און מיט גרויס טאַלענט אָבגעשילדערט דאָס לעבען פֿון די פּויליש-ליטווישע יודען און וואו עס ווערט דערצעהלט די טרויעריגע ביאָגראַפֿיע פֿון מחבר. מײַמאָנס אויטאָביאָגראַפֿיע האָט געמאַכט אַ גרויסען אײַנדרוק אויף פֿיעל קריטיקער, צווישען אַנדערע אויך אויף געטע און שילער. אויף העברעאיש איז נאָר אַרויס זײַן נישט-פֿערענדיגטער פּירוש צום „מורה נבוכים“ פֿון רמב״ם, „גבעת המורה“.

אין ברעסלוי האָט מײַמאָן זיך צוזאַמענגעטראָפֿען מיט דעם פּאָעט אפֿרים קוה (געבוירען אין ברעסלוי אין יאָהר 1731 און געשטאָרבען אין 1790), וועלכער איז גײַסטיג איהם געווען זעהר נאָהענט. אויך אפֿרים קוה איז געווען אַ צובראָכענער מענש, אַ צוריסענע טראַגישע נשמה, וואָס איז געשליידערט געוואָרען פֿון איין וועלט אין דער אַנדערער. ער האָט פֿערלוירען זײַן גאַנץ פֿערמעגען דורכדעם, וואָס ער איז נישט צוגעפּאַסט געווען צום פּראַקטישען לעבען, און האָט געליטען דחקות און הונגער. אויך ער איז ווײַט אַוועק פֿון יודענטום, נאָר

שמד'ען זיך האָט ער נישט געוואָלט און געענדיגט דערמיט, וואָס ער איז פון זינען אראָב. מיימאָן און קוה זענען באלד זעהר באָפריינדעט געוואָרען, נאָר ביידע זענען געווען זעהר אָרים און איינער האָט דעם צווייטען נישט געקענט העלפען. זיצענדיג אין ברעסלוי, איז צו איהם פלוצלונג געקומען זיין פרוי, וואָס ער האָט פערלאָזען נאָך מיט יאָהרען צוריק, און איהם געבראַכט זיין עלטערען זוהן, וואָס איז שוין דעמאָלט אַלט געווען 20 יאָהר און צו וועלכען דער פאָטער האָט קיין ליעבע נישט געקענט פיהלען. זיין פרוי האָט פון איהם געפאָדערט אָדער גט, אָדער אַז ער זאָל מיט איהר ווידער אָנהויבען לעבען. און מיט מיה האָט זיך איינגעגעבען צו פועל'ן ביי מאַמאָנ'ען, אַז ער זאָל געבען זיין פרוי אַ גט.

אין 1788 איז מיימאָן ווידער אָבגעפאָהרען קיין בערלין. דאָרט האָט ער פון אָרימקייט ווידער געוואָלט שמד'ען זיך, נאָר זיינע פריינד האָבען איהם געגעבען שטיצע און אָבגעהאַלטען פון שמד. ביז זיין טויט האָט מיימאָן נישט אויפגעהערט צו פיהרען זיך אַנדערש און נישט אויפגעהערט נעהמען שטיצע. די לעצטע יאָהרען האָט ער געוואוינט אין גוט פון זיין פריינד גראַף קאַלקרייט, וועלכער האָט איהם מיט אַלץ אויסגעהאַלטען און איז אויסגעשטאַנען זיינע אַלע קאַפריזען און משוגעת'ען. אין זיין גוט (אין שלעזיען) איז דער אָרימער ליידענדער פילאָזאָף געשטאָרבען און בעגראָבען געוואָרען אין גלאָגוי, אָהן כבוד און איינזאַם, ווי איינזאַם און אָהן כבוד ער האָט געלעבט.

זעקסטעס קאַפּיטל

די פראַנצויזישע רעוואָלוציע און די עמאַנציפּאַציע

דאָס ערשטע לאַנד אין אייראָפּאַ, וואָס האָט אָנערקענט דעם אמת'ען פּרינציפּ פֿון פֿרייהייט, איז געוועזן פֿראַנקרייך און איהר האָבען די יודען צו דאַנקען פֿאַר דער גלייכבערעכטיגונג, וואָס זיי האָבען שפּעטער בעקומען אויך אין אַנדערע אייראָפּעאישע לענדער. אָבער אויך אין פֿראַנקרייך איז דאָס נישט אַזוי לייכט אָנגעקומען און שוין נאָכדעם ווי דאָס פֿראַנצויזישע פֿאָלק האָט זיך מיט אַמאָל אָבגעשאָקעלט פֿון אַלע אַבערגלויבענס פֿון דער פֿערגאַנגענהייט און ערקלערט גלייכע מענשען־רעכט פֿאַר אַלע, איז בנוגע צו יודען נאָך אויף אַ לאַנגער צייט פֿערבליבען די אַלטע פֿאַלשע מיינונג און זיי זענען אין דעם כּלל פֿון „אַלע מענשען“ נישט אַריינגענומען געוואָרען. די פֿרייהייט־יסודות פֿון דער גרויסער פֿראַנצויזישער רעוואָלוציע האָבען סוף כּל סוף מנצח נעוועזן אויך די פֿאַלשע טענות געגען יודען; נאָר לאַנג האָט געדויערט דער שטרייט פֿאַר דער יודישער גלייכבערעכטיגונג און די געשיכטע פֿון דער יודישער עמאַנציפּאַציע אין פֿראַנקרייך איז אין פֿיעל הינזיכטען חאַראַקטעריסטיש און לעהר־רייך.

מליצי יושר און פֿערטיידיגער האָט די יודען אין פֿראַנקרייך נישט געפֿעהלט. נאָך פֿאַר דער רעוואָלוציע האָט געפֿיהרט אַ דרייסטע אַגיטאַציע פֿאַר דער יודישער גלייכבערעכטיגונג דער יוד ס ע ר ף ב ע ר. דאָס איז געוועזן אַ רייכער און געלעהרטער מענש, וואָס זיין אייגענע גינסטיגע לאַגע אין דער מלוכה האָט איהם נישט פֿערגעסען געמאַכט אָן דער טרויעריגער לאַגע פֿון זיינע ברידער. בער פֿלעגט צושטעלען אַמוניציע

פאר דער פראנצויזישער ארמעע און צוליעב דעם האט ער געמוזט וואוינען אין שטראסבורג, וואו יודען איז נישט ערלויבט געווען צו וואוינען. צוערשט האט מען איהם דארט ערלויבט וואוינען נאר איין ווינטער, נאר אזוי ווי ער איז זעהר נוצליך און נויטיג געווען פאר דער רעגירונג, האט מען איהם די ערלויבניש יעדעס מאל ווידער פערלענגערט, אזוי אז ער איז שטראסבורג געווארען א שטענדיגער איינוואוינער. ביסלעכווייז האט ער אהין אריינגעבראכט נאך עטליכע יודישע פאמיליעס, אבגעקויפט הייזער און דער קעניג לודוויג XVI האט איהם געגעבען א ערלויבניש צו קויפען אויך ערד און נחלאות. סערף בער האט אין שטראסבורג אויפגעשטעלט פאבריקען און זיך געסטארעט, אז די ארבייטער דארט זאלען זיין אויסשליסליך יודען, כדי אראבצונעהמען די אלטע בעשולדיגונג, אז יודען זענען נישט פעהיג צו קיין פראדוקטיווער ארבייט. בער איז געשטאנען אין פערבינדונגען מיט מענדעלסאן און האט זיך משתדל געווען פיעל מאל פאר'ן קעניג, אז מען זאל יודען ערלויבען וואוינען אין גאנץ פראנקרייך. ער האט ענדליך גע'פועל'ט ביים ווייכהערציגען און גוטען לודוויג, אז עס זאל צונויפגערופען ווערען א קאמיסיע פון זעכציג אנגעזעהענע יודען, וואס זאלען אויסארבייטען א פראיעקט, ווי אזוי צו פערבעסערן די יודישע לאגע, און ווארשיינליך האט לודוויג נאר א דאנק דער דאזיגער קאמיסיע קאסירט (1784) דעם שענדליכען געזעץ וועגען א ספעציעלען קאפ-שטייער פאר יודען. דאס איז געווען דער ערשטער יודישער נצחון; נאר דער קאמיסיע איז נישט בעשערט געווען צו פערענדיגען איהר ארבייט, און איהרע פראיעקטען זענען נישט פערעפענטליכט געווארען.

פון די אייגענע יודישע פערטיידיגער דארף מען אויך דערמאנען דעם געבילדעטען און גייסטרייכען יונגען מאן י ה ו ש ע ב ע ר ב י נ ג, וועלכער איז ארויסגעטרעטען אין דער ליטעראטור מיט א גרינדליכע און גייסטרייכע פערטיידיגונג פון יודען. ער האט גערעדט, ווי א שטאלצער מענש, דערמאנט דער קריסטליכער וועלט, אז אין דער צייט, ווען זיי, די קריסטען, זענען נאך געצען-דינער געווען, זענען ביי יודען שוין געווען פיעל גרויסע מענשען, און ער האט נישט קיין חסד געבעטען, נאר געפאדערט, אז יודען זאלען האבען דאס רעכט צו געניסען פון אלע נאטירליכע מענשליכע רעכטען און אז עס זאל צערשטערט ווערען די וואנט, וואס טיילט זיי אב פון דער גרויסער וועלט און בעליידיגט זייער כבוד.

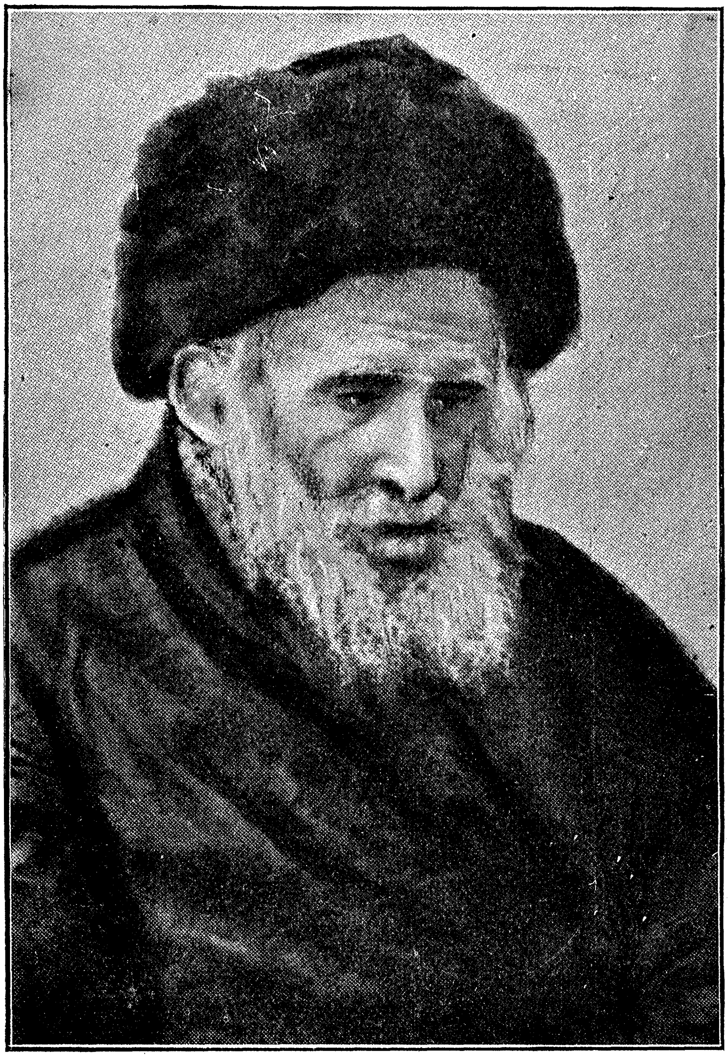

ר׳ דב בער פון מעזריטש

גרוים אינטערעס האט דעמאלט ארויסגערופען דער „מעצער קאנ=
קורס״. די „געזעלשאפט פאר וויסענשאפט״ אין מעץ האט אין יאהר
1785 בעשטימט א פרעמיע פאר דעם, וואס וועט געבען די בעסטע
תשובה, ווי אזוי צו פערענטפערן די פערוויקעלטע יודענפראגע,
וואס איז דעמאלט געשטאנען אויף דער טאגעס=ארדנונג און אינטערע=
סירט אלע בעסטע מענשען פון פראנקרייך. ניין מענשען האבען צוגע=
שיקט תשובות אויף דער פראגע און נאר צוויי פון זיי זענען געוועזען
נישט גינסטיג פאר יודען. די פרעמיע האט מען צוטיילט צווישען דרייען:
צווישען יוד זאלקינד הורוויץ (אקאוונער), אדוואקאט טיער
און גייסטליכען גרעגואר. דעם גרעסטען רושם האט געמאכט דאס
ווערק פון גרעגואר. א טיעף=איבערצייגטער און גלויביגער קריסט, וואס
האט אפילו די רעוואלוציע געוואלט מאכען פאר א קריסטליכע בעווע=
גונג, איז ער צוזאמען דערמיט געוועזען אויך א פערברענטער אנהענגער
פון פאלקאמער פרייהייט, פאר וועלכער ער האט זיין גאנץ לעבען
אבגעגעבען. אין נאמען פון קריסטענטום האט ער אויך געפאדערט
פרייהייט פאר׳ן געדריקטען יודישען פאלק און זיינע ווערטער, וואס
זענען ארוים פון ריינעם הארצען און פון טיעפער איבערצייגונג, האָ=
בען געדארפט מאכען א טיעפען איינדריק אויף די קריסטען.

דערווייל איז אנגעקומען די רעוואלוציע. די פארטוגעזישע,
„ספרד׳ישע״ יודען, וואס זענען פאליטיש געוועזען פיעל מעהר ענטוויקעלט,
איידער די אשכנזים, זענען כמעט אלע געוועזען פערברענטע אנהענגער פון
דער רעוואלוציע. פון די קוים 560 יודען, וואס האבען געוואוינט אין
פאריז, האבען העכער הונדערט געדיענט צוגלייך מיט די פראנצויזען אין
דער נאציאנאל=גווארדיע און אנגעהערט צו די פאליטישע קלובען. זיי
זענען געוועזען זעהר טעטיג אין די פערזאמלונגען, זענען אויסגעקליבען
געווארען פאר וואהל=מענער, פול געמאכט די צייטונגען מיט לויב=ליע=
דער לכבוד דער רעוואלוציע און א גרויסען חלק פון זייערע פערדינ=
סטען אבגעגעבען פאר די בעדערפנישען פון קאמפף פאר דער פריי=
הייט. ווען עס איז איינגענומען געווארען די באסטיליע און דאס פאלק
האט זיך דערשפירט פריי פון די דעספאטישע קייטען, האט מען נישט
אומעטום זיך בעצויגען מיט מיטגעפיהל און ברודערליכקייט צו די גע=
דריקטסטע און געפלאגטסטע צווישען אלע געדריקטע, צו די יודען.
ווען דער המון איז בעפאלען די גיטער פון ערד=בעזיצער און חרוב
געמאכט די פערמעגענס פון די מאנאחען, האט מען די יודען, וואס

זענען אליין געווען געדריקט דורך די ערד-בעזיצער און גייסטליכע, אנגענומען פאר פריינד פון דער קנעכטשאפט און זיי בעהאנדעלט, ווי שונאים. אין עלזאס איז דער המון מיט אכזריות בעפאלען די יודען, צוראבירט זייער גוטס, חרוב געמאכט זייערע הייזער, און זיי געצוואונגען, כמעט נאקיט צו ענטלויפען קיין באזעל. די יודען פון עלזאס האבען זיך געווענדעט צום גייסטליכען גרעגואר, וועלכער איז געווען א דעפוטאט אין דער נאציאנאל-פערזאמלונג; ער האט אבגעשילדערט פאר דער פערזאמלונג די מיאוס'ע אנפאלען אויף יודען און אין הייסע ווערטער געפאדערט, אז דער פארלאמענט זאל זיך אננעהמען פאר דעם גע'רודפ'טען און געדריקטען פאלק.

אין דער נאציאנאל-פערזאמלונג זענען דאס רוב דעפוטאטען געווען געשטימט לטובת יודען, נאר דאך איז אוועק א שטיק צייט, איידער מען האט זיך גענומען צו דער יודען-פראגע, ווייל די פערזאמלונג האט מורא געהאט ארויסצורופען א אויפרעגונג צווישען פאלק און זיך געסטארעט אויסצודרעהען פון דער אונאנגענעהמער לאגע. דעם 21-טען אויגוסט האט די נאציאנאל-פערזאמלונג אבגעהאלטען איינע פון איהרע שטורמדיגסטע זיצונגען. אויף דער טאגעס-ארדנונג איז געשטאנען די פראגע וועגען פרייהייט פון רעליגיע. איינער פון די דעפוטאטען האט פארגעלעגט אנצונעהמען אזא געזעץ: „מען טאר נישט אנריהרען קיין מענשען פאר זיינע רעליגיעזע איבערצייגונגען און מען קען נישט שטערען קיין מענשען צו דיענען גאט אויף זיין שטייגער“. די קאטוילישע גייסטליכע האבען געמאכט א געוואלד, נאר נאך לאנגע דעבאטען איז דער דאזיגער נוסח, וואס איז פון דאן אן געווארען דער יסוד פון אלע קאנסטיטוציעס, אנגענומען געווארען. מיט דעם דאזיגען געזעץ איז פערענטפערט געווארען אויך א טייל פון דער יודענפראגע; די יודענפראגע אין אלגעמיין אבער האט די פערזאמלונג אלץ נאך נישט געוואלט בעטראכטען, ווייל זי האט געהאט צו פערענטפערן פיעל פראגען, וואס זענען פאר איהר וויכטיגער געווען. דאס לעבען אליין האט אבער באלד די יודענפראגע ארויסגעשטעלט אויף דער טאגעס-ארדנונג; די קריסטליכע בעפעלקערונג אין עלזאס האט נישט אויפגעהערט צו רודפ'ן יודען און צו בעקלאגען זיך, אז זי ווערט זעהר עקספלאאטירט פון די יודען; פון דער צווייטער זייט האבען יודען נישט אויפגעהערט פאדערן גלייכע רעכטען און זאגאר געמאכט א דעמאנסטראציע פאר דער נאציאנאל-פערזאמלונג. נישט ווילענדיג האט די פאלקס-פערטרעטונג

געמוזט צוטרעטען צו דער פראגע; עס איז שוין געווען זאגאר צוגעגרייט א בעריכט, אויסגעקליבען א רעפערענט און דעם 23-טען דעצעמבער האבען זיך אנגעהויבען די דעבאטען. דער גרויסער מיראבא, גרעגואר, ראבעספיער און אנדערע האבען היים פערטיידיגט די יודען, אבער עס האבען זיך אויך געפונען צווישען די רעוואלוציאנערען פיעל דעפוטאטען, וואס האבען ערקלערט, אז עס איז א גרויסע סכנה צו געבען יודען גלייכע רעכטען. די נאציאנאל-פערזאמלונג האט אנגעהויבען צווייפלען און ווידער אבגעלעגט די יודענפראגע אויף אנ'אנדער צייט.

דעם 29-טען יאנואר האט די נאציאנאל-פערזאמלונג זיך אומגעקעהרט צו דער יודענפראגע. די שלעכטע שילדערונגען, וואס דער פארלאמענט האט געהערט פון די עלזאסישע און לאטארינגישע דעפוטאטען, אז די דארטיגע יודען בע'עולה'ן שטארק דער קריסטליכער בעפעלקערונג, האט אויף דער פאלקס-פערטרעטונג געמאכט א נישט-גינסטיגען איינדרוק. א שלעכטע ווירקונג האט אויך געהאט דאס, וואס די ספרדישע יודען פון באָרדאָ האבען זיך אבגעטיילט פון די אשכנזישע יודען און פערלאנגט בירגער-רעכטען נאר פאר זיך אליין. די פערזאמלונג האט ענדליך אנגענומען א בעשלוס, אז די פארטוגעזישע אדער ספרדישע יודען פון באָרדאָ, אוויניאן און ביאן בעקומען אלע בירגער-רעכטען. די פראגע וועגען די איבעריגע יודען, וואס האבען געלעבט אין די מזרח-פראווינצען פון פראנקרייך, איז ווידער אבגעלעגט געווארען. די דייטשע יודען האבען נאך געהאט אויסצושטעהן א לאנגען קאמפף פאר זייער גלייכבערעכטיגונג. די נאציאנאל-פערזאמלונג האט געקוקט אויף זיי, ווי אויף אויסלענדער, און עס זענען געווען אויך אזעלכע, וואס זענען זיכער געווען, אז די „דייטשע" יודען ווילען גאר אליין נישט ווערן קיין בירגער און אז די גאנצע אגיטאציע פיהרען נאר עטליכע אינטעליגענטען-שרייער. די דייטשע יודען האבען באלד בעוויזען, אז דאס איז נישט אמת. זיי האבען אומעטום געפיהרט א שטארקע אגיטאציע, זיך דערשלאגען דערצו, אז די פאריזער געמיינדע-פערוואלטונג האט דערלאנגט א בקשה אין דער נאציאנאל-פערזאמלונג לטובת יודען, און ענדליך, אין סעפטעמבער 1791, ווען עס איז אנגענומען געווארען די קאנסטיטוציע, וואו עס איז געווען א בפירוש'ער געזעץ, אז אלע בירגער זענען גלייך פאר'ן געזעץ, זענען במילא אויך בטל געווארען אלע בעגרענצונגען געגען יודען. דער נאציאנאל-פערזאמ-

לונג איז נאָר פֿערבליבען אָפֿען צו פּראָקלאַמירען די יודישע גלײַכבערעכטיגונג און זי האָט דאָס געטאָן דעם 27-טען סעפּטעמבער. דאָס ערשטע מאָל אין דער נאָך-קריסטליכער געשיכטע זענען יודען אָנערקענט געוואָרען פֿאַר גלײַכע בירגער מיט אַלע איבעריגע מענשען!

אויך נאָכדעם ווי די יודען האָבען בעקומען גלײַכבערעכטיגונג אויפֿ'ן פּאַפּיער, האָבען זיי נאָך געהאַט גענוג אויסצושטעהן. פֿיעל פּראָנצויזען האָבען בשום אופֿן נישט געוואָלט מסכים זײַן, אַז מען זאָל מיט יודען זיך בעגעהן ווי מיט זייער גלײַכען. בעזונדערס האָט געהערשט אַ שלעכטע שטימונג געגען יודען אין די מזרח-פּראָווינצען. אין 1793 האָבען די נאַנטער יאַקאָבינער (אַזאַ פּאַרטיי) פֿאָרגעלעגט זייערע חברים אין פּאַריז, אַז מען זאָל גאָר אַרויסטרײַבען יודען פֿון פֿראַנקרײַך. פֿערשידענע פֿאָלקס-פֿערטרעטער האָבען נישט אויפֿגעהערט צו בעשולדיגען יודען, אַז זיי פֿעהלט ליעבע צום פֿאָטערלאַנד, אַז זיי זענען אָרגאַניש נישט פֿעהיג צו אַסימילירען זיך און אַז פֿאַר געלד וועלען זיי פֿערקויפֿען די גאַנצע מלוכה.

ווען דער פֿראַנצויזישער קאָנווענט האָט ערקלערט אַ „מלחמה געגען גאָט", ווען דער „שכל" איז פּראָקלאַמירט געוואָרען אַלס דער איינציגער הערשער איבער די מענשען און די קאַטוילישע רעליגיע איז דורכ'ן קאָנווענט „בטל" געוואָרען, האָבען די יודען אויך געליטען פֿאַר זייער רעליגיע, הגם פֿיעל ווייניגער פֿון די פֿרומע קאַטוילּיקען. אין דער צײַט, ווען דער קאָנווענט האָט אָנגענומען אַ בעשלוס, אַז „די קאַטוילישע רעליגיע ווערט בטל און אויף איהר אָרט דאַרף מען אָנהויבען דינען דעם פֿערשטאַנד" און אין משך פֿון 20 טעג זענען העכער דרײַצעהן הונדערט קירכען פֿערוואַנדעלט געוואָרען אין טעמפּלען פֿאַר דער פֿערנונפֿט, האָט מען די יודען און די פּראָטעסטאַנטען געלאָזט צו רוה; עס האָבען זיך אָבער געפֿונען פֿיעל, וואָס האָבען פֿון קאָנווענט געפֿאָדערט, אַז מען זאָל אויך די יודען צווינגען, צו פֿערלאָזען זייער „נאַרישע" רעליגיע און אויפֿצוהערען מתפּלל זײַן און מל זײַן זייערע קינדער. אין אייניגע שטעדט האָט מען די יודען, פּונקט ווי די קריסטען, פֿערבאָטען צו דאַוונען, אין אַנדערע ערטער האָבען די רעוואָלוציאָנערען זיך אַרײַנגעריסען אין די יודישע שוהלען און פֿערברענט די ספֿרי תּורות. ווען דער קאָנווענט האָט אײַנגעפֿיהרט, אַז נאָר דער צעהנטער טאָג אין חודש דאַרף זײַן אַ רוה-טאָג און זונטאָג ווערט אַ וואָכעדיגער טאָג, האָט מען אין אייניגע ערטער געפּרובט צווינגען

יודען צו רוהען נאָר אין דעם טאָג, וואָס איז ערקלערט געוואָרען דורכ'ן פערנונפט פאַר שבת. אָבער נאָך דעם אַלעמען האָבען די יודען געליטען פיעל ווינציגער, איידער די פרומע קאַטוילִיקען, און געוואוסט, ווי אַרויסצודרעהען זיך פון די גזירות. נישט קוקענדיג אויף די געוואַלדיגע ענדערונגען, וועלכע די רעוואָלוציע האָט אַרײַנגעבראַכט, נישט קוקענדיג אויף אַלע איבערקעהרעניִשען, זענען יודען דאָך פערבליבען בײַ זײערע שוהלען, חדרים, חברה־קדישא'ס און צדקה־אַנשטאַלטען.

דערווײַל איז אויפגעשטאַנען נאַפּאָלעאָן, וועלכער האָט אַלץ אָבגערוימט פון זײַן וועג און געמאַכט אין פראַנקרײַך אַ נײַע איבערקעהרעניש. דער יונגער גענעראַל האָט גאָר ווינציג געקענט די יודען און נישט געהאַט וועגען זײ קײַן שלעכטע מײנונגען. ער האָט פערשטאַנען, ווי אַזוי אויסצונוצען זײ פון זײַן טובה וועגען, פונקט ווי ער פלעגט אויסנוצען אַלע און אַלץ, וואָס ער האָט בעגעגענט אויף זײַן וועג. בעת ער איז געוועזען אין עגיפּטען און אין סיריען, האָט ער אַרויסגעלאָזען אַ אויפרוף צו די דאָרטיגע יודען, וועלכע ער האָט צוגעזאָגט צו בעפרײַען ירושלים און וויעדער שאַפען אַ יודישע מלוכה. ער האָט דערמיט געהאָפט צוצוציהען צו זיך יודיש געלד און פיעל יודישע סאָלדאַטען. זײַנע האָפנונגען זענען אָבער נישט מקוים געוואָרען, ווײַל דער גרעסטער טײל יודען איז געבליבען טרײַ זײַן פאָטערלאַנד; פונדעסטוועגען האָבען זײַנע הבטחות דאָך געבראַכט דערצו, אַז פיעל יודען זענען אַרײַנגעטרעטען אין זײַן אַרמעע און געשטריטען פאַר די פראַנצויזישע אינטערעסען.

נאַפּאָלעאָן איז צוריקגעקומען אַלס מנצח קײַן פראַנקרײַך. ער האָט אַראָבגעוואָרפען די דירעקטאָרען־רעגירונג און איז געוואָרען דער אַלײַנהערשער פון דער כלומר'שטער רעפּובליק. אין גיכען האָט ער אײַנגענומען די פעראײניגטע מלוכות, וואָס זענען געוועזען די שונאים פון פראַנקרײַך, און שלום געמאַכט מיט עסטרײַך, ענגלאַנד און רוסלאַנד. פאַר פראַנקרײַך, וואָס האָט שוין געבענקט נאָך פריעדען נאָך די בלוטיגע איבערקעהרענישען, וועלכע זי האָט איבערגעלעבט, האָט זיך איצט אָנגעהויבען אַ עפּאָכע פון שלום און רוה. דורך זײַנע גלענצענדע נצחונות האָט נאַפּאָלעאָן פראַנקרײַך גרויס געמאַכט, און דאָס לאַנד, וואָס איז שוין מיעד געוועזען פון די שרעקליכע שטורם־טעג און אויסגעמאַטערט געוואָרען פון די שטענדיגע שרעקען און בלוטיגע מעשים, האָט איצט זיך גענומען צו שאַפונג און צו קולטור. אין דער דאָזיגער

ענטוויקלונג פון פראנקרייך האבען יודען א גרויסען אנטהייל גענומען, זיך בעטהייליגט מיט גרויס ערפאלג אין אלע געביעטען פון אינדוסטריע, קונסט, וויסענשאפט, און אוים דאנקבארקייט צו נאפאלעאן׳ען האבען יודען פערפאסט פאר זיין כבוד פיעל לויב-ליעדער אין העברעאיש און אין אנדערע שפראכען.

נישט קוקענדיג אבער דערויף, איז נאפאלעאנס רעגיערונג פאר יודען נישט גינסטיג געשטימט געוועזען. פארטאליס האט די יודען פארגעווארפען, אז זיי זענען נישט בלויז א רעליגיעזע כתה, נאר א בעזונדער נאציע, מיט איהרע אייגענע נאציאנאלע אינטערעסען, וואס דרעהט זיך אוים פון די מלוכה-פליכטען מיט דעם תירוץ, „אז נאר גאט אליין אנערקענען זיי פאר א געזעצגעבער". די דאזיגע שלעכטע שטימונג האט אויך געווירקט אויף נאפאלעאן׳ען, וואס איז אין יאהר 1804 געווארען קייזער פון פראנקרייך.

דעם אמת מוז מען מודה זיין, אז די יודישע געגנער זענען נישט געוועזען אינגאנצען אומגערעכט, ווען זיי האבען זיך פעררופען אויף דער יודענפיינדליכער שטימונג צווישען פאלק. ווירקליך, האט אין עלזאס געהערשט א שטארקע אונצופרידענהייט מיט יודען, ווייל עס האבען זיך געפונען צווישען זיי אזעלכע, וואס האבען זיך בענוצט מיט דער געדריקטער קריעגס-צייט און עקספלאאטירט די נישט-יודישע איינוואוינער. די צאהל יודען אין עלזאס איז אלץ גרעסער געווארען. אין שטראסבורג, וואו יודען האבען פריהער נישט געטארט וואוינען איז אין יאהר 1795 שוין געוועזען אזוי פיעל יודען, אז זיי האבען שוין געקענט אויסהאלטען א אייגענעם רב. די יודען האבען זיך מיט א גרויס אימפעט גענומען געלד פערדיענען; ענטלויפענדיג פון טעראר, האבען פיעל פריצים אבגעגעבען זייערע פערמעגענס אין יודישע הענד פאר דעם קלענסטען פרייז. נאכדעם, ווען די פריצים האבען זיך אומגעקעהרט צוריק אויף זייערע נחלאות, האבען זיי געקענט ארויסראטעווען זייער גוטס נאר מיט גרויסע שוועריגקייטען. מען זאגט, אז אין א משך פון זעקס יאהר האבען די עלזאסער יודען געהאט פונאנדערגעליהען העכער 21 מיליאן מארק אויף געלד-משכנות און דערביי זיך נישט געשעמט צו נעהמען 75 פראצענט. דאס איז שטארק איבערטריבען: אין דער ווירקליכקייט האבען יודען נישט צוגענומען די פריצישע מאיאנטקעס לחלוטין, נאר אלס משכנות און דער ווערט פון אלע משכנות, וואס

האבען זיך דאן געפונען אין די יודישע הענד, האט באמת אנגעטראפען נישט מעהר פון צעהן טויזענד מארק. דאך איז אין די דאזיגע בעשולדיגונגען געווען א געוויסע מאס אמת.

מען האט געגען יודען ארויסגעשטעלט נאך א בעשולדיגונג: אז דורך פערשידענע שווינדלען און פעלשונגען דרעהען זיי זיך אויס פון מיליטער-דיענסט, און די שטאדט-פערוואלטונגען האבען דורך ציפערען זיך געסטארעט צו בעווייזען, אז אין פערלויף פון זעקס יאהר האבען יודען קיין איינציגען סאלדאט נישט צוגעשטעלט. די דאזיגע ציפערען זענען געווען זעהר ווייט פון אמת און אין יאהר 1810 האט די יודישע געמיינדע-פערוואלטונג פון פאריז אליין צוגעשטעלט א רשימה פון פינף און אכציג יודישע סאלדאטען, אפיצירען און אונטער-אפיצירען, וואס האבען נאך דעמאלט געלעבט, נישט רעכענענדיג די גרויסע צאהל פון יענע, וואס זענען געפאלען אין די מלחמות. די יודישע שונאים האבען דעמאלט געמוזט מודה זיין, אז די בעשולדיגונג איז נאר שייך צו די דייטשע יודען און אז די פארטוגעזישע יודען, די ספרדים, ערפילען יא זייער פליכט. יעדענפאלס האט די בעשולדיגונג, אז יודען מיידען אוים מיליטער-דיענסט, געהאט אויף נאפאלעאנ׳ען א גרויסע ווירקונג און ביסלעכווייז האט מען איהם צוגעוועהנט צום געדאנק, אז יודען זענען פרעמד און שעדליך פאר׳ן לאנד.

די קלעריקאלען פון איין זייט, ווי די אריסטאקראטען-רעאקציאנערען פון דער צווייטער זייט האבען אנגעהויבען פיהרען א עפענטליכע אגיטאציע געגען יודען, און נאפאלעאנס מקורבים האבען געראטען דעם קייזער, אז מען זאל יודען אויסשליסען פון כלל גלייכבערעכטיגטע בירגער און ארויסגעבען פאר זיי ספעציעלע אויסנאהמס-געזעצען. איינינע צייטונגען זענען ארויסגעטרעטען מיט ארטיקלען צו פערטיידיגען יודען, דער בישאף גרעגואר האט מיט א זעלטענער איבערגעבענקייט און טרייסאפט זיך אנגענומען פאר יודען, יודען אליין האבען אויך נישט געשוויגען און מוטיג זיך פערטיידיגט, דאס אלץ האט אבער נישט געהאלפען. נאפאלעאן איז זיך געגאנגען מיט זיין בעזונדערען וועג. ער האט נישט געוואלט פאלגען די, וואס האבען געראטען ארויסצוטרייבען יודען פון לאנד, ער האט אבער אויך נישט געהאלטען מיט די, וואס האבען גערעכענט די יודען פאר מענשען-גלייך און

געדרונגען, אז זיי פערדיענען שוין גלייכבערעכטיגונג. נאפאלעאן האט אנדערש געדענקט: יודען זענען נאך דערווייל נישט קיין מענשען, ווי אלע, אבער זיי קענען ווערן מענשען און ער, נאפאלעאן, דארף זייער ערציהער זיין. אלס ערציהונגס-מיטעל האט ער אויסגעקליבען זיין בעליעבטען דרך, וועלכער האט איהם געבראכט צו פיעל נצחונות, ווי אויך צו פיעל מפלות: מאכט און געוואלט. „איך וויל אנווענדען אלע מיטלען, אז די יודען זאלען זוכען זייער ירושלים אין פראנקרייך" — האט נאפאלעאן געזאגט. צו דעם צוועק האט ער אויסגקליבען א גאנצע רייהע מיטלען, אבער צווישען זיי איז דאס הויפט-מיטעל געוועזן: צווינגען יעדען דריטען יודען חתונה צו האבען מיט א קריסטליכער פרוי און יעדע דריטע יודישע טאכטער — חתונה צו האבען מיט א קריסט.

דעם 6-ען מערץ 1806 האט נאפאלעאן פארגעלעגט דעם רעגיערונגס-ראט צו בעטראכטען א גאנצע רייהע אויסנאהמס-געזעצען וועגען יודען. די געזעצגעבערישע און אדמיניסטראטיווע אבטיילונגען פון רעגיערונגס-ראט האבען זיך ארויסגעזאגט געגען יעדע אויסשליסליכע געזעצען פאר יודען; דאגעגען האט נאפאלעאנ'ס מקורב, גראף מאלע, וועלכער האט אליין געשטאמט פון יודען און איז געוועזן א פערביטערטער יודישער שונא, איינפאך געפאדערט, מען זאל יודען ארויסטרייבען פון לאנד. די פראגע איז איבערגעגאנגען אויף דער בעטראכטונג פון גאנצען רעגיערונגס-ראט און דא האבען די יודישע געגנער נובר געוועזן. פון דעם פראטאקאל, וואס איז צוגעשטעלט געווארען נאפאלעאנ'ען, האט ער אנגענומען די ווערטער, אין וועלכע עס ווערט געזאגט, אז יודען זענען א אבגעזונדערט פאלק, דערצו נאך אבגעשטאנען און פערדארבען. דער רעגיערונגס-ראט האט נישט געקענט געהן געגען דער דאזיגער מיינונג פון מעכטיגען קייזער און דעם 30-ען מאי איז פערעפענטליכט געווארען א דעקרעט, וואס האט אינגאנצען איבערראשט דער יודישער בעפעלקערונג.

דער דעקרעט איז בעשטאנען פון צוויי טיילען. אין ערשטען טייל איז געזאגט געווארען, אז אלע חובות, וואס יודען האבען אויף ערד-בעזיצער אין די צפון-מזרח'דיגע פראווינצען, זאלען נישט קענען אויס-געמאנט ווערן פריהער, ווי אין א יאהר ארום. דערמיט איז מען [illegible] געוועזן צו שיצען פון אונטערגאנג די פערשולדיגטע פריצים, וואס זיי-ערע גיטער זענען געוועזן פער'משכנ'ט ביי יודען, און האטש דאס איז געוועזן געגען געזעץ, ווייל די תקנה איז ארויסגעגעבען געוו[illegible]ען ער[illegible]

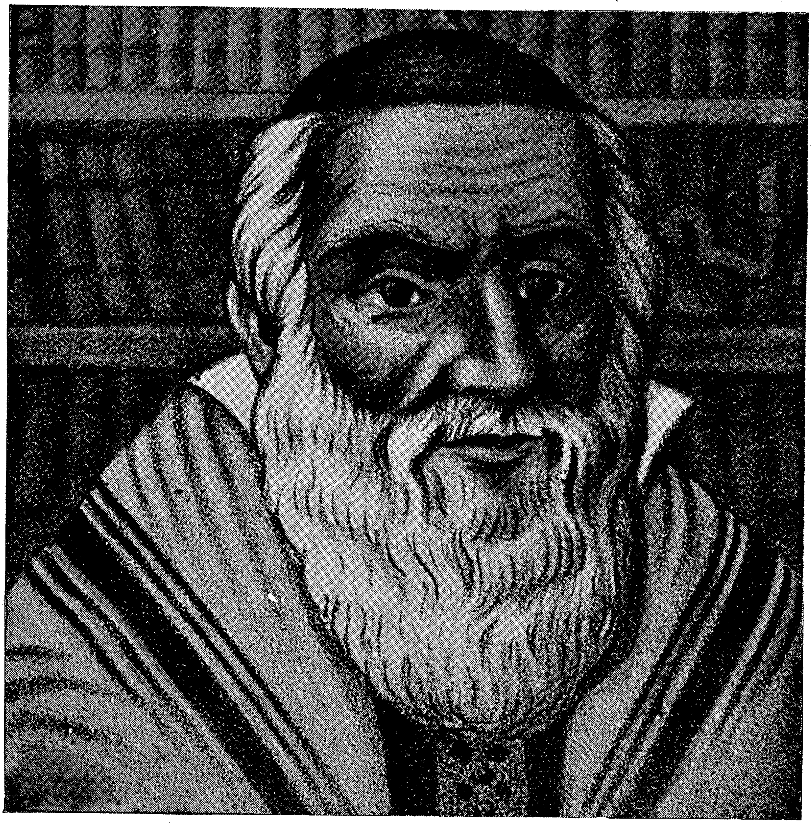

ר׳ אליהו, דער ווילנער גאון (הגר״א)

דער הסכמה פון דער געזעצגעבערישער קאָמיסיע, האָט דאָס דאָך קיין רויסען איינדרוק נישט געמאַכט, ווייל צו אַזעלכע זאַכען איז מען ביי נאַפּאָלעאָנס הערשאַפט שוין געוועהנט געוועזן. פיעל איבעררא‍שענ־דער איז אָבער געוועזן דער צווייטער טייל פון דעקרעט: די יודען פון פראַנקרייך, דייטשלאַנד און איטאַליען איז דורך נאַפּאָלעאָנ׳ען בעפוילען געוואָרען אויסצוקלייבען פאָרשטעהער, וועלכע זאָלען צו אַ בעשטימטער צייט זיך צונויפקומען קיין פּאַריז און גרינדען אַ מין יודישען פּאַרלאַמענט, וועלכער זאָל האָבען אַ רעליגיעזע געזעצגעבערישע קראַפט פאַר די יודען פון דער גאַנצער וועלט!

דאָס איז געוועזן אַ עכט־נאַפּאָלעאָנישער פּלאַן: זאָל די רעפאָרם פון די יודען זיך אָנהויבען פון די יודען אַליין, זאָל זי געהן און זיך ענטוויקלען אויף אַ נאַטירליכען אופן, אָבער דאָס אַלץ זאָל געטאָן ווערן לויט דעם ווילען פון מאָנאַרך און די פערזאַמלונג פון די גרעסטע יודישע פאָרשטעהער דאַרף ווירקען אין דעם גייסט, וואָס איז פאַר נאַפּאָלעאָנ׳ען ניחא.

דעם 26־טען יולי 1806 זענען אין פּאַריזער מאַגיסטראַט זיך צונויפגעקומען די חשוב׳סטע יודישע פאָרשטעהער פון פראַנצויזישען קייזערטום און איטאַליענישען קעניגרייך. די חשובים, פון וועלכע די פערזאַמלונג איז בעשטאַנען, זענען אויסגעקליבען געוואָרען דורך די בירגערמייסטערס; די הוצאות, וואָס עס האָבען געמאַכט די חשובים, האָבען די יודישע קהילות געמוזט נעהמען אויף זיך, אָבער דאָס פּראָגראַם מיט אַלע גענויעסטע פּרטים איז אויסגעאַרבייט געוואָרען פון קייזער אַליין, דורך זיין אינערען מיניסטער שאַמפּאַני, וועלכער האָט געגעבען דער פערזאַמלונג גענויע אינסטרוקציעס וואָס צו טאָן, פאָרגעלעגט אַ רייהע פראַגען און אַליין פאָראויס בעשטימט די תשובה, וואָס די פערזאַמלונג דאַרף געבען אויף יעדער פראַגע. די ערשטע זיצונג פון יודישען פּאַרלאַמענט איז בעשטימט געוואָרען פּונקט אויף שבת, און די העכער הונדערט יודישע פאָרשטעהער, וועלכע האָבען זיך צוזאַמענגעקליבען מיט האַרצקלאַפּענדער ערוואַרטונג און מורא, האָבען שוין נעהאַט פאַר זיך אַ האַרבע שאלה: זאָל מען צוליעב דעם ווילען פון קייזער מחלל שבת זיין, אָדער זיך אָבזאָגען? די רבנים און אָרטאָדאָקסען פון דער פערזאַמלונג האָבען אויף קיין פאַל נישט געוואָלט מחלל שבת זיין; די איבעריגע פאָרשטעהער, די פרייזיניגע, האָבען וויעדער גע׳טענה׳ט, אַז מען מוז זיך אונטערגעבען דעם ווילען פון נאַפּאָלעאָנ׳ען,

דען אנדערש וועט דאס זיין דער בעסטער בעווייז, אז די יודישע רעליגיע שטערט די יודען צו זיין „גוטע בירגער“ פון לאנד. מען האט צווישען די דאזיגע צוויי בעזונדערע מיינונגען א פשרה געפונען: די רבנים און די פרומע זענען געקומען אויף דער פערזאמלונג צו־פוס און מיט גרייטע וואהל־צעטלען, וואס זענען אנגעשריבען געווארען נאך פרייטאג; די פרייזיניגע האבען געשריבען זייערע וואהל־צעטלען אויפ׳ן ארט פון דער פערזאמלונג, כדי צו בעווייזען, אז די רעליגיע שטערט זיי נישט צו ערפילען זייער בירגערליכע פליכט.

מיט גרויס ערנסט און פארכט זענען די יודישע פארשטעהער צוגעטרעטען צו דער ארבייט. זיי האבען פערשטאנען די וויכטיגקייט פון מאמענט, געוואוסט, אז זייער פליכט איז ריין צו וואשען זיך פאר איירא‍פא און בעווייזען די פאלשקייט פון די אונצעהליגע בלבולים, וואס מען האט אויף יודען אויסגעטראכט. אלס פארזיצענדער פון דער פערזאמלונג איז אויסגעקליבען געווארען דער פארטוגעזישער יוד אברהם פורטאדא; באמת האבען אבער די זיצונגען געפיהרט די קייזערליכע קאמיסארען. איינער פון זיי, גראף מאלע, האט געעפענט די פערזאמלונג מיט א בעליידיגענדער רעדע. „די אנקלאגען געגען יודען — האט מאלע אין זיין רעדע געזאגט — זענען בעוויזען דורך פאקטען. זיין מאיעסטעט פערלאנגט, אז איהר זאלט ווערן פראנצויזען“. די פערזאמלונג האט שטיל אויסגעהערט די דאזיגע רעדע און געשוויגען. עס האט זיך נישט געפונען קיין איינציגער פון אלע דעלעגאטען, וואס זאל ווי געהעריג אבענטפערן אויף דער בעליידיגונג.

אין נאמען פון דער רעגירונג איז דער פערזאמלונג פארגעלעגט געווארען צוועלף פראגען, אויף וועלכע דער יודישער „פארלאמענט“ האט געדארפט געבען שוין פאראויס בעשטימטע תשובות. די פארשטעהער פון דער פערזאמלונג האבען זיך נישט גע׳עקשנ׳ט אין אויף דעם רוב פראגען געענטפערט אזוי, ווי די רעגירונג האט פערלאנגט: האבען מעהר ווי איין פרוי איז א יודען פערבאטען; א גט מוז בעשטעטיגט ווערן דורך דער רעגירונג; יודען און פראנצויזען זענען ברידער; יודען קוקען אויף פראנקרייך, ווי אויף זייער פאטערלאנד, און די געזעצען פון לאנד זענען אויך זייערע געזעצען; די רבנים האבען נישט קיין דעה אין דיני־ממונות; די יודישע רעליגיע פערוועהרט נישט צו פערנעהמען זיך מיט מלאכה א. א. וו. נאר אין איין פראגע האבען די יודישע פארשטעהער א ביסעל זיך פער׳עקשנ׳ט און זיך

ערלויבט זעלבסטשטענדיג צו זיין: אין דער פראגע וועגען געמישטע חתונות. די דאזיגע פראגע איז געלעזען געווארען אויף אזא אופן: די יודישע רעליגיע ערלויבט נישט קיין געמישטע חתונות צווישען יודען און קריסטען, אבער די יודען, וואס האבען שוין חתונה געהאט מיט קריסטען, ווערן פונדעסטוועגען גערעכענט פאר יודען. אויף אזא אופן האבען די יודישע פארשטעהער כמעט פאלשטענדיג נאכגעגעבען אלע פארערונגען פון דער רעגיערונג און דערביי נאך אזוי וויט זיך געסטארעט ארויסצעווייזען זייער בעגייסטערונג פאר'ן קייזער און זייער טרייע איבערגעגעבענהייט דער מלוכה, אז די התלהבות און איבערגעטריבענע לויב-ליעדער פון אייניגע פארשטעהער לכבוד דעם קייזער האבען דער-גרייכט צו דער מדרגה פון שגעון. די פערזאמלונג האט זיך אלזא פאלקאם איינגעגעבען און די רעגיערונג האט געקענט זיין העכסט צופרי-דען. נאפאלעאן איז אבער וויטער געגאנגען.

נאפאלעאן האט געוואלט, אז די ערקלערונגען פון דער יודישער פערזאמלונג זאלען ווערן א געזעץ פאר אלע יודען פון זיין מדינה; ער האט געוואלט, אז די בעשלוסען פון דער פערזאמלונג זאלען אננעהמען א חאראקטער פון א רעליגיעזע געזעצגעבונג, און כדי דאס אויסצופיהרען, האט ער זיך בעשלאסען אויף א פלאן, וואס האט איבערראשט און אריינגעבראכט אין גרויסער התלהבות די יודען פון גאנץ אייראפא: ער האט געהייסען צונויפרופען א „סנהדרין", וואס איז שוין זייט צוויי טוי-זענד יאהר בטל געווען. נאפאלעאן האט דא געוואלט מאכען פון דער יודישער רעליגיע א פאליטיש מיטעל צו זיינע אייגענע צוועקען און דער גאנצער סנהדרין איז איהם נויטיג געווען נאר דערויף, אז די בעשלוסען פון דער חשובים-פערזאמלונג זאלען דורכגעפיהרט ווערן אין לעבען. אבער מען מוז מודה זיין, אז די אויסערליכע פארם דערפון איז געווען א גרויסארטיגע און א גלענצענדע. די שטענדיג-פעראכטעטע און גע'רודפ'טע יודען האבען מיט אמאל דערשפירט זיך פאר א קראפט, זיך דערמאנט אן די אלטע גוטע צייטען, ווען זיי זענען א שטארק שטאלץ פאלק געווען, און דאס בעוואוסטזיין, אז נאפאלעאן, דער גרויסער קייזער און וועלט-הערשער, מאכט פון זיי אזא וועזען, האט ביי יודען געמוזט גערעכענט ווערן פאר א גרויסע זכיה. עס איז קיין וואונדער נישט, ווען דאס ווארט „סנהדרין" האט ביי יודען ארויסגערופען אזא שמחה. דעם 17-ען סעפטעמבער האט מאלע אין א פריינדליכער רעדע איבערגעגע-בען די „חשובים" דעם בעשלוס פון קייזער, און די פערזאמלונג האט

זיך אָנגעכאַפּט אָן דעם פּלאַן וועגען אַ סנהדרין מיט דער גרעסטער התלהבות. פון גרויס ענטוזיאַזם האָט מען איבערגעכאַפּט די מאָס און לויט דעם פֿאָרשלאַג פון איינעם פון די „חשובים“ האָט די פֿערזאַמלונג זיך בעשלאָסען אויף אַ עובדא פון נידעריגער קנעכטשאַפט: זי האָט געשיקט אַ דאַנק די קאַטוילישע גלחים פאַר דעם חסד, וואָס די קירך האָט געטאָן מיט די יודען. מיט דער דאָזיגער נידעריגער חנופה האָט די פֿערזאַמלונג די יודישע געגנער, נאַטירליך, נישט ווייניגער געמאַכט, קיין נייע פריינד פאַר זיך נישט געוואונען און דערביי גאַר פֿערגעסען, אַז די קאַטוילישע אָרגאַניזאַציע איז שטענדיג געווען די פֿערביטערסטע פיינדין פון יודען.

פון דער „חשובים“-פֿערזאַמלונג זענען אין סנהדרין אויסגעקליבען געוואָרען פופציגען רבנים און זעקסאונצוואַנציג בעלי-בתים, און צו זיי האָט מען צוגעגעבען נאָך דרייסיג אַנדערע רבנים. דעם 6-ען אָקטאָבער האָט די פֿערזאַמלונג זיך געווענדעט צו אַלע יודען מיט אַ אויפרוף, וואָס איז געווען געשריבען אין פיער שפּראַכען: העברעאיש, פראַנצויזיש, דייטש, איטאַליעניש. דער „פּאַרלאַמענט“ האָט זיך געווענדעט צו אַלע יודען, אַז זיי זאָלען אויסקלייבען און שיקען דעלעגאַטען אין סנהדרין, און דער פייערדיגער אויפרוף האָט זיך אָנגעהויבען מיט די ווערטער: „אונז שטעהט-פאָר אַ גרויסע זאַך. דאָס, וואָס אונזערע עלטערן האָבען נישט געזעהען שוין הונדערטער יאָהרען, וואָס מיר האָבען נישט געקענט האָפען צו זעהן אין אונזער צייט, וועט איצט פֿאָרקומען פאַר דער גאַנצער וועלט און אַלע וועלען זעהן און ערשטוינט ווערן“.

דעם 9-ען פֿעברואַר 1807 איז דער סנהדרין זיך צונויפגעקומען. ער איז בעשטאַנען, פונקט ווי דער אַמאָליגער סנהדרין מיט צוויי טויזענד יאָהר צוריק, פון 71 מיטגלידער, איין נשיא און צוויי וויצע-פּרעזידענטע, איינער אַ „אב בית-דין“, דער צווייטער אַ „חכם“. דער גרויסער נאַפּאָלעאָן, וועלכער האָט אַלץ געהאַט אין אויג, האָט און מיטען זיינע שווערע מלחמות, וואָס ער האָט דאַן געפיהרט, זיך [illegible]ך פֿערנומען אויך מיט דעם סנהדרין. די רייזע-קאָסטען און [illegible] הוצאות פאַר די מיטגלידער פון סנהדרין זענען גענומען געוואָרען פון דער רעגירונגס-קאַסע. די אונטערהאַנדלונגען זענען געפיהרט געוואָרען מיט דער גרעסטער שנעלקייט, אונטער דער השגחה פון אינערן-מיניסטער שאַמפּאַני. דעם 9-ען מערץ, בעת דער 8-ער זיצונג, איז

אַלץ שוין פֿאַרטיג געווען. דעם סנהדרין האָט מען פֿאָרגעלעגט די אַלע צוועלף שאַלות, וואָס מען האָט פֿאָרגעלעגט דער חשובים־פֿערזאַמלונג, אָבער דערבײַ האָט מען פֿון סנהדרין געפֿאָדערט, אַז ער זאָל אויך מסכים זײַן אויף דעם פּונקט, געגען וועלכען עס האָט זיך אַרויסגעזאָגט די פֿערזאַמלונג, ד. ה. אויף דעם פּונקט וועגען געמישטע חתונות. מען האָט דערבײַ אויך געגעבען אָנצוהערעניש, אַז אויב מען וועט נישט אָננעהמען די בעשלוסען לויט דעם פֿערלאַנג פֿון קײזער, וועלען אַלע יודען אַרויסגעטריבען ווערן פֿון פֿראַנקרײַך, דײַטשלאַנד און איטאַליען. דער סנהדרין האָט אין אַ פֿײַערליכען טאָן און געשווינד איבערגע׳חזר׳ט, אין אַ פֿאָרם פֿון רעליגיעזע מצוות, אַלע תשובות פֿון די חשובים, אָבער בנוגע צו די געמישטע חתונות האָט ער אויך נישט געוואָלט נאָכגעבען נאַפּאָלעאָנ׳ס ווילען.

דער סנהדרין איז באַלד נאָכדעם פֿערשוואונדען געוואָרען און אויף דער סצענע איז ווידער אַרויסגעטרעטען די חשובים־פֿערזאַמלונג. דעם 6־ען אַפּריל 1807 איז אויך די פֿערזאַמלונג. נאָך אַ עקזיסטענץ פֿון $8\frac{1}{2}$ חדשים, פֿונאַנדערגעלאָזען געוואָרען, נאָר פֿאַר דער צײַט האָט דערווײַל די פֿערזאַמלונג בעוויזען אָבצוטאָן נאָך אַ אַקט פֿון הכנעה און שפֿלות: לויט דער פֿאָדערונג פֿון דער רעגירונג האָט די פֿערזאַמלונג — אמת מיט גרויס מיה — מסכים געווען אַרויסצוזאָגען איהר וואונש פֿאַר׳ן קײזער, אָנצונעהמען מיטלען, „אַז דער שאַכער־האַנדעל און דער וואוכער פֿון אײניגע יודען זאָל מעהר נישט אַרויסרופֿען קײן אונרוה און אונאָרדנונג“. די דאָזיגע ביטע פֿון יודען אַלײן, וועלכע מען האָט פֿון דער פֿערזאַמלונג מיט געוואַלט אַרויסגעשלעפּט, איז נאַפּאָלעאָנ׳ען נויטיג געווען אַלס הכשר אויף די אויסנאַהמס־געזעצען געגען יודען, וועלכע ער האָט שוין געהאַט בײַ זיך בעשלאָסען און וועלכע ער האָט טאַקע באַלד נאָכדעם אַרויסגעגעבען.

דערווײַל האָט נאַפּאָלעאָן געלאָזען דורכפֿיהרען אין לעבען אַלע פּראַקטישע פֿאָרשלאָגען, וואָס די חשובים־פֿערזאַמלונג האָט פֿאָרגעלעגט. דעם 17־ען מערץ 1808 האָט ער בעפֿוילען, אַז דער יודישער קולטוס (גאָטעס־דיענסט און די גאַנצע הנהגה פֿון די קהילות) זאָל שטעהן אונטער׳ן שוץ פֿון געזעץ. אויף צו פֿערוואַלטען מיט די סינאַגאָגען, אַכטונג געבען אויף די קולטוס־בעאַמטע און אַלע כלי־קדש האָט מען פֿאַר די 77,162 יודען אין גאַנץ פֿראַנקרײַך געגרינדעט 13 קאָנסיסטאָריומס מיט אײן צענטראַל־קאָנסיסטאָריום אין פּאַריז. יעדעם קאָנסיס־

טאָריום איז בעשטאַנען פֿון אַ ראַבינער און דרײַ בעלי־בתּים. די ראַבינער זענען גערעכענט געוואָרען פֿאַר בעאַמטע, ווי אַנדערע גײַסטליכע, און האָבען בעקומען אַ בעשטימטע פּענסיע, אָבער נישט פֿון דער רעגירונג, נאָר פֿון די יודען גופֿא. אויף אַזאַ אופֿן איז די יודישע רעליגיאָנס־טעטיגקײַט צום ערשטען מאָל אָנערקענט געוואָרען פֿון דער מלוכה צוגלײַך מיט אַלע איבעריגע קירכען און רעליגיאָנען; די הנהגה פֿון די קהילות האָט בעקומען אַ שטאַרקע אָרגאַניזאַציע און פֿאַר דער אויסערליכער וועלט איז דאָס יודענטום מיט אַמאָל געוואָרען אַ קלאָרע אָפֿענע זאַך, אָהן אַ שום זכר פֿון דער כּלומר'שטער דונקעלהײַט, אין וועלכער מען האָט געהאַלטען די יודישע רעליגיע אין פֿערלויף פֿון הונדערטער יאָהרען.

אָבער גלײַכצײַטיג דערמיט האָט נאַפּאָלעאָן אויך אַרויסגעגעבען אַ שענדליכען דעקרעט, דורך וועלכען דער גרעסטער טײַל פֿון די פֿראַנצויזישע יודען איז אויף אַ צײַט אויסגעשלאָסען געוואָרען פֿון די אַלגעמײַנע געזעצען. לויט דעם דעקרעט זענען די יודען פֿון די צפֿון־מזרח־פּראָווינצען אונטערגעוואָרפֿען געוואָרען אונטער בעזונדערע בעגרענצונגען אין זײַער וואוינרעכט; יודישע קאַפּיטאַליסטען, וואָס האָבען געהאַט וועקסלען אויף קריסטען, האָבען געמוזט אויסשטעהן פֿיעל שוויריגקײַטען בײַם אויפמאָהנען זײַערע חובות; אַ יוד האָט אַנדערש נישט געטאָרט האַנדלען, סײַדען דער בירגערמײַסטער פֿון זײַן שטאָדט האָט וועגען איהם פֿריהער חוקר ודורש געווען און דערנאָך אַ פּאַטענט אַרויסגעגעבען. דער דעקרעט איז אַרויסגעגעבען געוואָרען אויף צעהן יאָהר, אָבער דערבײַ איז בפֿירוש אויסגערעדט געוואָרען, אַז נאָך די צעהן יאָהר קען דער דעקרעט בענײַט ווערן, אויב עס וועט זיך אַרויסווײַזען, אַז די יודישע אויפֿפֿיהרונג איז נישט בעסער געוואָרען.

די דאָזיגע אַלע גזירות און נײַע געזעצען זענען אַרויסגעגעבען געוואָרען דורך אַ אײַנפֿאַכען בעפֿעהל פֿון קײַזער, אָהן דעם הסכּם פֿון דער געזעצגעבערישער פֿערוואַלטונג. דאָס איז געווען געגען דעם יסוד פֿון גלײַכהײַט צווישען אַלע בירגער, געגען דעם יסוד פֿון האַנדעלס־פֿרײַהײַט און אויך געגען דער קאָנסטיטוציע, וועלכע נאַפּאָלעאָן אַלײן האָט געגעבען. מען דאַרף אָבער נישט פֿערגעסען, אַז אַזעלכע זאַכען האָבען זיך בײַ נאַפּאָלעאָנ'ען געטראָפֿען גאַנץ אָפֿט: ער איז געווען דער מענש, וואָס האָט געגלויבט, אַז ער שטעהט העכער פֿון

יעדען געזעץ און יעדע ארדנונג. דעם דאזיגען דעקרעט געגען יודען
האט נאפאלעאן געהאט שוין צוגעגרייט נאך מיט צוויי יאהר צוריק,
פונקט אין דער צייט, ווען ער האט צונויפגערופען די חשובים=פערזאמ=
לונג און זי געלאזען גלויבען, אז ער, נאפאלעאן, איז גערופען צו
בעניי'ען און צוריקשטעלען דעם שטאלץ פון יודישען פאלק. דער
דעמאלטיגער מיניסטער פון אינערן האט זיך ארויסגעזאגט געגען
יעדען אויסנאהם=געזעץ בנוגע צו יודען, ערקלערענדיג, אז דאס איז
א אונרעכט און אנ'עולה; אויך דער רעגירונגס=ראט האט אלאנגע
צייט זיך אבגעזאגט צו בעשטעטיגען דעם דעקרעט געגען יודען, נאר
נאפאלעאן האט דאס געטאן אויף זיין אייגענער אחריות.

6 חדשים נאך דעם דעקרעט האט דער דעמאלטיגער מיניסטער
פון אינערן, גראף גרעטע, מודיע געוועזן נאפאלעאנ'ען:

„די 2548 יודען, וואס וואוינען און פאריז, האבען קיינמאל,
נישט פאר און נישט בשעת דער רעוואלוציע, געגעבען קיין שום גרונד,
מען זאל זיך אויף זיי קענען בעקלאגען. זיי האבען קיינמאל נישט
געהערט צו די וואוכערער, שווינדלער, שפעקולאנטען און אויפקויפער;
פערקעהרט, זיי זענען עהרליכע און נוצליכע בירגער, וואס גיבען
פיעל ארבייט און פערדיענסט פאר פיעל קריסטען. זיי בעשעפטיגען
זיך מיט וויסענשאפט און קונסט; פון זיי קומען ארוים אויך דאקטוירים
און מעדיצין=געלעהרטע. זיי זענען גוטע פאטריאטען. מעהר ווי 150
פון זיי, ד. ה. פולע 6 פראצענט, דיענען אין מיליטער". מיט א צייט
שפעטער, אין יאהר 1811, האט דער נייער אינערן=מיניסטער,
מאנטאליווע, מודיע געוועזן דעם קייזער, אז עס לאזט זיך בעמערקען
א אויסבעסערונג פון אלע פראנצויזישע יודען: וואוכער איז ווינציגער
געווארען; די יודען פערנעהמען זיך מיט נוצליכע בעשעפטיגונגען און
פערדיענען „די פאטערליכע גנאד פון זיין מאיעסטעט". פון פערשיע=
דענע דעפארטאמענטען און פראווינצען קומען=אן די בעסטע מיינונגען
וועגען יודען און נאפאלעאן הויבט=אן ביסלעכוויי אבשאפען דעם
דעקרעט געגען זיי. בנוגע צו 22 ווייטע פראווינצען איז ער איננאנ=
צען מבטל דעם דעקרעט, וויל דארט האבען די יודען זיך „גוט
אויפגעפיהרט" און פערדיענען עהרליך צו זיין גלייך מיט די איבעריגע
בירגער. בנוגע צו די איבעריגע פראווינצען האט ער ערלויבט דעם
אינערן-מיניסטער צו בעפרייען איינצעלנע שטעדט פון דעקרעט, לויט
זיין אייגענעם איינזעהען. אין מערץ 1818 איז דער שענדליכער

דערקעט פערשוואונדען געוואָרען לחלוטין און אויף שטענדיג.

די נאַפּאָלעאָנישע הערשאַפט האָט אויף אַזאַ אופן געבראַכט פאַר יודען לפי שעה געוויסע גזירות, אָבער עס וואָלט געווען אַ אונרעכט צו פערגעסען אויך די טובות, וואָס ער האָט יודען געטאָן. די חשובים-פערזאַמלונג און דער סנהדרין האָבען געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף די יודען פון פראַנקרייך און אויך פון דער גאַנצער וועלט. דאָס ערשטע מאָל האָבען יודען דערלעבט צו אַזאַ כבוד און שעצונג פון אַ קריסטליכען קייזער, און דאָס האָט אויפגעהויבען דעם יודישען זעלבסט-געפיהל. די רעליגיעזע און מאָראַלע תקנות פון סנהדרין האָבען געמאַכט אַ גרויסען איינדרוק אין גאַנץ פראַנקרייך און אַגב טאַקע אַ ביסעל אויסגעבעסערט געוויסע יודישע חסרונות. און האָטש דער סנהדרין אַליין האָט אַרויסגעוויזען געניג הכנעה און שפלות, האָט ער דאָך געהאַט אין זיך דעם כח פון אַ פערטרעטונג און אָנשטאָט דער גלייכגילטיגקייט און דערשלאָגענקייט, וואָס האָבען ביזהער געהערשט צווישען די יודען אין מערב-אייראָפּאַ, האָט מען איצט אָנגעהויבען בעמערקען אַ לעבעדיגקייט, אַ פרישקייט און אַ אינער-ליכע בעוועגונג.

פון פראַנקרייך איז די יודישע גלייכבערעכטיגונג אריבערגעגאַנגען אויך אין אַנדערע לענדער און כמעט אומעטום, וואו עס האָט געהערשט נאַפּאָלעאָנ'ס גייסט, האָבען יודען עטוואָס געוואונען דערפון. אין באָן איז דער טאָג פון דער בעפרייאונג פאַר יודען געקומען מיט אויסער-ליכען גלאַנץ און התלהבות. אין סעפּטעמבער 1797 זענען די אָנ-העגגער פון דער נייער אָרדנונג מיט אַ פייערליכער פּראָצעסיע אריין אין יודען-קוואַרטאַל. סטאַליאַרעס מיט העק אין די הענד האָבען גע-נומען ברעכען דעם שענדליכען געטאָ-טויער, און די יודען, וואָס האָ-בען דאָרט געוואוינט, זענען געשטאַנען אָנגעטאָן אין די יום-טוב-קליי-דער און מיט פרייד-געשרייען בעגלייט די קלעפּ פון די האַמערס, וואָס האָבען צובראָכען די גלות-ווענט. דאָס טויער איז ענדליך איינגעפאַלען און די פּראָצעסיע איז אין גאַס אריינגעקומען. מען איז איינער דעם אַנדערען אויפ'ן האַלז געפאַלען, די הענט געדריקט, זיך געקושט און זיך אָבגעגעבען מזל טוב: אַלע בעגרענצונגען, וואָס האָבען עקזיסטירט געגען יודען, זענען בטל געוואָרען!

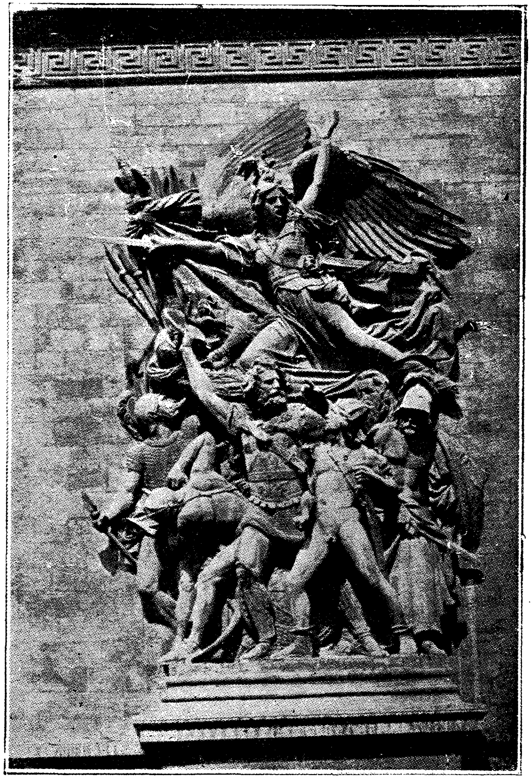

,,מאַרסעליעזע''— באַרעליעף פון פ. פריד,
פאַריז, 1832

הערמאַן יעלינעק, איינער פון די יודישע
בעטייליגטע איז דער פראנצויזישער

אין מאַינץ האָט דער קורפירסט קאַרל יאָזעף פאָן ערטהאַל געגעבען די יודען געוויסע הנחות און שטאַרק געזאָרגט פאַר דער ערציהונג פון די יודישע קינדער. אָבער אפשר טאַקע דערפאַר האָבען יודען זיך בעצויגען מיט אונצוטרוי צו די זאָרגען פון קורפירסט און נישט געוואָלט איינגעהן אויף דעם פאָרשלאַג צו שיקען זייערע קינדער אין די עפענטליכע שולען. בכלל האָבען די דאָזיגע יודען די ערשטע צייט מיט אונצופרידענהייט געקוקט אויף דעם פראַנצויזישען נצחון; מיט דער צייט אָבער האָבען יודען זיך צוגעוועהנט צו די נייע בעדינגונגען, גערן אָנגענומען די רעפאָרמען, וואָס די פראַנצויזען האָבען איינגעפיהרט, און דער נייער יודישער דור האָט שוין ענערגיש זיך בעטייליגט אין דער אינדוסטריעלער און גייסטיגער טעטיגקייט פון די פראַנצויזען.

ביסלעכווייז זענען געפאַלען די טויערען פון געטא אויך אין מעץ און אין דעם „הייליגען קעלן”, אָבער מעהר ווי אומעטום האָבען יודען אויסגעשפּיעלט אין דעם נייעם קעניגרייך וועסטפאַלען. דאָס דאָזיגע קעניגרייך, וואָס איז געשאַפען געוואָרען אין נאָוועמבער 1807, איז בעשטאַנען פון עטליכע טיילען. צו וועסטפאַלען האָבען געהערט טיילען פון פרייסען, בראַונשווייג, קורהעסען, דער גרעסטער טייל פון האַנאָווער און אַנדערע קליינע מדינות. אַלס הערשער פון דער מלוכה האָט נאַפּאָלעאָן בעשטימט זיין יונגסטען ברודער זשעראָם, וועלכער איז געוועזען א לייכטזיניגער, גוטהערציגער און פריידענקענדער יונגער מאַן און האָט יודען בעוואָרענט דורך א דעקרעט, אין וועלכען עס איז בפירוש געזאָגט געוואָרען: „די יודען זאָלען געניסען דיזעלבע רעכט און פרייהייטען, וואָס אַלע איבעריגע אונטערטאַנען”. מיט אמאָל האָבען יודען פריי אָבגעאָטעמט נאָך דעם לאַנג-יעהריגען דרוק און אין פיעל לויב-לידער ווערט דער הערשער פון וועסטפאַלען בעזונגען און געבענשט.

יודען האָבען פערשטאַנען ווי אַזוי אויסצונוצען די גינסטיגע לאַגע און באַלד אָנגעהויבען זיך אָרגאַניזירען. דערביי האָט א גרויסע ראָליע געשפּיעלט ישראל יאַקאָבסאָן (1768 — 1828).

א זוהן פון רייכע און וואָלטעטיגע יודען, איז יאַקאָבסאָן, ווי אַלע יודישע קינדער פון זיין דור, ערצויגען געוואָרען אויף תלמוד און פוסקים. שפּעטער האָט ער אָבער אָנגעהויבען זיך אינטערעסירען מיט דער השכלה און די אידעאַלען פון מענדעלסאָנ'ס עפּאָכע איז ער זיין גאַנץ לעבען טריי געבליבען. א דאַנק זיינע קענטענישען און האַנדעלס-

פעהיגקייטען האט דער הערצאג פון ברוינשווייג איהם געמאכט פאר זיין פערטרויטען קאמער-אגענט; אויף דעם הערצאג קוקענדיג האבען אויך אנדערע פירשטען איבערגעגעבען יאקאבסאנ׳ען צו פיהרען זייערע פינאנץ-געשעפטען און זיין גאנצען איינפלוס אין די הויכע ספערען האט יאקאבסאן אויסגענוצט לטובת זיינע ברידער, וועלכע ער איז מיט׳ן גאנצען הארצען איבערגעגעבען געוועזן. ער האט זיך אבער אויך גענומען צו „רעפארמען“ אין יודענטום גופא. אין זעזען האט ער געגרינדעט א האנדווערקער-שול פאר יודישע קינדער, וואוהין מען האט אנגענומען אויך קריסטען, און דער מיין דערפון איז געווען איינצופיהרען געגענזייטיגע טאלעראנץ און התקרבות צווישען יודען און קריסטען. יאקאבסאן האט אויך אויסגעבויט א יודישען טעמפעל און האט דארט צום ערשטען מאל גע׳דרשנ׳ט אויף דער דייטשער שפראך. דערביי האט ער איינגעפיהרט גרויסע נייעסען: דייטשע געזאנג אין שוהל מיט דער בעגלייטונג פון א ארגעל. ביי יודען האט ער מיט די רעפארמען זעהר ווינציג אויסגענומען, אבער דערפאר איז דאס זעהר געפעלען די קריסטען: די ברוינשווייגער אוניווערזיטעט האט איהם געשענקט דעם טיטול עהרען-דאקטאר, דער קעניג זשעראם פלעגט איהם זעהר פריינדליך אויפנעהמען און אין גיכען האט ער איהם זאגאר בעשטימט פאר זיין וועסטפאלישען פינאנץ-אגענט. ער איז געווען א מענש, וואס האט ליעב געהאט כבוד, און זיינע „רעפארמען“ אין יודענטום זענען געווען נישט ווייטזיכטיג, נאאיוו און זאגאר שעדליך. מען מוז אבער מודה זיין, אז ער איז אויסען-געוועזן די טובה פון יודען און זייערע אינטערעסען זענען איהם זעהר טייער געוועזן. פון די 30 טויזענד טאלער, וואס ער האט פערדיענט א יאהר, פלעגט ער פערלעבען פאר זיך נאר 4 טויזענד און דאס איבעריגע אבגעבען פאר וואלטעטיגע צוועקען.

אין גיכען האט דער יונגער וועסטפאלישער מאנארך בעשטימט יאקאבסאנ׳ען אלס פערמיטלער צווישען איהם און די 19 טויזענד יודען פון וועספאלען. לויט יאקאבסאנ׳ס איניציאטיוו איז צונויפגערופען געווארען א קאמיסיע פון יודישע פארשטעהער פון אלע דעפארטאמענטען, כדי צו בעטראכטען די פראגע וועגען שאפען א יודישע ארגאניזאציע. פארזיצענדער פון דער קאמיסיע איז געווען יאקאבסאן אליין און ער איז אויך געווען דער שטענדיגער פערמיטלער צווישען דער קאמיסיע און דער רעגירונג. לויט דעם פארשלאג פון דער קאמיסיע האט דער קעניג אין יאהר 1808 ארויסגעגעבען א דעקרעט וועגען שאפען א יודיש

קאנסיסטאריום, יודישע געמיינדעס און פארשטעהער, וועלכע האבען בעקומען דיזעלבע מאכט, ווי אלע אנדערע מלוכה=בעאמטע. פרעזידענט פון קאנסיסטאריום איז נאטירליך ווידער געווען יאקאבסאן אליין און כדי נושא חן צו זיין ביים קעניג, האט ער פארן קולטוס=מיניסטער אין די אויגען געגעבען א שבועה טריי צו דינען דעם מאנארך. אזא שבועה האט ער אויך ארויסבעקומען ביי זיינע חברים און יאקאבסאן האט זיך געשאפען א ספעציעלען אמט=קאסטיום: א שווארצען מאנטעל געשטיקט מיט זילבער און אויף דעם האלז אנגעהאנגען די עשרת הדברות. דאס קאנסיסטאריום האט געעפענט א לעהרער און ראבינער=סעמינאריום, שולען פאר קינדער און דערביי אויך איינגעפיהרט פיעל נייעסען אין רעליגיעזען לעבען. אזוי, למשל, זענען די תפילות, חתונות און בר=מצוות איינגעארדענט געווארען מיט גרויסע צערעמאניעס. טיילוויז איז דערביי אנגעווענדעט געווארען די דייטשע שפראך, און דאס רוב יודען זענען זעהר נישט צופרידען געווען מיט די דאזיגע רעפארמען, וועלכע מען האט זיי מיט געוואלט אנגעהאנגען. געגען יענע פרומע קהילות, וואס האבען נישט געוואלט אננעהמען די נייע „רעפארמען“, האט דאס קאנסיסטאריום, וואס איז אויסגעהאלטען געווארען אויף יודיש געלד, אנגענומען פאליציייאישע מיטלען, און דאס האט נאטירליך נאך מעהר בעליידיגט דאס רעליגיעזע געפיהל פון די פרומע יודען.

אין יאהר 1808 האט נאפאלעאן געשאפען דאס גרויס=הערצאגטום בערג, וואס איז בעשטאנען פון עטליכע טיילען; א טייל האט ער אבגעריסען פון וועסטפאלען, א טייל פון העסען=נאסאו א. ד. ג. פריהער האט ער דארט בעשטימט פאר א קעניג זיין שוואגער מוראט. שפעטער, ווען דער שוואגער איז געווארען קעניג אין נעאפאל, איז אין הערצאגטום בעשטימט געווארען אלס קעניג נאפאלעאנ׳ס שוועסטער=קינד נאפאלעאן=לואי. אזוי ווי דער לעצטער איז נאך נישט מינדיג געווען, האט מען איהם בעשטימט פאר א רעגענט דעם וועסטפאלער פינאנץ=מיניסטער בענא. אין וועסטפאלען האט בענא ערווארבען די ליעבע און אכטונג פון די דארטיגע יודען און אויך אין הערצאגטום האט ער זיך באלד גענומען אבשאפען אלע בעגרענצונגען און אויסנאהמס=געזעצען געגען יודען. יודען האבען אויך דא בעקומען גלייכע רעכטען און הגם די פרומע האבען מורא געהאט, אז די פרייהייט זאל נישט שאדען דעם יודענטום, און אנגעווענדעט אלע מיטלען צו שטערען דער בעפרייאונג, האט דאס

נישט געהאלפען און די יודישע גלייכבערעכטיגונג איז געזעצליך אנער־קענט געווארען.

פיעל ערגער ווי אין אנדערע דייטשע מדינות, וואס זיינען איבערגעגאנגען אין נאפאלעאנ'ס רשות, איז יודען צוגעגאנגען אין גרויס־הערצאגטום פראנקפורט. די בערך זעקס טויזענד יודען אין דיעם גרויס־הערצאגטום האבען דא שוין געוואוינט פון לאנגע צייטען אן אין זייער בעזונדער ענגען געטא, און ארומיגע בעפעלקערונג איז שוין געוועזען געוועהנט פון אלטע יאהרען צו קוקען אויף יודען, ווי אויף נידעריגע בעשעפעניסען, און מאכען זיי צו שאנד און צו שפאט. קיין ערד האבען די יודען נישט געטארט קויפען; אין זייער וואוינערט זענען זיי געוועזען שטארק בעגרענצט, פונקט ווי אין זייערע בעשעפטיגונגען; אויף דער גאס האבען זיי געמוזט טראגען ספעציעלע קליידער; די עפענטליכע שפאציר־ערטער, קאפעס און רעסטאראנען זענען פאר זיי געשלאסען געוועזען, און אין דער צייט, ווען צווישען די פראנק־פורטער יודען זענען שוין אויסגעוואקסען א גאנצע רייהע אויפגעקלערטע און אנגעזעהענע פאמיליעס, וואס האבען זיך טעטיג בעטייליגט אין דער דייטשער קולטור, האט נאך דער מינדסטער גאסען־יונג געקענט אבשפע־טען און פערווארפען מיט שטיינער יעדען יודען. אלס הערשער פון פראנקפורטער הערצאגטום האט נאפאלעאן בעשטימט דעם דייטשען קורפירסט קארל טעאדאר פאן דאלבערג, זעהר א ליבער און געביל־דעטער מענש, אבער אהן פעסטע פרינציפען און מיט א שוואכען כאראקטער. דאלבערג אליין איז געוועזען געניגט צו געבען יודען גלייכ־בערעכטיגונג און עטוואס פערלייכטערט זייער לאגע, אבער געגען איהם איז געוועזען די קריסטליכע בעפעלקערונג, וועלכע האט מורא געהאט צו שענקען יודען פרייהייט. די פראנקפורטער יודען האבען מוטיג געקעמפפט פאר זייער פרייהייט און פאר זיי האט אויך זיך שטארק משתדל געוועזען ישראל יאקאבסאן, וועלכער האט זיך געווענ־דעט מיט א מעמאריאל צום פירשט און איהם אנגעוויזען אויף די אי־בעריגע אויפגעקלערטע פירשטען פון יענער צייט, וואס האבען יודען שוין לאנג געגעבען פרייהייט. באלד האבען אבער די יודישע געגנער אנגעהויבען פיהרען א שטארקע יודענפיינדליכע אגיטאציע, וועלכע האט זעהר אויסגענומען זאגאר ביים גרויסען געטהע. סוף כל סוף האבען אבער די יודען אויסגעפיהרט. דאלבערג האט פערלאנגט פאר דער יודישער גלייכבערעכטיגונג, אז יודען זאלען אריינטראגען אין דער רע־

גירונגס-קאסע 20 מאָל אַזוי פיעל, וויפיעל עס בעטרעפט זייער יעהר-ליכע שוץ-געלד. אויף פראנקפורט אַליין האָט דאָס אויסגעמאַכט 440,000 גולדען. אין פערשידענע ערטער האָבען יודען אָנגעהויבען נאָכגעבען די פאָדערונג און ווי נאָר זיי האָבען בעצאָהלט די סומע, האָבען זיי גלייך בעקומען אַלע בירגערליכע רעכטען.

דער ערשטער פון די דייטשע פירשטען, וואָס האָט געגעבען יודען אַ ביסעל פרייהייט לויט זיין אייגענעם ווילען, איז געווען קאַרל פרידריך דער הערצאָג פון באַדען. צוליעב דער נאָהנטקייט צו פראנק-רייך און די האַנדעלס-בעציהונגען מיט איהר איז מען אין באַדען געווען צוגעוועהנט צו קוקען אויף יודען, ווי אויף בירגער, און דאָ איז די געזעלשאַפטליכע מיינונג דעריבער געווען געניגט לטובת יודען. דער שטענדיגער יודישער מליץ-יושר איז געווען דער גראַף וועצעל פאָן שטערנוי. איהם האָט דער פירשט אין יאָהר 1809 בעפוילען אויסצואַר-בייטען ספעציעלע כללים וועגען יודישער זעלבסטפערוואַלטונג. ער האָט געגעבען פאָלקאָמע גלייכבערעכטיגונג די יודען, וואָס האָבען זיך בעשעפטיגט מיט קונסט, וויסענשאַפט און האַנדעל. דערפון זענען אָבער געווען אויסגעשלאָסען די יודישע פראָצענטניקעס, חיה-מעקלער, הויזירער און קליינע הענדלער, וואָס האָבען געמעגט וואוינען נאָר אין די שטעדט און דאָס נאָר מיט אַ בעזונדער ערלויבניש פון דער אָרטי-גער בעפעלקערונג. אויך די אָרגאַניזאַציע פון די יודישע קהילות איז געווען איינגעאָרדענט אַזוי, אַז די הנהגה איז פאַקטיש געלעגען אינגאַנ-צען אין די הענד פון דעם הערשער מיט זיינע בעאַמטעטיגטע. דער-מיט איז מען נאַטירליך אויסען-געווען נאָר די יודישע „טובה", אָבער כאַראַקטעריסטיש איז דאָ, וואָס די דייטשע פירשטען האָבען זיך אַלץ נישט געקענט אָבזאָגען פון דעם געדאַנק, אַז יודען דאַרף מען „ער-ציהען" און זאָגאַר זיי בעגליקען געגען זייער ווילען. די יודישע רעליגיע האָט דער פירשט צוגעזאָגט צו אַכטען, „אָבער נאָר לויט תורת-משה און נישט לויט די פירושים פון תלמוד".

אויך די דריי האַפען-שטעדט (האַמבורג, לובעק און ברעמען), וואָס זענען געווען אונאָבהענגיגע רעפובליקען, זענען געווען געצוואונ-גען צו געבען יודען גלייכבערעכטיגונג, לויט דער פאָדערונג פון פראַנצויזישען מיליטער. האַמבורג האָט באַלד נאָכגעגעבען די פאָדערונג צו געבען גלייכע רעכטען אַלע בירגער, צווישען זיי אויך יודען, און די יודען האָבען שפעטער בעוויזען, אַז זיי האָבען דאָס ערהליך פער-

דיענט. ווען דאס פראנצויזישע מיליטער איז אוועק פון האמבורג, האט דער סענאט געמוזט עפענטליך מודה זיין, „אז ביי די אלע טובות, וואס יודען האבען בעקומען דורך דער גלייכבערעכטיגונג, איז נישט געווען צו בעמערקען אין זיי קיין גאוה אדער א אנדער שעג־דליכע זאך, פאר וועלכע מען האט פריהער מורא געהאט, נאר פערקעהרט: מען האט פון זיי געזעהען א שטיל עניוות'דיג פערהאלטען זיך צו זייערע רעכטען און א ענערגישע אנשטרענגונג צו בעטייליגען זיך אין דער געזעלשאפטליכער ארבייט. אייניגע פון זיי האבען זיך אויס־געצייכענט מיט צדקה־זאכען און מיט גרויסער ליעבע צום פאטערלאנד".
פון לובעק זענען די יודען פערטריבען געווארען אין יאהר 1699 און נאר איין און איינציגען „שוץ־יודען" האט מען דעמאלט אנגענומען און יענער האט דערפאר געמוזט בעצאהלען גרויסע סומען. פון דער קליינער דערביי־איגער שטאדט מאיזלינג האבען געמעגט קומען יעדען טאג קיין לובעק נאר דריי יודען אלס שלוחים פון דענעמארק אדער האלשטיין, און דאס אויך אונטער שטרענגע בעדינגונגען און בעגרענצונגען. אבער ווען לובעק איז ארונטערגעפאלען אונטער דער הערשאפט פון פראנקרייך, זענען אלע גזירות מיט אמאל בטל געווארען און באלד האבען דארט זיך בעזעצט זעקס־און־זעכציג יודישע פאמיליעס, צום גרויסען פערדרום פון די קריסטליכע איינוואוינער. פון דער דריטער שטאדט ברעמען זענען די יודען שוין פון יאהר 1324 פערטריבען געוועזן. איינצעלנע פאמיליעס, וועלכע האבען זיך דארט פארט בעזעצט, זענען אין יאהר 1803 נאך אמאל פערטריבען געווארען. אבער אויך דארט האט דאס יאהר 1811 א איבערקעהרעניש געמאכט און אונטער דער שוץ פון די פראנצויזישע געזעצען האבען זיך דארט בעזעצט 30 יודישע פאמיליעס און אנגעהויבען פיהרען גרויסע געשעפטען.

נאר דריי דייטשע פירשטען האבען זיך איינגעשפארט און נישט געוואלט געבען די יודען קיין גלייכבערעכטיגונג. דאס זענען געוועזן די הערשער פון עסטרייך, בייערן און זאקסען. מאקס יאזעף, וועלכען נאפאלעאן האט בעשטימט פאר קעניג פון בייערן, האט, אמת, ארויס־געגעבען א געזעץ, אין וועלכען ער האט ערלויבט די יודען צו וואוינען אין זיין מלוכה, אבער דערביי זענען געמאכט געווארען פיעל שטרענגע בעגרענצונגען: אין די ערטער, וואו עס האבען ביז אהער נישט גע־וואוינט קיין יודען, האבען זיי אויך ווייטער נישט געטארט בעזעצען זיך אהן דער הסכמה פון קעניג, און אפילו אין די ערטער, וואו זיי האבען

דאָ געמעגט וואוינען, האָט מען געדאַרפט זיך סטאַרען, אַז די יודישע בעפעלקערונג זאָל נישט וואַקסען, נאָר פערקלענערט ווערען. אין עסטרייך זענען די יורשים פון גוטען קייזער יאָזעף דער צווייטער נישט געגאַנגען אין זיין וועג, נאָר נאָך איינגעפיהרט נייע גזירות. צו די אַלטע אָפּצאָהלונגען איז נאָך צוגעקומען אַ נייער שטייער פון יעדען יודען, וואָס קומט קיין ווין, און די פּאָליציי פלעגט נאָכשפּיאָנירען יעדען יוד, וואָס איז געקומען קיין ווין און זיך דאָרט פערזאַמט אַ קליינע צייט אָהן אַ ספּעציעלער ערלויבניש. מיט אַזאַ יודען איז מען זיך בעגאַנגען, ווי מיט אַ פערברעכער. די בעגרענצונגען פון די יודישע חתונות זענען געבליבען ווי פריהער און נאָר דער עלטסטער זוהן פון אַ יודישער פאַמיליע האָט געמעגט חתונה האָבען. זאַקסען האָט מען מיט רעכט גערופען „דאָס פּראָטעסטאַנטישע שפּאַניען" פאַר יודען: דאָרט זענען פערבליבען די אַלע בעגרענצונגען פון די אַלטע גוטע צייטען. פּראַקטיש האָבען די יודען נישט געטאָרט וואוינען אין גאַנץ זאַקסען און נאָר אין דרעזדען און אין לייפּציג האָט מען לפי שעה ערלויבט צו וואוינען איינציגע יודען, אָבער דערביי האָט מען אויסדריקליך זיי געשטעלט אַ בעדינג, אַז יעדע מינוט קען מען זיי ארויסטרייבען. קיין עפענטליכע שוהלען האָבען יודען נישט געטאָרט האָבען און אויך אין די פּריוואַטע הייזער האָבען זיי נישט געטאָרט מתפּלל זיין אויף אַ הויך קול. אין האַנדעל און אין מלאכה זענען יודען געווען שטאַרק בעגרענצט און זאָגאַר דער קאָפּ-שטייער, וועלכער איז שוין אין גאַנץ דייטשלאַנד בטל געוואָרען, איז דאָרט נאָך געבליבען אין זיין גאַנצער קראַפט. עס איז געווען קלאָר, אַז די נאָהענטע רעאַקציע אין דייטשלאַנד וועט אין דעם פאַנאַטישען פּראָטעסטאַנטישען לאַנד געפינען זעהר אַ גוטען באָדען פאַר זיך.

זיעבעטעס קאַפּיטעל

די צייט פון דער רעאַקציע

אין די שניי-פעלדער פון ווייטען גרויסען רוסלאַנד איז נאַפּאָלעאָנ׳ס שטערען מיט אַמאָל אויסגעלאָשען געוואָרען. זיין גרויסע אַרמעע פון העכער אַ האַלבען מיליאָן מענשען איז צעשמעטערט געוואָרען און דער געניאַלער מענש, וואָס האָט אַ צייט געפיהרט נאָך זיך מיט שטאָלץ און אונבעגרענצטער הערשאַפט גאַנץ אייראָפּאַ, איז פּלוצלונג נידעריג געפאַלען און איינזאַם געבליבען. דייטשלאַנד, פעראייניגט מיט רוסלאַנד, עסטרייך און ענגלאַנד, האָט אין אַ דריי-יעהריגען קאַמפף צוטרעטען דעם גרויסען נאַפּאָלעאָן און צוזאַמען מיט איהם אונטערדריקט אויך פראַנקרייך. נאַפּאָלעאָנ׳ען האָבען בּיסלעכווייז אַלע פערלאָזען און איינזאַם האָט ער געמוזט ענטלויפען און זיך אויסבעהאַלטען פון פאָלקס-צאָרן.

דער גרויסער מענש איז געפאַלען און דעם קאָפּ האָבען אויפגעהויבען די אַלע קליינליכע ברואים, וואָס ציהען זייער יניקה פון יעדער מענשליכער שוואַכקייט און נפילה, די אַלע פינסטערע קרעפטען, וואָס געהען אַרוים אויף דער לעבעדיגער וועלט נאָר דאַן, ווען אַרום הערשט פינסטערניש און קנעכטשאַפט, — אין אייראָפּאַ האָט זיך אָנגעהויבען די שרעקליכע רעאַקציע! דער ריז, וואָס האָט אַלץ געטאָן אויף זיין אייגענער אַחריות און אָפט געטרעטען מיט די פיס די פרייהייט, איז געפאַלען, אָבער צוזאַמען מיט איהם איז אויך דערשטיקט געוואָרען די רעוואָלוציע און אַלץ, וואָס זי האָט ערוואָרבען. אייראָפּאַ איז פערזונקען געוואָרען אין אַ פיעל ערגערער קנעכטשאַפט, ווי אין דער צייט פון נאַפּאָלעאָנ׳ס הערשאַפט.

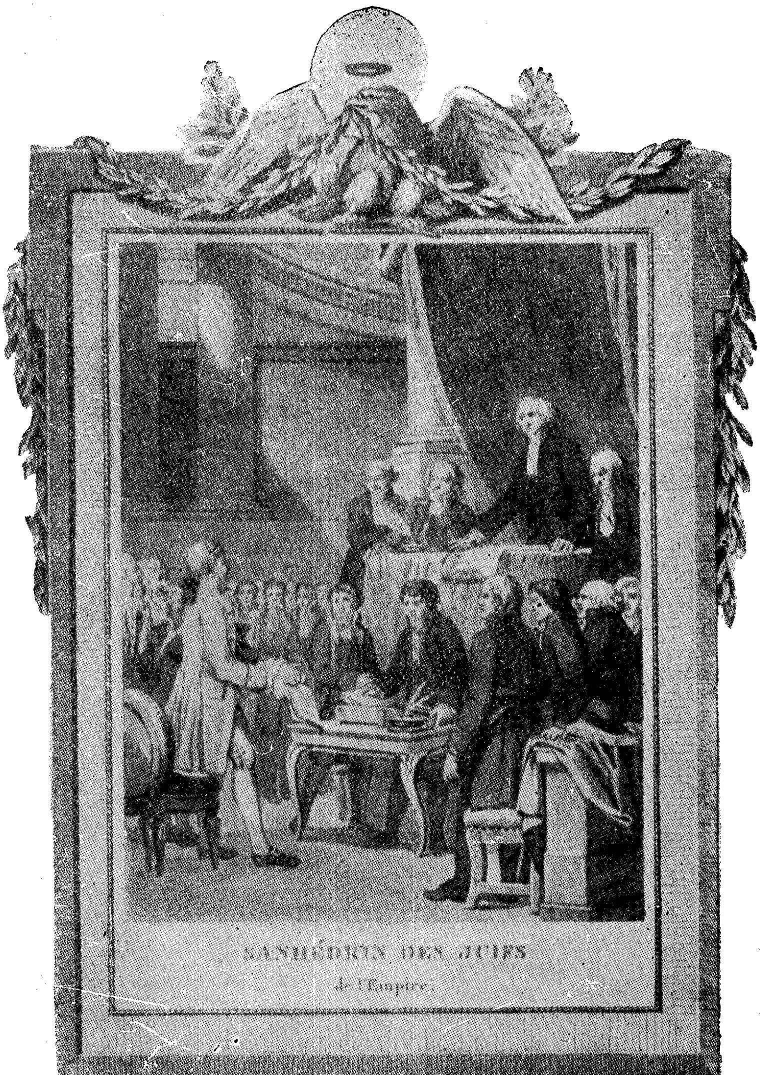

דער יודישער סנהדרין אין פּאַריז
(אין דער בילדער-זאַמלונג פון דער בערלינער קהלה)

די מפלה פון גרויסען נאפאלעאן איז געווען א ירידה אויך פאר'ן יודישען פאלק, וואס האט דער ערשטער דערשפירט אויף זיך דעם שווערען אטעם פון דער רעאקציע, און אין ערגעץ האט די רעאקציע אזוי שווער און שנעל נישט געטראפען די יודען, ווי אין דייטשלאנד.

אין דער צייט פון דער רעוואלוציע און פון נאפאלעאנ'ם הערשאפט איז דייטשלאנד אויסגעשטאנען די שווערסטע און ביטערסטע בעליידיגונגען. די דייטשע ארמעע איז צושלאגען געווארען, איהרע מדינות זענען צובראקעלט געווארען, איהרע פירשטען זענען ווי קנעכט בעהאנדעלט געווארען. דער נצחון, וואס די דייטשען האבען אבגעהאלטען איבער נאפאלעאנען און זיין גרויסע ארמעע, האט דעריבער זיי אליין איבערראשט און פער'שכור'ט. ווי געוועהנליך נאך אזא אונערווארטעטען נאציאנאלען נצחון, האט זיך אין דייטשלאנד ענטוויקעלט א שטארקער שאוויניזם, א איבערגעטריבענע ליעבע צו אלץ, וואס איז אייגענס, און זייער שטארקע שנאה צו פראנקרייך, וואס זיי האבען געטראגען אין הארצען, האט זיך פערוואנדעלט אין א שנאה צו דער גאנצער רעוואלוציע און צו אלץ, וואס איז פרעמד. אין דערזעלבער צייט זענען די דייטשען, צוטומעלט פון גרויסען נצחון, געווארען טרוימער, פאנטאסטען און מיט זייער גאנצער נשמה זיך פערזונקען אין דער פערגאנגענהייט, אין דער טראדיציע. די מיטעלאלטערישע עפאכע מיט איהרע גראבקייטען און אבערגלויבענס, מיט איהרע פערדארבענע זיטען און פרומער אויסגעלאסענקייט האט זיך די דייטשען פארגעשטעלט אין די שענסטע איידעלסטע פארבען און אזוי־ארום איז געשאפען געווארען די דייטשע רעאקציאנערע ראמאנטיק. אייניגע מיט דעם פולען בעוואוסטזיין, אנדערע אונבעוואוסטזיניג האבען געפרעדיגט זיך אומצוקעהרען צו דער אלטער פערפוילטער פערגאנגענהייט, צו דער צייט פון די יעזואיטען און אינקוויזיציע; עס איז בעשאפען געווארען א טעאריע, אז די קריסטליכע לעהרע איז די העכסטע ציוויליזאציע און דאס עכטע קריסטענטום עקסיסטירט נאר אין דייטשלאנד. נאטירליך, האבען יודען נישט וואס צו טאן אין אזא לאנד פון עכטען ריינעם קריסטענטום, און עס האט זיך אנגעהויבען א סיסטעמאטישע ענערגישע אגיטאציע געגען יודען.

דער ערשטער, וואס האט אנגעהויבען די שענדליכע אגיטאציע, איז געווען דער פראפעסאר ריהם. די יודען, האט ער גע'טענה'ט, זענען פון שטענדיג אן א פערדארבען פאלק און בילדען אומעטום א מלוכה אין א מלוכה. פאר דייטשלאנד זענען זיי א גרוים אומגליק און

נאָר זיי זענען שולדיג אין דער דײַטשער לאַנגיעהריגער קנעכטשאַפֿט. אַרויסטרײַבען זיי אינגאַנצען פֿון לאַנד וואָלט אָבער געווען צו אַכזריות׳דיג און דעריבער דאַרף מען זיי נאָר אונטערדריקען און ערנידעריגען, דולדען זיי אַלס מענשען פֿון צווייטען קלאַס, בעציהען זיך צו זיי ווי צו אַ אומגליק, וואָס איז בעשערט דעם דײַטשען פֿאָלק, אָבער אויף קיין פֿאַל זיי נישט בעהאַנדלען, ווי בירגער מיט אַלע מענשען גלײַך. דער דאָזיגער בלינדער אַנטיסעמיטיזם האָט געפֿונען אַ שטאַרקען אָבקלאַנג בײַ די מאַסען; אָבער אויך די געבילדעטע לײַט, די סטודענטען־פּאַטריאָטען, פּראָפֿעסאָרען און געלעהרטע, וועלכע זענען געווען פֿערפֿיהרט דורך דעם פֿרומען מיסטיציזם און דער ראָמאַנטישער יראת־שמים, האָבען געגלויבט, אַז אין אַ ריין־קריסטליכער מלוכה זענען יודען אַ פֿרעמדער שעדליכער עלעמענט.

דערווײַל איז צונויפֿגערופֿען געוואָרען דער וויענער פֿרידענס־קאָנגרעס, וואָס האָט געדאַרפֿט אײַנפֿיהרען שלום צווישען די פֿעלקער און אויסאַרבײַטען אַ פּראָגראַם פֿאַר אַ געמיינזאַמער טעטיגקײַט געגען דער ירושה פֿון דער רעוואָלוציע. די צוויי שטאַטס־מענער, וואָס זענען געשטאַנען אין דער שפּיץ פֿון בײדע גרויסע דײַטשע מלוכות אויפֿ׳ן וויענער קאָנגרעס: דער עסטרײַכישער קאַנצלער מ ע ט ע ר נ י ך און דער קאַנצלער פֿון פּרײַסען ה אַ ר ד ע נ ב ע ר ג, האָבען זיך צו יודען בעצויגען נישט שלעכט. מעטערניך איז געווען אַ אײַנגעהער אין די יודישע סאַלאָנען און האָט זיך געפֿונען אונטער׳ן בעזונדערן אײַנפֿלוס פֿון דער יודישער באַראָנעסע פֿ אַ נ י פֿ אָ ן־אַ ר נ ש ט ײ ן. האַרדענבערג איז בכלל געווען אַ ליבעראַלער מענש און געהאַט צווישען יודען פֿיעל גוטע פֿרײַנד. זיי האָבען דאָס אויפֿ׳ן קאָנגרעס אויפֿגעהויבען די יודענפֿראַגע און אַרויסגעשטעלט דעם פּרינציפּ, „אַז די, וואָס געהערען צום יודישען גלויבען, זאָלען האָבען אַלע בירגער־רעכטען, אויב זיי וועלען נאָר אָבהיטען די פֿליכטען פֿון די איבעריגע בירגער”. די איבעריגע דײַטשע מלוכות האָבען געשטעלט אַ שטאַרקען ווידערשטאַנד געגען דער פֿאָדערונג און דאַן האָבען די פֿאָרשטעהער פֿון עסטרײַך און פּרײַסען געמוזט נאָכגעבען און אײַנגעהן אויף אַזאַ הנחה: צום פּונקט וועגען יודען איז צוגעגעבען געוואָרען אַ בעמערקונג: „די בונדעס־פֿערזאַמלונג וועט בעטראַכטען אויף איהר פֿערזאַמלונג, ווי ווײַט עס איז מעגליך צו געבען יודען אין דײַטשלאַנד בירגערליכע רעכט; ביז דעמאָלט אָבער וועלען זיי דערווײַל ווײַטער

האָבען די רעכטען, וואָס איז זיי שוין געגעבען געוואָרען אין די בונדעס־שטאַטען״.

דורך דער דאָזיגער בעמערקונג איז די פראַגע וועגען דער יודישער גלייכבערעכטיגונג אָבגעלעגט געוואָרען אויף אַ אונבעשטימטע צייט, אָבער דורך איהר זענען נצול געוואָרען יענע רעכט, וואָס יודען האָבען שוין בעקומען בעת נאַפּאָלעאָנ׳ס הערשאַפט. די בעמערקונג איז אָנגענומען געוואָרען און דערביי האָבען אויך מיטגעווירקט די ביידע דעלעגאַטען פון די פראַנקפורטער יודען, וואָס זענען געקומען צום קאָנגרעס (איינער פון זיי איז געוועזען יעקב ברוך, דער פאָטער פון לודוויג בערנע), ווי אויך דער קריסטליכער פערטרעטער פון די יודען, דער יוריסט קאַרל בוכהאָלץ פון לובעק. נאָך די יודישע געגנער אויפ׳ן קאָנגרעס האָבען אויך דאָ געפונען אַ מיטעל פטור צו ווערן פון דעם אונאָנגענעהמען פונקט. זיי האָבען אונטערגעקויפט דעם גענעראַל־סעקרעטאַר פון קאָנגרעס און ביי איהם גע׳פועל׳ט אויסצומעקען אין דעם לעצטען זאַץ פון פונקט 16 דאָס וואָרט „אין״ און אַנשטאַט דעם שטעלען דאָס וואָרט „פון״. אַזוי אַז דער גאַנצער פונקט האָט דורך דעם קליינעם שינוי בעקומען גאָר אַ אַנדער בעדייטונג: „יודען וועלען דערוויילע ווייטער האָבען די רעכט, וואָס איז זיי שוין געגעבען געוואָרען פון (אַנשטאַט „אין״) די בונדעס־שטאַטען״. דאָס האָט געהייסען, אַז יודען האָבען געקענט געניעסען נאָר פון יענע רעכט, וואָס זיי האָבען בעקומען פון די בונדעס־שטאַטען אַליין, אָבער נישט פון נאַפּאָלעאָנען. מעטערניך און האַרדענבערג האָבען דעם דאָזיגען שווינדעל נישט בעמערקט און אויף אַזאַ אופן האָט מען איצט פראַנק און פריי געקענט אָבנעהמען ביי יודען די רעכטען, וואָס זיי האָבען בעקומען דורך די פראַנצויזען.

מעהר פון אַלע האָט די רעאַקציע שווער געטראָפען די יודען פון פראַנקפורט. די גרויסע רעגירונגען האָבען, אמת, אַרויסגעגעבען אַ בעפעהל דעם פראַנקפורטער סענאַט, אַז „די שטאָדט מוז אַכטען די ערוואָרבענע רעכט פון אַלע קלאַסען איינוואוינער און יעדע רעאַקציאָנערע פעראָרדנונג מוז פערמיטען ווערן״, אָבער דער פראַנקפורטער מאַגיסטראַט האָט דערמיט זיך ווינציג גערעכענט און ווי נאָר די פראַנצויזען האָבען פערלאָזען פראַנקפורט, איז די ערשטע אַרבייט פון דער נייער פערוואַלטונג געוועזען: צונעהמען ביי די יודען זייערע בירגער־רעכט. האַרדענבערג און מעטערניך האָבען אומזיסט בעפוילען דעם סענאַט פון

פֿראַנקפֿורט, ער זאָל נישט אָבנעהמען ביי יודען זייערע רעכטען; די פֿערוואַלטונג האָט דערמיט זיך נישט געוואָלט רעכענען און די יודען האָבען געמוזט אָנהויבען פֿיהרען מיט דעם סענאַט אַ שווערען קאַמפּף, וואָס האָט געדויערט גאַנצע ניין יאָהר.

דערווייל האָבען אויך די איבעריגע פֿריי־שטעדט אָנגעהויבען דריקען יודען, נישט ווינציגער ווי פֿראַנקפֿורט. אין לובעק, וואו עס האָבען זיך געהאַט בעזעצט 66 יודישע פֿאַמיליעס און מיט גרויס מיה זיך איינגעאָרדענט און אָנגעהויבען פֿיהרען אַ געמיינדע־לעבען, האָט מען זיי איצט געהייסען פֿערלאָזען די שטאָדט און ווען די יודען האָבען זיך אָבגעזאָגט דאָס צו טאָן, האָט מען זיי געהייסען שליסען די געשעפֿטען און די סחורות קאָנספֿיסקירט. אַזאַ אַכזריות׳דיגע בעהאַנדלונג האָט אַרויסגערופֿען שאַרפֿע פּראָטעסטען זאָגאַר ביי פֿיעל רעגירונגס־בעאַמטע און האַרדענבערג אַליין אין אַ בריעף צום לובעקער סענאַט האָט איהם געמאַכט שאַרפֿע פֿאָרוואורפֿען. ווייטער פֿון די מוסר־בריעף איז עס אָבער נישט געגאַנגען: קיין סאָלדאַטען האָט פּרייסען צוליעב יודען נישט געשיקט נישט קיין פֿראַנקפֿורט, נישט קיין לובעק — און אַלץ איז געבליבען ווי געוועזען.

אין האַמבורג האָט דער סענאַט זיך בעצויגען צו יודען פֿריינדליך און אין אַ אויפֿרוף צו דער בעפֿעלקערונג האָט ער געריהמט די יודען אַלס מענשען און אַלס גוטע בירגער און האָט אויסגעדריקט זיין האָפֿנונג, אַז אַ דאַנק יודען וועט דער האַנדעל און די אינדוסטריע ווידער אויפֿלעבען; דער סענאַט אַליין איז אָבער געוועזען אָבהענגיג פֿון דער בעפֿעלקערונג, וועלכע האָט מורא געהאַט פֿאַר דער יודישער קאָנקורענץ, און די יודען זענען צוריק אַוועקגעשטעלט געוואָרען אויף דער מדרגה, אויף וועלכער זיי זענען געשטאַנען אין יאָהר 1810: בעשרענקט אין אַלע פּאָליטישע רעכטען, אויסגעשלאָסען פֿון אַלע עפֿענטליכע שטעלעס און אַמטען, נישט געטאָרט זיין קיין אַדוואָקאַטען, אַפּטייקער און באַרבירער, געמענט ערווערבען נחלאות נאָר אין בעשטימטע ערטער פֿון שטאָדט א. א. וו.

געגען אַזאַ אונגערעכטיגקייט זענען אַרויסגעטרעטען עטליכע יודישע שריפֿטשטעלער, ווי משה העס, ש. ציממערן, וואָל און סאַלאַמאָן, וועלכע האָבען אין בעזונדערע ווערק אָבגעלייקענט די אַנטיסעמיטישע בלבולים און געפֿאָדערט אַ גערעכטע בעציהונג צו יודען. צום כבוד פֿון די קריסטען מוז מען זאָגען, אַז אויך אין יענער שווערער

צײַט פֿון רעאַקציע האָבען זיך געפֿונען געצעהלטע קריסטען, וואָס האָבען פֿערשטאַנען די עולה, וואָס מען בעגעהט געגען יודען, און זיך אָנגענומען זייער קריוודע; אויך פֿון ענגלאַנד און פֿראַנקרייך האָט מען שאַרפֿע פֿאָרוואורפֿען געמאַכט די דײַטשען פֿאַר זייער שאָוויניזם און פֿאַר זייער בעציהונג צו יודען, אָבער וואָס האָט דאָס אַלץ געקענט העלפֿען, ווען די יודישע פֿערטיידיגער האָט מען געזידעלט, ווי די ערגסטע, און די אַנטיסעמיטען האָבען מיט זייערע שריפֿטען פֿערפֿלייצט גאַנץ דײַטשלאַנד. אויסער דעם אויבענדערמאָהנטען פּראָפֿ. ריהס האָט אויך דער פֿילאָזאָף פֿריז אַרויסגעגעבען אַ בעזונדער ווערק וועגען דער „יודישער סכנה" און זיך נישט געשעמט צו פֿערלאַנגען, אַז די יודישע נאַציע זאָל מען איננאַנצען פֿערטיליגען פֿון דער וועלט; נאָר אַזוי ווי דאָס איז שווער אויסצופֿיהרען, זאָל מען דערווייל זיי דריקען אַזוי לאַנג, ביז זיי וועלען אומקומען. אין דער טעאַטער־וועלט האָט דעמאָלט געמאַכט אַ גרויסען ליאַרם דער אַנטיסעמיטישער פֿאַרס פֿון דאָקטאָר קאַרל סעסאַ „די יודען־שולע", וועלכער פֿיהרט אַרויס אויף דער סצענע אַ גאַנצע מחנה קאַריקאַטורען פֿון יודען. דאָס שטיק וואָלט אפשר נישט געווען געמאַכט אַזאַ סענסאַציע, ווען נישט אייניגע יודישע פֿאָרשטעהער, צווישען זיי ישראל יאַקאָבסאָן, וואָס האָבען גע׳פּועל׳ט בײַם קאַנצלער האַרדענבערג, אַז ער זאָל פֿערבאָטען דאָס שטיק צום שפּילען. ערשט דעמאָלט זענען אַלע געוואָרען נײַגיריג צו וויסען, וואָס אין דעם שטיק געפֿינט זיך, און דער פֿאַרס איז געוואָרען זעהר פּאָפּולער. אין 1815 האָט מען דאָס שטיק, אונטער אַ נײַעם נאָמען „אונזער פֿערקעהר", שוין געשפּילט אין די גרעסטע שטעדט פֿון דײַטשלאַנד און אומעטום האָט דער פֿאַרס געהאַט אַ אונגעוועהנליכען ערפֿאָלג. דער אַרטיסט וואורם, וואָס האָט געשפּילט די הויפּט־ראָליע אין דעם שטיק, איז געוואָרען בײַם המון זעהר בעליעבט; די צײַטונגען פֿלעגען ברענגען גאַנצע אויסצוגען פֿון דעם פֿאַרס, וואו יודען זענען מיאוס אויסגעלאַכט געוואָרען, און וואורם פֿלעגט פֿאָרשטעלען זײַנע יודען־קאַריקאַטורען אויך אין פּריוואַט־הײַזער אויף שמחות און בעלער און בעקומען דערפֿאַר גוט בעצאָהלט. עס איז דערגאַנגען אַזוי ווײַט, אַז בעת דער רוסישער קייזער אַלעקסאַנדער I איז געווען אין בערלין, האָט מען לכבוד איהם אויך געוואָלט פֿאָרשטעלען „אונזער פֿערקעהר", נאָר אַלעקסאַנדער האָט בפירוש געבעטען, מען זאָל דאָס נישט טאָן

און דעם פארם פאר איהם נישט שפּיעלען, פון וואָס די דײַטשען האָבען זיך געשפּירט אַ ביסעל אונאַנגענעהם און פערשעמט.

נאָך דער ערמאָרדונג פון דײַטשען דיכטער און רוסישען שפּיאָן קאָצעבו דורך דעם דײַטשען פאַטריאָטישען סטודענט זאַנד זענען די רעגיערונגען אַרויסגעטרעטען מיט שאַרפע מיטלען געגען דעם שאָוויניסטישען דײַטשען פאַטריאָטיזם. אָבער דערמיט האָבען די לײַדענשאַפטען נאָך מעהר זיך פונאַנדערגעפלאַקערט און דאָ האָט אין דײַטשלאַנד אויסגעבראָכען אַ שטורם, וועלכער האָט אויף אַ לאַנגע צײַט אַוועקגעשטעלט אַ מחיצה צווישען די יודען און דער דײַטשער בעפעלקערונג.

די דײַטשע פאַטריאָטען זענען געווען פול מיט צאָרן אויף עסטרײַך, אויף וועלכער זיי האָבען געקוקט, ווי אויף דעם מקור פון אַלע גזירות און נאַציאָנאַלע בעלײַדיגונגען, און אַזוי ווי די רײַכע יודען, איבערהויפּט די ראָטשילדס, זענען געשטאַנען אין נאָהענטע בעציהונגען מיט עסטרײַך און זי געשטיצט מיט געלד-הלואות, האָט מען דעם גאַנצען כעס אויסגעלאָזען צו יודען. אָנגעהויבען האָט זיך דאָס אין ווירצבורג (דעם 2-ען אויגוסט 1819) מיט אויסרופען „העפּ, העפּ!" (ווי מען פלעגט שרײַען בײַם אַרויסטרײַבען ציגען מיט בערד) זענען דאָרט אַ מחנה סטודענטען צוזאַמען מיט אַ גרויסען המון בעפאַלען די יודען, געראַובט זייערע געשעפטען און חרוב געמאַכט די וואוינונגען. ווען די יודען האָבען מיט געוועהר אין די הענד געפּרובט זיך שטעלען אַנטקעגען, האָט אויסגעבראָכען אַ פאָרמעלער געשלעג מיט הריגות און דער סוף איז געווען, אַז די 400 יודען, וואָס האָבען דאָרט געוואוינט, האָבען געמוזט פערלאָזען די שטאָדט. דער פּאָגראָם אין ווירצבורג האָט געדיענט אַלס בײַשפּיעל פאַר די איבעריגע שטעדט. דער המון, וואָס איז שטענדיג דורשטיג צו רציחות און אָנפאַלען; סוחרים, בעלי-מלאכות און קלײַנע הענדלער, וואָס האָבען געהאַט אַ הארץ אויף יודען צוליעב דער קאָנקורענץ; סתם פאַנאַטיקער און פאַטריאָטען — די אַלע פערשידענע עלעמענטען האָבען זיך פעראײַניגט אין קאַמפף מיט די יודען. אין באַמבערג, פראַנקפורט, דאַרמשטאַדט, באַדען, גאַנץ, דיסעלדאָרף, האַמבורג, דאַנציג און אַנדערע שטעדט האָט מען געהאַקט די שויבען אין די יודישע וואוינונגען, חרוב געמאַכט די הײַזער און נישט זעלטען אויך זייער לעבען נישט געשוינט. אַ געוויסער שווינדלער הונדט, וועלכער האָט זיך אַליין גענומען דעם טיטול פאָן-ראַדאָווסקי, האָט אויסגענוצט די פּאָגראָם-בעוועגונג צוליעב געשעפט. ער האָט אַרויסגעגעבען

א פאמפלעט „יודענשפיעגעל" מיט שרעקליכע זלזולים אויף יודען, וועלכע ער האט געפאדערט צו מאכען פאר סריסים. דאס ווערק איז גוט פערקויפט געווארען און הונדט האט געמאכט א פערמעגען; דאס האט נאטירליך ארויסגערופען א גרויסען חשק ביי אנדערע שמוציגע מחברים און דער ליטעראַרישער מארק איז פערפלייצט געווארען מיט מיאוס'ע פאמפלעטען נעגען יודען. די רעגירונגען האבען ענדליך איינגעזעהען, אז די העצע געגען יודען נעהמט=אן א געפעהרליכען כאראקטער, און די אונרוהען אונטערגעדריקט, אבער דער זאמען פון שנאה צווישען יודען און דער קריסטליכער בעפעלקערונג איז שוין געווען טיעף פערזייהט און געהאלטען אין איין וואקסען.

אזוי האבען אויסגעזעהען די יודען אין די מיטעלע און קליינע דייטשע מדינות. אבער וואס האבען געטאן יענע גרויסע רעגירונגען, וועלכע האבען זיך כלומר'שט אנגענומען די יודישע קריוודע אויפ'ן בונדעס=ראט? דער עסטרייכישער קייזער פראנץ I און זיין קאנצלער מעטערניך האבען נישט בלויז איבערגעלאזען אלע פריהעריגע בעגרענצונגען, נאר אויך צוגעגעבען נייע, אמת, זיי האבען נישט ארויסגעטריבען די יודען, ווי מען האט געטאן אין לובעק און אין ברעמען, אבער זיי האבען זיי פערשפארט אין די געטא'ס אין צענטר פון עסטרייך און פון דארטען זיי נישט ארויסגעלאזען. טיראל איז פאר יודען פערשלאסען געווארען, אין בעהמען האבען זיי געמעגט וואוינען נאר אין די דערפער און אין די בערג=שטעדט, און אין מעהרען, פערקעהרט, זענען נאר די גרויסע שטעדט געווען אפען פאר יודען. זיי זענען שטענדיג געלעגען אונטער א שווערען מאטעריעלען דרוק. מען האט זיי אומעטום געלאזען וואוינען נאר ווי פון רחמנות וועגען און איבערהויפט נאר אין די שטעדט. דאס אריבערציהען זיך פון איין ארט אין צווייטען איז געווען זעהר בעשווערט. מען האט זיי בכלל נישט געלאזען זיך ענטוויקלען און הגם דער קייזער האט פאר געלד געגעבען איינציגע רייכע יודען דעם טיטול פון אדעליגע, איז אבער די ארימע מאסע געבליבען זעהר ערנידעריגט און געהאט אויסצושטעהן א שווערען קאמפף פאר דער עקזיסטענץ.

אין עסטרייכישען שלעזיען און אין מעהרען איז יודען געווען פערבאטען צו וואוינען אין די וויכטיגסטע שטעדט, אבער אפילו אין די ערלויבטע ערטער, ווי אויך אין די גאליציאנישע שטעדט, האבען יודען געמעגט וואוינען נאר אין אבגעשלאסענע געטא'ס. ביי דעם אלעם

האט מען נאך אויף יודען ארויפגעלעגט אונגעהויער גרויסע אבצאהלונגען. די אלע בעזונדערע אבצאהלונגען האבען בעטראפען א סומע פון 700,000 גולדען יעהרליך. קאראבקע אויף כשר פלייש האט בעטראפען פונקט אזוי פיעל, וויפיעל עס איז געווען דער פרייז פון פלייש אויפ'ן מארק און דער יוד האט אלזא געדארפט צאהלען פאר פלייש צווייםאל אזוי פיעל, ווי א אנדערער. דאס רוב פון די דארטיגע יודען האבען דעריבער נישט געקענט ערלויבען זיך צו עסען קיין פלייש און בכלל געלעבט אין אזא דחקות, אז עס איז צו בעוואונדערן, ווי אזוי זיי האבען ביי אזא שרעקליכען דרוק געגוג ענערגיע און מוט געהאט אויסצוהאלטען און נישט אומצוקומען אין די שווערע לעבענס-בעדינגונגען.

עסטרייך האט ווינציגסטענס קיין זאך יודען נישט צוגעזאגט און זיי נישט פערפיהרט דורך פאלשע הבטחות; פון פרייסען אבער האבען די יודען געהאט דאס רעכט צו ערווארטען א בעסערע און גערעכטערע בעציהונג צו זיך. פרידריך ווילהעלם III האט שטארק געהאלטען פון דעם פרינציפ פון גלייכבערעכטיגונג פאר אלע פעלקער און פון איהם האט מען געהערט פיעל שענע הבטחות. יודען האבען אלזא געקענט האפען דארט אויף א פאלשטענדיגער בעפרייאונג; אבער ווי עס שיינט, זענען דאס געווען נישט מעהר ווי שענע ווערטער און דעריבער האבען דארט די יודען נאך שטארקער און טיעפער געשפירט דעם דרוק פון דער רעאקציע. מיט'ן טויט פון ליבעראלען הארדענבערג האט זיך אין פרייסען אנגעהויבען א רעאקציאנערע פאליטיק. מען האט אנגעהויבען דערפון, וואס מען האט פערפאסט איין און צוואנציג פערשידענע כללים וועגען די יודען, וואס וואוינען אין פרייסען. די יודען זענען איינגעטיילט געווארען אויף פראנצויזישע, אלט-פרייסישע, זאקסישע און פוילישע, ד. ה. עס איז ערקלערט געווארען, אז דאס געזעץ פון 1812, וועלכעס האט געבראכט פיעל נייע רעכט אויך פאר יודען, איז גילטיג נאר פאר יענע פראווינצען, וועלכע האבען אין יענעם יאהר געהערט צו פרייסען, אבער די אלע פראווינצען, וואס זענען פעראייניגט געווארען צו פרייסען נאך דעם שלום, בלייבען ביי די פריהערינע בעדינגונגען. די נייע פראווינצען האבען בעטראפען א העלפט פון דער פרייסישער מלוכה און דארט האבען געוואוינט צוויי דריטעל פון אלע פרייסישע יודען, וועלכע זענען אויסגעשלאסען געווארען פון די נייע רעכטען. אבער אויך אין די אלט-פרייסישע פראווינצען האט מען דאס געזעץ פון 1812 נישט אנגעווענדעט צו יודען; די רעגירונג האט זיך גארנישט

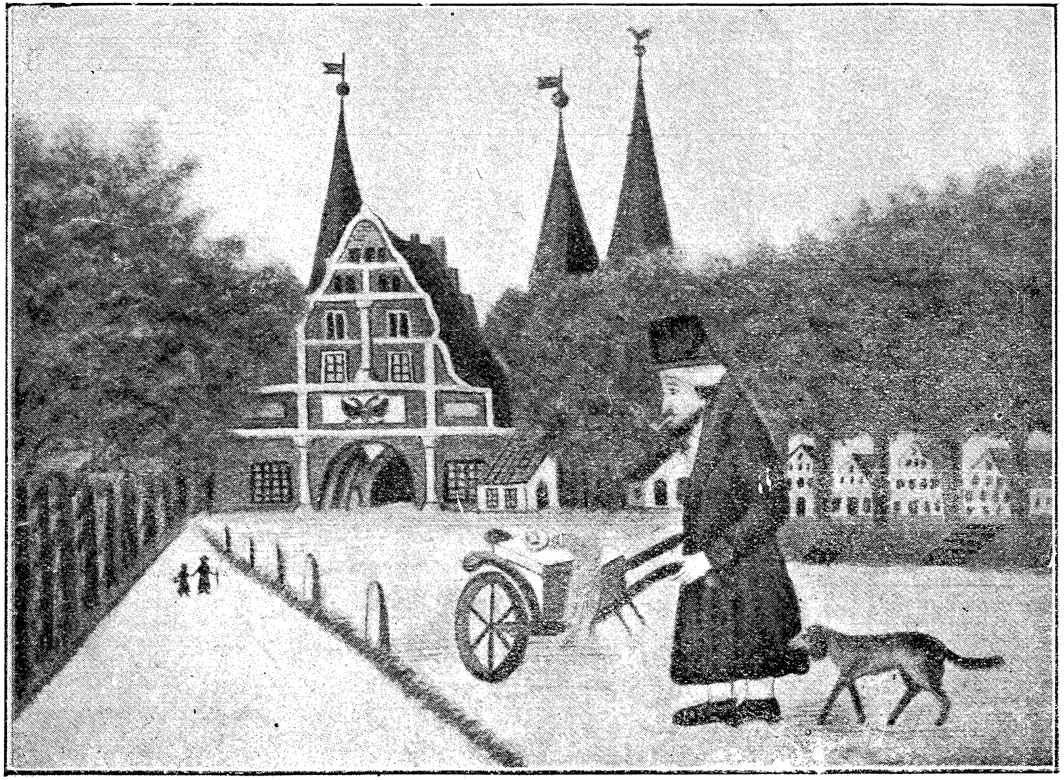

דער לעצטער „שוציוד“ אין ליבעק
(לויט אַ פּאָליכראָם אין דער ליבעקער היסטאָרישער
[illegible] 1890 [illegible])

ווימענדיג געמאכט פון דעם געזעץ און ווען דער בעריהמטער יוריסט
גאנז האט אנגעהויבען פאָדערן, מען זאל איהם צולאָזען צו א קאטעדר
אין אוניווערזיטעט, האט מען איהם מיט אלע תירוצים מדחה געווען
און עס האט קיין זאך נישט געהאָלפען ביז גאנז האט זיך נישט אָבגע-
שמד'ט. דאס איז געווען נאָר א אָנהויב און באלד האט מען יודען אָנ-
געהויבען דערוויטערן פון אלע עפענטליכע שטעלעס, צוגענומען ביי
זיי דאס וואהל-רעכט אין די לאנדטאגען און נישט געלאָזען יודען טראָ-
גען קיין אָפיציערען-טיטול אין דער ארמעע. אין יאהר 1825 האט
מען ביי די געמיינדעס אָבגענומען דאס פריהעריגע רעכט צו בויען
שוהלען אָהן א בעזונדער ערלויבניש און בכלל ערקלערט די געמיינדעס
פאר פריוואטע חברות. נישט קוקענדיג דערויף, האט די רעגירונג דאך
זיך ארייגגעמישט אין די רעליגיעזע ענינים פון יודען, געגען די געזע-
צען פון גלויבענס-פרייהייט.

אָבער פיעל ערגער ווי אין אלט-פרייסען איז עס צוגעגאנגען מיט
יודען אין יענע פראָווינצען, וואס פרייסען האט נישט לאנג ערוואָרבען.
אין יאהר 1819 האט זיך געפונען אין גאנץ פרייסען 250 טויזענד יודען
און פון זיי האבען אין פויזען געלעבט 55 טויזענד. פריהער האט פויזען
געהערט צום ווארשאווער הערצאָגטום און ווען די פראָווינץ איז איבער-
געגאנגען צו פרייסען, האבען די דאָרטיגע יודען, וואס האבען געליר-
טען פון שווערען דרוק, זיך זעהר דערפרעהט. פיעל יודישע יונגע
לייט זענען אריינגעטרעטען אין די פריייווילליגע יעגער-פאָלקען וואס
פרייסען האט אָרגאניזירט. אין גיכען האבען זיי אָבער זיך איבער-
צייגט, אז די האָפנונגן אויף נייע רעכטען איז א פאלשע און אלץ איז
געבליבען, ווי געווען. אין הערצאָגטום בערג, וואס איז איבערגעגאנגען
פון פראנקרייך צו פרייסען, האט די רעגירונג אָהן צערעמאָניעס אָבּ-
גענומען ביי יודען אלע רעכטען, וואס נאפאָלעאָן האט זיי געגעבען.
בכלל האט מען, אויסער אין אלט-פרייסען, אומעטום ווי וויט מעגליך
בעשרענקט די יודישע רעכטען, און אפילו אין צענטר פון פרייסען
האט מען די יודען ארויסגעשטופט פון אלע צווייגען פון דער קולטור
און אין דערזעלבער צייט האט מען זיך נישט געשעמט צו שרייען,
אז יודען האלטען זיך אָבגעזונדערט פון דער ארומיגער וועלט און ווילען
אויף קיין פאל נישט צושטעהן צו דער מאָדערנער קולטור. די פיעל
רעפרעסיעס און בעגרענצונגען האבען סוף כל סוף געבראכט דערצו,
אז פיעל פון די יודען, וועלכע האבען געוואלט זיך בעטייליגען אין דער

אַרומיגער קולטור און נישט געהאַט קיין מעגליכקייט אויסצונוצען זייערע פעהיגקייטען און טאַלענטען, האָבען קיין מוט נישט געהאַט אויסצושטעהן די גזירות און זיך אָבגעשמד'ט. אין יאָהר 1822 איז אין בערלין געגרינדעט געוואָרען א „פעראיין אָבצושמד'ען יודען". דער קעניג האָט דעם פעראיין געגעבען אַלע נויטיגע מיטלען און אויך צוגעזאָגט צו שענקען 10 דוקאַטען יעדען יודען, וואָס וועט זיך לאָזען טויפען. די 10 דוקאַטען האָבען נאַטירליך געקענט צוציהען נאָר גאַסען־יונגען, אָבער פיעל מעהר האָט צוגעצויגען דער וואונש צו ווערן „לייטען גלייך", געניסען פון דער וועלטליכער קולטור און עס איז געוואָרען, ווי אַ מין צווייטע שמד־בעוועגונג פון נאָך מענדעלסאָנ'ס עפּאָכע.

אויך אין פראַנקרייך האָט אויסגעבראָכען אַ שטאַרקע ליטעראַרישע פּאָלעמיק וועגען דער יודישער גלייכבערעכטיגונג, אָבער דאָרט זענען די יודישע פריינד געווען אין דער מעהרהייט. אַ געוויסער באַיל איז אַרויסגעטרעטען מיט אַ פערטיידיגונג פון יודען אין אַ בעזונדער ווערק, וואָס האָט געהאַט אַ ערפאָלג. אַ געוועזענער גובערנאַטאָר, דקיראַן, איז אַרויסגעטרעטען מיט אַ בראָשור וועגען יודען, וועלכע ער האָט זעהר געריהמט אויפ'ן גרונד פון פערזענליכער ערפאַהרונג און אויפ'ן גרונד פון דער יודישער רעליגיע. די בראָשור איז אַרוים אין פיעל אויפלאַגען, איז זעהר פיעל געלייענט געוואָרען, און דאָס האָט בעוויזען, אַז די פראַנצויזען האָבען נאָך נישט פערגעסען די יסודות פון פרייהייט און גלייכהייט. עס האָבען אויך נישט געפעהלט קיין שאַרפע געגנער פון יודען, אָבער אויסגעלאָזען האָט זיך די פּאָלעמיק צום גונסטען פון די לעצטע, און ווען אין פאַרלאַמענט (אין יאָהר 1818) איז בעטראַכט געוואָרען די פראַגע, צי מען זאָל נאָכפאָלגען דעקרעט וועגען יודען, וואָס איז אַרויסגעגעבען געוואָרען אויף 10 יאָהר, ווייטער פערלענגערן, אָדער נישט, האָט גובר געווען יענע גרופּע, וואָס איז געווען געגען פערלענגערן, און דער דעקרעט איז בטל געוואָרען אויף שטענדיג. דאָס צענטראַל־קאָנסיסטאָריום פון יענער צייט האָט זיך געסטאַרעט צו פערדיענען דעם צוטרוי פון דער רעגיערונג און האָט צושיקט אַ צירקולאַר צו אַלע קאָנסיסטאָריומס, פאַרצולייענען אין די שוהלען אַז יודען זאָלען זיך אויפפיהרען זעהר ערליך און טרייַ צום געזעץ אַליין רודפ'ן די, וואָס האַנדלען מיט וואוכער, און אויך גרינדען

שולען, וואו מען זאל לערנען די יודישע קינדער מאראל און וועלטליכע קענטניסען. פאקטיש זענען אין פיעל שטעדט באלד געגרינדעט געווארען יודישע פאלקס=שולען, וואו מען האט געלערנט, חוץ רעליגיע און העברעאיש, דייטש, פראנצויזיש, חשבונ׳ען, יודישע און פראנצויזישע געשיכטע. ביסלעכווייז זענען די יודען אינגאנצען פערשלונגען געווארען אין דער ארומיגער קולטור, די אבגעזונדערטקייט איז פערשוואונדען און עס האט זיך אויסגעבילדעט דער טיפ: „פראנצויזען פון משה׳ס גלויבען”.

אין שכנות׳דיגען ענגלאנד האבען זיך דאן געפונען בסך הכל אנערך דריי טויזענד יודען וועלכע עס האט זיך אין אלגעמיין געלעבט זעהר גוט. די יודען האבען נאר נישט געקענט פערנעהמען קיין עפענטליכע שטעלעס; אבער די סבה דערפון איז געווען נאר דאס, וואס ביים פערטרעטען א אפיציעלע שטעלע האט מען אין ענגלאנד געדארפט שווערען „ביים אמת׳ען גלויבען פון א קריסט”, און יודען האבען אזא שבועה נישט געקענט געבען. ביסלעכווייז האט מען פאר יודען מבטל געווען דעם נוסח פון דער שבועה און דאן האט מען אנגעהויבען אננעהמען יודען אלס געשווירענע ריכטער, פראפעסארען אין די אוניווערזיטעטען א. ד. גל.

אויף דעם ווינער קאנגרעס איז בעשלאסען געווארען צו פעראייניגען בעלגיען מיט האלאנד אין איין גרויסער נידערלאנדישער מלוכה, וועלכע מען האט געשטעלט אונטער דער רעגירונג פון דער דינאסטיע אראניען. דער קעניג פון דער מלוכה, ווילהעלם דער ערשטער, האט נישט בלויז בעשטעטיגט די פאלקאמע גלייכבערעכטיגונג, וואס די יודען האבען בעקומען פון די פראנצויזען, נאר געטאן יודען נאך טובות און אויך רעגולירט זייערע אינערליכע בעציהונגען אין די געמיינדעס.

מאסען יודען האבען דאן פערנומען הויכע רעגירונגס=שטעלעס. יונה דניאל מייער, א גוטער יוריסט, האט זיך בעטייליגט אין דער אויסארבייטונג פון דער קאנסטיטוציע און איז געווען א מיטגליד פון פיעל אקאדעמיעס. א צווייטער יודישער יוריסט, קארל אסער, איז געווען ערשטער בעאמטער אין יוסטיץ=מיניסטעריום און א מיטגליד פון מלוכה=ראט. א יוד האט אויך פערנומען די הויכע שטעלע פון א שעף אין דער מלוכה=קאנצעלאריע. אויך אין אלע נידערלענדישע קאלאניעס אין אינדיען און אין דרום=אמעריקא האבען יודען בעקומען אלע רעכטען און פערטרעטען פיעל שטעלעס אלס רעגירונגס=בעאמטע.

נישט ערגער איז אויך געווען די יודישע לאגע אין דענעמארק. קיין פאליטישע רעכטען האבען יודען דארט נאך נישט געהאט, אבער דערפאר האבען זיי געהאט אלע בירגערליכע רעכטען. די רעגירונג האט זיך אויך געזארגט פאר דער ערציהונג פון די יודישע קינדער און זיי געצוואונגען צו בעזוכען די אלגעמיינע שולען. די פאגראמען פון 1819 אין דייטשלאנד האבען זיך אויך אריבערגעטראגען קיין דענעמארק און אין קאפענהאגען האבען זיך דאן געפונען גאסען-מענשען, וואס האבען איבערגע'חזרט די ווילדע מעשים פון די דייטשע פאגראמשציקעס, אבער די עפענטליכע מיינונג איז באמת געווען געגען דעם, און די געבילדעטע מענשען זענען ארויסגעטרעטען מיט ענערגישע פראטעסטען געגען די יודישע שונאים בכלל.

דאגעגען איז נארוועגיען געבליבען אינגאנצען יודען-ריין. לויט דער קאנסטיטוציע פון 1814 האט א יוד דארט נישט געטארט וואוינען אפילו איין טאג אהן א ערלויבניש פון קעניג און פאר נישט אבהיטען דאס דאזיגע געזעץ איז געקומען א שטראף פון 840 טאלער. דער קנס איז ווירקליך אפטמאל ארויפגעלעגט געווארען אויף דורכרייזענדע יודען און די, וואס האבען נישט געהאט איינצוצאהלען די שטראף, זענען אריינגעזעצט געווארען אין געפענגעניש. אין שוועדען, וואס איז געוועזען פערבונדען מיט נארוועגיען, איז די יודען שוין פיעל בעסער געווען. דארט האבען זיי געמעגט וואוינען אין די פיער שטעדט: שטאקהאלם, גאטענבורג, נארקעפינג, קארלקראנע; זיי זענען אבער געווען שטארק בעגרענצט אין האנדעל און אין מלאכה. פאר די יודען איז נאר פערבליבען די מיאוס'ע פרנסה פון וואוכער, אבער דאס האט מען זיי, נאטירליך, שטענדיג אויפגעווארפען אלס חטא, אלס ארגאנישען חסרון, וואס ליעגט אין דער יודישער נאטור.

אויך אין דער פרייער רעפובליקאנישער שווייץ האט מען יודען בעהאנדעלט אויפ'ן שענדליכסטען אופן. ביז די 40-ער יאהרען פון 19-ען יאהרהונדערט זענען דארט קיין יודען נישט אריינגעלאזען געווארען. אין קאנטאן באזעל האט א פרעמדער יוד אפילו א טאג נישט געטארט פערברענגען. נאר אין צוויי דערפער פון קאנטאן ארגוי האבען פון אלטע צייטען זיך אריינגעכאפט א ביסעל יודען, וועלכע האבען דארט פערנומען זעהר נישט קיין בכבוד'יגען ארט, זענענדיג אין אלץ שטארק בעגרענצט. אפילו אין דער צייט פון דער פראנצויזישער רעוואלוציע

האָט מען בײַ דער פרײַער שווײץ נישט געקענט פועל'ן צו געבען יודען געוויסע רעכטען.

אין איטאַליען האָט זיך נאָך נאַפּאָלעאָנ'ס מפּלה ווידער אָנגעהויבען די ממשלה פון די גלחים, וואָס האָבען רואינירט און בערויבט דאָס לאַנד. זעלבסטפערשטענדליך, אַז די יודען האָבען דערפון פיעל פערשפּיעלט. ווי נאָר די פראַנצויזען האָבען פערלאָזען רוים, איז ווידער אײַנגעפיהרט געוואָרען דאָס געטאָ און די יודען זענען אַרויסגעטריבען געוואָרען פון די אוניווערזיטעטען און פון די רעגירונגס-שטעלען. בשעת דער פּויפּסט פּיוס VII איז אין מאַי 1814 ווידער אָנגעקומען קיין רוים, האָבען די יודישע סוחרים איהם פאָרגעלעגט 100,000 סקודי, מיט'ן תנאי, אַז ער זאָל בײַ זיי נישט צונעהמען די בירגערליכע רעכטען. דאָס האָט אָבער נישט געהאָלפען; אין פערלויף פון דרײַ חדשים האָבען יודען געמוזט אַבּרוימען אַלע געשעפטען, וואָס זיי האָבען געהאַט אויסערהאַלב דעם געטאָ, און דאַדורך זענען פיעל פאַמיליעס רואינירט געוואָרען. פּיוס האָט דאָך זיך בעציוגען צו יודען טאָלעראַנט און זיי געשיצט פון רדיפות. פיעל ערגער איז יודען געוואָרען, ווען אויפ'ן טראָן איז אַרויפגעטרעטען דער פּויפּסט לעאָ XII, וועלכער איז געווען פערהאַסט אפילו בײַ די גײַסטליכע אַלײַן. די טויערען פון געטאָ זענען איצט ענגער און פעסטער געשלאָסען געוואָרען: 12 בײַנאַכט זענען די געטאָ-טויערען שוין געווען פערריגעלט, ווײַל אַ יוד האָט נישט געטאָרט אין דער צײַט זיך בעווײַזען אין שטאָדט. אויך אין די פּראָווינץ-שטעדט האָט מען ווידער אײַנגעפיהרט די געטאָ'ס און פיעל רײַכע יודישע פאַמיליעס זענען פעראָרימט געוואָרען און האָבען געמוזט פערלאָזען דאָס לאַנד. בײַ יודען האָט מען אויך צוגענומען דאָס רעכט צו האָבען נחלאות און די, וואָס האָבען אַזעלכע שוין געהאַט, האָבען זיי געמוזט פערקויפען.

בכלל האָט מיט נאַפּאָלעאָנ'ס מפּלה אין גאַנץ איטאַליען צוריק זיך אָנגעהויבען פאַר יודען די פינסטערע צײַט פון מיטעל-אַלטער, נאָר אין הערצאָגטום טאָסקאַנאַ און אין הערצאָגטום פּאַרמאַ איז די יודישע לאַגע געווען צום דערלײַדען. אין טאָסקאַנאַ האָט די יודען פון שטענדיג אָן זיך געלעבט נישט שלעכט. נאָך פאַר דער רעוואָלוציע האָבען זיי דאָרט בעקומען בירגער-רעכטען און דורכשניטליך זענען די דאָרטיגע יודען געווען רײַך און געבילדעט.

מערקווירדיג איז, וואָס גראָד אין דער צײַט, ווען אין דעם

גרעסטען טייל פון אייראָפּא האָט וויעדער געזיעגט די רעאַקציע, האָבען יודען געפונען אַ שטיקעל שוץ אין פּאָרטוגאַל, וואָס איז פריהער געווען אזוי פול מיט האַס געגען יודען. דאָרט האָבען נאָך אין מיטען 18-טען יאָהרהונדערט זיך בעזעצט אַ ביסעל יודען. אין דעם הונגער-יאָהר 1813 האָבען די יודען אריינגעפיהרט אַהין פיעל תבואה, געבראַכט אַ ישועה פאַר'ן לאַנד און דערפאַר האָבען זיי בעקומען דאָס רעכט צו בויען אַ שוהל אין ליסאַבאָן. אין 1826 איז ערלויבט געוואָרען אַלע נישט-קאַ-טוילישע איינוואוינער אָבצוהאַלטען פריי זייערע גאָטעס-דיענסטען, אָבער נאָר בתנאי, אַז דאָס זאָל פאָרקומען אין איינפאַכע הייזער, וואָס זאָלען נישט האָבען קיין סמנים פון טעמפּלען און שוהלען. הגם אָפיציעל האָבען די יודען אין פּאָרטוגאַל זיך גערעכענט אַלס פרעמדע, האָבען זיי דאָך זיך שטאַרק בעטייליגט אין אַלגעמיינעם מלוכה-לעבען און מיט טרייהאַפט און פּאַטריאָטיזם געצאָהלט פאַר דער שרעקליכער שנאה און אכזריות, וואָס דאָס אַלטע פאָטערלאַנד האָט פריהער ארויסגעוויזען צו די זיהן פון יודישען פאָלק.

אכטעס קאפיטעל

די רעפארם-בעוועגונג און די יודישע וויסענשאפט

אין דער צייט, ווען די מויערען פון געטא האבען פארט ביסלעכווייז אנגעהויבען פאלען, האט אויך אין יודענטום גופא געמוזט זיך אנהויבען א גייסטיגע שטרעבונג צו א נייע לעבען. יודען האבען זיך נישט געקענט בענוגענען מיט דעם קאמפף פאר גלייכבערעכטיגונג; עס איז זיי אויך פארגעשטאנען א גרויסע אויפגאבע צו בענייען דאס גאנצע יודענטום און צו געפינען א וועג, ווי צו פעראייניגען זיך מיט דער אייראפעאישער קולטור. אין דער צייט, ווען די רעוואלוציע האט חרוב געמאכט די יסודות פון גאנצען פאליטישען און קולטורעלען לעבען פון אייראפא און עס איז ענטשטאנען א וועלט מיט נייע געדאנקען, נייע מענשען און נייע מעשים, האבען יודען נישט געקענט בלייבען זיצען מיט פערלענטע הענד און נאר וויטער שארפען די מוחות דורך דעם פלפול אינ׳ם מעהאנישען לערנען. עס איז געווען קלאר, אז יודען מוזען נישט בלויז אויסערליך, נאר אויך אינערליך זיך בעפרייען פון ענגען געטא און געפינען א וועג צו דער וועלטליכער קולטור.

דאס האט געוואלט טאן די השכלה פון מענדעלסאן׳ס צייט, אבער די פראבע איז כלל נישט געראטען. די השכלה־שטרעבונגען זענען נישט געווען קיין פאלקס־בעוועגונג; עס האבען זיך נאר ארויסגעריסען די רייכע און געבילדעטע, ווערענד די פאלקס־מאסען זענען ווי פריהער געבליבען ארים און אונוויסענד, עלענד און גלייכגילטיג צו אלע פראגען און פראבלעמען פון דעם ביסעל אינטעליגענץ. די אינטעליגענץ ווידער, וועלכע האט נישט געצויגען איהר יניקה פון

פֿאָלקס־לעבען, האָט דעריבער געמוזט זיין פֿלאַך און קליינליך, אָהן יעדען מאָראַלישען אָנהאַלט, אָהן אַ נשמה און טיעפֿע וואָרצלען אין לעבען. דער סוף איז געווען, אַז די יודישע אינטעליגענץ, וואָס האָט זיך מיט אַזאַ ברען אָנגעחאַפּט אָן דער השכּלה, איז געבליבען אָבגעריסען פֿון ביידע וועלטען, זאָגאַר אויך אָהן אמת׳ער השכּלה, אָהן גרינדליכער בילדונג, מיט אַ אויסערליכער, אויבערפֿלעכליכער בעציהונג צום לעבען. פֿיעל פֿון זיי זענען געוואָרען ביליגע אַפּיקורסים, וואָס לאַכען אָב פֿון אַלע רעליגיעס צוזאַמען, וואָס גלויבען נישט אין קיין אידעאַלען, און שפּעטער האָבען זיי איבערגעריסען אויך דעם דינעם פֿאָדים, וואָס האָט זיי פֿערקניפּט מיט׳ן יודענטום, און זיך אָבגעשמד׳ט. אַנדערע פֿון זיי זענען געבליבען לעב־יונגען, מענשען, וואָס שטרעבען נאָר צו לוקסוס, צו ביליגע פֿערגעניגענס, מענשען, וואָס קיין זאַך איז ביי זיי נישט הייליג און זיי זענען גרייט אויף יעדער שפֿלות און קליינמוטיגער הכנעה צוליעב זייער ביסעל תענוגים.

די מענדעלסאָנישע השכּלה האָט אַלזאָ קיין ישועה נישט געבראַכט און די לאַגע נאָך ערגער געמאַכט. מען האָט געמוזט זוכען נייע וועגען, מען האָט געמוזט זוכען אַ אויסגלייך מיט דער אַרומיגער סביבה — און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ נייע אינטעליגענץ־שטרעבונג צו רעפֿאָרמען אין דער יודישער רעליגיע. דער ערשטער האָט אָנגעהויבען דער אַלטער אַסימיליאַטאָר דוד פֿרידלענדער, וועלכער האָט פֿערלאַנגט, אַז דאַוונען זאָל מען אין דייטשען און אויסמעקען פֿון די יודישע תפילות אַלע שטעלן, וואָס האָבען אַ יודיש־נאַציאָנאַלען אינהאַלט. פֿרידלענדער איז געבליבען אַליין, וויל די רייכע און געבילדעטע בערלינער יודען זענען סתם געווען קאַלט און גלייכגילטיג צום יודענטום, און ביי די פֿרומע יודען האָט דאָס אַרויסגערופֿען אַ שטורם פֿון צאָרן און פּראָטעסטען. פֿרידלענדער׳ן צו הילף איז דאַן געקומען ישראל יאַקאָבסאָן. ער האָט איינגעאָרדענט אַ אייגענע שוהל, וואו מען האָט געדאַווענט אויף דייטש, אַרויסגעטריבען די אַלטע יודישע נגונים און איינגעפֿיהרט דייטשען געזאַנג מיט אַ אָרגעל און בכלל אין אַלץ נאָכגעטאַנצט דער קריסטליכער קירך. ס׳האָבען זיך אויך געפֿונען טאַלאַנטפֿולע פּרעדיגער, וואָס האָבען מיט זייערע דרשות בּיים דאַוונען צוגעצויגען אַ ביסעל אָנהענגער. שפּעטער האָט מען די דאָזיגע פּריוואַטע רעפֿאָרם־שוהל איבערגעמאַכט אויף אַ געמיינדע־סינאַגאָגע און דאָ האָבען די פֿרומע יודען שוין געמוזט אַרויסטרעטען אין אַ אָפֿענעם קאַמפּף מיט די

דער „העפּ-העפּ׳-שטורם אין פראַנקפורט אַם מאַין
(לויט אַ גראַוויור פֿון יענער צייט)

רעפֿאָרמאַטאָרען. די רעגירונג איז געווען אויף דער זייט פֿון די אָרטאָדאָקסען, נאָר דאָך האָט דאָס דוקא אַ טובה געבראַכט דער רעפֿאָרם־באַוועגונג, וועלכע האָט ביסלעכווייז אָנגעהויבען זיך פֿערברייטערן נישט בלויז אין בערלין, נאָר אויך אין אַנדערע שטעדט. די רבנים פֿון יענער צייט האָבען פּראָטעסטירט געגען דער נייער רעפֿאָרם, אָבער אויך די דעמאָלטיגע רבנים האָבען שוין נישט געהאַט דעם אויטאָריטעט, וואָס אַמאָל, און יאַקאָבסאָן מיט זיינע אָנהענגער, וועלכע האָבען געהאַט אויף זייער זייט אַ עשירות, אַ בילדונג, אַ השפעה אין די געבילדעטע קרייזען, האָבען זייערס אויסגעפֿיהרט.

פֿון דערזעלבער אינטעליגענטער סביבה און אין דערזעלבער צייט איז אויסגעוואַקסען דער „פֿעראיין פֿאַר קולטור און וויסענשאַפֿט פֿון יודען". דער גרינדער פֿון פֿעראיין איז געווען דער יונגער עדואַרד גאַנז צוזאַמען מיט זיינע חברים לעאָפּאָלד צונץ און משה מאָזער. אַט די אַלע יונגע לייט האָבען זיך געשטעלט אַ הויכע אויפֿגאַבע: דורכפֿיהרען ביי יודען אַ פֿאָלשטענדיגע געזעלשאַפֿטליכע און גייסטיגע איבערקעהרעניש. לויט דעם פּלאַן פֿון די יונגע אידעאַליסטען האָט מען געדאַרפֿט גרינדען שולען, סעמינאַריעס, אַקאַדעמיעס, שטיצען אַלערליי וויסענשאַפֿטליכע אַרבייטען, פֿערברייטען צווישען יודען מלאכה, פֿעלד־אַרבייט, קונסט און זאָגאַר אויסבעסערן די אויסערליכע פֿיינקייט פֿון יודען, מיט איין וואָרט, דער פֿעראיין האָט זיך אַרומגעטראָגען מיט הויכע פּלענער וועגען אַ גייסטיגער רעוואָלוציע אין יודענטום און אין דערזעלבער צייט האָט יעדער מיטגליד פֿון פֿעראיין געדאַרפֿט געבען אַ שבועה, צו ווייזען דער וועלט אַ ביישפּיעל פֿון ווילענס־שטאַרקייט און מוט און אויף קיין פֿאַל נישט בוגד זיין אין יודענטום. צום פֿעראיין זענען גלייך צוגעשטאַנען: פֿרידלענדער, יאַקאָבסאָן, היינריך היינע און נאָך עטליכע צעהנדליג מענשען, אָבער באַלד האָבען די יונגע אידעאַליסטען געמוזט מודה זיין, אַז אַזעלכע הויכע פּלענער וועלען נישט דורכגעפֿיהרט דורך אַ הייפֿעלע מענשען, אַז אין פּראַקטישען לעבען איז פֿאַר דעם קיין אָרט נישטאָ; דען אַנשטאַט צו זוכען אַ וועג צום פֿאָלק, אַנשטאַט צו געפֿינען די וואָרצלען פֿון דער פֿאָלקס־נשמה, האָבען די גרינדער פֿון פֿעראיין, וועלכע זענען אין תוך געווען אַסימילאַטאָרען, אָנגעהויבען שיטען פּעך און שוועבעל אויף דעם יודישען פֿאָלק און אין כעס געוואָרען אויף דער גאַנצער וועלט דערפֿאַר,

וואָס זייערע פאַנטאַסטישע פּלענער וועלן נישט גלייך פאַרווירקליכט. דער פעראיין האָט מיט דער צייט געמוזט זיך אָבזאָגן פון זיין צו־ברייטען פּראָגראַם און קאָנצענטרירען זיין גאַנצע טעטיגקייט אויפ'ן געביעט פון יודישער וויסענשאַפט, „חכמת ישראל”, וואו זיי האָבען ווירקליך עפּעס אויפגעטאָן. אָבער אויך דאָ איז דאָס יודענטום אין די אויגען פון די גרינדער פון פעראיין געוועזן נישט מעהר, ווי אַ אָבגעשטאָרבענער גוף, וועלכער איז נאָר אינטערעסאַנט אַלס מאַטע־ריאַל פאַר וויסענשאַפטליכע עקספּערימענטען, און זיי האָבען געגלויבט אין דער משונה'דיגער תורה פון זייער רבי, העגעל, וועלכער האָט געזאָגט, אַז דאָס יודענטום איז „אַ גייסט־רעליגיע, פון וועלכער דער גייסט איז פערשוואונדען געוואָרען”, ד. ה., אַז דאָס יודענטום האָט דערגרייכט זיין העכסטען אויסדריק אין קריסטענטום און מוז איצט אונטערגעהן. אין אַזאַ גייסט האָבען די פיהרער פון פעראיין געפיהרט אויך זייער „צייטשריפט”, וואָס האָט אָנגעהויבען אַרויסגעהן אין יאָהר 1823, אונטער דער רעדאַקציע פון צונץ, און עס איז קיין וואונדער נישט, ווען די דאָזיגע „צייטשריפט” האָט נישט געפונען קיין שום אָבקלאַנג ביי יודען. אין גיכען האָבען די פיהרער געמוזט זיך איבער־צייגען, אַז די יודישע געזעלשאַפט איז קאַלט און גלייכגילטיג צום גאַנצען פעראיין, וועלכער האָט זיך נישט גערעכענט מיט דער יודישער היסטאָריע און אָבגעלאַכט פון דער גאַנצער יודישער פערגאַנגענהייט. דער פעראיין האָט אָנגעהויבען אַלץ פאַלען און פאַלען, גאַנז האָט געשאָסען מיט שטורמדיגע און צאָרניגע אויפרופען, וואָס ער האָט אַרויסגעלאָזט איינעם נאָכ'ן אַנדערן, אָבער עס האָט נישט געהאָלפען: שוין אין 1824 איז דער פעראיין שטיל געשטאָרבען און קיינער האָט דאָס אפילו נישט בעמערקט. דער גאַנצער פיהרער פון פעראיין, גאַנז, איז געוועזן אַזוי פול מיט כעס און יאוש, אַז ער האָט פערגע־סען זיין שבועה און זיך אָבגעשמד'ט, כדי צו בעקומען די שטעל פון אַ פּראָפעסאָר. ביי היינריך היינע האָט דאָס אַרויסגערופען אַ גרויסען פערדרוס און צאָרן: „עס איז שוין לאַנג אָנגענומען אויף דער וועלט— האָט ער דאַן געשריבען, — אַז ווען עס טרינקט זיך אַ שיף אין ים, פערלאָזט עס דער לעצטער זיין קאַפּיטאַן. אָבער גאַנז האָט דער ערשטער זיך געראַטעוועט”.

פון דעם „קולטור־פעראיין” איז אָבער דאָך פערבליבען איין זאַך, וואָס האָט אַריבערגעוואויגען אַלע חסרונות זיינע: די יודישע

וויסענשאפט. דער קאמפף פאר דער גלייכבערעכטיגונג, די שטרעבונג צו רעפארמען אין יודענטום גופא, דער פערלאנג צו שאפען א קולטור — דאס אלץ האבען סוף כל סוף ארויסגערופען צווישען יודען א זעלבסט־בעוואוסטזיין, דאס געפיהל פון זעלבסט־ווירדע און עס איז געשאפען געווארען א דור פון געלעהרטע, פון גרויסע יודישע קענער, וואס האבען וויניגסטענס זיך נישט געשעמט מיט'ן נאמען יוד און ממילא בערייכערט דעם גייסטיגען יודישען אוצר.

קודם כל האט אויפגעבליהט די יודישע וויסענשאפט פון דער געשיכטע. ביז דעמאלט איז די יודישע געשיכטע געשריבען געווארען נאר דורך קריסטען, וועלכע האבען זי שלעכט פערשטאנען אדער בכונה שלעכט אויסגעטייטשט. איצט האט זיך געפונען א געבילדעטער און זעהר פלייסיגער יוד, יצחק מרדכי יאסט, וועלכער האט אין יאהר 1820 אנגעהויבען שרייבען זיין גרויס ווערק „די געשיכטע פון יודען אין דער צייט פון די חשמונאים". אמת, דאס ווערק איז ווייט פון פאלקאמענהייט; יאסט'ען האט געפעהלט דער היסטארישער חוש און זיין ראציאנאליזם האט איהם געשטערט צו פערשטעהן ריכטיג די היסטארישע געשעהענישען. מ'דארף אבער נישט פערגעסען, אז ער האט געהאט פאר זיך א אונגעהויערע ארבייט ביים זאמלען און צונויפשטעלען די אלע מאטעריאלען, און זיין ווערק איז דאך געוועזען זעהר נוצליך אלס פונדאמענט פאר דער יודישער געשיכטע.

פון פוילען, פון דעם לאנד, וואס איז ביי די דייטשע משכילים געוועזען אזוי פערהאסט און פעראכטעט, זענען אין יענער צייט דוקא אויסגעוואקסען צוויי יודישע גרויסע דענקער, וואס זענען געוועזען א ציערונג פאר דער יודישער וויסענשאפט: ר' נחמן קראכמאל און ר' שלמה יהודה ראפאפארט (שי"ר). ר' נחמן (געבוירען אין בראד אין יאהר 1785 און געשטארבען אין טארנאפאל אין 1840) איז געוועזען דער ערשטער, וואס האט געלערנט צו קוקען אויף דער יודישער געשיכטע, ווי אויף א היסטארישען פראצעס, און ער האט אויך געוויזען, ווי אזוי מען דארף זיך בענוצען מיט דעם טייערען מאטעריאל, וואס געפינט זיך אין תלמוד, אום צו פערשטעהן פיעל זייטען פון דעם יודישען לעבען אין דער ווייטער פערגאנגענהייט, וואס זענען אהן דעם אונפערשטענדליך. ר' נחמן האט פאר זיין לעבען פערעפענטליכט נאר א קליינעם טייל פון זיינע וויסענשאפטליכע חקירות; נישט קוקענדיג אויף דעם, איז ער דאך געוועזען זעה־

פאָפולער און געשעצט. מיט זיין נעימות'דיגער, שטעווודיגער, עשוואַם אָנגעשראָקענער נאַטור, האָט ער צוגעצויגען צו זיך פיעל תלמידים און אויך די דייטשע משכילים האָבען איהם שטאַרק געאַכט. דער בעסטער פון זיינע תלמידים, ר' שלמה יהודה ראַפּאָפּאָרט (געבוירען אין 1790 אין לעמבערג און געשטאָרבען אין 1867 אין פּראָג), איז געווען אַ זוהן פון אַנ'אַלטער תלמודיסטען"-משפחה. ער אַליין איז אויך געווען אַ גרויסער תלמודיסט און זיין שווער איז געווען ר' אריה לייב הכהן, איינער פון די לעצטע פוילישע גאונים, אָבער אין גיכען האָט ער אָנגעהויבען זיך אינטערעסירען מיט אַלגעמיינער וויסענשאַפט און בשתיקה לערנען השכלה-ספרים. איהם איז אויסגעקומען אויסצושטעהן אַ לאַנגען קאַמפּף מיט די פאַנאַטישע גאַליציאַנער חסידים; אין דעם קאַמפּף איז ער אָבער נישט געווען אַליין. אין גאַליציען זענען שוין דעמאָלט געווען קליינע קרייזלעך משכילים, וועלכע זענען געשטיצט געוואָרען דורך יוסף פערל פון טאַרנאָפּאָל, וועלכער איז אַרויסגעטרעטען אין אַ אָפענעם קאַמפּף מיט די חסידים, געעפענט אַ מוסטערהאַפטע הויך-שול פאַר יודען און אַוועקגעלעגט פיעל מיה און ענערגיע איינצופיהרען אין גאַליציען די דייטשע השכלה. אין ר' נחמן קראָכמאַל האָט ראַפּאָפּאָרט געפונען אַ גוטען געטריַיען לעהרער, וועלכער האָט איהם פיעל נוצען געבראַכט. ר' נחמן האָט אין איהם ערוועקט די ליעבע צו פאָרשונגען אויפ'ן געביעט פון דער יודישער געשיכטע און דער רבי מיט'ן תלמיד זענען געווען אַזוי צוגעבונדען איינער צום צווייטען, אַז זיי האָבען געמוזט פון צייט צו צייט זיך צונויפאָהרען און פערברענגען עטליכע טעג אין וויסענשאַפטליכע שמועסען. אין 1828 האָט ראַפּאָפּאָרט אָבגעדרוקט מיט אַמאָל זעקס ביאָגראַפיעס פון יודישע גרויסע מענער און דאָ האָט ער אַרויסגעוויזען אַ זעלטענע חריפות, ליעבע צו דער זאַך ־יעגען וועלכער ער האָט געשריבען, און איהם, צוזאַמען מיט ר' נחמן אָבמאַל, קען מען רעכענען פאַר די פאָטער'ס פון דער יודישער וויסענשאַפט. ראַפּאָפּאָרט איז געוואָרען זעהר בעריהמט און די לעצטע יאָהרען געווען רב פריהער אין טאַרנאָפּאָל דערנאָך אין פּראָג.

פון דערזעלבער סביבה איז אויסגעוואַקסען דער פּאָעט יצחק ערטער (געבוירען אין אַ דאָרף ביי פּרזשעמיסעל אין 1792 און געשטאָרבען אין בראָד אין 1851), אַ גרויסער העברעאישער סטיליסט מיט אַ שענעם הומאָר און סאַרקאַסטישען געלעכטער. ער איז געווען בעפריינדעט מיט ראַפּאָפּאָרט'ען, האָט ווי ער געליטען פון די חסידישע

רדיפות און איז בכלל אויסגעשטאנען פיעל הונגער און דחקות. — אויך מאיר הלוי לעטעריס (1807 – 1871) איז געוועזען פון דערזעלבער סביבה; אלע זיינע יאהרען געליטען פיעל נויט און זיך בעריהמט געמאכט דורך זיינע גלענצענדע איבערזעצונגען פון אייראפעאישע שריפטשטעלער אויף העברעאיש און אויך מיט זיינע אריגינעלע שירים אין א אויסגעצייכענטער העברעאישער שפראך.

פאר דער וויסענשאפט פון יודענטום האט בעזונדער פיעל אויפגעטאן לעאפאלד צונץ, איינער פון די גרינדער פון אויבענדערמאנטען „קולטור-פעראיין“. נאכדעם ווי דער פעראיין איז באנקראט געבליבען, האט ער זיך געטרייסט מיט זיינע ארבייטען אויפ'ן געביעט פון דער וויסענשאפט, וואו ער האט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין שארפקייט, זעלטענע המצאות און וויסענשאפטליכע קאמבינאציעס. א גרויסען רושם האט געמאכט זיין ווערק „די סינאגאגישע פאעזיע פון מיטעל-אלטער“, וואס איז געווארען א קלאסיש בוך.

וואס קראכמאל און ראפאפארט זענען געוועזען פאר'ן מזרח, דאס זענען רעגיא און לוצאטא געוועזען פאר'ן דרום. יצחק שמואל רעגיא, געבוירען אין גערץ אין 1784, איז געוועזען מענדעלסאנ'ס תלמיד, א בעדייטענדער העברעאישער שריפטשטעלער, א געלעהרטער און זיך אויסגעצייכענט מיט זיינע פירושים צו ביבעל און היסטארישע שריפטען. זיין יונגער פריינד שמואל דוד לוצאטא (שד״ל, געב. 1800 אין טריעסט) האט פערפאסט פיעל שירים אין העברעאיש און ארויסגעוויזען פיעל ליעבע צו דער שפראך און א שענעם סטיל, אבער איהם האט געפעהלט די אמת'ע נשמה פון פאעזיע און ער האט אויך מיט זיינע פאעטישע ווערק זיך נישט בענוגענט. ער האט זיך אנגעהויבען פערנעהמען מיט עקסעגעטישער קריטיק פון דער ביבעל; ער איז אבער ביי דעם אלעמען דאך געבליבען א שטרענג-ארטאדאקסישער יוד. לוצאטא האט פיעל אויפגעטאן אויך פאר דער יודישער היסטאריאגראפיע; ער איז קיינמאל נישט מיעד געווארען אויסצוגראבען און אויפצוזוכען אלטע האנדשריפטען, וואס זענען געוועזען פערווארפען אין פערשידענע ערטער פון איטאליען, און וועלכע האבען שפעטער געדיענט אלס זעהר נוצליכער מאטעריאל פאר דער יודישער געשיכטע.

שלמה מונק, א דייטשער יוד (געבוירען אין 1802 אין גלאגוי), האט די יודישע וויסענשאפט אריבערגעטראגען קיין פראנקרייך. ער

איז געווען א אויסגעצייכנטער קענער פון דער מורח=קולטור און ער האט דער ערשטער וויסענשאפטליך בעארבייט די געאגראפיע פון פאלעסטינא. אין דערזעלבער צייט האט ער אויך אויסגעפארשט די געשיכטע פון יודען אין מיטעל=אלטער אין א גאנצער רייהע מאנאגראפיעס, וואס זענען געווען שטרענג וויסענשאפטליך בעארבייט.

אט די אלע געלעהרטע אין די פערשיערענע לענדער האבען זיך פעראייניגט אין איין גרופע און צוזאמען געארבייט אין דעם זאמעלבוך „כרם חמד", וואס איז ארויסגעגעבען געווארען אין טארנאפאל 10 יאהר נאכאנאנד. צוזאמען דערמיט זענען אין דייטשען ארויסגעגעבען געווארען: „איזראעליטישעס פרעדיגט אונד שולמאגאזין", „וויסענשאפטליכע צייטשריפט פיר יודישע טעאלאגיע" און „אלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס". דאס אלץ זענען געווען סמנים, וואס האבען אנגעזאגט, אז דאס יודענטום איז ריהרעוודיג און לעבענס=פעהיג און אז צווישען די געבילדעטע יודען האט זיך דערוועקט דאס זעלבסט=בעוואוסטזיין, דאס געפיהל פון זעלבסט=ווירדע. אין דערזעלבער צייט האט זיך שטילערהייד ענטוויקעלט די רעפארם=בעוועגונג און עס האט אויסגעוויזען, אז די אלטע רבנים און די ארטאדאקסישע יודען האבען אוועקגעלעגט שוין דאס געוועהר און אבגעטרעטען דעם פלאץ פאר נייע מענשען. וואס ווייטער, איז אלץ מעהר פערשפרייט געווארען דער מנהג, אויפצונעהמען פאר רבנים מענשען מיט אקאדעמישער בילדונג און מען האט געקאנט מיינען, אז די רעפארמאטארען האבען שוין אויף זייער זייט דעם נצחון. באלד האט זיך אבער ארויסגעוויזען, אז אויב עס איז אבגעטרעטען פון קאמפפס=פלאץ דער אלטער יודישער דור, וואס האט מיט זיינע אויסערליכע זיטען און געטא=געוועהנהייטען שוין נישט געקענט צופרידענשטעלען די יודען פון דער מאדערנער קולטור מיט זייערע נייע געשמאקען און נייע זיטען, איז אויף זיין ארט אויפגעשטאנען א נייע קראפט, וואס פעראייניגט אין זיך די גוטע זייטען פון דער מאדערנער קולטור מיט דער אלטער געטרייער איבערגעגעבענהייט דער יודישער רעליגיע. דאס האט זיך ארויסגעוויזען אין דעם הארטען קאמפף צווישען צוויי יונגע מענשען, וואס האבען צוזאמען געלערנט אין איין אוניווערזיטעט, צוזאמען זיך צוגעגרייט צו דער שטעל פון רבנית און זענען אין די קינדער=יאהרען געווען זעהר בעפריינדעט. א ב ר ה ם ג ײ ג ע ר און ש מ ש ו ן ר פ א ל ה י ר ש זענען דאס געווען, ביידע מענשען מיט

גרויסע פֿעהיגקייטען, וואָס האָבען אָנגעהויבען פֿיהרען אַ האַרטען קאַמפּף צווישען ...

דעם קאַמפּף האָט אָנגעהויבען גייגער (געבוירען אין פֿראַנקפֿורט אין 1810 און געשטאָרבען אין בערלין אין 1875). פֿון דער נאַטור אַ אונערשראָקענער, קאַמפּפֿס־לוסטיגער מענש, האָט ער אין זיין „צייטשריפֿט פֿאַר טעאָלאָגיע" אָנגעהויבען אַ שאַרפֿע פּאָלעמיק מיט יענע קריסטליכע געלעהרטע, וואָס האָבען זיך מיט פֿעראַכטונג בעצויגען צום יודענטום. אין דערזעלבער צייט האָט ער געפּרובט וויסענשאַפֿטליך בעגרינדען די רעפֿאָרם־בעוועגונג. ער האָט געשטרעבט „צוצופּאַסען די רעליגיע צום לעבען" און אויפֿ'ן גרונד פֿון שאַרפֿזיניגע טיעפֿע חקירות זיך געסטאַרעט צו בעווייזען, אַז אין יודענטום דאַרף נאָר בלייבען דאָס אייביגע, דאָס גרינדליכע און, פֿערקעהרט, יענע טראַדיציעס, וואָס שטאַמען נישט פֿון עצם פֿון דער יודישער רעליגיע און זענען ענטשטאַנען נאָר מיט דער צייט, מוזען אָבטרעטען זייער פּלאַץ פֿאַר די פֿאָדערונגען פֿון דער נייער צייט, פֿון דער געגענוואַרט. געגען דעם שטאַנד־פּונקט איז אַרויסגעטרעטען די געבילדעטע אָרטאָדאָקסיע, ביי וועלכע דער עיקר איז געוועזען אָבצוהיטען די יודישע רעליגיע אין איהר גאַנצקייט צוזאַמען מיט'ן תלמוד און דער רבנישער ליטעראַטור. בראש פֿון דער נייער אָרטאָדאָקסיע האָט זיך געשטעלט ר' שמשון רפאל הירש, וועלכער איז געוועזען פֿריהער לאַנד־ראַבינער אין אָלדענבורג און דערנאָך אין עמדען. זיין ווערק „19 בריעף וועגען יודענטום" האָט געמאַכט אַ גרויסען איינדרוק אין די ברייטע קרייזען פֿון דער געזעלשאַפֿט. מיט אַ אויפֿריכטיגער התלהבות האָט ער שריפֿטליך און מונדליך, אין זעהר טאַלאַנטפֿולע דרשות, פֿערטיידיגט די יודישע תורה אין איהר גאַנצקייט און געלערנט, אַז יעדער האָט די ברירה אָדער אינגאַנצען צו אָנערקענען די יודישע תורה, אָדער אינגאַנצען אָבזאָגען זיך פֿון איהר, אָבער קיינע פּשרות, קיינע מיטעל־וועגען קענען דאָ נישט גילטען. צווישען די דאָזיגע צוויי עקסטרעמע שטרעבונגען פֿון גייגער און הירש האָט זיך געשטעלט לודוויג פֿיליפּזאָן, וועלכער איז אַרויסגעטרעטען אין זיין „אַלגעמיינע צייטונג דעם יודענטומס" מיט אַ פּראָגראַם פֿון מעסיגע רעפֿאָרמען. די „אַלגעמיינע צייטונג" האָט געהאַט אַ גרויסען ערפֿאָלג און אַרום איהר האָבען זיך גרופּירט פֿיעל געבילדעטע קרעפֿטען.

גאָר אַ בעזונדער פּלאַץ אין דער געשיכטע פֿון דער קולטור־

בעווענונג פון יענער צייט פערנעהמען די צוויי גרויסע שריפטשטעלער היינע און בערנע, וועלכע מען דארף בעטראכטען אלס קינדער פון יענער עפאכע ביי יודען, מיט אלע איהרע אינערליכע סתירות און דראנגען: איהר אבטונג צום אלטען יודענטום און שטרעבונג צו דער מאדערנער קולטור, רעפארם-בעוועגונג און יודישער וויסענשאפט, איינענער קולטור און פאקטישער טיעפער אסימילאציע.

לודוויג בערנע אדער לייב ברוך (געבוירען אין פראנקפורט אם מאין אין 1786 און געשטארבען אין פאריז אין 1837) איז כמעט שוין אין די קינדער-יאהרען געוועזן א שונא פון יודענטום. זיין פאטער יעקב ברוך, וועלכער האט געהאט א אריינגאנג צווישען הויכגעשטעלטע פערזאנען און אין עסטרייכישען הויף, איז געוועזן א פריידענקער און כמעט אינגאנצען פרעמד פון יודענטום. דאך האט ער געפאדערט פון די לעהרער, אז זיי זאלען ערציהען זיינע קינדער לויט'ן אלטען שטייגער און דערווייל זיי נישט „אויפדעקען" די אויגען. א דאנק דעם האט בערנע אין דער יוגענד געלערנט תורה און א ביסעל תלמוד, אבער אהן חשק און גייסט, ווי אנ'אויטאמאט. אין גיכען האט ער געמוזט איינזעהן, אז די תורה, וועלכע עס לערנען איהם די עלטערן, איז ביי זיי אליין נישט געשעצט און געאכטעט, און דער יונגער בערנע האט דעריבער נישט געקענט בעציהען זיך צו זיין יודישקייט מיט כבוד. ביסלעכווייז האט ער פערלאזען זיינע יודישע למודים, אזוי אז שפעטער איז איהם אפילו לעזען העברעאיש שווער געוועזן. דער סאלאן פון מארקוס הערץ, וואו מען פלעגט אבשפעטען פון אלץ, וואס איז יודיש, האט איבערגעריסען דעם לעצטען פאדים, וואס האט פער-אייניגט בערנע'ן מיט'ן יודענטום. ער איז געוועזן היים פערליבט אין דער שענער הענריעטא הערץ, וואס איז דעמאלט געוועזן כמעט דאפעל עלטער פון איהם, אזוי ווייט, אז ער האט צוליעב איהר געוואלט איך דאס לעבען נעהמען. נאטירליך, האט זי געהאט אויף איהם א גרויסע ווירקונג.

צו 18 יאהר האט בערנע פערשריבען אין זיין טאג-ביכעל פאל-גענדען געדאנק: דעם אינהאלט פון גוטס קען מען ערקלערען אין עטליכע ווערטער. וואס איז דען גוטס? גליק. און וואס איז גליק? — די פרייהייט. אויף דער פרייהייט קען מען שוין מעהר נישט פרעגען, וואס דאס איז, ווייל דאס איז די איינציגע איינפאכע און איי‌ביגע איי-גענשאפט, וועלכע איז בעהעפט מיט'ן שכל, מיט גאט, מיט דעם

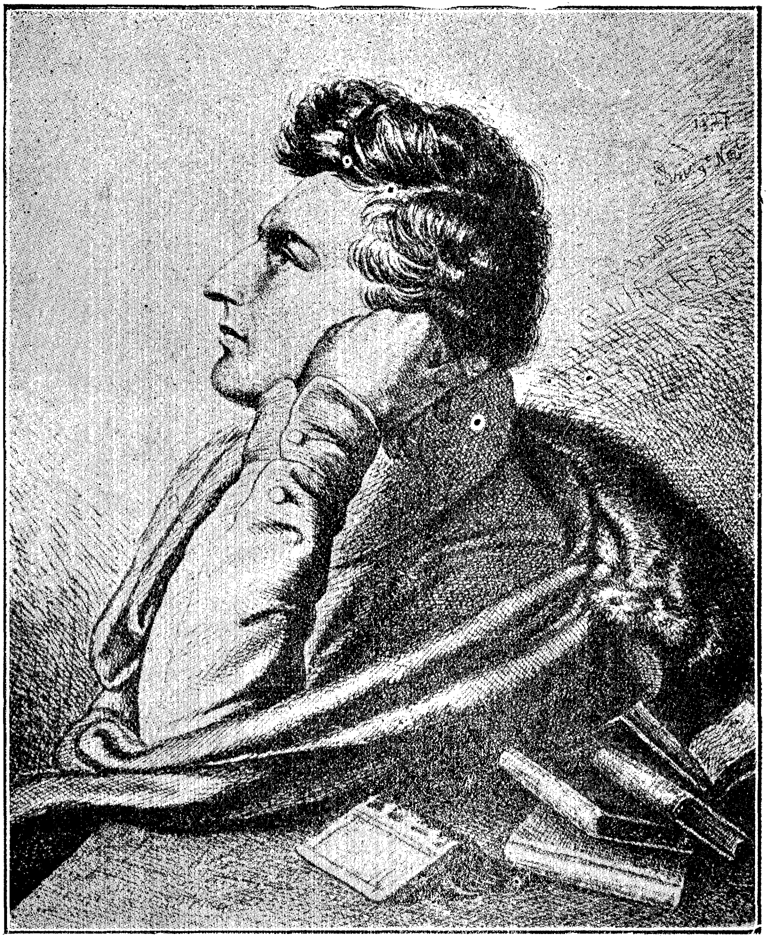

היינריך היינע

אבסאָלוט, און ווערט ערקלערט דורך זיך זעלבסט. די דאָזיגע אידעע האָט בערנע׳ן בעהערשט זיין גאַנץ לעבען און איז געוואָרען דער יסוד פֿון זיין גאַנצער טעטיגקייט. „ווייל איך בין געבוירען געוואָרען אַ קנעכט, ליעב איך די פֿרייהייט מעהר איידער איהר; יאָ, ווייל איך האָב געקענט די קנעכטשאַפֿט, ווייס איך צו שעצען די פֿרייהייט" — פֿלעגט בערנע אָפֿט זאָגען. און, באמת, האָט ער, „דאָס יודעל פֿון פֿראַנקפֿורט", געלערנט די דייטשען, ווי צו זיין מענשען, אָהן אויפֿהער אין זיי געוועקט דאָס זעלבסט־בעוואוסטזיין און די ליעבע צו פֿרייהייט. מיט אַ וואונדערבאַרער איראָניע, מיט אַ אויסערגעוועהנליכער שאַרפֿקייט האָט בערנע נישט אויפֿגעהערט צו שליידערן זיין צאָרן דעם דייטשטום פֿאַר זיין קליינליכקייט און נאַרישקייט. איז ער אַ אמת׳ער פּאַטריאָט געוועזען? איז ער אַ דייטש געוועזען? בערנע האָט קיינמאָל נישט (נאָך זיין שמד׳ן זיך אפילו) געלייקענט אין זיין יודישער אָבשטאַמונג; זיין ליעבע צום אמת, זיין געבוירענער רעאַליזם און שכל הישר האָבען איהם קיינמאָל נישט געלאָזען ווערן עהנליך צו יענע נאַרישע משומדים, וועלכע האָבען שטענדיג מורא, מען זאָל זיי נישט דערמאָנען זייער אָבשטאַמונג און מטאַרען זיך צו זיין פֿרימער פֿון פּויפּסט אַליין. ווי ווייט ער האָט געשעצט זיין נייע רעליגיע קען מען זעהן דערפֿון, וואָס ער פֿלעגט אָפֿט זאָגען, אַז איהם איז אַ שאָד „די קאָסטען פֿון דער טבילה". פֿאַר איהם איז פּשוט נישט וויכטיג געוועזען דער אַקט פֿון איבערגעהן אין אַ פֿרעמדער רעליגיע. „איך האָב נישט ליעב נישט דעם קריסט און נישט דעם יוד, איך ליעב זיי נאָר, אויף וויפֿיעל זיי זענען מענשען און זענען געבוירען צו זיין פֿריי". אמת׳ע גייסטיגע פֿרייהייט — דאָס איז געוועזען זיין אידעאַל. אין יודענטום האָט ער מעהר נישט געזעהן, ווי אָדער געלד־דורשטיגע באַנקירען און מיאוס׳ע געטאָ־געוועהנהייטען, אָדער מאָדערנע לייכטע אפּיקורסים׳לעך, וואָס מאַכען אין אַלץ נאָך די קריסטען. אין דייטשטום ווידער האָט ער געזעהן אָדער קליינליכקייט און נאַרישקייט, אָדער מיאוס׳ע שקלאַפֿעריי. בערנע האָט דעריבער נישט געקענט שפּירען זיך גוט נישט ביי יודען, נישט ביי דייטשען און ער האָט ביידע געשליידערט אין פּנים אַריין זיין צאָרן און זיין איראָניע. אין זיין „אַפּאָסטאַטען דעם וויסענס און נעאָפֿיטען דעם גלויבענס" קריטיקירט ער מיט אַ אונגעוועהנליכער שאַרפֿקייט יעדעם אינערליך אָבריסען זיך פֿון יודענטום און איבערגעהן צו די אויסערליכע פֿאָרמען פֿון דער קריסטליכער אמונה. דערפֿאַר האָט ער נישט אויפֿגעהערט אָנ־

צופאלען אויף די גענגער פון יודען, גענומען דעם אנטיסעמיטישען „בייזען אקס" פאר די הערנער און מיט א פעסטער האנד איהם צוגע־פיהרט צום שאנד־סלופ. אין קאמפף מיט'ן אנטיסעמיטיזם האט בערנע, אהן צווייפעל, אויפגעטאן מעהר פון אנדערע און נאר דערפאר, ווייל ער האט געגען איהם געקעמפפט אין נאמען פון דער אלגעמיינער פרייהייט און ענטדעקט זיין גאנצען מיאוס'ען אינהאלט.

א מעהר רייכע, מעהר פערוויקעלטע נאטור איז געוועזען היינריך היינע. אויב בערנע איז געוועזען אביעקטיווער און געבילדעטער פון היינע'ן, האט איהם דערפאר אבער געפעהלט היינע'ס גאונות, — יענע גרויסע קראפט, וואס געהט פון אינוועניג, וואס ענט־פלעקט זיך דעם מענשען אין „רוח הקודש". היינריך היינע (געבוירען אין דיסעלדארף אין יאהר 1799 און געשטארבען אין פאריז אין 1854) איז געוועזען פיעל מעהר צוגעבונדען צום יודענטום, איידער בערנע, און דערפאר אויך פיעל טראגישער און צובראכענער. מיט'ן יודענטום האט ער זיך שטענדיג ארומגעטראגען, אלצאיינס, צי ער האט דאס געלויבט, צי ער איז אויף איהם אנגעפאלען. די פראגע וועגען יודענ־טום האט איהם שטענדיג געפייניגט און נישט געגעבען קיין רוה. היינע'ס מוטער איז געוועזען א טאכטער פון א אנגעזעהענער יודישע משפחה, היינע האט זיין גאנץ לעבען נישט אויפגעהערט זי צו ליעבען און שעצען — ער האט זי זאגאר אין ליעדער בעזונגען. זיין מוטער האט ערצויגען איהרע קינדער אין גייסט פון דער יודישער רעליגיע, און דאס, וואס א מענש בעקומט אין די קינדער־יאהרען, ווערט אזוי גיך נישט פערגעסען. אין דער יוגענד האט היינע געהיט אלע יודישע דינים און אויך געלערנט תורה. ער האט געקענט ווינציגער, איידער בערנע, אבער דערפאר איז דאס ביסעל יודישקייט, וואס ער האט געהאט, פערבליבען ביי איהם פיעל לענגער. דער ביבעל און דער יודישער געשיכטע איז ער געבליבען טריי זיין גאנץ לעבען; אין איהם האט, אפשר אונבעוואוסטזיניג, קיינמאל נישט אויפגעהערט רעדען דאס געפיהל פון שטאלץ, וואס ער איז א זוהן פון יענע יודען, וועלכע זענען געגאנגען אויף קדוש השם און אריבערגעטראגען אונגעוועהנ־ליכע יסורים.

ווי בערנע, האט אויך היינע נישט געפונען זיין אידעאל נישט אין יודענטום און נישט אין דייטשטום. ער האט קיינמאל נישט אויפ־געהערט שטרעבען צו א אידעאל, אבער קוים האט ער איהם געפונען,

האט ער באלד מיט זיין פעסימיזם און מיט דער קראפט פון זיין געניאלען וויץ דעם אידעאל אליין צו שפאט געמאכט. די אויסערליכע זייטען פון אלטען טראדיציאנעלען יודענטום האבען איהם פונקט אזוי אבגעשטויסען, ווי די גענג פון די קריסטען און די מאדערנע יודען, וואס מאכען זיי נאך. אין הארצען האט ער אבער נישט אויפגעהערט צו טראגען א הויכע מיינונג וועגען דער וועלט-בעדייטונג פון יודענטום. ער איז געווען א טעטיגער מיטגליד פון „קולטור-פעראיין“ און אויך אבגעגעבען עטליכע שטונדען אין וואך פאר פוילישע יונגלעך, וואס האבען זיך געלערנט אין דער בערלינער שול. אבער אין דערזעלבער צייט האט ער צו שפאט געמאכט פרידלענדער'ן מיט זיינע חברים און זייערע רעפארם-שטרעבונגען. „מיר זענען שוין מעהר נישט אימשטאנד צו פערלאזען זיך א בארד, פאסטען, פיינד האבען און טראגען אונזער יאך מיט דער קראפט פון דער שנאה. דאס איז דער זין פון אונזער רעפארמאציע“. „אויך איך — האט היינע אפענהערציג מודה געווען — האב קיין קראפט נישט צו פערלאזען זיך א בארד און לאזען זיך צו שפאט מאכען אויף די גאסען“. די קריסטליכע צערעמאניעס, וועלכע די יודישע רעפארמאטארען האבען איינגעפיהרט אין די שוהלען, האבען ביי היינע'ן ארויסגערופען עקעל און ער האט פערשטאנען, וויפיעל שענקייט עס ליגט אין דער אלטער יודישער רעליגיע און ווי נאריש עס איז, ווען מען טוישט-אויס די גרויסע יודישע אידעאלען אויף דעם „עוואנגעלישען קליין-קריסטענטום“. די דאזיגע שנאה צו די, וואס געהען איבער פון יודענטום אין לאגער פון שונא האט היינע אויסגעדריקט אין זיין דראמא „אלמאנזאר“, וועלכע האט אין דייטשלאנד געמאכט א געוואלדיגען רושם, אבער די דייטשען האבען קיינמאל נישט געקענט שענקען דעם יוד היינע, וואס ער האט געוואגט אין פרעכטיגע ריימען צו שילדערן די אלע מיאוס'קייטען, וואס ווערן אבגעטאן אין נאמען פון קריסטענטום.

אין יענער צייט האט היינע שטארק זיך פערנומען מיט דעם שטודיום פון דער יודישער געשיכטע. אין זיין „רבי פון באכראך“ האט ער געוואלט שילדערן די גאנצע יודישע טראגעדיע אין דער פארם פון א היסטארישען ראמאן. אין גאנג פון דער יודישער געשיכטע, וואס איז אזוי רייך מיט פאקטען, יסורים און מסירת-נפש, האט היינע געזעהן עפעס א העכערע השגחה. בעזונדערס האט ער זיך אבגעשטעלט

אויף דער געשיכטע פון יודען אין שפאניען פאר דער צייט פון מיטעלאלטער. פון יענער עפאכע האט ער געוואלט שילדערן יודען פון גרויסען שטאלץ, וואס האבען הויך געטראגען זייער פאהן און זענען מיט בעוואוסטזיין געגאנגען ווייטער זייער וועג. ער האט צוליעב דעם פיעל זיך געגראבען אין ביכער, געזאמעלט מאטעריאל און געגלויבט אז ער וועט מיט דעם ווערק פיעל אויפטאן.

אבער אין דערזעלבער צייט, ווען היינע איז געווען אזוי פערנומען מיט דער יודישער געשיכטע און אזוי פול מיט דרך־ארץ צו זיין פאלק און מיט א שטארקער שנאה צום קריסטענטום — האט ער שטיל זיך אבגע'שמד'ט. א לאנגע צייט האט ער מיט זיך אליין מלחמה געהאלטען און סוף כל סוף זיך בעשלאסען אויף דעם שריט, האפענדיג צו בעקומען דערנאך א רעגיערונגס־שטעל. אבער נאכ'ן שמד'ען זיך איז זיין שנאה צום קריסטענטום נאך גרעסער געווארען. „איך פערזיכער דיך — האט ער געשריבען צו זיין חבר מאזער —, אז ווען מען וואלט לויט'ן געזעץ געמעגט גנב'נען זילבערנע לעפלען, וואלט איך מיך נישט גע־שמד'ט". איהם האט אויך באמת פערדראסען אויף זיינע יודישע חברים, וואס זיי מאכען איהם נישט קיין פארוואורף פאר זיין נישט־שענעם שריט, און אין א בריעף צו דעמזעלבען מאזער שרייבט ער: „איך בין צופריעדען, וואס דער אלטער פרידלענדער און בן־דוד זענען שוין אלטע מענשען און וועלען אין גיכען אבשטארבען. אין זיי קענען מיר זיכער זיין און חאטש א דאנק זיי וועט מען נישט קענען זאגען אויף אונזער דור, אז ער האט נישט פערמאגט קיין איין פעסטען מענשען".

שפעטער האט היינע נישט ווינציג ביטערע ווערטער ארויסגעזאגט וועגען יודענטום. אין איהם האבען נישט אויפגעהערט צו קעמפפען צווישען זיך צוויי געגענגעזעצטע שטרעבונגען: איינע צו דער הויכער מאראל פון יודענטום און די צווייטע צו דער גרויסער שענקייט פון העלעניזם. היינע האט זיך געוואלט איינרעדען, אז ער האט אין זיך א נשמה פון א העלעניסט, אבער די לעצטע יאהרען, אונטער דער ווירקונג פון זיין שווערער קראנקהייט, האט ער זיך אומגעקעהרט צו דער ביבעל, וואס איז ביי איהם הייליג געווארען, צו דער יודישער געשיכטע און צום יודישען גאט. „איך האב זיך אומגעקעהרט צו גאט" — האט ער געשריבען פאר זיין טויט, און מען קען זאגען, אז ער האט זיך

אומגעקעהרט אין געדאנקען אויך צום יודישען פאלק; פאקטיש איז ער אבער דאך געבליבען ביי פרעמדע און זיינע געניאלע ווערק האבען בערייכערט יענער פרעמדער קולטור, צו וועלכער ער האט געטראגען אין הארצען א בעהאלטענע שנאה ביז זיין לעצטען אטעם־צוג.

סימבאָל פון דער געזעלשאַפט „כל ישראל חברים“

ביינטעס קאַפּיטעל

דער עלילת-דם אין דמשק און דאָס יאָהר 1848

די רעוואָלוציע פון יולי 1830, דער קאַמפּף אויף די פּאַריזער באַריקאַדען, די מפּלה פון דער בורבאָנען-דינאַסטיע אין פראַנקרייך, — אַט די אַלע פאַקטען, וועלכע זענען פאַר אייראָפּאַ געקומען ווי אונגער-וואַרטעט, האָבען געמאַכט אַ געוואַלדיגען רושם. די פעלקער, וואָס זענען געווען מיד נאָך דער גרויסער רעוואָלוציע און די נאַפּאָלעאָנישע מלחמות און אויף אַ לאַנגע צייט איינגעשלאָפען, האָבען איצט ערוואַכט פון שלאָף. די אונטערדריקטע האָבען אומעטום אויפגעהויבען דעם קאָפּ. די בעלגיער האָבען געמאַכט אַ אויפשטאַנד געגען קעניג פון האָ-לאַנד, די פּאָליאַקען – געגען דעם רוסישען קייזער, די איטאַליענער און דייטשען – געגען זייערע קליינע טיראַנען. וואָס האָבען די יודען געוואונען פון דער אַלגעמיינער רעוואָלוציע?

אין פּוילען, וואו די רעוואָלוציאָנערע מרידה האָט זיך פער-שפּרייט מיט אַ גרויסער קראַפט, האָט נאָך אַלץ געהערשט דער אַלטער פאַנאַטיזם און אַבערגלויבען בנוגע צו יודען. אין דער הינזיכט איז קיין חילוק נישט געווען צווישען דער אַריסטאָקראַטיע און די דעמאָ-קראַטישע פּאַרטייען. בשעת דער מרידה האָבען אַ טייל יודען פון וואַרשאָ דערלאַנגט אַ בקשה, אַז מען זאָל זיי צולאָזען אין די רייהען פון די קעמפּפער פאַר דעם פאָטערלאַנד, אָבער דער אָנפיהרער פון דער אַרמעע, גראַף ליובענסקי, האָט די בקשה אָבגעזאָגט. די פּאַטריאָטישע התלהבות פון פיעל יודישע יונגע לייט איז אָבער געווען אַזוי גרויס, אַז הונדערט אָנגעזעהענע יודען האָבען ווידער דערלאַנגט אַ בקשה,

מען זאָל זײ צונעהמען צו מיליטער־דיענסט און דערפֿאַר שפּעטער זײ געבען גלײַכע רעכטען. ווען מען האָט בעטראַכט די פֿראַגע אין סײם, האָט דאָס אַרויסגערופֿען הײסע דעבאַטען. אײנצעלנע דעפּוטאַטען זענען געווען דערפֿאַר, אַז מען זאָל יודען שוין געבען גלײַכע רעכטען און זײ צונעהמען אין מיליטער, וואו זײ קענען פֿיעל נוצען ברענגען. אָבער דאָ איז אויפֿגעשטאַנען דער קריעגס־מיניסטער מוראַווסקי און אויסגעשריען מיט פּאַטאָס: „ווי קענען מיר דערלאָזען, אַז יודיש בלוט זאָל זיך אויסמישען מיט׳ן אײדעלען בלוט פֿון די פּאָליאַקען? און וואָס וועט זאָגען אײראָפּאַ, ווען מען וועט זיך דערוויסען, אַז אום צו דערשלאָגען זיך צו פֿרײַהײט, האָבען מיר געמוזט אָנקומען צו יודען?" דער דאָזיגער פֿאַלשער פּאַטריאָטישער פּאַטאָס האָט געמאַכט אויף די דעפּוטאַטען אַ אײַנדרוק. דעם 31־ען מאַי 1831 איז אַרויסגעגעבען געוואָרען דאָס געזעץ, לויט וועלכען יודען ווערן „בעפֿרײַט" פֿון מיליטער־דיענסט און דערפֿאַר ווערט אויף זײ אַרויפֿגעלעגט אַ מיליטערישער אָבצאָהל פֿיער מאָל אַזוי גרויס, ווי פֿריהער. אַלס פֿרײַוויליגע איז יודען יאָ ערלויבט געוואָרען צו בעטײַליגען זיך אין דער מלחמה, אָבער נישט צוזאַמען מיט אַלע סאָלדאַטען, נאָר אין אַ ספּעציעלען פּאָלק. און נאָך דעם אַלעמען האָבען די פּאָליאַקען געפֿאָדערט פֿון די יודען איבערגעגעבענהײַט און טרײַהײַט, און ווען צווישען זײ האָט זיך פֿערשפּרײַט אַ קלאַנג, אַז יודען דיענען אַלס שפּיאָנען בײַם רוסישען מיליטער, האָט מען זיך אָן די פֿערדעכטיגע שרעקליך נוקם געווען און דער׳הרג׳עט אַזויערנאָך פֿיעל יודען.

נאָכדעם ווי וואַרשאַ איז געפֿאַלען און דאָס רעשט פֿון דער פּוילישער אַרמעע איז אַריבער קײַן פּרײַסען, איז די פּוילישע מרידה שוין אינגאַנצען געווען אונטערדריקט. פּוילען האָט ענדגילטיג פֿערלוירען איהר זעלבסטשטענדיגקײַט און איז געוואָרען אַ רוסישע פּראָווינץ. די פּאָליאַקען זענען מאַסענווײַז ענטלאָפֿען קײַן פּאַריז און פֿון דאָרט נישט אויפֿגעהערט צו פֿערשפּרײַטען רעוואָלוציאָנערע אויפֿרופֿען איבער גאַנץ אײראָפּאַ און אַגיטירען פֿאַר דער זעלבסטשטענדיגקײַט פֿון זײער פֿאָטערלאַנד. ערשט דאָרט האָבען זײ זיך אַרומגעזעהן, וואָס פֿאַר אַ פֿעהלער זײ זענען בעגאַנגען דערמיט, וואָס זײ האָבען פֿון זיך אָבגעשטויסען די נידעריגע שיכטען פֿון פֿאָלק, ווי אויך די יודען. די יודישע עמיגראַנטאַן, וואָס זענען אויך אַנטלאָפֿען קײַן אויסלאַנד, זענען געוואָרען גרויסע חשובים בײַ די פּאָליאַקען און די גרעסטע פּוילישע פֿירשטען

זענען זיך בעגאנגען מיט די יודען זעהר ליעבליך. עס האט זיך באמת אנגעהויבען צווישען די פוילישע עמיגראנטען א חרטה־איבערלעבעניש און א אויפריכטיגער מיטגעפיהל צום יודישען געדריקטען פאלק, וואס איז געווען פעהיג צו פערשטעהן זייער הארץ און מיטפיהלען זייערע ליידען. די עמיגראנטען האבען פערעפענטליכט א אויפרוף „צום יודישען פאלק“, וואו זיי פערגלייכען זייערע ליידען מיט די ליידען פון דער אייביג־גע׳רודפ׳טער יודישער אומה, דריקען־אויס יודען זייער פריינדשאפט און ברידערליכע ליעבע און זאגען זיי צו פאלקאמע גלייכבערעכטיגונג, ווען נאר פוילען וועט ווידער זעלבסטשטענדיג ווערן. דער אויפרוף האט געמאכט א איינדרוק אויף יודען און אויך אויף די פאליאקען, וואס זענען איצט געווארען מעהר טאלעראנט און פריינדליך. עס איז שוין אבער צו שפעט געווען!

אין דייטשלאנד איז פאר יודען צו יענער צייט ענטשטאנען א מוטיגער קעמפפער און פערטיידיגער, וועלכער האט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין ענערגיע און פעהיגקייטען און געשפיעלט א בעדייטענדע ראליע אויך אינ׳ם אלגעמיינעם לעבען. דאס איז געווען ג ב ר י א ל ר י ס ע ר. ער איז געווען א זוהן פון א אויפגעקלערטען און רייכען סוחר (געבוירען אין 1806 און געשטארבען אין 1863) און, אין אמת גערעדט, — זעהר ווייט פון יודישקייט; ער איז אבער געווען א מוטיגער מענש, א זוהן פון נייעם דור, וואס האט שוין געטראגען שטאלץ דעם קאפ און געוואוסט פון זעלבסט־ווירדע און פון מענשליכער עהרע. ער האט אויף זיך זעלבסט געמוזט פיהלען, ווי גרויס עס איז דער דרוק און דער יאך. ער האט געהאט א גרויסע אלגעמיינע בילדונג און ווען ער האט מיט אויסצייכנונגען אויסגעהאלטען דעם דאקטאר־עקזאמען און געוואלט ווערן פריוואט־דאצענט ביי דער היידעלבורגער אוניווערזיטעט, האט די באדישע רעגירונג איהם דאס נישט ערלויבט. דאן האט ער געוואלט ווערן האנדעלס־אדוואקאט אין זיין געבורטס־שטאדט — האט איהם דער סענאט דערצו נישט דערלאזען. ער איז אריבערגעפאהרען קיין באקענהיים און געוואלט בעקומען בירגער־רעכט — האט מען איהם אויך דאך נישט געוואלט געבען. דאס בעוואוסטזיין פון בעליידיגונג און פון דעם געוואלדיגען אונרעכט, וואס מען בעגעהט געגען יודען, האט דאן איהם, דעם פון דער נאטור פרידליכען און רוהיגען געלעהרטען, געמאכט פאר א קעמפפער, מיט זיין ערשטען ווערק וועגען דער לאגע פון די דייטשע

יודען הויבט זיך אן א נייע עפאכע אין דעם קאמפף פאר דער יודישער גלייכבערעכטיגונג.

ביז דעמאלט פלעגט מען פערטיידיגען יודען אויפ'ן גרונד פון חקירות און פון די געזעצען און רעדען אין נאמען פון רחמנות און גענאד. ריסער האט געהאט נאר א אנדער גאנג. מיט א אונגעוועהנליכען פייער האט ער גערעדט וועגען דעם מענשליכען שטאלץ און מענשליכע רעכט, ארויסגעשטעלט די שענדליכע עולה, וואס די וועלט איז אייביג בעגאנגען געגען יודען, און געפאדערט האט ער נישט קיין ברעקלעך, נאר פאלקאמע גלייכבערעכטיגונג. ער האט נישט געבעטעלט קיין רעכט, ווי א חסד, נאר מוטיג געפאדערט דאס, ווי א זאך, וואס קומט יודען, ווי א חוב פון די פעלקער. צו די דייטשע יודען האט ער זיך געווענדעט, זיי זאלען אויפהערען זיצען מיט פערלעגטע הענד, נאר אהן אויפהער רעדען און שרייען וועגען זייערע רעכטען און זיך נישט פערלאזען אויף גוטע מענשען, ווייל בעשיידענהייט און שטילקייט זענען אזוי מיאוס, ווי פחדנות, און אויב דער שטארקער מעג זיך דאס ערלויבען, טאר דאס נישט טאן דער שוואכער, דער אונטערדריקטער. אין דער זעלבער צייט האט ריסער געפאדערט פון די יודען אליין, זיי זאלען אויפהערען מאכען דעם קאמפף פאר זייערע רעכטען פאר „א עסק", נישט קויפען קיין רעכט פאר געלד אדער פאר הכנעה־געפיהלען. צו די אסימילאטארען האט ער זיך געווענדעט מיט א אויפרוף, אז אויב אפילו זיי געפעהלט די קריסטליכע רעליגיע, טארען זיי זיך נישט אב'שמד'ען שוין צוליעב דעם מענשליכען כבוד אליין, כל זמן יודען ווערען זיין די געדריקטע.

אזעלכע רייד, אויסגעדריקט אין א שענער שפראך און מיט דער קראפט פון גרויסער איבערצייגונג, האבען אומעטום געמאכט א גרויסען איינדרוק. צוזאמען מיט זיין ברען און צארן האט ריסער'ס שפראך געהאט אין זיך פיעל ליעבע און ווייכקייט, און דאס האט צו איהם צוגעצויגען די סימפאטיע פון אלע. פיעל איידעלע מענשען צווישען די קריסטען זענען געווארען ריסער'ס פריינד און צוזאמען דערמיט אויך יודישע פריינד. אפילו די געגנער זענען געווען געריהרט און נישט געקענט בייששטעהן געגען ריסער'ס אייזערנער לאגיק. נאך שטארקער איז געווען די ווירקונג פון ריסער'ס שריפטען אויף דער יודישער גאס; עס האט זיך געשטארקט דאס זעלבסט־בעוואוסטזיין און עס איז פעסטער געווארען דאס געפיהל פון מאראלישער גערעכטיגקייט און פון גלויבען אין

א גיכלען נצחון. ריסער'ס ערשטע שריפט האט ארויסגערופען א גרויסען וכוח אין דער דייטשער ליטעראטור און דערביי איז געוועזן צו בעמערקען, אז אפילו ביי די געגנער איז שוין פערשוואונדען דער פריהעריגער האס און די פערביסענהייט, און די פאלעמיק ווערט געפירט אין א רוהיגען טאן. שוין דאס אליין איז געוועזן א גרויסער שריט פאראויס;

אין דאס רוב לענדער האט די רעוואלוציע פון 1830 נישט געהאט קיין גרויסע בעדייטונג פאר דער יודישער עמאנציפאציע; אבער געוויסע הנחות האבען יודען דאך בעקומען. דער קאמפף געגען דער יודישער גלייכבערעכטיגונג איז געווארען שוואכער, טעארעטיש האט מען שוין כמעט גארנישט געהאט געגען דעם, אז מען זאל יודען געבען רעכטען, נאר „דאס הארץ" האט עס נישט דערלאזען און פראקטיש האט מען זיך געדרונגען, ווי גרויס עס זאלען זיין די רעכטען. עס איז געווען קלאר, אז די פראגע וועגען גלייכבערעכטיגונג פאר יודען אין אייראפא איז נאר א פראגע פון צייט און וועט סוף כל סוף געלעזט ווערן לטובת די יודען. דערצו איז אין גיכען געשעהען עטוואס אזעלכעס, וואס האט בעוויזען, אז יודען זענען א גרויסע קראפט, מיט וועלכעס מען מוז זיך רעכענען און אז מען קאן שוין מעהר די יודענפראגע נישט אוועקמאכען מיט דער האנד. דאס איז געוועזן דער ב ל ו ט ־ ב ל ב ו ל א י ן ד מ ש ק.

אין דמשק, עגיפטען, וואו עס האבען זיך דאן געפונען ביז 20 טויזענד יודען, איז איינמאל (דעם 5־ען פעברואר 1840) פלוצלונג פערשוואונדען געווארען דער מאנאך טאמאס. וואס מיט איהם איז פארגעקומען האט קיינער נישט געוואוסט, נאר עס זענען געגאנגען קלאנגען, אז טאמאס האט נישט לאנג פאר דעם געהאט א שארפען וכוח מיט א טערק און ווען דער מאנאך האט אבגעשפעט פון דעם נביא מחמד, האט דער טערק געשווארען צו דער'הרג'ענען „דעם קריסטליכען הונט". איינער א טערקישער סוחר וואס איז געשטאנען דערביי, האט זיך נישט געקענט איינהאלטען און באלד דער'הרג'עט אויפ'ן ארט דעם מאנאך און דערנאך זיך אליין גענומען דאס לעבען. נישט קוקענדיג אבער דערויף, האבען די מאנאכען בעסער געגלויבט, אז דער'הרג'עט טאמאס'ען האבען י ו ד ע ן, און זיי האבען געפאדערט פון פראנצויזישען קאנסול, דעם אוואנטוריסט ראטי־מענטאן, ער זאל געפינען דעם מערדער. ראטי־מענטאן, וועלכער האט פערשטאנען, אז דא קען מען אבלעקען א ביין, האט זיך אנגעהאפט אן דעם חשד, אז טאמאס איז

נעַ׳הרג׳ט געוואָרען דורך יודען. אַזוי ווי אין עגיפטען האָט דעמאָלט אַ גרויסען איינפלוס געהאַט די פֿראַנצויזישע רעגירונג, האָט שאַריף־פּאַשאַ, דער גובערנאַטאָר פֿון דמשק, געמוזט אין אַלץ פֿאָלגען דעם פֿראַנצויזישען קאָנסול. דער לעצטער האָט אַלזאָ געקענט טאָן אַלץ, וואָס ער האָט געוואָלט. באַלד האָבען זיך געפֿונען קריסטען, וואָס האָבען עדות געזאָגט, אַז זיי אַליין האָבען געהערט, ווי יודען האָבען גערעדט וועגען פֿאַרשטעהענדען מאָרד, און אויפֿ׳ן גרונד פֿון די עדות האָט מען אָנגעהויבען שלעפּען יודען צום געריכט. מען האָט פֿריהער אַרעסטירט איינעם אַ יודישען שערער, איהם שרעקליך געפּייניגט און ענדליך איהם איבערגערעדט, אַז ער זאָל עדות זאָגען אויף זיבען אָנגעזעהענע יודען, דאָס זיי האָבען דער׳הרג׳עט דעם מאָנאַך, מיט׳ן צוועק צו בענוצען זיין בלוט אויף פּסח. די זיבען יודען האָט מען אַרעסטירט און געפּייניגט; פֿריהער האָט מען זיי אַלע אַוועקגעשטעלט אונטער אַ וואַך און זיי האָבען געמוזט שטעהן 36 שעה נאָכאַנאַנד אויף די פֿיס אָהן עסען און טרינקען און אָהן שלאָפֿען. דערנאָך האָט מען זיי געשמיסען מיט רוטער און ווען זיי זענען געפֿאַלען אין חלשות, האָט מען זיי אָבגעמינטערט און ווידער געשלאָגען, נאָר אויך דאָס האָט נישט געהאָלפֿען. דאַן האָט מען גענומען אַן׳ערך 60 יודישע קינדער, זיי אַריינגעזעצט אין אַ פֿינסטערן קעלער און געלאָזען אָהן עסען; דערמיט האָבען די מערדער געהאָפֿט צו ווירקען אויף די מאַמעס פֿון די קינדער און זיי צווינגען צו זאָגען פֿאַלשע עדות. האָט דאָס אויך נישט געהאָלפֿען: קיין איינציגע פֿון די מוטערס האָט זיך נישט בעשלאָסען אויף קיין פֿערראַט, און נאָר איינע פֿון זיי האָט פֿון וועהטאָג זיך אָבגעַ׳שמד׳ט. ראַטי־מענטאָן איז דאַן אַריין אין גרימצאָרן און געסטראַשעט אויסצוקוילען אַלע יודען.

נאָך דעם האָט ער זיך געחאַפּט פֿאַר דעם לעצטען מיטעל. מען האָט אַרעסטירט דעם בעדיענטען פֿון איינעם פֿון די אָנגעזעהענע יודען, דוד אַררי, און מען האָט איהם אַזוי לאַנג געפּייניגט און געשונדען פֿון איהם די הויט, ביז דער בעדיענטער, אַ טערק, האָט זיך מודה געווען, אַז ער אַליין האָט דער׳הרג׳עט דעם מאָנאַך, אין דער אָנוועזענהייט פֿון דוד אַררי און אַנדערע אָנגעזעהענע יודען. אויף אַזאַ אופֿן איז אַלץ שוין געווען פֿערטיג. איצט האָט מען זיך גענומען ווידער פּייניגען די פֿערדעכטיגע יודען און פֿערלאַנגען פֿון זיי, אַז זיי זאָלען אָנווייזען, וואו עס געפֿינט זיך דאָס פֿלעשעל מיט בלוט, וואָס מען האָט

כלומר׳שט אַרויסגעצאַפּט פון ערמאָרדעטען פון די שרעקליכע ענויים איז איינער פון די יודען געשטאָרבען; א צווייטער האָט אָנגענומען דאָס מחמד׳נישע גלויבען און די איבעריגע האָבען שוין קיין כח נישט געהאַט אויסצוהאַלטען און זיך מודה געווען אין אַלץ, וואָס מען האָט פון זיי פערלאַנגט. ווייל אָבער זיי האָבען דאָך פאָרט נישט געקענט אָנווייזען, וואו עס געפינט זיך דאָס פלעשעל מיט בלוט, האָט מען זיך ווידער גענומען צום בעדינטען פון דוד אַררי. לויט זיין געצוואונגענער אָנווייזונג האָט מען אַרעסטירט נאָך עטליכע חשוב׳ע יודען און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ נייע סדרה פון אַכזריות׳דיגע ענוים.

די געשיכטע האָט געדראָהט אָנצונעהמען אַ שרעקליך־טראַגישען כאַראַקטער. דער רוצח׳ישער קאָנסול איז נישט מיעד געוואָרען צו געפינען אַלץ נייע בלבולים אויף יודען און אונטערשטעלען נייע עדות. ער האָט אויך איבערזעצט אַ שענדליך ווערק וועגען עלילת־דם און דאָס פערשפּרייט צווישען די מושלמענער. פון די אַרעסטירטע יודען זענען פיעל אויסגעשטאָרבען און די איבעריגע איז פאָרגעשטאַנען טויט־שטראָף. און ווי אויף להכעיס איז צו יענער צייט פאָרגעקומען נאָך איין עהנליכער בלוט־בלבול אויף דער אינזעל ראָדאָס, וואָס האָט געהערט צו טערקיי. דאָרט האָט זיך אַליין דערוואָרגען אַ יונגעל פון 10 יאָהר, אַ קינד פון אַ גרעק, נאָר דער חשד איז געפאַלען אויף אַ יודען, אַז דאָס האָט ער ערמאָרדעט דאָס קינד. מען האָט דעם יודען אַרעסטירט, געפּייניגט, און ווען ער איז שוין געווען האַלב־טויט, האָט ער „מודה“ געווען, אַז ער און נאָך 7 יודען זענען בעגאַנגען דעם מאָרד. מען האָט די 7 יודען אַרעסטירט און דערנאָך אָבגעשלאָסען דעם גאַנצען געטאָ־קוואַרטאַל, געהאַלטען דריי טעג און דריי נעכט אַלע יודען אָהן עסען, און דאָס אַלץ איז געטאָן געוואָרען מיט דער הסכמה פון די קריסטליכע קאָנסולען. די ידיעות וועגען דעם דאָפּעלטען מאָרד האָבען אַרויסגערופען אַ שטורם געגען יודען אין סיריען און אין טערקיי און אין פיעל ערטער איז געקומען צו גרויסע יודענפיינדליכע אונרוהען.

אָט די אַלע רציחות האָבען אַרויפגעוואָרפען אַ טיעפע שרעק אויף די יודען אין אייראָפּאַ; זיי האָבען דערזעהן, אַז אין מיטען 19־ען יאָהרהונדערט מוזען זיי נאָך זיך פערטיידיגען פון אַזעלכע שרעקליכע בלבולים און בעווייזען, אַז זיי בענוצען נישט קיין מענשליך בלוט! ראָטשילד־מאָנטעפיאָרע... האָט זיך געסטאַרעט, אַז אַלע פרטים וועגען דעם בלבול אין דמשק

זאָלען פערפּעפעגטליכט וועֶרן אין דער פראַנצויזישער פּרעסע, פון וואַנען די ידיעות זענען איבערגעגאַנגען אין דער איבעריגער אייראָפּעאישער פּרעסע און אונטערגעחאַפּט געוואָרען אַלס ריינער אמת. עס האָט אויסגעזעהן, אַז יודען לעבען נישט אין 19=טען יאָהרהונדערט, נאָר אין שרעקליכען מיטעל=אַלטער און עס שטעהען ווידער פאָר אַלע אַמאָליגע שרעקען און בלוט=פערגיסונגען. עס האָבען זיך אָבער געפונען מוטיגע יודען, וועלכע האָבען זיך גענומען אַראָבצורייסען די פאַלשע מאַסקע און ענטדעקען דעם אמת. די דאָזיגע יודען זענען געווען אדאָלף קרעמיע אין פראַנקרייך און באַראָן נתנאל ראָטשילד מיט סער משה מאָנטיפיאָרע אין ענגלאַנד. אין איין און דעמזעלבען טאָג זענען אַוועק: קרעמיע צום פראַנצויזישען קעניג לואי פיליפּ, און אַ יודישער דעפּוטאַציע צום לאָרד פּאַלמערסטאָן, דעם ענגלישען מיניסטער, בעטען זיי, אַז זיי זאָלען זיך אָננעהמען פאַר די יודען אין דמשק.

דער פראַנצויזישער קעניג האָט געענטפערט נישט קלאָר, אַז ער איז גרייט זיך אָנצונעהמען פאַר די „אונגליקליכע יודען“, אָבער די גאַנצע מעשה איז איהם נישט בעקענט. דער ענגלישער מיניסטער האָט געענטפערט קלאָרער און קאַטעגאָרישער און צוגעזאָגט תיכף צו בעפעהלען די ענגלישע פאָרשטעהער אין טערקיי און אין עגיפּטען אָבצושטעלען די אכזריות. פון דער דריטער זייט האָבען יודען בעקומען גוטע הבטחות אויך פון עסטרייך. דער עסטרייכישער קאָנסול אין דמשק, מערלאַטאָ, איז געווען דער איינציגער, וואָס איז שאַרף אַרויסגעטרעטען געגען דער אכזריות פון פראַנצויזישען קאָנסול און ער האָט צוגעשטעלט דער עסטרייכישער רעגירונג אַ גענויען בעריכט וועגען דער גאַנצער געשיכטע. מעטערניך, צי ווייל ער האָט ווירקליך מיטגעפיהלט די יודען, צי ווייל ער האָט געוואָלט אויסנעהמען ביי ראָטשילדען, האָט בעפוילען זיינע אַגענטען אין עגיפּטען, אַז זיי זאָלען זיך שטעלען אויף דער זייט פון יודען.

ענדליך זענען די יודישע דעפּוטאַטען, צווישען זיי אויך ראָטשילד, געקומען קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל און גע׳פועל׳ט ביים סולטאַן, ער זאָל אַרויסגעבען אַ פירמאַן, לויט וועלכען די גריכען האָבען געדאַרפט שיקען דריי בעפאָלמעכטיגטע, וואָס זאָלען אַרויסטרעטען אַלס בעשולדיגער פון יודען אין מאָרד אין ראָדאָס, און די יודען זאָלען אויך שיקען פון זייער זייט דריי פערטיידיגער. אויף אַזאַ אַרט איז געגרינדעט געוואָרען

אַ בעזונדער געריכט און נאָך דריי חדשים אַרבייט האָט דאָס געריכט אַנערקענט, אַז יודען זענען אונשולדיג. דער פערוואַלטער פון אינזעל ראָדאָס איז אָבגעזאָגט געוואָרען פון דער שטעל און די אַרעסטירטע יודען זענען אַרויס פריי. אויך ביי׳ם פּאַשאַ פון עגיפּטען, מאַחמעד-אַלי, האָט מען גע׳פּועל׳ט, ער זאָל הייסען אָבשטעלען די ענוים פון די אַרעסטירטע יודען און בעשטימען אַ געריכט פון די קאָנסולען פון עסט-רייך, פּרייסען, ענגלאַנד און רוסלאַנד, וואָס זאָלען בעטראַכטען די געשיכטע אין דמשק.

דער פראַנצויזישער קעניג האָט זיין וואָרט נישט געהאַלטען. די אינערליכע פּאָליטישע אַנגעלעגענהייטען האָבען דעמאָלט געפאָדערט, אַז מען זאָל לעבען בשלום מיט די גייסטליכע, פאַר וועלכע דער אמת וועגען דמשק וואָלט געווען אַ גרויסער קלאַפּ, און דעריבער ווען אין פּאַרלאַמענט איז אַריינגעטראָגען געוואָרען אַ אָנפראַגע וועגען ראַטי-מענטאָן, האָט דער מיניסטער טיער פריהער גערעדעט מיט דער צונג און דערנאָך געזאָגט, אַז ער האָט ידיעות, דאָס די יודען אין דמשק זענען ווירקליך שולדיג. די בעפעלקערונג אין פּאַריז איז אויך געווען פערבלענדעט און אפילו געבילדעטע לייט האָט מען איינגערעדט, אַז די יודען אין דמשק זענען מענשען-פרעסער. עס איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז איינע אַ פראַנצויזישע צייטונג איז אַרויס מיט אַ פאָרשלאַג צו די גע׳שמד׳טע יודען, אַז זיי זאָלען זאָגען דעם ריינעם אמת, צי יודען בענוצען ווירקליך בלוט אויף פּסח, צי נישט. אויף דעם פאָרשלאַג האָט זיך אָבגערופען נאָר איין יודישער משומד, וועלכער האָט גע-שוואוירען מיט אַ קרייץ אין האַנד, אַז אין דעם בלבול איז נישטאָ קיין טראָפּען אמת. די איבעריגע האָבען געשוויגען. דערפאַר האָט זיך אויס-געצייכענט דער ענגלישער פּאַרלאַמענט, וועלכער האָט ענערגיש פּראָ-טעסטירט געגען דער אַכזריות אין דמשק און פיעל דעפּוטאַטען האָבען געגלויבט דעם מיניסטער פּאַלמערסטאָן דערפאַר, וואָס ער האָט זיך אָנגענומען פאַר יודען.

ענדליך איז אין לאָנדאָן פאָרגעקומען אַ גרויסע בעראַטונג פון אַלע אָנגעזעהענע יודען און עס איז בעשלאָסען געוואָרען אַרויסצושיקען קיין עגיפּטען דעם אָנגעזעהענעם משה מאָנטיפיאָרע מיט אַדאָלף קרעמיע און נאָך עטליכע בעגלייטער. עס איז צונויפגעקליבען געוואָרען אַ גרויסע סומע געלד און מען האָט בעשטימט אַ מתנה פון 1000 פונט שטערלינג פאַר דעם, וואָס וועט געפינען דעם אמת׳ען רוצח פון מאָנאַך

טאָמאַס· מיט רעקאָמענדאַציעס פֿון גרויסע לײַט אין די הענד און מיט מיליאָנען ברכות אויפֿ'ן וועג האָט מאָנטיפֿיאָרע מיט זײַן קאָמפּאַניע זיך געלאָזען אין וועג אַרײַן· ער האָט מיטגענומען מיט זיך זײַן אײדעלע פֿרוי יהודית און דעם ד״ר לואי לעווי· אַ קענער פֿון שפּראַכען· די ענגלישע קעניגין וויקטאָריע האָט אַרויסגעוויזען פֿיעל מיטגעפֿיהל צו יודען און זי האָט פֿאַר'ן אָבפֿאָהרען אָנגענומען משה מאָנטיפֿיאָרע אויף אַ אוידיענץ און איהם געגעבען אַ רעגירונגס־שיף אַריבערצופֿאָהרען דעם לאַמאַנש. פֿאַר'ן אָבפֿאָהרען פֿון מאָנטיפֿיאָרע האָבען די לאָנדאָנער רבנים עפֿענטליך געשוואוירען, אַז אין תלמוד איז נישטאָ קײַן זכר פֿון בענוצען קריסטליך בלוט און אַז דאָס האָט בכלל נישט קײַן שום גרונד אין לעבען פֿון די יודען. דאַן האָבען די ענגלענדער אויך אַרויסגעוויזען זײַער הויכע קולטור און זײַער הומאַניזם; זיי האָבען צונויפֿגערופֿען אַ גרויסע עפֿענטליכע פֿערזאַמלונג אין לאָנדאָן, אויף וועלכער עס זענען געקומען פֿיעל געלעהרטע, דעפּוטאַטען, גײַסטליכע, סוחרים און פֿיעל רעדעס זענען געהאַלטען געוואָרען וועגען די מעלות פֿון די ענגלישע יודען· וועגען דער גרויסקײַט פֿון דער יודישער רעליגיע און וועגען דעם עלילת־דם אין דמשק· וואָס איז אַ שאַנדע פֿאַר אײראָפּאַ· די רעזאָלוציעס· וואָס זענען אָנגענומען געוואָרען אויף דעם מיטינג· זענען אָבגעשיקט געוואָרען צו אַלע אײראָפּעאישע רעגירונגען און האָבען געמאַכט אַ גרויסען אײַנדרוק, — אַזוי ווײַט, אַז אויך דער רוסישער קייזער ניקאָלײַ האָט אַרויסגעזאָגט זײַן פּראָטעסט געגען די ענוים פֿון די יודען.

מאָנטיפֿיאָרע און קרעמיע זענען געקומען קײַן קאַיר דעם 4־ען אויגוסט. זיי האָבען זיך באַלד גענומען צו דער אַרבײַט און דעם 6־ען אויגוסט איז מאָנטיפֿיאָרע שוין אָנגענומען געוואָרען אויף אַ אוידיענץ בײַ מאַחמעד־אַלי. מאָנטיפֿיאָרע האָט פֿערלאַנגט פֿון מאַחמעד־אַלי, ער זאָל איהם געבען אַ ערלויבניש צו פֿאָהרען קײַן דמשק און מאַכען דאָרט אַ אויספֿאָרשונג און דערנאָך זאָל דער פּאַשאַ בעשטעטיגען די רעזולטאַטען פֿון דער אויספֿאָרשונג. צום דעם צוועק האָט ער געבעטען בײַם פּאַשאַ, ער זאָל איהם געבען מיליטערישע שומרים אויפֿ'ן וועג, בעוואָרענען דאָס רעכט צו רעדען און אויספֿרעגען די אַרעסטירטע יודען און עס זאָל אויך וועגען דעם פֿערעפֿענטליכט ווערן אין ·׳ גאַסען אַ ספּעציעלער פֿירמאַן. דאָס האָט מאַחמעד־אַלי'ן שטאַרק צומישט. ער איז געווען גרײַט צו ערפֿילען די בקשה פֿון מאָנטיפֿיאָרע, אָבער ער האָט מורא געהאַט

פאַר דעם פראַנצויזישען הויפּט־קאָנסול, וועלכער איז געווען געגען דעם. די יודישע דעפּוטאַטען האָבען זיך אָבער נישט מיאש געווען און נאָך דריי וואָכען וואַרטען האָבען זיי זיך געווענדעט צו אַלע אייראָפּעאישע קאָנסולען מיט אַ בקשה, אַז זיי זאָלען ווירקען אויף מאַחמעד־אַלי, מען זאָל בעפרייען די אַרעסטירטע יודען. אַלע ניין קאָנסולען, אויסער דעם פראַנצויזישען, האָבען מסכים געווען און מאַחמעד אַלי האָט געמוזט נאָכגעבען און אַרויסגעבען אַ בעפעהל צו בעפרייען די אַרעסטירטע אין דמשק.

די שמחה פון דער יודישער דעפּוטאַציע איז געווען זעהר גרויס, נאָר אַזוי ווי אין יענער צייט האָבען פיער אייראָפּעאישע מלוכות אָנגעהויבען אַ מלחמה מיט מאַחמעד־אַלי און מען האָט געקענט פאָראויסזעהן, אַז סיריען, וואָס איז פריהער אָבגעריסען געוואָרען פון טערקיי, וועט ווידער איבערגעהן צו דער טערקישער מלוכה, האָבען די יודישע דעפּוטאַטען אויך גע׳פּועל׳ט ביים טערקישען סולטאַן, ער זאָל אַרויסגעבען אַ פירמאַן, אַז אויף ווייטער זאָל מען יודען נישט בעשולדיגען אין בענוצען בלוט. קרעמיע און מאָנטיפיאָרע זענען צוריקגעקעהרענדיג אומעטום בעגעגענט געוואָרען מיט גרויס כבוד און יעדע יודישע קהילה האָט געהאַלטען פאַר איהר חוב אָבצוגעבען כבוד די, וואָס האָבען מציל געווען אַזוי פיעל יודען פון טויט און אַראָבגענומען דעם שאַנדפלעק פון גאַנצען יודישען פאָלק. די יודען פון גאַנץ אייראָפּאַ האָבען געפייערט זייער נצחון און אין איינינע ערטער האָט מען דעם טאָג פון דער בעפרייאונג פון די יודען אין דמשק געמאַכט פאַר אַ נאַציאָנאַלען יום־טוב. מאָנטיפיאָרע איז אויך אָנגענומען געוואָרען ביים פראַנצויזישען קעניג, וועלכען ער האָט איבערגעגעבען דעם פירמאַן, וואו עס רעדט זיך וועגען דער אונשולד פון די יודען, און לואי פיליפּ האָט געמוזט פון העפליכקייט וועגען אָנגעהמען דעם יודישען דעפּוטאַט און איהם גראַטולירען מיט זיין ערפאָלג. נאָך גרעסער איז געווען דער כבוד, וואָס מאָנטיפיאָרע האָט געהאַט ביי דער ענגלישער קעניגין; זי האָט איהם זעהר פריינדליך אויפגענומען און געשאָנקען אַ הויכען אָרדען צוזאַמען מיט אַ ספּעציעלען רעסקריפּט אויף זיין נאָמען.

אַ גרויסען אָרט אין דער יודישער געשיכטע פערנעהמט אויך דאָס יאָהר 1848. די רעוואָלוציע פון פעברואַר 1848 האָט געמאַכט

משה מאָנטעפיאָרע

א סוף צו דער הערשאפט פון לואי פיליפ און זיך שנעל פערשפרייט אויך איבער דייטשלאנד, עסטרייך-אונגארן און איטאליען. אין בייערן האט דער קעניג לודוויג דער ערשטער געמוזט זיך אבזאגען פון טראן; אין פיעל מדינות פון דייטשלאנד האבען די ליבעראלען פערהאפט די מאכט. נאכדעם איז די בעוועגונג אריבער אין די גרויסע מדינות און בעוואפענטע פאלקס-מאסען האבען דעם 13-ען און 14-ען מערץ אראבגעווארפען פון דער שטעל דעם פיהרער פון דער אייראפעאישער רעאקציע מעטערניך. דעם 18-טען און 19-ען מערץ האט אויך דער קעניג פערדינאנד IV געמוזט נאכגעבען דעם פאלק, וואס האט געמאכט א אויפשטאנד אין בערלין, און ערפילען אלע זיינע פאדערונגען.

אומעטום האבען די רעגירונגען געמוזט זיך אונטערגעבען דעם רצון פון פאלק. אין בערלין האט זיך געעפענט די פרייסישע און אין פראנקפורט אם מאין די דייטשע נאציאנאל-פערזאמלונג אויפ'ן גרונד פון אלגעמיינעם, גלייכען וואהל-רעכט אהן אונטערשיעד פון גלויבען. דער פאטער פון וואהל-רעכט צום פארלאמענט איז געווען גבריאל ריסער. ער איז אויך געווען דער בעגרינדער פון פאליטישע רעכט פאר זיינע ברידער. די יודען האבען בעקומען דאס רעכט צו וועהלען און ווערן אויסגעוועהלט פאר דעפוטאטען. איינמאל פאר אלע מאל האבען די יודען אין דייטשלאנד און אין עסטרייך בעקומען דאס וויכטיגסטע פאליטישע רעכט. דאס דאזיגע רעכט איז טאקע באלד פראקטיש בענוצט געווארען. קיין פראנקפורט זענען געקומען אלס דעפוטאטען: גבריאל ריסער און ד"ר פייט פון בערלין; פון עסטרייך זענען געקומען: מאריץ הארטמאן און איגנאץ קוראנדא. אין דער בערלינער נאציאנאל-פערזאמלונג זענען געזעסען: יאהאן יאקאבי, ד"ר קאש און בריל. ווי ווייט די שטימונג איז דעמאלט געווען פאר יודען, קען מען זעהן דערפון, וואס ריסער איז מיט א מעהרהייט פון 282 געגען 43 שטימען אויסגעקליבען געווארען פאר'ן צווייטען וויצע-פרעזידענט פון דער נאציאנאל-פערזאמלונג. וואס-זשע איז נאכדעם אין דער ווירקליכקייט געשעהען מיט דער יודישער גלייכבערעכטיגונג?

ווי ביי יעדער גרויסער פאלקס-בעוועגונג האט דער שטורם פון 1848 אין פיעל ערטער פון דייטשלאנד ארויסגערופען די נידעריגע אינסטינקטען פון המון און אזוי ווי יודען זענען פון שטענדיג דאס בפרה-הינדעל, האט מען זיך גענומען ראבעווען יודיש פערמעגען. די רעאקציאנערען האבען אויסגענוצט די בהמה'שע אינסטינקטען פון המון,

פערשפרייט קלאנגען, אז די גאנצע רעוואלוציע איז מעהר נישט ווי א יודישע זאך און איז געמאכט געווארען נאר אין די אינטערעסען פון די יודען. אין פיעל ערטער האט מען אפען אגיטירט פאר פאגראמען און עס איז טאקי געקומען צו גרויסע אונרוהען געגען יודען. אבער די אמת'ע שטימונג פון פאלק האט זיך נישט אבגעשפיגעלט אין די פאגראמען. דעם צווייטען אפריל 1848 האט זיך אין בערלין צוזאמענגעקליבען דער „אלגעמיינער לאנדטאג", וועלכער האט בעשלאסען צונויפצורופען א פרייסישע גרינדונגס-פערזאמלונג און צונויפשטעלען בהסכם מיט דעם קעניג א נייע קאנסטיטוציע פאר'ן לאנד. אין דעם פראיעקט פון דער קאנסטיטוציע, וואס די רעגירונג האט אריינגעטראגען, האבען זיך געפונען אויך פאלגענדע פונקטען: „אלע בירגער פון דער מדינה זענען גלייך פאר'ן געזעץ", „דאס בענוצען זיך מיט פאליטישע רעכט איז נישט אבהענגיג פון אמונה און גלויבען". די דאזיגע תקנות זענען אריינגענומען געווארען אין די פרייסישע קאנסטיטוציעס און דערמיט האבען יודען ענדגילטיג בעקומען גלייכבערעכטיגונג.

ווי אין דייטשלאנד, האט אויך די עסטרייכישע פרייהייט געקאסט יודען נישט ווייניג בלוט. אין פראג זענען פארגעקומען יודישע פאגראמען, וועלכע זענען דערשטיקט געווארען מיט מיליטערישער מאכט. די פאגראמען האבען ווייטער פון פראג זיך נישט פערשפרייט. אין דער ווינער מרידה פון 15-ען מאי האבען זיך בעטייליגט פיעל יודען און ווען פערדינאנד IV האט געמוזט ענטלויפען און אין ווין איז געעפענט געווארען דער עסטרייכישער פארלאמענט, זענען דארט געוועזען אלס דעפוטאטען פיעל יודען. אין פראיעקט פון דער קאנסטיטוציע איז געוועזען א פונקט, אז די אמונה קען נישט שטערען צו בעקומען פאליטישע רעכט, און אויף אזא אופן האט אויך דער האלבער מיליאן יודען אין עסטרייך בעקומען גלייכבערעכטיגונג.

אויך אין איטאליען, וואו די יודישע לאגע איז געוועזען זעהר א טרויעריגע, האט די רעוואלוציע פון 1848 אראבגענומען פון די יודען זייערע שווערע קייטען. אין מילאן און ווענעדיג האבען די קאנסטיטוציאנאליסטען, נאך א שווערען קאמפף, אין וועלכען עס האבען זיך אויך בעטייליגט פיעל יודען, פערחאפט די מאכט און צווישען די 34 פאדערונגען, וואס דאס פאלק האט ארויסגעשטעלט דעם פויפסט, איז אויך געוועזען די פאדערונג פון יודישער גלייכבערעכטיגונג. דעם 17-ען אפריל 1848 האט דער פויפסט שוין בעפוילען צו צערשטערען די טויערן

פון געטאָ. אין קעניגרייך סארדיניען זענען די יודען מיט אמאָל פערוואנדעלט געוואָרען פון פערשקלאַפטע מיטעל־אַלטעריש אַלטווארג־הענדלער און פראָצענטניקעס אין פרייע בירגער מיט אַלע רעכטען. די יודען האָבען דערפאַר אָבגעדינט מיט זייער האָב און גוטס און מיט זייער בלוט, וואָס זיי האָבען געאָפּפערט פאַר די אינטערעסען פון דער מלוכה.

בכלל האָט דאָס יאָהר 1848 געבראַכט פאַר יודען א טיילווייזע אָדער פאָלקאָמע גלייכבערעכטיגונג כמעט אין גאַנץ אייראָפּאַ. אפילו שפּעטער, ווען די רעוואָלוציע איז אונטערדריקט געוואָרען און די רעאַקציע האָט ווידער אויפגעהויבען דעם קאָפּ, האָבען די יודען ווייניג דערפון געליטען און ביסלעכווייז זענען די רעכטען, וואָס זיי האָבען פריהער בעקומען אויפ׳ן פּאַפּיער, דורכגעפיהרט געוואָרען אין לעבען.

פון יאָהר 1848 האָט פאַר יודען זיך אָנגעהויבען א בעסערע צייט אויך אין קונסט, וויסענשאַפט און בילדונג. אומעטום, וואו מען האָט יודען נישט געשטעלט קיין שטערונגען, האָבען זיי זיך זעהר אויסגעצייכענט און פערנומען הויכע שטעלעס. אין אינערליכען גייסטיגען לעבען האָבען די אייראָפּעאישע יודען קיין גרויסע פאָרשריטען נישט געמאַכט. יענע יאָהרען האָבען זיך נאָר אויסגעצייכענט מיט אינערליכע רייסענישען צווישען די רעפאָרמער, אָרטאָדאָקסען, חסידים, און פון גרויסען פעראייניגטען יודישען פאָלק זענען געוואָרען קליינע סעקטעס מיט בעגרענצטע השגות און שטרעבונגען. אָבער ביי אַלע אינוועניגסטע סכסוכים האָבען דאָך די בעסטע יודישע קרעפטען נישט אויפגעהערט אַרבייטען לטובת די אַלגעמיין־יודישע אינטערעסען. נאָך לאַנגע בעמיהונגען איז ענדליך פערווירקליכט געוואָרען דער פּלאַן וועגען א יודישטעאָלאָגישען פאַקולטעט, וואָס האָט זיך געעפענט אין 1854 פאַר׳ן געלד, וואָס ס׳האָט איבערגעלאָזען דער רייכער סוחר יונה פרענקעל. דאָס איז געוועזען די ערשטע וויסענשאַפטליכע ראַבינער־שול אונטער דער אָנפיהרונג פון גרויסען געלעהרטען זכריה פרענקעל. אין 1872 איז געגרינדעט געוואָרען דער „דייטש־איזראַעליטישער געמיינדע־בונד", אין וועלכען עס זענען באַלד אַריינגעטרעטען 113 יודישע געמיינדעס. אין דעמזעלבען יאָהר האָט זיך געעפענט די בערלינער ראַבינער־שול. אין יאָהר 1860 איז אין פּאַריז געגרינדעט געוואָרען די „אַליאַנס איזראַעליט אוניווערסעל" (חברת כל ישראל חברים). איהר הויפּט־ציעל איז געוועזען צו פערטיידיגען יודען אין אַלע לענדער, וואו זיי ווערן אונטערדריקט,

און פֿערשפּרייטען צווישען יודען בּילדונג. אין דער שפּיץ פֿון דער חברה איז געשטאַנען קרעמיע. די יודישע פֿאָרשטעהער אין אַנדערע לענדער האָבּען מורא געהאַט, אַז דער נאָמען „יודישער וועלט=פֿעראיין" זאָל נישט אויפֿרייצען די שונאים, וואָס טענה׳ן שוין לאַנג, אַז יודען ווילען דורך זייער אַחדות פֿערכאַפּען די גאַנצע מאַכט אויף דער וועלט; מען איז אויך נישט צופֿרידען געוועזען, וואָס די „אַליאַנס" בּעמיהט זיך אין אַלע איהרע שולען צו פֿערשפּרייטען די פֿראַנצויזישע שפּראַך און דעם פֿראַנצויזישען גייסט, און דעריבּער האָבּען זיך פֿון איהר אָבּגעטיילט: די ענגלישע חברה „אַנגלאָ דזשואיש אַסאָסיאיישען", די עסטרייכישע „איזראַעליטישע אַליאַנס אין ווין" און די דייטשע „איזראַעליטישע אַליאַנס אין דייטשלאַנד".

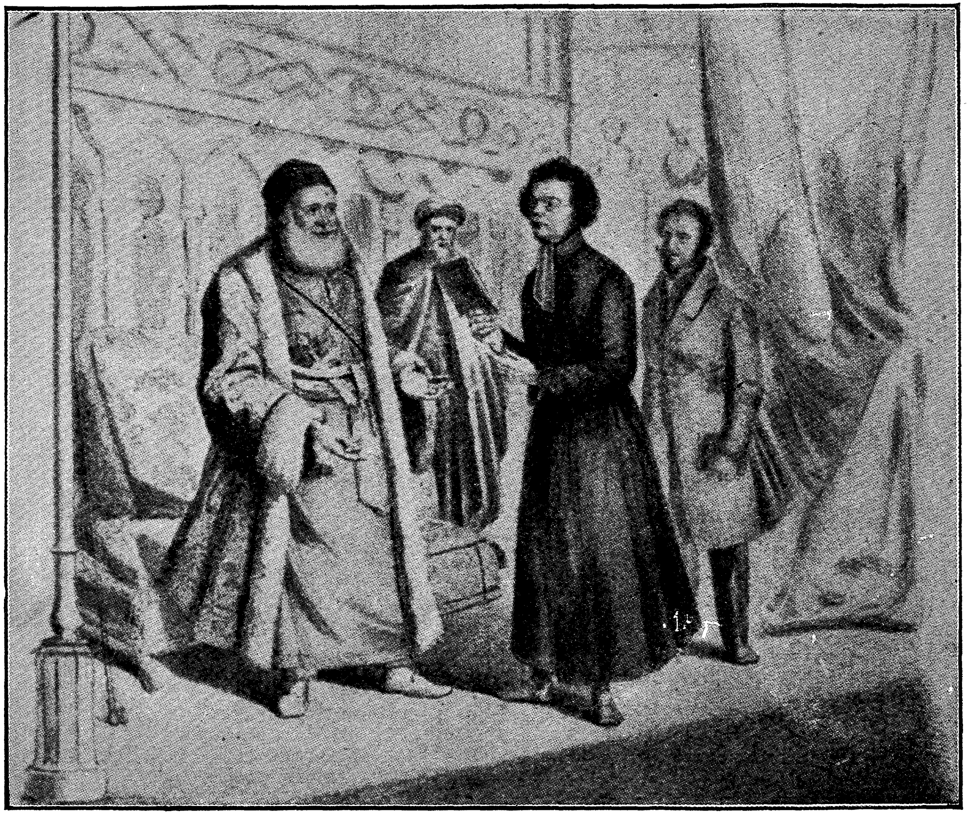

אַדאָלף קרעמיע און מחמד-אַלי

צעהנטעס קאַפּיטעל

די יודען אין פּוילען און אין רוסלאַנד

דאָס אַלטע „מאָסקווער רוסלאַנד", וואָס איז געווען אָבגעשלאָסען מיט אַ חינעזישער וואַנט פון מערב־אייראָפּאַ, האָט פון שטענדיג אָן געציטערט פאַר יודען, ווי פאַר מכשפים און מחבלים. דאָס אָבגעשטאַנענע רוסלאַנד מיט זיין האַלב־באַרבאַרישער קולטור האָט נישט געקענט פערשטעהן און בעגעהמען די ריהרעוודיגקייט און קולטורעלע קראַפט פון די יודען — עס האָט פאַר זיי מורא געהאַט. די יודישע סוחרים פון ליטאָ פלעגען אַמאָל אַריינפאָהרען קיין רוסלאַנד, נאָר וואוינען האָבען זיי דאָרט נישט געטאָרט. אין 1545 זענען אין מאָסקווא פערברענט געוואָרען די סחורות, וואָס די יודישע סוחרים האָבען אַהין געבראַכט פון בריסק. ווען דער פּוילישער קעניג סיגיזמונד־אויגוסט האָט געפאָדערט פון רוסישען קייזער יאָהאַן גראָזני, מען זאָל ערלויבען די יודישע סוחרים צו האַנדלען אין רוסלאַנד, האָט דער צאַר געענטפערט אַזוי: „די זשידעס קענען נישט אַריינגעלאָזען ווערן קיין רוסלאַנד צו פיהרען האַנדעל, ווייל פון זיי קומט פיעל שלעכטס אַרויס, ווייל זיי פיהרען אַריין קיין רוסלאַנד פערגיפטעטע מעדיקאַמענטען און רעדען אָב די רוסען פון קריסטענטום און ער (דער קייזער) וואָלט אויף ווייטער בעסער וועגען די זשידעס נישט גערעדט מעהר". אין 1563, ווען דאָס רוסישע מיליטער האָט פערנומען די פּוילישע שטאָדט פּלאָצק, האָט יאָהאַן גראָזני געהייסען אַלע יודען אויס׳שמד׳ען אָדער דערטרינקען אין טייך. די דאָזיגע באַרבאַרישע פּאָליטיק האָט אין רוסלאַנד זיך נאָך

לאנג געהאַלטען. נאָר אין גיכען איז די רוסען פאָרט אויסגעקומען זיך צונויפצוטרעפען מיט די יודען.

ווען דאָס מאָסקווער מיליטער אין פערבאַנד מיט די אויפגעשטאַנענע קאָזאַקען האָט פערפלייצט ביעלאָרוסיע, ליטאָ און אוקריינא, האָבען זיי דערזעהען פאַר זיך אַ אונגעוועהנליך בילד: פיעל שטעדט זענען בעזעצט מיט יודען, מיט דעם פאָלק, וועגען וועלכען זיי האָבען געהאַט אַזאַ אונקלאָרען בעגריף און וואָס האָבען זיך אין זייער פאַנטאַזיע פאָרגעשטעלט אַלס משונה'דיגע מענשען. אַלעקסיי מיחיילאָוויטש האָט אָנגעהויבען בעל־הבת'עווען אין די איינגענומענע פוילישע פראָווינצען אויף דעם רוסישען שטייגער: אין ווילנא און אין מאָהילעוו האָט מען יודען גע'הרג'עט און די איבעריגע פערטריבען; אין וויטעבסק האָט מען די יודען גענומען אין געפענגניש און אין די איבעריגע שטעדט האָט מען זיי בעראַבעוועט און גע'שחט'ען; אין גיכען איז אָבער פוילען צוריק פריי געוואָרען. לויט דעם אָבמאַך פון 1667 האָבען די יודען אויפ'ן לינקען ברעג פון אוקריינאַ, וואָס איז איבערגעגאַנגען צו רוסלאַנד, געהאַט דאָס רעכט אָדער זיך איבערקלייבען קיין פוילען, אָדער בלייבען אויפ'ן אָרט — נאָר נאַטירליך מיט דעם הסכם פון דער אָרטיגער קריסטליכער בעפעלקערונג. ווי עס שיינט, זענען אַביסעל יודען פערבליבען אין סמאָלענסק, דעם נאָהענטסטען פונקט צו מאָסקווא, און די רוסישע רעגירונג האָט דאָ געהאַט פאַר זיך אַ שווערע אויפגאַבע: ווי אַזוי אָבצוהיטען די הייליגע מאָסקווא פון הייפעל יודען. עס איז אַרויס אַ בעפעהל, אַז יודען טאָרען נישט קומען קיין מאָסקווא האַנדלען, און אין די אָבמאַכען מיט פוילען איז אויסגענומען געוואָרען אַ תנאַי, אַז קיין מאָסקווא מעגען קומען אַלע מענשען „חוץ די זשידעס”.

די רעפאָרמען פון פיעטר דעם גרויסען האָבען יודען נישט אָנגעריהרט. אַלץ איז געבליבען ווי געוועזן. מען דערצעהלט, אַז ווען פיעטר איז געוועזן אין האָלאַנד, האָבען די יודען פון אַמסטערדאַם געבעטען דעם בורגמייסטער וויטסען, וואָס איז געוועזן זעהר בעפריינדעט מיט'ן רוסישען קייזער, ער זאָל אויף איהם ווירקען, אַז מען זאָל אַריינלאָזען יודען קיין רוסלאַנד. דערויף האָט פיעטר געענטפערט: „מיין ליעבער וויטסען, איהר קענט די יודען, זייער כאַראַקטער און זיטען; איהר קענט אויך די רוסען. איך קען אי די, אי יענע, און גלויבט מיר: עס איז נאָך נישט געקומען די צייט צו פעראייניגען די דאָזיגע ביידע פעלקער. גיט־איבער יודען, אַז איך בין זייער דאַנקבאַר פאַר

זייער פארשלאג און פערשטעה, ווי גוט עס וואלט געווען אויסצונוצען זיי, נאר איך וואלט זיי געמוזט בעדויערן, ווען זיי וואלטען לעבען צווישען די רוסען". עס לאזט זיך ווירקליך גלויבען, אז פיעטר, וועלכער האט גוט געקענט די רוסען און געוואוסט, ווי אזוי זיי קוקען אויף יודען, האט גערעכענט פאר געפעהרליך ארייצולאזען יודען קיין רוסלאנד. עס איז בעקאנט, אז בעת דער מלחמה מיט די שוועדען האט פיעטר דער גרויסער אבגעהאלטען פון א גרויסען מיליטערישען פאגראם, וואס האט זיך אנגעהויבען געגען יודען אין שטאדט מסטיסלאוו.

ביי די נאהענטסטע יורשים פון פיעטר דעם גרויסען האט די פאליטיק בנוגע צו יודען זיך געביטען. אנשטאט פערטיידיגען זיך פון די „שרעקליכע" יודען איז מען איבערגעגאנגען אין אגרעסיווע אנפאלען. אין סמאלענסקער אויעזד האבען די ביעלארוסישע יודען געלעבט פון נעהמען אין ארענדע די צינזען אויף משקאות און טאמאזשנע. איינער פון די דאזיגע יודען, א געוויסער ברוך לייבאוו, האט זאגאר געהאט די העזה אויסצובויען פאר יודען א שוהל אין דארף זוויעראוויטש. דאס האט זעהר אויפגערעגט דעם דארטיגען פראוואסלאווען גלח, וועלכער האט בתמימות געמיינט, אז די יודישע שוהל איז א גרויסע סכנה פאר דער פראוואסלאוויע. עס האבען אנגעהויבען פליהען אנקלאגען קיין פעטערבורג, די זקנים פון הייליגען סינאד האבען זיך שטארק דערשראקען און באלד האט יעקאטערינא די ערשטע ארויסגעגעבען א בעפעהל, אז ביי ברוך לייבאוו און זיינע חברים זאל מען אבנעהמען די פרנסה און ארויסשיקען פון די גרעניצען פון רוסלאנד (מערץ 1727). אין א חודש ארום האט די קייזערין שוין ארויסגעגעבען א בעפעהל וועגען אלע יודען אין אוקריינא: עס איז בעפוילען געווארען אלע יודען ארויסצוטרייבען פון רוסלאנד, מעהר זיי נישט ארייגלאזען און איינארדנען א פעסטע שמירה געגען זיי. די ארויסגעטריבענע האבען נישט געטארט מיטנעהמען מיט זיך נישט קיין גאלדענע און נישט קיין זילבערנע מטבעות, נאר קופער-געלד.

דער דאזיגער ווילקיר פון דער צענטראל-רעגירונג האט זאגאר ארויסגערופען א פראטעסט ביי די אוטאנאמישע קאזאקען, וועלכע האבען זיך מיט קיין יודענפריינדליכקייט נישט אויסגעצייכענט. אין נאמען פון דעם „זאפאראזשער מיליטער פון ביידע זייטען דניעפר" האט דער

העטמאן אפאסטאל אנגעגעבען א ביטע קיין פעטערבורג, מען זאל לאזען יודען אריינפאהרען קיין מאלארוסיע, ווייל זיי זענען נוצליך פאר׳ן מסחר. אלס ענטפער אויף דער בקשה איז אין נאמען פון מינדעריעהריגען קייזער פיעטר II ארויסגעגעבען געווארען אזא פונקט: די יודען ווערט ערלויבט צו קומען אויף די ירידים אין מאלארוסיע, אבער פערקויפען זייערע סחורות קענען זיי נאר אין הורט און נישט אין איינצעל. פאר דעם געלד, וואס זיי בעקומען פון די פערקויפטע סחורות, מעגען זיי קויפען אנדערע סחורות, אבער ארויספיהרען פון רוסלאנד גאלד אדער זילבער ווערט נישט ערלויבט. דער פערבאט פאר יודען צו וואוינען אין רוסלאנד בלייבט אין דער פריהעריגער קראפט.

אין 1731 איז דער דאזיגער חסד (צו מעגען קומען אויף די ירידים) פערשפרייט געווארען אויך אויף כמאלענסקער גובערניע און אין דריי יאהר ארום האט די רעגירונג געמוזט געהן אויף נאך איין הנחה. די פארשטעהער פון סלאבאדסקער אוקריינא (איצט חארקאווער גובערניע) האבען זיך משתדל געווען פאר דער רעגירונג, אז די יודען אויף די ירידים זאלען מעגען פערקויפען נישט נאר אין הורט, נאר אויך אויף איינצעל. די קייזערין אננא יאאנאווגא האט די בקשה צופרידענגעשטעלט און שפעטער איז דער דאזיגער חסד געגעבען געווארען אויך פאר אלע איבעריגע יודען אין מאלארוסיע.

פלוצלונג האבען זיך די דאזיגע „חסדים״ אבגעשטעלט און עס האט זיך ווידער אנגעהויבען א ריי׳הע רעפרעסיעס געגען יודען. די סיבה דערפון איז געווען די אלטע מורא פון די רוסען פאר די „זשידאווסטוואוויוסטשי״, ווייל צו יענער צייט האט זיך ווירקליך געטראפען אזוינס, וואס האט געקענט אנווארפען א גרויס פחד אויף די רוסען מיט זייערע אלטמאדישע השגות. דער אויבענדערמאנטער סוחר ברוך לייבאוו האט אויך נאך דעם פערבאט צו קומען קיין רוסלאנד נישט אויפגעהערט צו האבען געהיימע בעציהונגען מיט די רוסישע סוחרים. אין מאסקווא האט ער זיך נאהענט בעקענט מיט דעם דימיסיאנירטען פלאטם־קאפיטאן וואזניצין און איהם „איבערגערעדט“. וואזניצין, וועלבער איז פון נאטור־אויס געווען גענויגט צו געדאנקען וועגען רעליגיע, האט אונטער דער אנפיהרונג פון זיין יודישען פריינד אנגעהויבען לערנען די ביבעל און דא האט ער מיט א מאל פערשטאנען, אז די אלטע יודישע לעהרע וועגען א איינציגען גאט איז סותר די רעליגיעזע יסודות

הערבען פון יודישע צעכען
(פראַג, 19-טער י״ה)

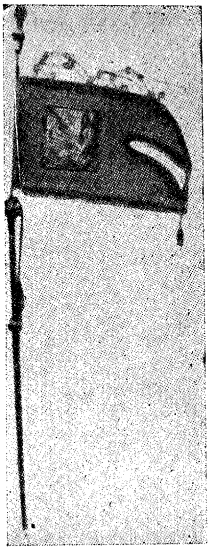

שליסעל און פאַן פון די פראַגער יודישע קצבים

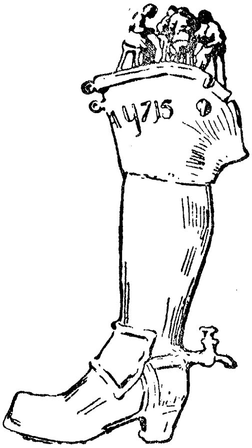

אַ שטיוועל—סימבאָל פון די
פראַגער יודישע שוסטערס

פֿון קריסטענטום, אויף וועלכע ער איז ערצויגען געוואָרען. דאַן האָט ער בעשלאָסען זיך מגיר צו זיין, און ער האָט זיך נישט אָבגעשטעלט אפילו פֿאַר די סכּנות און גרויסע שוויריגקייטען, וואָס זענען איהם פֿאָרגעשטאַנען. ער איז אַוועק קיין דובראָוונאַ, מאָהילעווער גוב., וואו עס האָט געוואוינט לייבאָוו׳ס זוהן, און דאָרט זיך מל געווען און אָנגענומען די יודישע רעליגיע. מען האָט די געשיכטע אָבער ענטדעקט און וואָזניציגען צוזאַמען מיט לייבאָוו׳ן איבערגעגעבען צום געריכט. מען האָט זיי געבראַכט אין דער שרעקליכער „קאַנצעלאַריע פֿון געהיימע אויספֿאָרשונגען״ און דאָ האָבען זיי נאָך שרעקליכע ענוים זיך מודה געווען אין זייער פֿערברעכען. דאָס אינקוויזיציאָנס-געריכט האָט אַרויסגעגעבען זיין אורטייל, וועלכער איז בעשטעטיגט געוואָרען דורכ׳ן קייזער (1738): „ביידע טויטען דורך שרפה, כּדי אַז, קוקענדיג דערויף, זאָלען אַנדערע עם-הארצים און אפּיקורסים פֿון קריסטליכען גלויבען נישט אָבטרעטען, און אַזעלכע מסיתים ווי יענער זשיד ברוך, זאָלען נישט וואַגען אָבצורעדען פֿון קריסטענטום״.

עס איז גענוג געווען דער איינער צופֿאַל, אַז די אַלטע שנאה צו די יודען זאָל זיך פֿונאַנדערפֿלאַקערן. אין 1739 האָט דער סענאַט פֿעראָרדענט, אַז פֿון מאַלאָראָסיע זאָלען אַרויסגעשיקט ווערן יענע יודען, וואָס האָבען זיך דאָרט געגען געזעץ בעזעצט און זיך פֿערנומען מיט מסחר און שענקעריי. דעם דאָזיגען בעפֿעהל האָט מען נישט באַלד דורכגעפֿיהרט צוליעב מיליטערישע סיבּות: רוסלאַנד האָט דעמאָלט געפֿיהרט מלחמה מיט טערקיי און מען האָט מורא געהאַט, אַז די אַרויסגעשיקטע יודען זאָלען נישט איבערגעבען קיין מיליטערישע סודות דער טערקישער אַרמעע. אָבער ווי נאָר די מלחמה האָט זיך געענדיגט, איז אַרויס אַ בעפֿעהל אַרויסצוטרייבען די יודען. בּסך הכּל זענען אַרויסגעשיקט געוואָרען 573 יודישע נפֿשות, און דאָס דאָזיגע קליינע הייפֿעלע האָט דאָס אָנגעוואָרפֿען אַזאַ פּחד אויף דער רוסישער רעגירונג!

ביים קעניגען פֿון יעליזאַבעטאַ פּעטראָוונאַ האָבען די רדיפֿות אויף יודען זיך פֿערשטאַרקט. אין יענער צייט האָט מען אָנגעהויבען מיט געוואַלט פֿערשפּרייטען די פּראַוואָסלאַוויע צווישען די אינאָראָדצעס אויפֿ׳ן מזרח; יענע, וואָס האָבען, אונטער דער ווירקונג פֿון די טאָטערען, אָנגענומען די מוסולמאַנישע אמונה, זענען געצוואונגען געוואָרען אַריבערצוגעהן אין פּראַוואָסלאַוויע; די מוסולמאַנישע מעטשעטען זענען אין פֿיעל דערפֿער פֿון קאַזאַנער און אַסטראַחאַנער גובערניעס

צערשטערט געווארען, און אויך מיט יודען האט מען זיך אנגעהויבען בענעהן אויף א נייעם אופן: מיט איין האנט האט מען זיי געטריבען און מיט דער צווייטער געשלעפט אין די קלויסטערס. ענדע 1741 האט די קייזערין יעליזאבעטא אין א אוקאז געמוזט מיט גרויס צער מודה זיין, אז אלע מיטלען פטור צו ווערן פון די יודען האבען נישט געהאלפען און דורך פערשידענע קונצען האט זיי זיך דאך איינגעגעבען צו בעזעצען זיך אין רוסלאנד, און דעריבער בעפעהלט די קייזערין, אז מען זאל אלע יודען ווידער ארויסטרייבען און נאר איבערלאזען די, וואס וועלען זיך אב'שמד'ען. אויף די יודען האט דאס נישט געווירקט און קיין איינציגער פון זיי האט נישט מסכים געווען צו שמד'ען זיך, נאר אויך די רוסישע אונטערטאנען, וועמענס טובה די רעגירונג איז אויסען געווען, זענען גאר נישט געווען צופרידען מיט דעם בעפעהל, און די פארשטעהער פון מאלאראסיע און ליפלאנד האבען ערקלערט, אז דאס ארויסטרייבען יודען וועט זיי נאר רואינירען. פון מאלאראסיע האבען די גריכישע אבקויפער פון די קאזיאנע אבצאהלונגען ערקלערט, אז דאס ארויסטרייבען יודען, וועלכע זענען פערבונדען מיט קריסטען דורך געשעפטען און וועקסלען, וועט ברענגען א חורבן פאר ביידע צדדים. אויך די גובערנסקע אדמיניסטראציע און דער מאגיסטראט פון שטאדט ריגא האבען מודיע געווען דעם סענאט, אז דאס ארויסטרייבען יודען פון ליפלאנד וועט ברענגען א גרויסען שאדען דער קאזנא און די סוחרים, ווייל די פוילישע סוחרים, וואס האבען יודישע פערמיטלער אין ריגא, וועלען איצט אויפהערען דארט קויפען סחורה און אנהויבען קויפען דורך דיזעלבע יודען אין אויסלאנד. דער סענאט האט געמוזט זיך אבשטעלען פאר די אלע וויכטיגע טענות און אין א דאקלאד דער קייזערין האט דער סענאט פערלאנגט צופרידענצושטעלען די בקשות פון די רוסישע סוחרים און ערלויבען יודען וויניגסטענס קומען קיין מאלאראסיע און קיין ליפלאנד אויף די ירידים. אויף דעם דאקלאד האט די קייזערין געענפערט קורץ און שארף: „פון די שונאים פון קריסטוס'ען וויל איך קיין פערדינסטען נישט האבען!" — דער רעליגיעזער פאנאטיזם האט גובר געווען. דער סענאט האט געמוזט נאכגעבען דעם ווילען פון דער קייזערין און אין א אוקאז פון יאנואר 1744 ווערט בעפוילען ארויסצושיקען אלע יודען, מעהר זיי נישט אריינלאזען און אויך מעהר וועגען זיי זיך נישט משתדל זיין. עס איז א סברה, אז אין יענער צייט זענען ארויסגעטריבען געווארען ביז פינף

און דרייסיג טויזענד יודען, וואָס האָבען שוין בעוויזען צו בעזעצען זיך אין רוסלאַנד און ווי-עס-איז איינאָרדנען זייער פּרנסה.

די פֿרומע קייזערין יעליזאַבעטאַ האָט גוט נאָכגעשפּירט, אַז פֿון יודען זאָל אין רוסלאַנד קיין זכר נישט בלייבען. אין פּעטערבורג האָט פֿון 1731 געוואוינט דער געלעהרטער מעדיקער אַנטאָניאָ סאַנשעס -- ווי עס שיינט, אַ ספרדישער מאַראַן, וועלכער האָט בשתיקה געהיט די יודישע רעליגיע. ער איז דאָ אַרויסגערופען געוואָרען פֿון אויסלאַנד קיין פּעטערבורג, וואו ער האָט פֿערנומען די שטעל פֿון אַ הויף-דאָקטאָר אָנגעפֿיהרט מיט די מעדיצינישע אַנשטאַלטען אין דער אַרמעע און איז דערנאָך געוואָרען אַ מיטגליד פֿון דער וויסענשאַפֿטליכער אַקאַדעמיע. אין 1749 איז סאַנשעס פּלוצלונג אָבגעזאָגט געוואָרען פֿון זיין שטעל און געמוזט פֿערלאָזען פּעטערבורג. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז די קייזערין האָט זיך דערוואוסט וועגען זיין גרויסען „חטא", וואָס ער איז אַ יוד, און עס איז געווען געגען איהר געוויסען, „אַז אין דער אַקאַדעמיע פֿון וויסענשאַפֿט זאָל זיך געפֿינען אַ מענש, וואָס האָט אוועקגעוואָרפֿען די פֿאָהן פֿון קריסטוס'ען און זיך געשטעלט אין די רייהען פֿון די קעמפֿפֿער אונטער דער פֿאָהן פֿון משה און די יודישע נביאים". דער בעריהמטער מאַטעמאַטיקער איילער, דער-וויסענדיג זיך וועגען סאַנשעס'עס דימיסיע, האָט דאַן געשריבען: „איך צווייפֿעל, אַז אַזעלכע וואונדערליכע פֿאַקטען זאָלען צוגעבען כבוד דער אַקאַדעמיע פֿון וויסענשאַפֿט".

זאָגאַר די געבילדעטע און אייראָפּעאישע קייזערין יעקאַטערינאַ II האָט נישט געקענט בייטען די פּאָליטיק בנוגע צו יודען. די דעמאָל-טיגע אינערליכע לאַגע אין רוסלאַנד האָט געפֿאָדערט, אַז די קייזערין זאָל שפּיעלען אַ ראָליע פֿון אַ נאַציאָנאַלער הערשערין, און כדי צו געפֿינען חן ביי דער רעאַקציאָנערער געזעלשאַפֿט און ביי די גייסט-ליכע, האָט זי געמוזט געהן געגען איהרע אייגענע ליבעראַלע אי-בערצייגונגען און פֿיהרען אַ עכט-רוסישע פּאָליטיק. זי אַליין דערצעהלט וועגען דעם. אין איהרע מעמואַרען: „אויף'ן 5-ען אָדער 6-ען טאָג פֿון איהר אַרויפֿטרעטען אויף'ן טראָן, איז יעקאַטערינאַ די צווייטע געקומען אין סענאַט. ווען עס איז אויסגעקומען צו רעדען וועגען דער פֿראַגע, צי מען זאָל יודען אַריינלאָזען אין רוסלאַנד, האָבען אַלע איינשטימיג אָנערקענט, אַז דאָס איז נוצליך פֿאַר'ן לאַנד. נאָר יעקאַטערינאַ

האט, צוליעב די דעמאלטיגע אנגעלעגענהייטען, נישט געקענט געבען איהר הסכמה דערויף. איהר האט מיטגעהאלפען דער סענאטאר פירשט אדאיעווסקי; ער האט זיך אויפגעשטעלט און געזאגט: „איי-דער מען נעהמט אן א בעשלוס, וועט אפשר אייער מאיעסטעט נישט בעוויליגען צו זעהן די רעזאלוציע, וועלכע די קייזערין יעלי-זאבעטא פעטראוונא האט ארויסגעגעבען אין אזא פאל". אדאיעווסקי האט דא דערלאנגט די רעזאלוציע, וואס יעליזאבעטא האט אנגע-שריבען מיט איהר אייגענער האנד: „פון די שונאים פון קריסטוס'ען וויל איך קיין פערדינסטען נישט האבען". ווען מען האט אנגע-הויבען צונויפנעהמען די שטימען וועגען דער פראגע און מען איז צו-געגאנגען צו יעקאטערינא, האט זי געזאגט: „איך פערלאנג, אז די פראגע זאל אבגעלעגט ווערן אויף א אנדער צייט". „אויף אזא אופן — זאגט יעקאטערינא ווייטער אין איהרע מעמוארען — איז ווינציג צו זיין געבילדעט, האבען די בעסטע כוונות און זאגאר א מאכט אויסצופיהרען זיי". די געבילדעטע יעקאטערינא האט געמוזט פאלגען דעם איינשטימיגען ווילען פון סענאט און נאך אין דעמזעלבען יאהר האט זי אויפ'ן מאניפעסט וועגען אריינלאזען אויסלענדער קיין רוסלאנד צוגעגעבען די בעריהמטע פארמעל „אויסער זשידעם".

אין צוויי יאהר ארום האט די שליאכטע צוזאמען מיט דעם העטמאן פון מאלאראסיע דערלאנגט א בקשה צו יעקאטערינא וועגען צוריק איינפיהרען זייערע אמאליגע אויטאנאמישע רעכטען. אין דער פעטיציע, וועלכע האט ענטהאלטען צוואנציג פונקטען, איז אויך געווען א פונקט וועגען יודען. די פארשטעהער פון מאלאראסישען פאלק ערקלערען, אז דער פערבאט פאר יודען צו וואוינען אין מא-לאראסיע ברענגט א גרויסען שאדען דעם האנדעל, נאר בעטען וועגען ערלויבען די יודען אינגאנצען וואוינען אין מאלאראסיע וואגען זיי נישט און זיי בעטען לפחות, אז מען זאל יודען ערלויבען קומען אויף די ירידים. זייער ביטע איז נישט ערפילט געווארען.

אבער אין גיכען איז געשעהען אזוינס, וואס האט ארויסגערו-פען א גרויסען קריזיס אין דער געשיכטע פון יודען און אינגאנצען געביטען זייער גורל: רוסלאנד האט אנגעהויבען אב'ירשנ'ען דאס אונ-טערגעהענדע פוילען. אין 1772 איז פארגעקומען די ערשטע איינטיי-לונג פון פוילען און די גרויסע צאהל יודען אין ביעלאראסיע זענען

מיט אמאל געווארען רוסישע אונטערטאנען. וואס האט רוסלאנד געקענט טאן מיט דער דאזיגער געצוואונגענער „מתנה״, וואס די מלוכה האט בעקומען צוזאמען מיט דעם נייעם טעריטאריום? בשעת רוסלאנד האט איינגענומען ביעלאראסיע, האט די קייזערין יעקאטערינא ארויסגעגעבען א מאניפעסט, אין וועלכען זי האט פערזיכערט דער בעפעלקערונג, אז דאס פערמעגען און לעבען, פרייהייט פון רעליגיע און פון פערזאן פון אלע בירגער וועלען בלייבען הייליג און אונבעריהרבאר. דערביי איז בפירוש געזאגט געווארען, אז אויך יודען וועלען פערבלייבען ביי די רעכטען, וועלכע זיי האבען פריהער געהאט אין דער דאזיגער פראווינץ. תיכף ווי ביעלאראסיע איז איבערגעגאנגען צו רוסלאנד, האט מען געמאכט א צעהלונג פון דער גאנצער בעפעלקערונג. יודען זענען לויט דעם רייסטער געווען העכער 200,000. לויט א אוקאז פון 1772, איז ארויפגעלעגט געווארען אויף יודען א אבצאהל פון א רובל אויף יעדען נפש, און די נייע פראווינץ איז איינגעטיילט געווארען אין צוויי גובערניעס: מאהילעווער און פאלאצקער (היינט וויטעבסקער).

אין גיכען האט די רוסישע רעגירונג געמוזט זיך פערנעהמען מיט דער פראגע וועגען איינארדנען די אינערליכע אנגעלעגענהייטען פון די יודען. אין יענער צייט האט די רעגירונג איינגעפיהרט גרויסע אדמיניסטראטיווע רעפארמען און עס איז ענטשטאנען א פראגע: זאל מען אויך יודען איינטיילען אויף בעזונדערע קלאסען (סוחרים, מעשטשאנעס, האנדווערקער-צעכען), אדער צוליעב זייער אייגענטימליכקייט און בעזונדער ארט לעבען זיי געבען אינערליכע אויטאנאמיע און זעלבסט-פערוואלטונג, לויט זייער אייגענעם איינזעהן? די פראגע איז געווען צו א שווערע, א פערפלאנטערטע און די רוסישע רעגירונגס-לייט האבען זיך דא לאנג געבראכען די קעפ און נישט געוואוסט, וואס צו טאן.

לויט דעם סענאטס-אוקאז פון 1776 איז פאר יודען איינגעפיהרט געווארען א קהל, צו וועלכען אלע האבען געדארפט זיין צוגעשריבען, און דאס איז געווען נוצליך פאר דער רעגירונג ביים איינמאהנען די שטייערן. יעדער יוד האט געמוזט בעקומען זיין פאספארט נאר דורכ'ן קהל און דער קהל וויעדער האט אין יעדער פראווינץ בעזונדער געדארפט איינצאהלען אלע יודישע אבצאהלונגען. דער קהל האט

אויך בעקומען, ווי אין פוילען, א געריכטליכע מאכט. נאר פראצעסען צווישען יודען און קריסטען האבען געדארפט בעטראכט ווערן אין די אלגעמיינע געריכטען; יודען צווישען זיך האבען געדארפט זיך לאדען פאר'ן קהל און אלס העכערע געריכט־אנשטאלטען פאר אפעלאציע זענען געגרינדעט געווארען אויעזדנע און גובערנסקע קהילות. אין 1783 האט די רעגירונג געמאכט א ענערגישען שריט אין אנדער ריכטונג: יודען, וואס זענען געוועזען פערשריבען צו דער „קופיעטשעסטווא", האבען בעקומען דאס רעכט צו בעטייליגען זיך אין דער אלגעמיינער שטאדט־פערוואלטונג, וועהלען און אליין געוועהלט ווערן אלס מיטגליעדער פון מאגיסטראט, ראט־הויז און שטאדטישע געריכטען. די קריסטליכע בעפעלקערונג, וועלכע איז געוועזען געוואוהנט צו קוקען אויף יודען, ווי אויף מענשען פון א נידעריגערען קלאס, האט זיך נישט געאיילט איינצוגעהן אויף אזא זאך, אז יודען זאלען זיין גלייך מיט קריסטען אין דער שטאדט־פערוואלטונג, און די קריסטליכע מיטגליעדער פון מאגיסטראט און ראטהויז האבען בעגעגענט אומעטום זייערע יודישע „קאלעגען" מיט אפענער שנאה און שפאט.

פון דער צווייטער זייט האט מען יודען אנגעהויבען שטארק דריקען אין עקאנאמישען לעבען. די פעטיציע, וואס א יודישע דעפוטאציע האט איבערגעגעבען דער קייזערין אין יאהר 1784, בעוויזט, אין וואס פאר א שווערער לאגע יודען האבען זיך דאן געפונען. די יודען בעקלאגען זיך, אז די אדמיניסטראציע האט ביי זיי צוגענומען זייער הויפט־קוועלע פון פרנסה: ביער־ברויעריי און שענקעריי אין די שטעדט; אז דער יודענפיינדליכער גענעראל־גובערנאטאר פאסעק האט פערבאטען די פריצים אבצוגעבען די יודען אין ארענדע די שיינקען אין די דערפער און דערמיט רואינירט פיעל יודישע פאמיליעס; אז דאס אויסגלייכען יודען מיט די קריסטען אין די רעכטען פון שטאדטישער זעלבסט־פערוואלטונג האט נישט געבראכט די ערווארטעטע טובה, ווייל דארט, וואו יודען זענען אין דער מינדערהייט, דערלאזען נישט די קריסטען קיין איין יודישען קאנדידאט אויף דער שטעל פון ריכטער, אזוי אז אין די פראצעסען צווישען קריסטען און יודען קומט אויס יודען צו ליידען, ווייל זיי קענען נישט די רוסישע שפראך און האבען נישט אויף די געריכטען קיינעם,

וואס זאל זיך פאר זיי אננעהמען. ווייטער בעקלאגען זיך די יודען אויף דעם ווילקיר פון די פריצים, וואס נעהמען צו א הויכען צינש ביי די יודען, וועלכע האבען אויסגעבויט הייזער אויף זייער ערד, אז מען נעהמט אפט אב ביי יודען הייזער צוליעב קאזיאנע אינטערעסען א. אז. וו.

יעקאטערינא האט די דאזיגע פעטיציע איבערגעגעבען אויף דער בעטראכטונג פון סענאט און דערביי געפונען פאר נויטיג צו ערקלערען, אז קוים וואוינען שוין יודען אין רוסלאנד, מוזען זיי גערעכענט ווערן פאר בירגער מיט אלע גלייך און קיין אונגעזעצליכקייטען טארען נישט דערלאזען ווערן. דער סענאט האט די פעטיציע בעטראכט און א טייל פון די בקשות נאכגעגעבען, א טייל אבגעווארפען. דערביי האט אויך דער סענאט ערקלערט, אז עס דארף געהיט ווערן דער פרינציפ פון גלייכהייט פאר אלע מיטגליעדער פון יעדען קלאס און עס דארפען געהיט ווערן די רעכטען, וואס דער קלאס האט. דאך איז צוזאמען מיט די דאזיגע ליבעראלע פראזען וועגען גלייכהייט אין גיכען (1786) ארויס דער אוקאז וועגען „טשערטא“, דאס הייסט וועגען פערפעסטיגען די יודען צו יענע ערטער, וואס זענען איבערגענומען געווארען פון פוילען, אהן דעם רעכט איבערצוקלייבען זיך אין די איבעריגע גובערניעס פון רוסלאנד. אויף אזא ארט איז צום ערשטען מאל פעסטגעשטעלט געווארען דער שענדליכער פרינציפ פון דער וויטערדיגער רוסישער געזעצגעבונג.

נאר אויב די ערשטע יאהרען נאך דעם איינגעהמען ביעלאראסיע האט די רעגירונג זיך נאך פערהאלטען צו יודען פערהעלטניסמעסיג ליבעראל, האט זיך דערנאך אנגעהויבען א עפאכע פון אויסנאהמס־געזעצען און בעגרענצונגען. די אלגעמיינע רעאקציאנערע פאליטיק, וועלכע האט אין רוסלאנד זיך אנגעהויבען די לעצטע יאהרען פון יעקאטערינא׳ם הערשאפט, האט געהאט אויך א ווירקונג אויף דער בעציהונג צו יודען. צו יענער צייט זענען פארגעקומען די צווייטע און דריטע איינטיילונגען פון פוילען (1793—95) און די רוסישע רעגירונג האט ווידער בעקומען אונטער איהר הערשאפט הונדערטער טויזענדער נייע יודען פון ליטא, וואהלין, פאדאליען. די רעגירונג, וואס האט אמאל אזוי געציטערט און נישט געוואלט האבען ביי זיך אפילו קיין איין יודען, האט איצט, אפשר געגען איהר ווילען, געמוזט האבען

מען האט געמוזט זוכען א בײ זיך א יודישע מיליאנען=בעפעלקערונג. פון א פרידליכער פשרה צווישען די קריסטען יועג פון צוזאמענלעבען, אבער אנשטאט דעם האט זיך געגען יודען אנגעהויבען א נײַע און יודען. עס איז פאר זײ געשאפען געווארען א ספעציעלע רײַד בעגרענצונגען, און צו דער געשיכטע פון יודען אין 19=ען און אין 20=ען געזעצגעבונג, יאהרהונדערט ווערט צוגעשריבען דאס סאמע טרויעריגסטע בלאט.

אינהאַלט פון זיעבעטען באַנד

די ביידערע צייט

		זייט
ערשטעס קאַפּיטעל:	ברוך שפּינאָזאַ און שבתי צבי . .	3
צווייטעס קאַפּיטעל:	די נאָכוועהענישען פון דער משיח-בעוועגונג	46
דריטעס קאַפּיטעל:	די יודישע לאַגע אין מערב-אייראָפּע	73
פיערטעס קאַפּיטעל:	מענדעלסאָן און זיין עפּאָכע .	122
פינפטעס קאַפּיטעל:	דער חסידיזם און די השכלה . .	152
זעקסטעס קאַפּיטעל:	די פראַנצויזישע רעוואָלוציע און די עמאַנציפּאַציע	1[illegible]0
זיעבעטעס קאַפּיטעל:	די צייט פון דער רעאַקציע . .	195
אַכטעס קאַפּיטעל:	די רעפאָרם-בעוועגונג און די יודישע וויסענשאַפט	212
נייטעס קאַפּיטעל:	דער עלילת-דם אין דמשק און דאָס יאָהר 1848	227